

E.B.CERNIAK

**JUDECATORI
SI
CONSPIRATORI**

E. B. CERNEAK

JUDECĂTORI ȘI CONSPIRATORI

DIN ISTORIA PROCESELOR POLITICE
ÎN OCCIDENT

Traducere din limba rusă :
EUGEN MIHAICIUC și PETRE MOCENCO

1987

EDITURA POLITICĂ

București

Redactor : NICULIȚA VUȚA
Coperta : GHEORGHE BALTOC

Е. Б. ЧЕРНЯК
СУДЬИ И ЗАГОВОРЩИКИ
Из истории политических процессов
на Западе
Издательство «Мысль», Москва, 1984

Istoria universală este
o judecată universală.

.FR. SCHILLER

Din partea autorului

Prezentîndu-i pe „judecători și conspiratori“ atenției cititorului, autorul ar dori, de la bun început, să-l prevină că nu are pretenția unei expuneri sistematice a proceselor politice din Occident, și cu atît mai puțin din anumite țări ale Europei și Americii. Prin urmare, cel care va ține în mînă această carte nu trebuie să rămînă surprins că nu va găsi relatarea cutărui sau cutărui proces cunoscut, chiar dacă ele au jucat un rol important în istoria epocii moderne și despre fiecare în parte s-au publicat studii temeinice. Interesul pe care îl stîrnește istoria proceselor este lesne de înțeles. În multe procese s-au concentrat, ca într-un focar, contradicții de clasă, confruntări politice și ideologice, și-au găsit reflectare particularități ale psihologiei sociale, felului de viață și moravurilor. Procesele constituiau acel domeniu de luptă în care se manifestau deosebit de pregnant însușirile omenești, profilul moral al participanților, unde se puneau cu acuitate probleme de ordin etic.

În cartea de față nu sînt tratate majoritatea covîrșitoare a proceselor împotriva revoluționarilor (o temă aparte, foarte vastă, mult mai cunoscută cititorilor). Dar chiar și această limitare a făcut necesară o selecție ulterioară, al cărei criteriu l-au constituit semnificația procesului respectiv în istoria țării și în istoria universală precum și

cît de tipice au fost unele drame judiciare, cît de expresiv au reflectat ele specificul și conflictele epocii lor, cît de vizibilă a fost amprenta pe care au lăsat-o în conștiința poporului, în afirmarea ideologiei înaintate, în ce măsură și-au găsit ecoul în literatură și artă.

Adeseori, desfășurarea și deznodămîntul, rezultatele politice ale proceselor despre care va fi vorba în această carte n-au corespuns așteptărilor celor care le-au inițiat. Dezvoltarea istorică ulterioară a pus în lumină aspecte a căror importanță n-a putut fi sesizată de protagoniștii și publicul proceselor. La elucidarea acestor aspecte ale cazurilor respective au contribuit găsirea și publicarea unor documente ce scoteau la iveală resorturile lor ascunse, care n-au fost cunoscute în întregime de nimeni dintre contemporani. Investigațiile în arhive, uneori rămase cu secole inaccesibile cercetătorilor, au ajutat la descoperirea rolului jucat de serviciile secrete, a cauzelor, nivelului și metodelor de fabricare a capetelor de acuzare.

Procese „zilelor demult apuse” au constituit și constituie un domeniu al luptei ideologice. Încercările neîntrerupte de revizuire a verdictului pronunțat de judecători se explică, de cele mai multe ori, nu atît prin faptul că s-au descoperit documente care aruncă o lumină nouă asupra proceselor, că s-au obținut rezultate noi în studierea unor surse deja cunoscute cît, mai ales, prin simpatii și antipatii politice fățișe. Încercările forțelor reacționare contemporane de a pune trecutul în slujba unor scopuri antipopulare duc inevitabil la denaturarea, voită sau nu, a adevărului. Numai abordarea științifică, marxistă a istoriei proceselor politice, ca și a oricăror evenimente din trecut, poate constitui baza pentru interpretarea lor cu adevărat obiectivă, care ține seamă de bogatul material adunat și studiat de oamenii de știință.

Legende judiciare

IUDA ȘI PILAT

Legende judiciare... Legende susținute în sălile de judecată de acuzatori sau acuzați și legende pe care contemporanii și urmașii le-au creat în jurul acestor procese ; ele se împletesc într-un mod surprinzător de complicat și capricios, legenda devenind uneori mai importantă chiar decât faptele de la care a pornit. Așa s-a întâmplat încă din Antichitate. Marile procese au jucat un rol politic evident în istoria Greciei și a Romei antice. Unele au fost prezentate de istoricii și juriștii greci și romani ca exemple de conflict între libertatea de gândire și reprimarea ei, între datoria civică și planurile criminale împotriva intereselor societății și statului. De multe ori, adevăratele contururi ale procesului treceau pe planul al doilea, transformându-se treptat într-o parabolă despre bine și rău.

În jurul anului 399 î.e.n., la Atena a avut loc procesul filosofului septuagenar Socrate, judecat pentru contestarea cultului religios oficial și pretinsa pervertire a tineretului. Deși Socrate a demonstrat netemeinicia acuzațiilor ce i-au fost aduse, judecătorii, jigniți de „trufia“ lui, l-au condamnat pe filosof la moarte. Socrate s-a otrăvit. Acest proces ne este cunoscut din relatările celebrilor discipoli ai condamnatului Platon și Xenofon.

Procesele ce au avut loc la Roma împotriva lui Verres, guvernatorul Siciliei (70 î.e.n.), dovedit de spoliere și șan-

taj, și a omului politic Catilina, incriminat de organizarea unei conspirații pentru răsturnarea ocîrmuirii (63 î.e.n.), își datorează faima elocinței lui Cicero, care a fost acuzator. După înlocuirea Republicii romane de către Imperiu, răfuiala cu adversarii politici s-a înfăptuit, de cele mai multe ori, fără nici un fel de procedură judiciară.

Cel mai faimos proces din Antichitate — judecarea lui Iisus Hristos — este o legendă, dar o legendă îngroșată treptat cu multe alte mituri și contrafaceri bigote ale actelor procesului. Cine nu cunoaște povestirea evanghelică despre această judecată, despre nemulțumirea provocată fariseilor și cărturarilor de predicile lui Iisus, despre trădarea lui Iuda Iscarioteanul, care s-a dus la ei și le-a propus să li-l dea pe Iisus pentru 30 de arginți, despre Cina cea de taină — masa de adio, cînd Iisus, care știa de fapta lui Iuda, le-a dat de înțeles ucenicilor despre acest lucru, dar nu a făcut nimic pentru a evita ceea ce i se pregătea? Străjile marelui preot, aduse de Iuda, l-au prins pe Iisus, iar cea mai înaltă instanță de judecată din Ierusalim, Sinedriul, l-a condamnat la moarte. Prinsul a fost dus la procuratorul roman Pilat din Pont. „Tu ești regele iudeilor?” l-a întrebat romanul pe Iisus, iar răspunsul n-a fost negativ. Toate acestea s-au întîmplat de Paști. Cu prilejul sărbătorilor, Pilat ar fi vrut să-l grațieze pe propovăduitor, dar gloata Ierusalimului cerea în gura mare sîngele lui. Procuratorul a cedat presiunilor, și vineri Iisus a fost răstignit pe o cruce ridicată pe Golgota. Împreună cu Iisus au fost supuși aceleași pedepse crude și doi tilhari. În-mormîntat în aceeași zi, după trei zile Iisus s-a sculat din morți și s-a arătat Mariei Magdalena și apostolilor, care de atunci au răspîndit în lume cuvîntul învățătorului lor și vestea cea bună despre mîntuirea de către el a omenirii păcătoase. Acesta este conținutul mitului evanghelic.

Dar pentru ce crimă a fost executat Iisus? Acest lucru Pilat îl spune în inscripția de pe cruce: „Regele iudeilor”. În ochii procuratorului Iisus era un răzvrătit ambițios și fanatic, a cărui activitate era primejdioasă pentru stăpînirea romană. În ochii Sinedriului, cărturarilor și fariseilor, Iisus reprezenta o amenințare pentru religia și poporul iudeu. Așa sînt prezentate lucrurile în povestirea evanghelică, mai precis așa consideră teologii și istoricii ecleziastici, care acceptă fără rezerve istoricitatea lui Iisus

Hristos și a principalelor momente ale biografiei pămîntești a Fiului lui Dumnezeu relatate de Noul Testament.

Creștinismul a devenit una dintre religiile universale. Secole de-a rîndul, pentru milioane și milioane de oameni Hristos a fost dumnezeul-om. Chiar și în epoca modernă, oameni care au rupt cu religia l-au considerat o întruchipare a idealului etic, apostol al unei morale superioare, luptător pentru dreptate socială. Caracterul contradictoriu al mitului evanghelic permitea să se descopere în faptele lui Iisus și neîmpotrivirea la rău, și condamnarea indignată a celor bogați și trîndavi, și chemarea la împotrivire față de mai marii acestei lumi, și cerința de a li se supune întrucît pe pămînt nu există altă stăpînire decît aceea de la Dumnezeu. În ochii credincioșilor, procesul lui Iisus însemna judecarea Fiului lui Dumnezeu. Pe această bază, un autor englez din secolul trecut scria că răstignirea lui Hristos ar fi avut o însemnătate fără egal și, deci, evenimentul crucial „din istoria omenirii a avut aspectul unui proces“.

Încă din primele secole ale creștinismului au circulat versiuni ale legendei despre „judecata lui Pilat“. În evangheliile canonice Pilat este înfățișat ca fiind preocupat numai de menținerea ordinii și cu totul indiferent la soarta propovăduitorului răzvrătit, astfel încît nu s-a considerat vinovat de executarea acestuia. Mai tîrziu, cînd a început să se contureze alianța dintre Biserica creștină și Imperiul roman, a apărut tendința de justificare totală a rolului jucat de Pilat. Acestuia i s-a atribuit o scrisoare către împăratul Claudiu, în care se sublinia că legionarii romani care au făcut de gardă în timpul executării lui Iisus n-au admis după aceea tăinuirea adevărului despre învierea lui Hristos¹ *. Există legende despre aspra pedepsire a lui Pilat la Roma, în timpul împăraților Caligula sau Nero, despre exilarea fostului procurator în Galia, ca și despre trecerea lui la creștinism. Biserica coptă îl venerază ca sfînt. E curios că și tradiția musulmană i-a atribuit lui Pilat dorința arzătoare de a o salva pe nevinovata victimă².

Istoria judecării lui Hristos, ca și celelalte povestiri evanghelice, a fost timp de veacuri o temă pentru vehicularea de povește și speranțe, de simpatii și antipatii politice.

* Vezi notele de la sfîrșitul cărții. — *Nota trad.*

Tema i-a atras pe marii artiști ai Renașterii și pe scriitorii cei mai de vază din diferite țări, a constituit obiectul unor studii științifice, tratate apologetice, ipoteze originale ori plăsmuri menite să facă senzație. Timp de secole oamenii au văzut în procesul lui Iisus o întruchipare a nedreptății de pe pământ, care însă nu era decît prologul Judecării de apoi. Judecarea lui Iisus a fost interpretată ca un conflict între noua credință și iudaismul dogmatic și păgînism, ca dispută între adevărul absolut, dreptatea veșnică, de o parte, lăcomia, egoismul și indiferența de cealaltă, ca întruchipare a intoleranței religioase și ca împlinire a hotărîrii divine, ca un conflict între Roma imperială și nesupusa ei provincie, ca o ciocnire între fanatism și libertatea de gîndire, între înguste interese administrative și umanism. Este semnificativ, de pildă, că chiar și în Anglia victoriană a secolului trecut, cuprinsă de bigotism, s-a găsit un autor, J. Ph. Stephen, care a scris despre acest proces: „A avut dreptate Pilat cînd l-a răstignit pe Hristos ? Răspunsul este că principala îndatorire a lui Pilat era de a se îngriji de menținerea păcii în Palestina, de a-și forma o concepție cît mai clară în acest sens și de a acționa potrivit acestei concepții. De aceea, el a avut dreptate dacă a ajuns în mod cinstit și rațional la concluzia că acțiunea sa era necesară pentru menținerea liniștii în Palestina, și a avut dreptate în măsura în care era convins de acest lucru”³. *Procuratorul Iudeii* de Anatole France, romanul lui Lion Feuchtwanger despre istoricul Josephus Flavius, *Maestrul și Margareta* de Mihail Bulgakov sînt numai cîteva dintre operele deja intrate în literatura clasică a secolului al XX-lea în care judecata lui Pilat a căpătat valențe noi.

În interpretarea procesului lui Iisus un rol însemnat a jucat așa-numita școală mitologică, care a dominat o vreme în critica științifică a Noului Testament. Pentru istoricii acestei școli, Pilat a fost la început doar personajul unei legende astrale în care corpurile cerești, stelele și planetele apăreau în chip de ființe : lăncierul („pilatus”) care îl omîoră cu lancea pe Hristos ținut pe cruce în Calea Lactee. Ulterior, după opinia istoricilor acestei școli, s-a produs identificarea astralului Pilat cu guvernatorul roman din Palestina⁴. După opinia școlii mitologice, și trădarea lui Iuda a fost o legendă astrală, în afara căreia ea este

în genere de neînțeles : să ne amintim că în povestirea evanghelică însuși Hristos îl zorește parcă pe Iuda să meargă cu denunțul.

De-a lungul secolelor s-au acumulat o mulțime de explicații pentru comportarea stranie a lui Iuda. Dacă-l considera pe Iisus dumnezeu, de ce l-a trădat ? Iar dacă nu-l considera, atunci de unde căința de mai târziu, de care vorbesc legendele creștine ? Nu cumva actul trădării a fost mijlocul prin care Iuda a contribuit la îndeplinirea misiunii lui Hristos ? Goethe intenționa să scrie o carte în care Iuda îl trădează pe Hristos pentru a provoca răscoala adepților acestuia împotriva stăpînirii. În alte cazuri, prezentarea lui Iuda ca răzvrătit își avea substratul în acuzarea revoluționarilor de către lagărul conservatorilor de folosirea unor mijloace amorale. La Leonid Andreev această imagine a devenit un argument pentru îndepărtarea intelectualilor de revoluție. În *Iuda Iscarioteanul* el exprimă ideea existenței dintotdeauna a răului și discordiei, fără ajutorul cărora nu-și pot croi drum adevărul și viața. Iar la M. Bulgakov trădarea o săvîrșește un tînăr frumos cu nasul coroiat și barba îngrijită, gătit în haine de sîrbătoare și sandale noi, scîrțietoare, care visează să devină amantul unei femei experimentate și seducătoare ce locuia pe-aproape.

În epoca noastră s-a încercat să se găsească în istorisirea evanghelică analogii cu problemele arzătoare ale patriotismului, devotamentului sau trădării față de propriul popor, probleme care s-au pus cu o acuitate fără precedent în anii celui de-al doilea război mondial. Nu întîmplător, după opul *Pétain a salvat Franța*, apărătorul colaboraționiștilor francezi, cunoscutul avocat J. Isorny, a publicat în 1967 la Paris cartea *Adevăratul proces al lui Iisus*. J. Isorny subliniază mai ales că „Iisus n-a fost patriot“. Evangheliile spun că după arestarea lui ucenicii i s-au împrăștiat. Petru s-a lepădat de trei ori de învățătorul său. În legătură cu aceasta, J. Isorny remarcă filozofic: „Amîndoi (Iuda și Petru — E.C.) l-au trădat pe Hristos. Dar Iuda este blestemat, iar Petru a devenit stîlpul și capul bisericii... Miraculoasa ascensiune a lui Petru ne aruncă în abisul meditațiilor cu privire la cît de puțin influențează o greșeală soarta omului“⁵. Pentru disculparea lui Iuda s-a

recurs chiar la ideea că acesta l-a denunțat pe Hristos ca pe un „colaboraționist“...

În ultimii ani, judecării lui Iisus i-au fost consacrate în Occident numeroase cărți în care se ignoră tacit caracterul legendar al procesului. În cărțile *Iisus și zeloții* (1967) și *Procesul lui Iisus din Nazaret* (1968) S. Brandon consideră că evangheliile au ascuns în mod deliberat apropierea lui Hristos de secta zeloților, care duceau o luptă intransigentă împotriva stăpînirii străine, și că el a fost executat ca răsculat împotriva stăpînirii romane⁶. Și H. Maccoby, autorul altei lucrări contemporane consacrate judecării lui Iisus, îl prezintă pe întemeietorul mitologic al creștinismului ca pe unul dintre conducătorii „mișcării de rezistență“ împotriva stăpînirii romane (acest anacronism deliberat în folosirea noțiunilor nu face decît să evidențieze scopurile prea puțin academice ale unor asemenea studii). Maccoby atrage atenția că Baraba — „tîlharul“ pe care, dacă ar fi să dăm crezare evangheliei, Pilat l-a grațiat în locul lui Iisus — se numea tot Iisus. Dar în literatura creștină timpurie s-a considerat jenant să se menționeze că un tîlhar și fiul lui Dumnezeu erau omonimi. Origen (185—255) a scris de-a dreptul că Baraba nu putea să aibă „un nume atît de sfînt“. Însă acum acest lucru este recunoscut pînă și de teologi, și în textul englezesc revăzut al Noului Testament lui Baraba i-a fost redat numele. După părerea lui Maccoby, Baraba n-a fost nicidecum „tîlhar“; așa îi numea stăpînirea romană pe răsculați⁷. Remarcăm că, într-adevăr, primii trei evangheliști — în ordine cronologică — nu-l numesc nicăieri „tîlhar“ (Matei 27 : 16—17, 20—21, 26 ; Marcu 15 : 7, 11, 15 ; Luca 19 : 23). Ni se spune că Baraba a dezlănțuit împreună cu Iisus o răscoală și a săvîrșit omoruri (Marcu 15 : 7), că a stîrnit o revoltă în oraș și a săvîrșit omoruri (Luca 19 : 23). Abia în Evanghelia mai tîrzie a lui Ioan se vorbește de Baraba ca despre un tîlhar (18 : 40). În realitate, Baraba (după Maccoby) a participat la lupta împotriva stăpînirii romane ca și Iisus. În această ordine de idei, trebuie spus că dreptul de a grația de Paști un condamnat, pe care — conform evangheliilor — îl aveau locuitorii Ierusalimului, este pură născocire. Pe de altă parte, rămîne inexplicabil de ce gloata Ierusalimului, care nu demult îl întîmpinase extaziată pe

Iisus, cerea la scurt timp sîngele lui. Pe baza acestor considerații, și a altora asemănătoare, Maccoby ajunge la concluzia că „Iisus din Nazaret și Iisus Baraba au fost una și aceeași persoană”⁸. Argumentînd această afirmație, întrucîtva neașteptată, Maccoby invocă faptul că în traducere literală „Baraba” poate fi interpretat ca „fiul Tatălui” sau chiar „fiul lui Dumnezeu” (în Talmud, de cîteva ori, Dumnezeu este desemnat prin cuvîntul „Aba”). „Baraba” poate avea și înțelesul de „Casa Învățătorului”, care constituia o formulă de respect a învățătorului, denumire sub care Iisus figurează deseori. Numărul unor asemenea ipoteze crește neconținut. P. Eisler, în cartea *Mesia Iisus și Ioan Botezătorul*, explică, de exemplu, că Iuda a fost agent al serviciului secret roman, infiltrat în rîndurile partizanilor...

Prezentarea lui Iisus ca agitator politic facilitează manevrele pe care le întreprind în prezent teologii catolici. În primele veacuri ale creștinismului, în scopul concilierii cu imperiul, Pilat a fost disculpat. În epoca noastră, în predicile care promovează apropierea religiilor într-o lume ce devine tot mai atee a fost exclusă dintre dușmanii lui Dumnezeu „gloata Ierusalimului”. Povara responsabilității a început să fie aruncată din nou în spinarea procuratorului roman al Iudeii. Subterfugii care au devenit un obicei pentru a evita clarificarea problemelor de fond.

În fiecare epocă oamenii au dezbătut și au meditat la problemele și nevoile lor prin prisma tradiției evanghelice, pe calea diferitelor ei interpretări. Dar interesul pe care continuau să-l arate istorisirii evanghelice chiar și oameni cu totul străini de religie nu reflectă numai cerințele zilei. El era generat și de căutări etice, de dorința de dreptate. Tocmai despre aceasta scria Heinrich Heine cînd cerea în cuvinte memorabile răspuns la eterna întrebare :

*De ce frînt să se-ncovoie,
Subt povara crucii, dreptul,
Cînd netrebnicul, ferice,
Mîndru-n șa își umflă pieptul ?⁹*

Acolo unde întreaga orînduire a vieții sociale a dat naștere pilaților și iudelor, năzuința oamenilor de a descoperi cauzele răului din lume nu poate fi înăbușită.

EXECUTAREA ȘI REÎNVIEREA CAVALERILOR TEMPLULUI

Între procesele politice din Evul mediu un loc deosebit ocupă judecarea Templierilor. Ordinul ecleziastic al Templierilor (de la Templul din Ierusalim) a apărut după prima cruciadă, la sfârșitul secolului al XI-lea. El semăna în multe privințe cu alte organizații de luptă împotriva „necredincioșilor“, ca Ordinul ospitalierilor sau Ordinul teuton, care, după cum se știe, a devenit principalul instrument al „Drang nach Osten“-ului german. Statutul Templierilor, adoptat în 1128, a fost completat ulterior cu numeroase norme secrete referitoare la organizarea internă a ordinului. Cavalerii ordinului — care își recruta masiv membrii în Franța, Anglia, Germania și alte țări din apusul Europei — au jucat un rol însemnat în încercările de a apăra cuceririle cruciaților în Siria și Palestina. Papii le-au oferit cu dărnicie tot felul de privilegii. După ce, în 1291, a căzut Accra, ultimul bastion al cruciaților din Orientul Apropiat, ordinul, care număra vreo 20 000 de oameni, s-a mutat în Cipru.

Încă de pe vremea luptelor cu musulmanii, Templierii îmbinau meșteșugul armelor cu abile operațiuni financiare, care le sporeau averile. La începutul secolului al XIV-lea Ordinul templierilor s-a apucat de negoț și cămătărie, devenind creditorul multor monarhi și posesorul unei avuții imense.

A fost o organizație ce nu cunoștea granițe statale. Filialele ei din diferite țări, care deveneau stat în stat, stîrneau pretutindeni nemulțumire și neîncredere, și de aceea era destul de ușor să provoci ura mulțimii împotriva ordinului. Toate acestea au fost abil exploatate de regele Franței Filip al IV-lea cel Frumos, politician energic și fără scrupule, care reușise deja să țină piept unei lupte grele cu papalitatea. Fără a fi cîtuși de puțin preocupat de apărarea credinței și a purității moravurilor, cum au considerat ulterior unii istorici, Filip rîvnea, pur și simplu, să pun mîna pe averile ordinului. Dar prefera, bineînțeles, ca acest lucru să nu apară ca un jaf, ci ca o pedeapsă dreaptă pentru păcate, în plus unanim aprobată atît de autoritățile laice cît și de cele ecleziastice.

Folosind ca pretext un denunț întimplător, Filip a ordonat să fie interogați, fără multă vîlvă, cîțiva templieri, după care a început tratative secrete cu papa Clement V, insistînd să se cerceteze cum stau lucrurile în interiorul ordinului. Temîndu-se de înrăutățirea relațiilor cu regele, papa a acceptat, după unele ezitări, această cerere, cu atît mai mult cu cît ordinul, alarmat, n-a riscat să se împotrivească anchetei.

Atunci Filip al IV-lea își spuse că este momentul să dea lovitura. La 22 septembrie 1307, Consiliul regal adoptă hotărîrea cu privire la arestarea tuturor templierilor aflați pe teritoriul Franței. Pregătirea acestei operații, deloc ușoară pentru autoritățile de atunci, s-a desfășurat timp de trei săptămîni în cel mai strict secret. Funcționarii regelui, comandantii detașamentelor militare (precum și inchiizitorii locali) n-au cunoscut pînă în ultima clipă ce aveau de făcut : ordinele erau primite în plicuri sigilate, cu indicația de a fi deschise abia în dimineața zilei de vineri 13 octombrie. De împotrivire nici vorbă nu putea fi. Dar, cunoscînd suspiciunile și ostilitatea pe care le provoca ordinul, se prea poate ca templierii să fi luat unele măsuri de siguranță. Jean de Chalon, unul dintre cavalerii ordinului, a declarat ulterior (la sfîrșitul lui iunie 1308) la interogatoriu că în ajunul arestării sale a văzut trei căruțe acoperite cu paie și pînă ce se îndepărtau în grabă de reședința Templierilor din Paris. Aceste căruțe au transportat o parte din comorile ordinului „spre apus“, către mare. Se știe că flota ordinului, alcătuită din 18 corăbii, avea dispoziția să aștepte la gurile Senei. Dar cele trei căruțe n-au ajuns la destinație, au dispărut undeva pe drum, probabil în Normandia. Se poate presupune că, aflînd de arestări, templierii care însoțeau avuțiile transportate le-au ascuns într-un castel, probabil Gisors. Legenda ne încredințează că în acest castel a fost construită în subteran o capelă secretă. Însă, de mai bine de șase secole intrarea în această capelă n-o cunoaște nimeni. Comorile sînt căutate și astăzi ¹⁰.

Regele a lăsat să se înțeleagă că acționează cu deplinul acord al papei, care, în treacăt fie spus, a aflat de abila acțiune „polițistă“ a lui Filip abia după efectuarea ei. Arestațiilor li s-au pus imediat în seamă numeroase crime împotriva religiei și moralei : blasfemie și renegarea lui Hristos, cultul Diavolului, viață desfrînată, tot felul de

perversiuni. Interogatoriul era condus în comun de in-chizitori și de slujitorii regelui, recurgându-se la cele mai cumplite torturi și obținându-se, pînă la urmă, mărturiile necesare. În mai 1308, Filip al IV-lea a convocat chiar Statele generale, pentru a-și asigura sprijinul lor și a neutraliza astfel orice obiecții din partea papei. Formal, disputa cu papa se referea la problema cine trebuie să-i judece pe Templieri, dar în fond era vorba de cine le va moșteni averile.

S-a ajuns la un compromis : judecarea templierilor, ca persoane, a fost lăsată efectiv în seama regelui, iar a ordinului în ansamblu și a conducătorilor lui a fost preluată de pontiful de la Roma. În acest scop, în toamna anului 1310 a fost convocat conciliul înalților demnitari ai bisericii, care au alcătuit un tribunal special. Acesta s-a situat pe poziții mai puțin dure și n-ă recurs la torturi. Dar dacă templierii care depuneau mărturie în procesul ordinului s-ar fi dezis de declarațiile ce le-au fost smulse anterior, atunci puteau fi trimiși de autoritățile regale pe rug, ca eretici căzuți pentru a doua oară în greșeala păcatului. La 12 mai 1311, 54 de templieri chemați ca martori în fața acestui tribunal au fost condamnați de tribunalele in-chizitoriale, care funcționau din porunca regelui, și executați imediat. Aceasta a produs efectul scontat asupra celorlalți martori, tăindu-le pofta de a mai lua apărarea ordinului. Adevărat, unul dintre ei a avut, totuși, curajul să declare că mărturisirile sale sînt false și că i-au fost smulse prin torturi : „Aș fi recunoscut orice ; cred că aș fi recunoscut și că l-am omorît pe Dumnezeu dacă mi s-ar fi cerut acest lucru !“ 11

Nemulțumit de atitudinea tribunalului, Filip s-a hotărît să recurgă la noi presiuni asupra lui Clement V. Papa a cedat acestor presiuni, cu atît mai mult cu cît, încă din 1309, trebuise să-și mute reședința din Roma în orașul francez Avignon. Regele porunci să se cerceteze crimele săvîrșite de dușmanul său jurat — răposatul papă Bonifaciu VIII, care a fost învinuit de erezie, sodomie și alte fapte la fel de compromițătoare. Pentru a înăbuși scandalul ce s-ar fi iscat, Clement V a consimțit să-i sacrifice definitiv pe Templieri. După o lungă întrerupere, în octombrie 1311 tribunalul ecleziastic și-a reluat ședințele, continuîndu-le pînă în mai 1312. Insistența regelui era tot mai puternică. La sugestia tribunalului, papa a proclamat

desființarea Ordinului templierilor, ale cărui averi urmau să fie preluate de Ospitalieri. Totuși, partea leului i-a revenit lui Filip al IV-lea. La 18 martie 1314 a fost pronunțată sentința împotriva Marelui magistru Jacques Molay și altor trei conducători ai ordinului, care au recunoscut, cu toții, acuzațiile aduse și au fost condamnați la închisoare pe viață. Însă în clipa pronunțării sentinței Jacques Molay și un alt condamnat, Geoffroy de Charnay, au declarat că se fac vinovați doar de faptul că, încercînd să-și salveze viața, au trădat ordinul și au recunoscut ca adevărate calomniile la adresa acestuia. Din porunca regelui, amîndoi au fost arși pe rug chiar în aceeași seară.

Cercetătorii discută și astăzi cu privire la ce era adevărat din acuzațiile aduse Templierilor.

În secolul al XVIII-lea, unul dintre curențele masoneriei vest-europene începu să răspîndească legenda Templierilor și se declară succesor al Ordinului cavalerilor Templului. Este vorba de așa-numitele loji ale strictei supunerii apărute la mijlocul secolului în Germania, iar apoi și în alte țări. Întemeietorul acestor loji, baronul Karl Godhelf Hund, a fost și unul dintre autorii legendei Templierilor. El susținea că, după arestarea majorității templierilor, magistrul provinciei Auvergne, Pierre d'Aumont, a reușit să fugă cu doi comandori și cinci cavaleri deghizați în lucrători zidari. Pe o insulă de lângă coasta Scoției ei l-au întîlnit pe marele comandor George Harris și alți cîțiva templieri și au hotărît să mențină ordinul. În 1313, de ziua sf. Ioan a fost convocat capitulul, care l-a ales pe Pierre d'Aumont Mare magistrul. Pentru a evita persecuțiile, templierii au început să folosească parole și însemne ale lucrătorilor constructori și să-și zică francmasoni („zidari liberi”) *. În 1631 Marele magistrul și-a mutat reședința la

* *Masoneria*, sau *francmasoneria* — asociație secretă cu scopuri etice, religioase, politice și filantropice, organizată în „loji”, care la origine a îmbinat tradițiile de solidaritate ale corporațiilor medievale de zidari cu diverse tradiții oculte. A apărut în secolul al XVIII-lea în mediile micilor burghezi din Anglia, înglobînd elemente de opoziționism politic și anticlericalism. Mai tîrziu, s-a răspîndit în aproape toate țările Europei și în America. Proclamîndu-se constructori ai „templului public”, masonii au imprimat lojilor un caracter mistic închis. Intrarea în lojă, relațiile dintre membrii ei și reuniunile acestora se desfășurau după un anumit ritual și cu anumite gesturi simbolice. În condițiile istorice actuale, masoneria se prezintă ca una dintre nenumăratele secte creștine, caracterizată prin concepții anticomuniste și antidemocratice. — *Nota trad.*

Aberdeen, de unde, sub mască masonică, ordinul s-a extins din nou în Europa apuseană. Aceste afirmații sînt cu totul lipsite de dovezi. Este adevărat că expresia „templieri“ apare în unele documente din secolele XV—XVII. În edictul oficial al Parlamentului din Paris din 24 februarie 1618 proprietarii unui hotel sînt numiți „domnii templieri“, dar, evident, ei nu aveau nici o legătură cu ordinul dispărut cu secole în urmă. După Germania, lojile Templierilor s-au răspîndit în anii '60—'70 ai secolului al XVIII-lea și în Franța.

Istoricii din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, inclusiv membri ai ordinului, au respins această legendă. Totuși, unii dintre ei înclinau să explice în felul acesta originea legendei Templierilor. La sfîrșitul secolului al XVII-lea cîțiva mari demnitari — ducele Gramont, marchizul Biran și contele Tallart — au înființat la Paris societatea secretă „Mica înviere a Templierilor“. Deși societatea nu urmărea nici un alt scop în afară de a-i distra pe aristocrații plictisiți, această inițiativă nu i-a plăcut lui Ludovic al XIV-lea, care i-a expulzat pe noii templieri din capitală. În 1705, ducele Filip de Orléans i-a regrupat pe foștii membri ai societății secrete, conferindu-i acesteia caracter politic. Iezuitul Bonani a ticluit un fals celebru : documentele contrafăcute ale Templierilor. La nivelul de atunci al paleografiei era greu de deosebit actele contrafăcute de cele originale. Printre aceste documente figura și lista marilor magiștri ai Ordinului templierilor. Lista începea cu data de 18 martie 1314 — ziua executării magistrului Jacques Molay — și continua pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. În ea figurau personalități istorice marcante, ca Bertrand du Guesclin (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), Henri Montmorency (ultimele decenii ale secolului al XVI-lea), ba chiar și Philippe de Orléans, care ar fi înnoit statutul ordinului în adunarea generală a Templierilor de la Versailles din 25 martie 1705 ș.a.m.d. ¹²

Toate aceste explicații sînt mai mult decît dubioase. De fapt, documentele contrafăcute, a căror ticluire era plasată în perioada lui Ludovic al XIV-lea, și înseși informațiile despre societatea secretă a lui Philippe de Orléans au devenit cunoscute abia în 1804, cînd au fost prezentate de un medic, pe nume Ledru, unul dintre întemeietorii „Ordinului Orientului“ și vădit înclinat spre acte

de șarlatanie. Ledru afirma că a fost medicul de casă al familiei Cossé-Brissac, care ar fi fost pînă în 1792 ultimul Mare magistru al Templierilor. La vînzarea mobilei ducelui în timpul revoluției, Ledru ar fi cumpărat un pupitru în care a descoperit documentele ordinului. Probabil că documentele au fost plătuite de Ledru însuși sau la indicațiile lui¹³, și în anii imperiului napoleonian legenda despre societatea secretă a lui Philippe de Orléans s-a adăugat legendei Templierilor.

Însușindu-și întru totul legenda Templierilor, adversarii masonilor s-au lansat în manifestări ridicole de ură la adresa unui ordin nimicit cu cinci sau șase sute de ani înainte. Legenda Templierilor a dăinuit în lucrările anti-masonice pînă în zilele noastre.

ENIGMELE PROCESULUI DE LA ROUEN

Secolul al XV-lea a cunoscut numeroase procese celebre. Între ele, procesul lui Jan Hus — ideologul reformei burgheze timpurii din Cehia, ars pe rug în anul 1415 în baza sentinței unui tribunal ecleziastic format din participanții la Conciliul din Konstanz. Iar la sfîrșitul secolului, în anul 1498, prin sentința tribunalului închizitorial din Florența, a fost trimis pe rug un alt predicator care chema la reformarea bisericii : Girolamo Savonarola.

Dar cel mai celebru proces al secolului s-a desfășurat la începutul anului 1431 în orașul franțuzesc Rouen, unde a fost judecată eroina națională Ioana d'Arc. Doar cu doi ani înainte începuse eroica istorie a acestei fete simple de la țară, fiica primarului din localitatea Domrémy, istorie ce a făcut din numele ei un simbol nepieritor al patriotismului și sacrificiului neprecupețit pentru salvarea patriei.

În cele cinci secole și jumătate care s-au scurs de atunci, fapta Fecioarei din Orléans a constituit subiectul a zeci de poeme epice și lirice, piese și romane, Shakespeare și Schiller, Mark Twain și Bernard Shaw, B. Brecht și J. Anouilh sînt doar cîțiva mai cunoscuți din lungul șir de scriitori și dramaturgi care s-au aplecat asupra istoriei vieții și morții Ioanei d'Arc.

Cine dintre noi n-a fost captivat în anii adolescenței de povestirile despre Ioana, care venise la curtea regelui Franței Carol al VII-lea, la Chinon, pentru a-l îndemna să lupte împotriva cotorpitorilor englezi ?

Franța parcurgea cei mai nefericiți ani ai războiului de 100 de ani (1337—1453). Cea mai mare parte a teritoriului, inclusiv Parisul, se afla în mâinile dușmanului, Anglia, și aliatului ei — ducele Burgundiei. În timpul unei întrevederi cu Carol al VII-lea, Ioana a reușit să-l convingă pe acest monarh fricos și nehotărît că ea este predestinată să salveze Franța. În fruntea trupelor franceze, Ioana veni în ajutorul orașului Orléans istovit de încercuirea asediului inamic. După eliberarea orașului, Fecioara din Orléans, cum era numită Ioana în popor, a repurtat numeroase victorii asupra trupașilor comandanți englezi. Orașul Reims, locul tradițional de încoronare a regilor Franței, și-a deschis porțile soldaților lui Carol al VII-lea. După încoronarea lui Carol, Ioana și-a îndreptat oștile spre Paris. Era toamna anului 1429. Capitala nu a putut fi cucerită. Consilierii lui Carol al VII-lea creau, intenționat, tot felul de greutăți Fecioarei din Orléans. Insuccesele n-o descurajau însă pe Ioana. Însuflețiți de credința ei neabătută în triumful cauzei lor drepte, francezii au repurtat câteva victorii însemnate în nordul Franței, au pătruns în orașul Compiègne, asediat de dușman. În timpul unei incursiuni îndrăznețe în afara orașului, în ziua de 23 mai 1430, micul detașament condus de Ioana a fost încercuit. După o împotrivire îndirjită, Ioana a căzut prizonieră în mâinile burgunzilor, care au predat-o ducelui de Luxembourg, iar acesta, în noiembrie 1430, a vîndut-o pentru zece mii de galbeni englezilor. În popor dăinuia convingerea că Fecioara din Orléans a fost victima unei trădări criminale din partea curtenilor regelui : purtarea lor oferea depline temeiuri pentru o astfel de presupunere. Se zvonea că Guillaume Flavy, comandantul orașului Compiègne, coborîse prea devreme gratiile de la poarta cetății, închizîndu-i detașamentului condus de Ioana retragerea.

Englezii se hotărîră să folosească din plin avantajele politice pe care le oferea capturarea Fecioarei din Orléans. În noiembrie 1429, la Paris, regentul Angliei, chibzuitul și inteligentul duce de Bedford, își încoronase nepotul, în vîrstă de opt ani, rege al Angliei și al Franței — Henric al VI-lea. Iar procesul și condamnarea Ioanei urmau să

demonstreze că regele Carol al VII-lea a fost urcat pe tron de o eretică, o vrăjitoare care a acționat din îndemnul Diavolului.

Ducele de Bedford a încredințat organizarea procesului acolitului său, lipsit de orice scrupule, episcopul de Beauvais Pierre Cauchon, căruia i-a promis drept recompensă bogata dieceză Rouen, și Universității din Paris, devotată întru totul pe vremea aceea englezilor. Cauchon ceru ca Ioana d'Arc să-i fie predată pentru a fi judecată ca eretică deoarece a fost capturată pe teritoriul episcopiei sale. În decembrie 1430 Ioana a fost aruncată în beciul întunecos al unui castel din Rouen. Vicleanul Cauchon urmărea să dea tragicei farse pe care o pregătea cu minuțiozitate aparența unui proces cinstit și ireproșabil din punct de vedere juridic. Cu puțin timp înainte de judecată, Ioana a fost supusă, în prezența ducesei de Bedford, la un examen medical pentru a se preciza dacă mai era castă, lucru de care depindea formularea acuzației de „legături cu Diavolul” și de ducere a unei vieți imorale. În urma concluziilor comisiei, la ultima acuzație a trebuit să se renunțe. Însăși întemnițarea Ioanei într-o fortăreață subordonată autorităților engleze constituia o încălcare a regulilor : întrucât acuzata urma să apară în fața unui tribunal inchizitorial, ea trebuia să fie deținută la secția de femei a unei închisori ecleziastice.

Tribunalul și-a început ședințele la 9 ianuarie 1431. În procesele inchizitoriale acuzaților le era interzis să aibă avocați. Cauchon considera că nu-i va fi greu să smulgă mărturisirile necesare de la o simplă fată de la țară, căreia, pe deasupra, nici nu i se explicase de ce era incriminată. Acest lucru nu-l putea înțelege nici din rechizitoriu, complicat sub aspect cazuistic și în plus redactat în limba latină. Cauchon urmărea s-o condamne pe Ioana ca eretică și vrăjitoare. Acuzațiile împotriva ei au fost rezumate — încă în timpul procesului — în 12 puncte, aprobate de Universitatea din Paris. Printre acestea figurau pretențiile de a fi avut convorbiri cu sfinții și cu îngerii, prorocii false, afirmații eretice conform cărora ea se considera datoare a se supune numai lui Dumnezeu, nu și Bisericii, purtarea hainelor bărbătești și așa mai departe pînă la nesupunere față de voința părinților. Însă Cauchon nu avea nici un fel de dovezi privind căderea acuzatei în „erezie” și practicarea vrăjitoriei, în afară de faptul că ea

luptase curajos în haine de ostaș și dăduse dovadă de un remarcabil talant de comandant. Rămînea să se apeleze la elaborata tehnică inchiizitorială, concepută astfel încît, cu ajutorul torturilor sau fără ele, să o înfricoșeze pe acuzată, să-i frîngă voința și să obțină mărturisirea necesară ¹⁴.

Procesul a durat cîteva luni. De la 21 februarie și pînă la 27 martie s-a desfășurat interogatoriul preliminar al acuzatei, apoi au urmat ședințele propriu-zise ale judecătii. Așa a continuat pînă la 24 mai 1431. În toate aceste luni, atît în sala de judecată cît și în celula închisorii, Ioana a fost supusă unei avalanșe de întrebări ce aveau și nu aveau legătură cu cazul ei. Fiecare dintre acestea putea ascunde curse perfide, primejdii nevăzute. Un răspuns greșit — și recunoașterea ereziei era făcută, un cuvînt spus din neatenție — și capcana se închidea, căci tribunalul ar fi considerat chiar și o autoînvinuire imaginară drept dovadă de vrăjitorie.

Dar, spre surprinderea lui Cauchon și a celorlalți judecători, manevrele lor n-au dat rezultatul scontat. Tăria de caracter, inteligența înnăscută și judecata sănătoasă au ajutat-o pe Ioana să nu cadă în mrejele ce i-au fost întinse. Mai mult, ea l-a pus adesea pe Cauchon în situații dificile. Odată, acuzata a declarat că este gata să-i îndeplinească cererea de a spune o rugăciune catolică, dacă episcopul consimte să o spovedească. Ca față bisericească, Cauchon nu avea dreptul să refuze o asemenea cerere, dar după ce, conform conceptelor vremii, asculta spovedania nu putea, fără a-și pune în pericol propriul său suflet, s-o declare vinovată pe acuzată. De data aceasta inițiativa a rămas de partea Ioanei.

În timpul procesului acuzata s-a îmbolnăvit. Acest lucru a provocat englezilor o îngrijorare enormă. Dacă Fecioara murea de boală, dispăreau toate avantajele pe care ducele de Bedford sconta să le obțină în urma executării ei. Ioana a fost îngrijită de medicul personal al ducesei de Bedford și de alți doctori. Captiva s-a însănătoșit.

La 2 mai Ioanei i-au fost prezentate formal acuzațiile care i se aduceau și i s-a cerut să renunțe la „viziunile” ei, să se supună Bisericii, adică lui Cauchon și colegilor acestuia. Ioana a refuzat. După o săptămînă a fost dusă în camera de tortură, i s-au arătat, cu scopul de a o înfricoșa, sinistrele instrumente ale călăului. Dar nici acest

lucru nu a frînt voința Fecioarei, iar Cauchon, nu se știe de ce, nu s-a încumetat sau a considerat de prisos să recurgă la torturi. Totuși, intimidarea acuzatei a continuat, călugării care discutau cu ea descriindu-i chinurile rugului și grozăviile iadului. La 23 mai Ioanei i s-a adus la cunoștință oficial că, dacă nu-și va recunoaște greșelile, o așteaptă arderea pe rug. Pentru moment, voința Fecioarei a fost zdruncinată. Deprimată de considerațiile savanților-teologi, Ioana și-a recunoscut vina, și a fost condamnată la închisoare pe viață. Unii comandanți militari englezi n-au înțeles această manevră tactică a lui Cauchon, și îl numeau pe episcop, în gura mare, trădător. Însă unul dintre judecători l-a liniștit pe contele Warwick, comandantul Rouen-ului :

— Nu vă neliniștiți, o dibuim noi.

La închisoare captiva a fost determinată, prin înșelăciune, să îmbrace din nou hainele bărbătești pe care se angajase să nu le mai poarte. În plus, a revenit asupra retracțării cu privire la „viziunile“ pe care le avea. Dovada că osîndita este o eretică nepocăită era acum evidentă. Nu întâmplător, după interogarea Ioanei în temniță, Cauchon le-a comunicat radios englezilor care îl așteptau la porțile închisorii :

— Drum bun ! S-a terminat cu ea.

La 29 mai are loc o nouă ședință a tribunalului, de fapt un nou proces, de data aceasta foarte scurt, și Ioana, pentru vina de a fi căzut în vechiul păcat, a fost osîndită să fie predată autorităților laice, cu alte cuvinte, la arderea pe rug. La 30 mai 1431 sentința a fost executată în prezența unui mare detașament de ostași englezi și a mulțimii din Rouen. Ulterior, martorii oculari au susținut că atît condamnarea cît și execuția s-au făcut fără respectarea formalităților legale ¹⁵.

Tăria și stăpînirea de care a dat dovadă osîndita i-a uimit chiar și pe numeroșii ei dușmani. După un sfert de veac procesul Ioanei a fost revizuit, formal la cererea mamei sale, dar de fapt la solicitarea regelui francez, care multă vreme, nedorind să se certe cu Biserica, cu Burgundia și cu Universitatea din Paris, nu se grăbise să facă acest lucru. Alegînd, însă, un moment potrivit, Carol s-a decis să dezminț acuzăția care îl mai apăsa : că ar fi primit coroana din mîinile unei vrăjitoare. În urma dispoziției date de papa Calixt III, în 1455—1456, la Paris și Rouen

s-a desfășurat un nou proces, care a anulat sentința pronunțată de Cauchon. Onoarea Ioanei a fost restabilită. Vechiul verdict a fost declarat o consecință a corupției, falsurilor, calomniei, intrigilor și neloialității. Retractarea Fecioarei a fost anulată, ca fiind smulsă prin intimidare, în prezența călăului și prin amenințarea cu arderea pe rug. Peste secole, în anul 1920, Biserica catolică a considerat că e cazul să profite de popularitatea eroinei naționale franceze și a inclus-o în rândurile sfinților.

Procesul din 1431 și contraprocesul din 1455—1456 ne sînt cunoscute în toate amănuntele (e drept că minuta judecății din Rouen a fost în mare măsură falsificată de Cauchon). Numai în timpul domniei lui Carol al VII-lea și a urmașului său, adică în cursul unei jumătăți de secol, istoria Ioanei d'Arc a fost relatată de 22 de cronicari francezi, 8 burgunzi și 14 străini. La acești 44 de cronicari mai trebuie adăugați 9 poeți care au cîntat, în secolul al XV-lea, vitejia Fecioarei din Orléans. De aceea știința cunoaște despre viața Ioanei d'Arc probabil mai mult decît despre oricine altcineva care a trăit în secolul al XV-lea, cu excepția, poate, a cîtorva monarhi, ale căror fapte erau consemnate amănunțit în cronică. Și totuși există convingerea că atît procesul cît și execuția Fecioarei din Orléans n-au fost decît un spectacol bine regizat, în culisele căruia s-a desfășurat una dintre aventurile cele mai interesante din istoria diplomației secrete. Ideea își are originea în legendele apărute curînd după moartea Ioanei, în care poporul francez nu voia să creadă cu nici un chip. Această versiune a fost lansată încă în secolul al XVII-lea, dar a căpătat o formă cvasiștiințifică abia în zilele noastre, cînd în Franța au apărut o serie de lucrări despre „salvarea“, în anul 1431, a Fecioarei din Orléans.

La baza legendei stă o întîmplare, ce-i drept greu explicabilă, care ar fi avut loc în orașul Orléans în 1436, aproximativ la 5 ani și trei luni după arderea pe rug a Ioanei d'Arc la Rouen. În registrul de conturi al orașului Orléans, în care se consemnau cheltuielile făcute de autoritățile orașului, se poate citi că lui Jean du Lis i s-au dat, în ziua de 9 august, doi galbeni drept plată pentru aducerea unor scrisori de la sora sa, Fecioara Ioana. Acesta călătorise la ea în orașul Arlon din Luxembourg. Fratele Ioanei, care purta un nume de familie nou, aristocratic, acordat de rege, plecase la curtea lui Carol al VII-lea, iar apoi la „sora“ sa, primind banii necesari chel-

tuieiilor de drum. Există și alte înregistrări asemănătoare, referitoare la călătorii ale lui Jean du Lis la „soră” și la rege. Toate au fost făcute în iulie, august și septembrie 1436. Autenticitatea lor nu provoacă dubii. Dar înregistrările referitoare la „Fecioara Franței”, cum este numită ea în aceste documente, nu se limitează la aceasta ; peste tot ele lasă să se înțeleagă, fără nici o ezitare, că Ioana d’Arc cea arsă pe rug trăiește.

La 28 iulie 1439, deci după trei ani de la primele înregistrări și mai mult de opt de la moartea oficială a Fecioarei din Orléans, aceasta, dacă ar fi să dăm crezare consemnărilor, a vizitat în persoană Orléans-ul. Ioana — care se numea acum Jeanne des Armoises — a fost întâmpinată de mulțimea entuziasmată. Prin urmare, Fecioara a fost bine primită în orașul unde era nu numai venerată, dar în care se aflau numeroși oameni care o cunoșteau foarte bine pe Ioana încă de pe timpul faimosului asediu. Consemnările nu pun la îndoială că Jeanne des Armoises a fost considerată de orășeni Fecioara din Orléans. În registrul de conturi se menționează clar că Ioanei i s-a dăruit o mare sumă de bani (210 livre) „pentru bunele servicii aduse orașului în timpul asediului”.

Poate că, uitându-se mai de aproape la femeia venită, care le-a fost oaspete timp îndelungat, convingerea orășenilor că Jeanne des Armoises este Fecioara din Orléans s-a spulberat ? Dimpotrivă, în registrul de conturi este consemnată o masă festivă la care a fost invitată de doi patricieni bogați — Jean Luillier și Thebanon de Bourges — și unde i s-au acordat tot felul de onoruri, dovezi de atenție și de stimă. Jeanne des Armoises a fost recunoscută de orășenii și nobilii care o cunoșteau bine pe Fecioară din timpul asediului — Nicolas Lowe, Nicolas Grouanier, Albert Boullay. Aceștia chiar participaseră, împreună cu Ioana, la încoronarea lui Carol al VII-lea la Reims. De atunci trecuseră foarte puțini ani. Avem noi vreun temei acum, după mai bine de cinci secole, să punem la îndoială deducția că „doamna des Armoises” era Fecioara din Orléans ? Și, mai mult, s-o contestăm fără a aduce dovezi convingătoare, care să explice ce i-a determinat pe toți acești oameni să participe la mistificare sau de ce au fost induși în eroare ?

Istoricul G. Pesme afirmă că a descoperit mărturii foarte importante. Până acum se considera că mama Fe-

cioarei din Orléans, Isabelle Romée, venise în Orléans abia în iulie 1440, la un an după apariția în oraș a femeii care se dădea fiica ei. Însă în lista de cheltuieli a orașului, există, la 6 martie 1440, o consemnare referitoare la plata a două persoane pentru întreținerea și tratamentul Isabellei de la 7 iulie pînă la 31 august. Aici, evident, poate fi vorba numai de anul 1439. În aceeași listă există o înregistrare referitoare la plata pensiei pe septembrie, octombrie și noiembrie 1439 acordate Isabellei de către oraș. Dacă nu punem la îndoială autenticitatea acestor însemnări, atunci ele atestă că mama Ioanei d'Arc se afla în Orléans cînd Jeanne des Armoises era întîmpinată solemn în oraș ca Fecioara din Orléans. Este greu de imaginat de ce ar fi trebuit ca mama Ioanei d'Arc, la fel ca și frații acesteia, să participe la mistificare. G. Pesme produce și o serie de dovezi indirecte că în timpul șederii Jeannei des Armoises în Orléans orașul a fost vizitat de însuși regele Carol al VII-lea. În registrele de conturi ale Orléans-ului sînt consemnate regulat, și după aceea, plățile unor sume de bani făcute „Isabellei, mama Fecioarei Ioana“. În consemnarea făcută în iulie 1446, Isabelle Romée este numită deja „Isabelle — mama răpoastei Fecioare Ioana“, la fel ca și în consemnările tuturor lunilor pînă la Paștile din 1447. Nu cumva acest lucru înseamnă că la începutul anului 1447 la Orléans se aflase de moartea Ioanei ? Poate că această știre a fost comunicată de frații ei ? E adevărat că P. Guillaume, adept al versiunii tradiționale, după ce a răsfoit registrele de conturi ale Orléans-ului, a arătat că expresia „Fecioara Ioana“, fără adausul „răposata“, se întîlnește de numeroase ori și după 1447. Acest lucru — interpretînd forțat — poate fi pus și în seama neglijenței copiștilor.

Acestea sînt principalele fapte pe care este clădită legenda despre salvarea Ioanei. Toate celelalte informații și mărturii au, în comparație cu aceste fapte incontestabile, o importanță secundară. Ospitalitatea oferită Jeannei des Armoises admite doar trei explicații : o greșală involuntară, rezultat al unei halucinații colective (ceea ce nu era defel o raritate în Evul mediu !) ; o complicitate deliberată la mistificare ; în sfîrșit, ultima explicație posibilă : Jeanne des Armoises era într-adevăr Ioana d'Arc, salvată printr-un miracol.

O greșală a fraților Ioanei este puțin probabilă. Dar și deducția că frații du Lis, din motive de cupiditate, au

recunoscut în Jeanne des Armoises pe sora lor este doar o simplă presupunere. În sprijinul ei poate fi invocată numai referirea la starea materială precară a fratelui mai mic, Pierre du Lis, și faptul că ambii au primit recompense — neînsemnate de altfel — pentru a duce scrisorile Jeannei des Armoises. Este interesant că, imediat după apariția ei în Lorena, Jeanne s-a grăbit să ia legătura cu cei doi frați, pas îndrăzneț din partea unei impoștore, dacă n-a fost făcut în urma unei înțelegeri prealabile, despre care nu avem nici un fel de informații. Cît privește locuitorii din Orléans, ar fi greu de găsit motivele complicității lor ; mai curînd pot fi trecuți printre cei înșelați. Dacă nici acest lucru nu pare demn de încredere, atunci nu ne rămîne decît să recunoaștem veridicitatea afirmațiilor Jeannei des Armoises.

O primire la fel de călduroasă ca și la Orléans o aștepta pe Jeanne des Armoises în orașul Tours. Menționăm că informațiile pe care le posedăm nu se rezumă la consemnările din registrul de conturi al orașului Orléans. Există informații care ne permit să-i urmărim viața pe parcursul unui șir de ani.

În cronica decanului Saint Thibaud de Metz se arată că la 20 mai 1436 în satul Grange-aux-Ormes, din apropierea orașului cu același nume, a apărut „Fecioara Ioana“, care a fost recunoscută de nobilii locali și de frații „ei“. Fecioara a fost bine primită la Arlon de ducesa Elisabeta (care ulterior a fost deseori confundată cu o altă ducesă, de Luxembourg, ce o cunoștea bine pe Ioana din timpul prizonieratului ei, dar murise în 1430). Trebuie spus că ea nu făcea cîtuși de puțin caz de numele ei, dimpotrivă, își zicea Claude. Se spune că Fecioara și-a făcut apariția într-o atmosferă de entuziasm general, legată de alungarea englezilor din Paris, în aprilie 1436. Dar lucrurile pot fi interpretate și altfel : în acest timp se duceau tratative de pace. Garnizoanei engleze din Paris i se permisese să părăsească orașul. Poate că în schimbul unei concesi englezii acceptaseră s-o pună în libertate pe Ioana. De fapt, nu se știe de ce, nimeni nu a întrebat-o pe Ioana unde a fost ea în timpul celor cinci ani de zile care trecuseră de la „salvarea“ ei. Și nici ea nu s-a referit la această chestiune. Cel puțin sursele noastre o evită complet. Pesemne că au existat motive pentru această tăcere, care, de altfel, n-a subminat cîtuși de puțin încrederea în veridicitatea afirmațiilor Jeannei. Fecioara re-

apărută ducea o viață mondenă în Arlon, la curtea ducelui, iar apoi la contele Ulrich Württemberg în Köln, se amesteca în intrigile diplomatice ale feudalilor locali, atît clerici cît și laici. La Köln a încercat, invocînd voința lui Dumnezeu, să-l ajute pe contele Ulrich să-și depună candidatura la postul de arhiepiscop de Trier. Aceasta a determinat intervenția inchișitorului Heinrich Kalt-Eisen, care a chemat-o la interogatoriu, ca suspectă de erezie și vrăjitorie. „Fecioara Ioana“ a fugit în grabă înapoi la Arlon (despre aceasta relatează cronica unui contemporan, călugărul dominican Jean Nieder).

În toamnă Jeanne s-a căsătorit cu un anume Robert des Armoises, senior de Timmone. S-a făcut o nuntă fastuoasă. Jeanne a avut doi copii. În aceeași perioadă se încadrează și corespondența ei cu Carol al VII-lea prin intermediul fraților du Lis.

Indiscutabil că decanul Saint Thibaud o considera sincer pe nou ivita „Fecioara Ioana“ adevărata Ioana d'Arc. Trebuie adăugat doar că s-a găsit și un alt manuscris al cronicii sale, în care decanul își recunoaște greșeala: „În anul acesta a venit o tînră fată, care, zicîndu-și Fecioara Franței, și-a jucat așa de bine rolul încît mulți au fost păcăliți, îndeosebi dintre cei mai de vază“. Este clar că avem de-a face cu o dezmințire a primei mărturii, dar de unde avem garanția că tocmai aceea a fost rezultatul unei erori și nu că explicația ulterioară a „imposturii“ este o interpolare tendențioasă?

Textele citate au fost reproduse de revista „Mercure Galant“ încă în 1683, și au provocat senzație. Tot atunci a fost publicat și contractul de căsătorie al Jeannei des Armoises (originalul acestuia n-a mai fost găsit). Contractul este considerat un fals al abatelui Vinet, secolul al XVII-lea. De ce însă contractul de căsătorie trebuie considerat un fals? Este puțin probabil ca părintele Vinet să fi avut motive să facă așa ceva. În plus, el l-a informat despre descoperirea făcută doar pe fratele său, care a relatat cu mult mai tîrziu despre ea în paginile revistei „Mercure Galant“. Este adevărat că de atunci acest document nu a mai fost găsit, dar în secolul al XVII-lea încă nu exista preocuparea pentru documente istorice originale. Acest lucru se referă în egală măsură și la actul de donație, prin care Robert des Armoises îi remitea unele domenii soției sale „Jeanne, Fecioara Franței“. Actul de donație, publicat în vechea *Istorie a Lo-*

renei, este însoțit de explicația : „Aceasta este Fecioara din Orléans, sau mai curînd o aventurieră ce i-a împrumutat numele și s-a căsătorit cu seniorul Robert des Armoises“. Și încă o întrebare : în ce trebuie să avem încredere — în act sau în completarea făcută ulterior ? Trebuie spus că prietenii lui Robert des Armoises, Jean de Tauneltille și Soblén de Dain, care și-au pus sigiliile pe actul ce remitea Jeannei o parte din domeniile soțului ei, o cunoșteau pe adevărata Fecioară din Orléans. De ce să fi participat ei la mistificare ? Între altele, Robert des Armoises era vărul lui Robert de Baudricourt, acela căruia, în orașelul Vaucouleurs, i s-a adresat, în primul rînd, păstorita din Domrémy-ul situat în apropiere și care, la rugămintea ei, i-a dat ca însoțitori șase slugi ce au dus-o pe Ioana la Chinon, la regele Carol ¹⁶.

În genere, acțiunile doamnei des Armoises sînt greu de înțeles dacă o considerăm impostoare. Pe lîngă certa imprudență pe care a făcut-o intrînd în corespondență, iar apoi întîlnindu-se cu frații du Lis, a mai comis-o și pe a doua, aceea de a fi acceptat să se căsătorească cu modestul senior des Armoises, știînd prea bine că la încheierea căsătoriei vor fi necesare acte referitoare la originea ei. Există legenda că drept pedeapsă pentru mistificare Robert des Armoises și-a internat soția într-o casă de nebuni din apropiere de Briey. În familia des Armoises s-a păstrat însă pînă în prezent tradiția de a o venera pe Ioana ca pe cel mai glorios strămoș. Familia unor urmași ai Jeannei des Armoises, audiată de istoricul C. Pasteur, și-a exprimat ferma convingere că strămoșul ei, seniorul Robert, nu se putea căsători cu o femeie fără arbore genealogic. El trebuia să se convingă în prealabil că logodnica lui era într-adevăr persoana care pretindea că este ¹⁷.

Cunoaștem viața Jeannei des Armoises în următorii trei ani, respectiv din 1436 pînă în 1439. Trebuie adăugat doar că în toți acești trei ani orășenii au șovăit să dea crezare zvonurilor despre salvarea Ioanei. Aceștia i-au plătit pe frații du Lis pentru scrisorile din 1436 de la Ioana „salvată“, dar au plătit și slujba oficiată pentru odihna sufletului ei în mai 1439, exact în ajunul sosirii doamnei des Armoises la Orléans.

În politica lui Carol al VII-lea s-a produs curînd o cotitură. În 1436, cînd Parisul abia fusese recucerit, regele se mai întreba dacă e cazul să o recunoască pe Jeanne

des Armoises Fecioara din Orléans salvată printr-un miracol (pasivitatea lui Carol, care nu făcuse nimic pentru salvarea ei, era aspru condamnată în țară). Acum, însă, regele preferă să nu mai depindă de o aventurieră și să folosească în propriul său scop amintirea adevăratei Ioane.

Între timp, Jeanne des Armoises plecase din Orléans în zonele unde continuau acțiunile militare împotriva englezilor. S-a întâlnit cu mareșalul Gilles de Rais, care lupta acolo și o cunoscuse bine pe Ioana d'Arc. Această întâlnire ar fi fost un nou pas nesăbuit dacă era vorba de o impostoare. Gilles de Rais i-a încredințat conducerea trupelor la nord de Poitou, dar nu știm cum a decurs cariera militară a Jeannei des Armoises.

Bineînțeles, autorii care susțin versiunea salvării Ioanei d'Arc caută să exploateze în fel și chip faptele Jeannei des Armoises care atestă că ea ori avea toate motivele să nu se teamă de demascare, ori, din cauze inexplicabile, sfida pericolul evident de a fi demascată ca impostoare. Acești autori invocă chiar și faptul că însuși dușmanul Jeannei des Armoises — șambelanul regelui, Guillaume Gouffier, a recunoscut uimitoarea ei asemănare cu Ioana d'Arc. Este adevărat, părerea lui ne este cunoscută dintr-o mărturie foarte târzie (1516) a lui P. Salle și s-ar putea să se refere la o altă pseudo-Ioană. Dar basorelieful cu Ioana d'Arc datat în prima treime a secolului al XV-lea și aflat în muzeul din Loudun și medalionul cu chipul Jeannei des Armoises din deceniile mai târzii ale aceluiași secol, păstrat în castelul Jaulny, confirmă marea asemănare a femeilor pe care le înfățișează. S-ar putea totuși ca acest lucru să fi fost făcut în mod deliberat, pentru a sprijini pretențiile Jeannei des Armoises. Se pune întrebarea : dacă doamna des Armoises era o simplă aventurieră, cum putea fi sigură că semăna cu Fecioara din Orléans ca două picături de apă ? Căci portrete ale acesteia nu existau în genere, cu excepția, poate, a unuia singur. Și, apoi, trebuie avut în vedere că era puțin probabil ca pictura din vremea aceea să ofere posibilitatea unei aprecieri sigure a asemănării exterioare a cuiva cu chipul zugrăvit. În aceste condiții, dacă Jeanne des Armoises nu era Fecioara din Orléans, pentru ea era un lucru mai mult decât nechibzuit și imprudent să se deplaseze în locurile unde era cunoscută adevărata Ioana, susține E. Weil-Raynal, unul dintre principalii susținători ai „noii“ versiuni.

Acest argument face însă posibilă următoarea obiecție : de ce Jeanne des Armoises, dacă seamăna într-adevăr foarte mult cu Ioana d'Arc, n-ar fi putut fi convinsă de această asemănare de către cei care o văzuseră pe Fecioara din Orléans ? Și de ce după aceasta pseudo-Ioana să nu fi riscat să plece la Orléans și în alte locuri unde Ioana d'Arc era cunoscută, asigurându-și mai ales și concursul interesat al fraților acesteia ?

În 1440 Jeanne des Armoises sosi la Paris, unde poporul o aștepta de mult cu nerăbdare. Însă Parlamentul parizian (pe atunci instituție judecătorească), acționînd probabil cu asentimentul regelui, a luat măsuri să preîntîmpine o primire triumfală a Jeannei des Armoises în capitală. Încă pe drumul spre Paris aceasta a fost arestată și adusă sub escortă în fața Parlamentului, care a declarat-o impostoare și a expus-o la stîlpul infamiei. Ea a comunicat cîteva date din viață : călătoria în Italia (pentru a obține din partea papei iertare că și-a bătut părinții), participarea la război, unde a fost nevoită să îmbrace uniformă de soldat. De aici i-a venit și ideea de a se da drept Fecioara din Orléans. Jeanne des Armoises a recunoscut că era impostoare și a fost pusă în libertate. După moartea lui Robert des Armoises a mai fost, după cîte se pare, căsătorită cu un oarecare Jean Louiller (unii cercetători consideră, totuși, că este vorba de o altă femeie). Într-un document din 1457 (și a cărui autenticitate este departe de a fi incontestabilă) era iertată pentru faptul de a-și fi zis Fecioara din Orléans.

E adevărat, pseudo-Ioane au apărut și după 1440 : una în 1452 la Anjou, recunoscută de doi veri ai Fecioarei din Orléans, alta cîteva ani mai tîrziu. Aceasta era o fată, pe nume Fréron, dintr-un orășel de lîngă Le Mans. Ambele au fost repede demascate ca mistificatoare. Aceste pseudo-Ioane pot fi menționate doar ca niște curiozități și pentru a sublinia cît de mult timp fantezia populară nu s-a împăcat cu moartea eroinei naționale.

Multe polemici a generat întrebarea dacă Jeanne des Armoises și alte pseudo-Ioane au fost una și aceeași persoană. Unii cercetători consideră că Jeanne des Armoises a decedat între 1443, cînd soțul i-a cedat o parte din domenii, și 1449, cînd în registrele de conturi ale orașului Orléans Isabelle Romée începe să fie definitiv numită nu „mama Fecioarei“, ci mama „răposatei Fecioare Ioana“.

În acest caz, documentul din 1457 nu se referă la Jeanne des Armoises, ci la altă femeie, Jeanne de Sermeses, care, folosind rezonanța apropiată a numelor de familie, se dădea drept soția seniorului Robert. În orice caz, faptul că din cînd în cînd apăreau pseudo-Ioane nu rezolvă problema dacă doamna des Armoises a fost într-adevăr Fecioara din Orléans.

După cum am văzut, episodul Orléans din istoria Jeannei des Armoises nu este ușor de explicat dacă o considerăm impostoare. Toate celelalte „recunoașteri“ dovedesc prea puțin, deoarece mereu se pot găsi motive care să-i fi determinat și pe feudalii din Lorena, și pe Carol al VII-lea, și pe înșiși frații du Lis să procedeze așa. Dar la fel de suspectă poate fi considerată și „demascarea“ Jeannei ca impostoare, inclusiv pocăirea ce i-a fost smulsă de Parlamentul parizian.

În sfîrșit, încă un document : actul notarial din 29 iulie 1443, prin care se certifică atribuirea de către ducele Charles d'Orléans a unei moșii lui Pierre du Lis pentru servicii credincioase aduse regelui și ducelui. Aceste servicii, se arată în actul notarial, Pierre du Lis le-a îndeplinit „împreună“ cu Fecioara Ioana, sora lui, pînă la absența lui (sau a ei) „și de atunci pînă în prezent“. Dacă ar fi fost vorba de absența lui, textul s-ar fi descifrat simplu: Pierre du Lis a fost cîțiva ani în prizonierat (curios, totuși, de ce în text nu se vorbește direct de prizonierat). Însă e pe deplin admisibil să se citească și „pînă la absența ei“; în acest caz aceasta este o recunoaștere că Ioana n-a murit în 1431. Iar cuvintele „și de atunci pînă în prezent“ puteau fi puse întru totul pe seama fratelui și surorii „împreună“ și nu numai a lui Pierre du Lis singur. Această frază neclară putea fi inserată în document în mod deliberat : în 1443 nu mai era posibil să se exprime concomitent îndoiala cu privire la moartea Ioanei d'Arc și recunoașterea impostoarei, demascată de Parlament. Din actul amintit al ducelui Charles d'Orléans din 1443 se poate deduce că Ioana mai trăia. Într-un alt act de donație a lui Charles d'Orléans, din 31 iulie 1450, despre Pierre du Lis se vorbește deja ca de „fratele răposatei Fecioare“.

După cum am arătat, cunoaștem toate detaliile procesului de la Rouen : s-au păstrat minute amănunțite. Lipsese doar un singur document important : actul oficial care să certifice execuția Ioanei sau care să consemneze executarea sentinței. Cunoscutul jurist francez acad.

M. Garçon, care a studiat istoria Ioanei d'Arc, consideră că normele juridice din acea vreme nu impuneau întocmirea unui asemenea act. Însă avocatul general Charles du Lis, care a trăit în secolul al XVI-lea și era interesat în acest caz legat de istoria familiei sale, considera lipsa minutei un fapt „misterios și care atrage atenția“. În cronicile franțuzești din prima jumătate a secolului al XVI-lea se vorbește despre execuția Ioanei în termeni vagi și adesea echivoci. Astfel, în *Cronica bretonă* (1540) se spune că în anul 1431 „Fecioara a fost arsă pe rug la Rouen sau a fost condamnată la aceasta“. În *Corabie pentru doamne*, apărută la Lyon în 1503, Symphorien Champier scrie că, după părerea englezilor, Fecioara a fost arsă pe rug la Rouen, însă francezii neagă acest lucru. În poemul lui Georges Chastellain *Amintiri despre minunatele aventuri din vremurile noastre* se spune că „deși, spre marea durere a francezilor, Fecioara a fost arsă pe rug la Rouen, ea, după cum se știe, a înviat“.

Apelînd la mărturiile contemporanilor, pe lângă decanul Saint-Thibaud, menționat anterior, vom aminti jurnalul unui burghez parizian, în care se arată clar că la Rouen, sub înfățișarea Ioanei, a fost arsă pe rug altă femeie. Pierre Cusquel, burghez din Rouen, care a putut fi martor ocular la execuție, împărtășea aceeași părere : „Ioana a evadat și în locul ei a fost ars pe rug altcineva“. Într-un manuscris păstrat la British Museum (Biblioteca națională engleză) sub nr. 11542 se menționează de asemenea : „În sfîrșit ea (Ioana) sau o altă femeie care îi semăna a fost arsă în public, lucru în privința căruia mulți oameni împărtășeau și împărtășesc și acum o altă părere“.

Zvonul despre salvarea Ioanei s-a răspîndit atît de repede după execuția ei încît a alarmat autoritățile pariziene (capitala se mai afla atunci în mîinile englezilor, capii orașului îndeplinind slugarnic ordinele ocupanților străini). S-a pus la cale chiar anchetarea martorilor : nu cumva Cauchon și-a neglijat îndatoririle ? Dar cine putea fi întrebare, în afară de ajutoarele lui Cauchon, asesorii săi ? Aceștia, însă, muriseră unul după altul, curînd după procesul din Rouen.

S-a scurs însă un sfert de veac, și, pregătind procesul de reabilitare a Ioanei, tribunalele franțuzești au început să caute martori. Nu era un lucru simplu. Cauchon murise încă în 1444. Dominicanii au declarat că nu știu unde se află inchișitorul Jean Le Maître, călugăr din ordinul

lor. S-au găsit totuși vreo douăsprezece persoane ce făcuseră parte din instanța de judecată de la Rouen. Cinci dintre ele au declarat că n-au văzut nimic, trei — că au plecat înainte de terminarea ședințelor, iar două au invocat slaba tinere de minte și că, fiind uitate, nu-și pot aminti nimic din procesul Fecioarei din Orléans.

O anumită nelămurire există chiar și în privința datei execuției Ioanei. Se menționează de obicei ziua de 30 mai, însă numeroși contemporani bine informați evocau alte date : 14 iunie, 6 iulie, iar cronicarii englezi de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea scriau că Ioana a fost arsă pe rug în februarie 1432. Sînt și dezacorduri în privința modului în care a fost executată. Astfel, cronicarul Jean de la Chapelle afirmă că Ioana a fost mai întâi decapitată și abia după aceea corpul i-a fost ars pe rug.

Se consideră că, dorind să convingă poporul de moartea „vrăjitoarei“, autoritățile engleze au oficiat execuția în prezența unei mari mulțimi. Este adevărat, dar, contrar obiceiului, orășenii n-au fost lăsați să se apropie de rug, fiind despărțiți de un cordon format din 800 de soldați. Se poate să fi fost doar o măsură de prevedere din partea englezilor, care se temeau că, în ultimul moment, se va produce o tentativă de salvare a condamnatei. De aceea, probabil, nimeni în afară de soldații englezi și de persoanele oficiale n-a putut vedea de aproape scena arderii. În descrierile care s-au păstrat cu privire la execuție rămîne neclar dacă osînditei i s-a pus strîmb boneta sau tichia de nebun sau a fost dusă pe rug cu fața acoperită. În afară de aceasta, toate relatările despre scena arderii pe rug au fost consemnate abia după 10—15 ani și puteau prea bine să fie tendențioase.

În același timp, un contemporan, preotul Jean Riquier din Rouen, scria că, deoarece englezii se temeau „ca nu cumva să se spună că ea (Ioana — E. C.) s-a salvat“, călăului i s-a poruncit ca imediat după moartea osînditei să stingă un timp focul pentru a arăta celor prezenți că a fost executată chiar Ioana. Același lucru îl aflăm și din jurnalul intim al unui burghez parizian. Călăul a procedat în consecință¹⁸. Rămîne însă întrebarea : mai puteau cei prezenți la execuție, privind corpul deja carbonizat al victimei, să stabilească cine anume pierise pe rug ?

Dacă presupunem că pe rug n-a fost arsă Ioana, atunci care a fost soarta Fecioarei din Orléans ? Se știe că

asprele condiții în care a fost deținută la început Ioana au fost mult îmbunătățite mai târziu. Temnicherii și soldații englezi care o păzeau plecau deseori să bea prin tavernele din apropiere, lăsînd-o singură. Ioanei i s-a îngăduit să aibă vizitatori, iar ea a refuzat să-și dea cuvîntul de onoare că nu va încerca să evadeze. O serie de istorici francezi (J. de Saint-Jean, A. Herens) consideră că Ioana putea evada prin galeria subterană care trebuia să existe la castelul din Rouen. S-a și încercat să se descopere această galerie, care, după presupunerea unor cercetători, ducea la locuința regentului Angliei, ducele de Bedford. Soția acestuia, o franțuzoaică, putea să joace rolul de salvatoare a Ioanei. Se știe că Ioana se bucura de o atitudine binevoitoare din partea ducesei de Luxembourg, care făcea parte din partida burgundă, iar ducesa de Bedford era pentru concilierea aliaților aflați deseori în ceartă — englezii și burgunzii.

Unde s-a aflat Ioana după salvarea ei? Nu-i exclus să fi fost la Roma, la curtea papei Martin V (acolo trebuie să-i fi ajutat foarte mult legăturile prințeselor din casa regală care o protejau) sau, poate, într-o închisoare englezească. În 1970 a apărut la Paris cartea lui Pierre de Sermoises (un urmaș îndepărtat al pseudo-Ioanei) *Misiunile secrete ale Ioanei d'Arc*, în care se susține că în acești ani Fecioara din Orléans a fost agent secret al Ordinului franciscanilor. De ce și-a făcut apariția abia peste cinci ani? Pentru că, susține P. de Sermoises, tocmai în acest timp s-a schimbat serios situația politică și militară. În septembrie 1435 murise ducele de Bedford, ceea ce îi lipsea pe englezi de o conducere unitară, iar în primăvara anului următor a fost eliberat Parisul. Se mai amintea de asemenea că istoricul A. Baillet susținea că ar fi descoperit, în anul 1907, contractul de căsătorie al Jeannei des Armoises în arhiva unui notar din orașelul Fresnes-en-Wöevre și a stabilit că semnătura miresei era identică cu semnătura de pe mesajul adresat de Ioana d'Arc locuitorilor Reims-ului. El a povestit despre descoperirea sa cîtorva ziaristi. Orașul Fresnes a fost însă distrus complet în timpul războiului mondial din 1914—1918, și arhiva a pierit. Cu puțin timp înainte de moarte (1961), A. Baillet a vorbit deseori despre această descoperire¹⁹.

Așa stînd lucrurile, n-a fost însuși procesul Ioanei o comedie, în care toți participanții au jucat niște roluri

dinainte convenite ? Minutele procesului din Rouen au fost falsificate de Cauchon. El dăduse dispoziția să nu se consemneze numeroase declarații ale acuzatei. S-a păstrat o copie nefalsificată a minutelor, prezentată ca probă la contraproses. Ea a fost descoperită de un istoric în secolul nostru și atestă că textul oficial a fost „corectat” tendențios de Cauchon și trimis în această formă curților europene. Principalul obiectiv politic al procesului din Rouen a fost de a dovedi nelegitimitatea încoronării lui Carol al VII-lea, înfăptuită cu ajutorul unei vrăjitoare.

Rolul de principal intrigant în istoria Ioanei d'Arc îi este atribuit lui Cauchon. Legenda nu suferă nuanțe, cunoaște doar albul și negrul. Or, datele existente atestă că acesta căuta în mod vădit să trăgăneze procesul, că Parlamentul parizian i-a amintit în repetate rînduri de necesitatea de a grăbi încheierea cazului. Dorea Cauchon să cîștige timp, încercînd să o salveze pe Fecioară ? Nu și-a pus el masca de dușman al Fecioarei din Orléans cu scopul de a-i putea numi pe judecători și de a realiza astfel planul său de salvare a Ioanei ? Nu este clar dacă ea știa de acest plan, în caz că acesta a existat în realitate. Însă Cauchon, în mod evident deliberat, n-o întreba pe acuzată despre multe lucruri importante, permițîndu-i să le treacă sub tăcere. Pentru englezi era important ca vrăjitoarea să fie arsă pe rug. Dar cine a fost executat în realitate este deja un lucru secundar. De ce ar fi încercat Cauchon s-o elibereze pe Ioana ? Fie chiar și din simplă prudență și prevedere, din dorința de a-și asigura interesele în cazul că norocul ar fi trecut de partea francezilor. Poate Cauchon urmărea un compromis ? Carol al VII-lea, care propusese răscumpărarea și amenința cu represiuni împotriva unor prizonieri englezi de vază, ar fi putut să o salveze pe Ioana, dar oficial ea ar fi fost executată așa cum cereau obiectivele politicii engleze. Cauchon a încercat să salveze viața Ioanei, altfel ar fi pronunțat de la bun început sentința capitală și nu ar mai fi osîndit-o întii la închisoare. (El nu putea ști dinainte că ea va cădea în capcănă și va oferi motive să fie declarată vinovată de a fi căzut pentru a doua oară în păcatul ereziei.)

Trebuie să arătăm că, spre deosebire de alții care cheamă la luptă, cu care răfuiala englezilor era scurtă, Ioana

a fost judecată, iar procesul s-a prelungit câteva luni de zile. Foarte semnificativ este și faptul că Ioana nu a fost supusă la cazne, care pe vremea aceea nu constituiau o excepție, ci o procedură normală de obținere a mărturiilor din partea acuzatului ce își nega vina. Cu un secol înainte tortura a fost aplicată și Marelui magistru al Ordinului templierilor, Jacques Molay. Deși Ioana fusese excomunicată, i s-a dat posibilitatea, contrar regulilor și practicii obișnuite, de a se împărtăși, favoare ce nu se acorda pe atunci nimănui dintre cei acuzați de vrăjitorie și condamnați pentru aceasta la ardere pe rug.

După cum se știe, Ioana a fost capturată de un vasal al lui Jean de Luxembourg, care a predat-o suzeranului său — ducele Filip al Burgundiei, iar acesta — englezilor. După capturare Ioana a avut o discuție cu ducele Burgundiei, al cărei conținut a rămas necunoscut, deși la întâlnire a asistat și istoriograful de curte Enguerrand de Monstrelet. Mai târziu acesta a scris în cronica sa că nu-și poate aminti despre ce au vorbit ducele și Fecioara din Orléans. O asemenea pierdere de memorie se poate explica doar prin faptul că în timpul întâlnirii s-a vorbit despre un important secret de stat. E interesant că nu Ioana a fost dusă la duce, ci însuși Filip al Burgundiei a venit la locul în care era înmănișată — un omagiu neașteptat față de o simplă păstorită. Vizitând închisoarea din Rouen, Jean de Luxembourg s-a întâlnit și el cu fosta lui prizonieră. Unul dintre intimii lui, cavalerul Haimond de Macy, a declarat, în 1456, la procesul de reabilitare, că a participat la această întâlnire; au mai fost prezenți și comandanții militari englezi — conți Warwick și Stafford, cancelarul Angliei. Jean de Luxembourg i-a spus Ioanei că venise s-o elibereze prin răscumpărare, dacă ea nu va mai lupta împotriva englezilor. Fecioara a răspuns că Jean râde de ea, neavînd nici dorința și nici puterea de a o elibera. Englezii însă vor s-o omoare pentru a cîștiga regatul francez. Cuvintele Ioanei l-au scos din sărite pe Stafford, care și-a și tras pe jumătate sabia pentru a o omorî pe prizonieră, dar a fost oprit de Warwick. Istoricii au încercat să explice acest episod în mai multe feluri. Unii erau dispuși să admită că în această perioadă încă nu era exclusă posibilitatea eliberării Ioanei prin răscumpărare și în anumite condiții avantajoase pentru englezi și aliații lor. Alții au văzut în aceasta ecoul unui

compromis secret : oficial se va declara că Ioana a fost arsă pe rug ca eretică și vrăjitoare, iar în realitate i se va oferi posibilitatea să se salveze ²⁰.

LEGENDA SÎNGELUI REGESC

La proces, la 22 februarie 1431, Ioana a declarat judecătorilor că, dacă ar fi fost mai bine informați despre dînsa, n-ar mai fi dorit ca ea să se afle în mîinile lor ²¹. La 24 februarie Fecioara le-a spus că se expun unui mare pericol, iar la 14 martie a afirmat că dacă Dumnezeu îi va pedepsi pe judecători, aceștia să știe că ea și-a făcut datoria de a-i avertiza.

Partizanii versiunii neortodoxe văd aici aluzii la faptul că Ioana păstra legătura cu anumite forțe din exterior, care îi dădeau sfaturi și indicații. Dar și aceasta este o interpretare forțată. Afirmațiile Ioanei că aceste forțe ar fi „vocile” sfinților nu sînt luate în considerare sau sînt apreciate ca o încercare de a masca legături întru totul pămîntene : cu emisarii lui Carol al VII-lea. După opinia unora dintre acești istorici, Cauchon și stăpînii lui englezi puteau avea temeiurile lor să nu împiedice aceste contacte, precum și motive pentru salvarea Ioanei. Acționau, cum se spune „drepturile sîngelui nobil”, atît de importante pentru nobilimea epocii. Pe scurt, după cum presupun acești cercetători, Ioana nu era fiica părinților ei, ci... sora nelegitimă a lui Carol al VII-lea.

Cum a putut păstorița din Domrémy, în timpul întîlnirii cu șovăielnicul rege, să-l convingă pe acesta de predestinația ei și, în ciuda sfaturilor curtenilor, să-l determine pe Carol al VII-lea să-i pună la dispoziție trupe pentru a-și îndeplini misiunea ? Sursele amintesc pe de parte de o anumită taină pe care Ioana i-a comunicat-o regelui. Asupra lui Carol plană suspiciunea că ar fi fost copil nelegitim, și acest lucru, avînd în vedere moravurile mamei lui, regina Isabela, părea foarte verosimil. Poate că Ioana i-a făcut dovada că tocmai ea este acel copil nelegitim al Isabellei despre care se bîrfea. Dovada putea fi unul dintre cele două inelé pe care Ioana le purta

întotdeauna. Inelele i-au fost luate de burgunzi după ce a fost făcută prizonieră și date lui Cauchon, care a și întrebato pe Ioana despre ele. Aceasta i-a dat niște răspunsuri foarte evazive. Englezii, chiar dacă știau despre toate acestea, erau nevoiți să tacă. Ca și Carol al VII-lea, ei nu erau cîtuși de puțin interesați să strice definitiv reputația reginei Isabela, ceea ce ar fi zdruncinat încrederea în legitimitatea fiicei sale Caterina, căsătorită cu regele Angliei Henric al V-lea, al căror fiu, Henric al VI-lea, fusese cu puțin înainte de procesul din Rouen încoronat la Paris. La proces, Ioana a declarat că la multe întrebări nu va răspunde. Judecătorul n-a obligat-o să renunțe la hotărîrea luată, deoarece ambelor părți le convenea ca multe lucruri să fie trecute sub tăcere. S-ar putea ca salvarea să fi fost rezultatul unor tratative și înțelegeri secrete între Carol și ducele de Bedford. Cît timp s-au dus tratativele, Cauchon a trăgănat procesul. Pentru englezi era important s-o păstreze pe Ioana ca garanție prețioasă în tratativele cu francezii. Ea a putut fi transferată din Rouen la altă închisoare.

Desigur, dovezi directe că Ioana ar fi fost fiica reginei Isabela nu există. Se știe totuși că în ziua de 10 noiembrie 1407 Isabela a născut un copil al cărui tată nu putea fi regele Carol al VI-lea, de care era de mult despărțită. Se considera că tatăl copilului era ducele Louis d'Orléans, asasinat la scurt timp după aceea (23 noiembrie) de dușmani. Pruncul, numit Filip, ar fi murit, după unele informații la naștere, după altele în vara următoare. După susținătorii noii versiuni, regina n-ar fi născut un fiu, ci o fiică. În cronica preotului din Saint-Denis se menționează că ducele d'Orléans, la scurt timp după un prînz la regină, a fost omorît. În cronică se specifică : după un „prînz vesel“, și aceasta la numai 13 zile de la moartea fiului lor (dacă a fost într-adevăr fiu și dacă a murit într-adevăr la 10 noiembrie 1407). S-ar putea ca această informație să dezmințită știrca falsă despre moartea copilului, care a fost lansată pentru a-i induce în eroare pe dușmanii ducelui.

De mult timp a fost sesizat un lucru ciudat. În secolul al XVIII-lea s-a tipărit de patru ori o istorie a Franței în mai multe volume. În ediția a doua, apărută în 1764, cel de al doisprezecelea copil al lui Carol al VI-lea este numit Filip, iar în celelalte ediții este numit Ioana. Însă autorii lucrării nu făceau nici o legătură între această Ioană — chiar dacă apariția ei nu era doar o simplă greșeală

tipografică — și Ioana d'Arc. În ediția din 1770 a fost formulată versiunea tradițională cu privire la nașterea Ioanei d'Arc în 1412 într-o familie săracă din Domrémy.

În drama *Henric al VI-lea*, scrisă, după opinia majorității criticilor, în cea mai mare parte de Shakespeare, Ioana d'Arc afirmă : „Mă trag din neam de sînge nobil“. Ea îi reproșează tatălui-păstor că a fost corupt de englezi și aruncă dușmanilor ei acuzația : „[Țărane, du-te !] L-ai plătit să spună că-s fata lui, că nu-s de sînge nobil“. Susținătorii versiunii că Ioana ar fi fost sora lui Carol al VII-lea s-au agățat, bineînțeles, de aceste cuvinte și le consideră chiar o dovadă prețioasă. „Se știe, declară ei, că Shakespeare cunoștea bine tradițiile transmise de aristocrația engleză din generație în generație“²². Argumentul e fără valoare. Drama *Henric al VI-lea* a fost scrisă la mai bine de un secol și jumătate după moartea Ioanei. Materialele folosite de autorul ei — cronicile istorice din secolul al XVI-lea — sînt și ele depărtate cu un secol de vremurile Ioanei d'Arc. E mai mult decît îndoielnic ca citata afirmație a Ioanei din dramă să-și aibă originea în anumite prejudecăți „tradiționale“ ale aristocrației englezești. Trebuie adăugat, totuși, că, după toate probabilitățile, scenele în care — pentru a da satisfacție mentalității șovine a spectatorilor — Ioana este înfățișată ca vrăjitoare și desfrînată nerușinată nu au fost scrise de Shakespeare. În sfîrșit — și acest lucru nu-l poate ignora nici unul dintre partizanii versiunii netradiționale —, la începutul dramei (scena a doua, în timpul primei întîlniri cu delfinul Carol) Ioana își spune „fiică de păstor“.

În concepția nobilimii franceze din secolul al XV-lea, faptul de a fi, chiar și nelegitim, fiul sau fiica unei persoane din casa regală era o mare cinste. Fiu al aceluiași Louis d'Orléans, presupusul tată al Ioanei, viitorul mare comandant de oști contele Dunois își semna cu mîndrie scrisorile „fiu natural al ducelui d'Orléans“. De ce să-și fi ascuns Ioana originea ei nobilă ? Pentru a nu pune la îndoială, răspund partizanii noii versiuni, fidelitatea conjugală a mamei „sale“ și, prin urmare, legitimitatea drepturilor lui Carol al VII-lea la tron. Și așa Carol era învinuit — de englezi și aliații lor, burgunzii — că ar fi nelegitim, și acuzația nu trebuia în nici un caz sprijinită prin recunoașterea adevăratei origini a Ioanei. Cunoscutul susținător al noii versiuni G. Pesme susținea că tovarășul

său de idei răposatul istoric Edouard Schneider, care avea legături prietenești cu papii Pius XI și Pius XII, a descoperit în 1935, în arhivele Vaticanului, procesul-verbal al interogatoriului luat Ioanei de o comisie specială înființată din porunca lui Carol al VII-lea și care constata originea regală a Fecioarei. Concluziile comisiei, formulate în scris, au fost predate spre păstrare avocatului general al regelui, Jean Rabatéau, la care a locuit o vreme Ioana. De ce însă Schneider nu și-a publicat descoperirea ? Pentru că acest lucru nu l-a vrut Vaticanul²³. Totuși, el a comunicat verbal acest lucru multor persoane, iar lui Pesme i-a relatat despre toate acestea chiar într-o scrisoare specială. Versiunea despre originea regească a Ioanei explică, după opinia lui Pesme, de ce i se supuneau atât de ușor comandanții recalcitranți ai detașamentelor feudale, de ce seniori cum ar fi contele d'Armagnac, i se adresau în scrisori cu „nobilă doamnă“, de ce purta ea culorile casei d'Orléans, știa carte și avea chiar și cunoștințe de artă militară. Este interesant de remarcat că, după părerea unor istorici, în momentul înnobilării Ioanei i s-a atribuit blazonul regal, dar cu un semn heraldic suplimentar, care demonstra originea ei nelegitimă (există și alte încercări de a interpreta acest blazon). Ioana a putut fi numită „Fecioara din Orléans“ nu numai pentru rolul pe care l-a avut în despresurarea orașului Orléans, dar și pentru legătura ei de rudenie cu casa de Orléans.

Cînd s-a născut Ioana ? După versiunea tradițională, în 1412. Bineînțeles afirmația că ar fi fost mai mare cu cîtiva ani nu afectează în principiu această versiune. Dimpotrivă, confirmarea acestei date dezmente ipoteza că Ioana ar fi fost fiica Isabellei de Bavaria. Dar de unde a apărut data de 1412 ? Însăși Ioana, sosind în 1429 la curtea lui Carol al VII-lea, spusese că are „de trei ori șapte ani“, deci s-ar fi născut prin 1407—1408. La primul interogatoriu, luat la 21 februarie 1431 în prezența unei mari asistențe, Ioana a afirmat că are „aproximativ 19 ani“. În ziua următoare, 22 februarie, întrebarea a fost repetată, ce-i drept sub altă formă. „Întrebată, în continuare, la ce vîrstă a părăsit casa părintească — se spune în procesul-verbal —, ea a declarat că nu poate răspunde ce vîrstă are“.

Ce este mai plauzibil : că Ioana a uitat peste noapte anul în care s-a născut, sau că nu dorea să spună data adevărată ? Pentru explicarea unor asemenea răspunsuri

echivoce se invocă de obicei faptul că în Evul mediu nu erau înregistrate nașterile și nimeni din oamenii simpli nu-și cunoștea cu precizie vârsta. Acest argument nu trebuie exagerat. Într-adevăr, certificate de naștere nu existau, însă preoții consemnau data botezării nou-născuților. În plus, cei apropiați cunoșteau în timpul cărui eveniment remarcabil — pentru familie sau localitate — s-a născut fiecare locuitor, și acest lucru permitea să se stabilească vârsta cu o precizie de aproximativ un an. Legat de aceasta, se poate observa că toți consătenii și prietenii din copilărie ai Ioanei, care au fost audiați ca martori în procesul de reabilitare din 1456, au putut indica cu precizie vârsta pe care o aveau. Isabelle Gérardin a declarat că are 51 de ani, Hauviette — 45, Mengette — 43 etc. Cum se explică atunci că, în urmă cu un sfert de secol, Ioana, incomparabil mai dezvoltată și înzestrată decât consătencele sale, își putea determina vârsta doar cu aproximație, pentru ca a doua zi să declare că de fapt n-o știe? Dacă lăsăm însă la o parte declarația atât de dubioasă a Ioanei din 21 februarie 1431, atunci o serie întreagă de alte date ne permit să stabilim că ea s-a născut, probabil, la sfârșitul anului 1407.

În primul rînd, la interogatoriul din 22 februarie 1431 Ioana declară că a auzit pentru întîia oară „vocile” sfinților cînd avea „treisprezece ani sau cam pe atît”. Iar la interogatoriul din 27 februarie susține că a fost pentru întîia oară la Vaucouleurs la *șapte ani* după ce sfinții au luat-o sub ocrotirea lor. La Vaucouleurs Ioana a sosit în mai 1428. Avea atunci, după propriile-i calcule, 20 de ani (treisprezece plus șapte). Unul dintre autorii care susțin versiunea tradițională, abatele Paul Guillaume, și-a exprimat, nedumerit, chiar presupunerea că aici ar fi vorba de o greșeală a copistului. Dar în felul acesta poate fi contestată orice dovadă a izvoarelor care nu se încadrează într-o schemă preconcepută. Dacă admitem însă că Ioana n-a vrut să-și spună vârsta adevărată, iar prin declarațiile din 22 și 27 februarie s-a trădat fără să vrea, totul își găsește o explicație plauzibilă.

În al doilea rînd, să apelăm la actul de acuzare, întocmit la 27 martie 1431, după prima serie de interogatorii la care a fost supusă Ioana. La punctul 8 al acestui act se spune că Ioana plecase la Neufchâteau cînd avea 20 de ani. Data acestei călătorii poate fi totuși stabilită cu precizie: iulie 1428, cu alte cuvinte ea s-a născut prin 1408.

Cauchon și-a trimis oamenii la Domrémy pentru a culege informații despre anii copilăriei Ioanei ; de aici cunoștințele lui despre vârsta ei. Și din nou această dovadă din actul de acuzare îi pune în încurcătură pe susținătorii versiunii tradiționale. Unul dintre ei, S. Luce, consideră că ar fi din nou vorba de o greșală a copistului, care scrisese cifra latină „X“, în locul cifrei necesare „V“ (din care cauză a apărut XX de ani în loc de XV). Dar, în acest caz, supoziția unei astfel de greșeli duce la o evidentă absurditate, și anume că Ioana s-a născut prin august 1413 și că avea doar 15 ani și jumătate când a eliberat Orléans-ul ! Să mai adăugăm că cronicarul de curte al ducelui Burgundiei, Enguerraud de Monstrelet, care o văzuse pe Ioana imediat după ce aceasta fusese făcută prizonieră, menționa că ea avea „douăzeci sau în jur de douăzeci de ani“. Aici nu mai poate fi vorba de o greșală a copistului, deoarece vârsta nu este indicată prin cifre, ci prin litere.

Alți cronicari indică diferite alte date ale nașterii Ioanei. Perceval de Cagny, istoriograful ducelui d'Alençon, în cronică pe care a scris-o între anii 1434 și 1437 și care prezintă o mulțime de date destul de veridice referitoare la Ioana, menționează că aceasta și-a început misiunea când avea „între optsprezece și douăzeci de ani“, însă în pagina următoare se poate citi că Ioana a fost capturată când avea aproximativ douăzeci și opt de ani, lucru care este în totală contradicție cu afirmația anterioară.

Un alt exemplu de contradicție de același gen. Contemporanul Ioanei Philippe de Bergam notează că ea avea șaisprezece ani când a venit la curte și douăzeci și patru de ani când a fost arsă pe rug la Rouen. În realitate însă, între aceste evenimente s-au scurs nu opt, ci doar ceva mai mult de doi ani. Dacă ar fi să credem că Ioana avea 24 de ani când a fost arsă pe rug la Rouen, acest lucru ne duce din nou la anul 1407 ca an al nașterii. Între altele, Bergam afirmă că și-a preluat informațiile de la Guillaume Guache. Unii istorici consideră numele Guache sau Gaucache o denaturare a numelui lui Raoul de Gaucourt, confident favorit al ducelui d'Orléans și cîrmuitor al Orléans-ului, care luptase împreună cu Ioana pentru eliberarea acestui oraș. În jurnalul unui burghez parizian se menționează că Ioana a murit la aproximativ 27 de ani de la naștere. Toate acestea ne dovedesc, în ultimă instanță, că anul 1412 nu poate fi considerat ca dată certă a nașterii Ioanei. În plus, există și alte motive de a pune la în-

doială această dată. În 1428, pe cînd locuia la Neufchâteau, Ioana a fost nevoită să se înfățișeze în fața tribunalului din Toul, fiind acuzată de nerespectarea promisiunii de a se căsători cu un flăcău de la țară. După cum a povestit ea însăși, străbătuse, de una singură, o distanță de peste 150 de kilometri pe drumuri foarte nesigure. Dacă apreciem că avea în jur de 21 de ani, mai putem admite acest lucru, dar e greu de presupus o asemenea călătorie în cazul unei fete de șaisprezece ani. Mai mult, dacă avea 16 ani, după legile care existau pe atunci în Lorena, ar fi fost considerată minoră și n-ar fi putut să-și apere singură interesele în fața tribunalului.

Să apelăm acum la mărturiile prietenelor Ioanei făcute în timpul procesului din 1456. Hauviette, care avea atunci 45 de ani (cu alte cuvinte se născuse în 1411), a declarat că Ioana era mai mare decît ea cu trei sau patru ani. Este puțin probabil ca Hauviette să fi greșit în aprecierea vârstei prietenei sale din copilărie, devenită eroină națională, și s-o fi considerat mai mare cu cîtiva ani dacă aceasta ar fi fost mai tînără decît ea cu un an. Ar fi însemnat să greșească cu cinci ani — diferență foarte mare la vîrsta copilăriei. Este puțin probabil, de asemenea, să fie vorba aici de o greșală a celui care a întocmit minuta.

Intr-o serie de alte mărturii contemporane sau în altele mult mai tîrzii, din a doua jumătate a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, vîrsta Ioanei în timpul procesului de la Rouen a fost apreciată în mod diferit — 22, 24 și chiar 28 de ani, dar în toate cazurile data nașterii sale era considerată a fi fost înainte de 1412.

Pînă acum s-a vorbit mai ales despre două procese ale Ioanei — procesul de la Rouen și procesul de reabilitare. Ele au fost precedate însă de încă un proces, mai precis de o anchetă, efectuată la Poitiers, din porunca lui Carol al VII-lea, aproape imediat după apariția Ioanei la curte, de către înalți demnitari ai Bisericii și consilieri de vază ai parlamentului. La Domrémy au fost trimiși cîtiva călugări pentru a stabili împrejurările legate de copilăria Ioanei. Rezultatele cercetării au alcătuit celebra *Carte de la Poitiers*, al cărei conținut nu a fost dat publicității și la care nu s-a apelat nici în timpul procesului de la Rouen și nici — fapt foarte semnificativ — în timpul procesului de reabilitare. În baza unor motive ce nu ne sînt cunoscute,

comisia însărcinată cu efectuarea cercetării, sceptică la început, a ajuns la concluzia că Ioana este demnă de încredere. Conform concepțiilor existente în Evul mediu, numai o fecioară putea fi aleasă de Dumnezeu pentru a-i îndeplini voința și numai aceasta nu putea deveni unealta Diavolului. De aceea, Ioana a fost supusă examinării de către matroane imputernicite să facă acest lucru. Acestea erau două regine — Maria de Anjou, regina Franței, și mama ei, regina Yolanda de Aragon, care exercita o mare influență asupra abulicului Carol al VII-lea și care este considerată principalul inițiator al planului de a face din Ioana o eliberatoare a țării de sub stăpânirea engleză. Este suficient să ne imaginăm deosebiri de castă existente în societatea medievală pentru a înțelege că cinstea arătată Ioanei nu putea fi atribuită unei simple păstorite.

Ioana și-a spus întotdeauna Fecioara Ioana, nu Ioana d'Arc. La interogatoriul din 21 februarie 1431 a declarat că acolo unde se născuse i se spunea Jeannette, în Franța — Jeanne, iar porecla sau numele de familie nu le știe. Dacă era vorba într-adevăr de numele de familie, atunci aceasta putea să însemne că Fecioara din Orléans nu dorea, evident, să-și spună Ioana d'Arc. Abia după mai bine de o lună, la 24 martie, Ioana a declarat o dată că tatăl ei era Jacques d'Arc, iar mama Isabelle Romée. A fost însă singura zi când interogatoriul s-a desfășurat neoficial, și Ioana nu jurase să facă mărturisiri sincere. De aceea, Ioana putea să-i declare ca tată și ca mamă pe părinții ei adoptivi. Numele de familie al Ioanei n-a fost amintit nici la procesul de reabilitare. Nu avem de-a face cu „un complot al tăcerii bine organizat“ ? Chiar și susținătorii versiunii tradiționale recunosc că Fecioara din Orléans a început să fie numită Ioana d'Arc abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Atrage atenția și următorul aspect. La curtea lui Carol s-au prezentat nu o dată persoane care susțineau că ar fi trimise de providență. Dar numai Ioana a plecat la curte pe seama vistieriei regelui, fiind însoțită de o escortă specială înarmată.

Există o relatare cum că, după sosirea la curte, au încercat s-o păcălească pe Ioana prezentându-i drept rege altă persoană (contele de Clermont). Ioana l-a recunoscut însă imediat pe Carol al VII-lea, care se afla printre curteni, și i s-a adresat direct lui. Cum a putut să-l recu-

noască pe rege dacă acesta nu i-a fost descris înainte ? Ce ar fi putut să-i comunice Ioana regelui în timpul primei lor întâlniri ? Răspunsul la această întrebare nu l-au dat nici contemporanii și nici istoricii, începînd cu partizanii versiunii tradiționale și terminînd cu autorii celor mai recente lucrări ²⁴. Ioana i-a declarat regelui că anume ea este copilul nelegitim al mamei lor. Acesta era de fapt secretul de stat despre care marele inchișitor al Franței Jean Bréhal poruncise să nu se vorbească la procesul de reabilitare.

Este interesant că tatăl și mama Ioanei d'Arc se pare că n-au fost invitați la încoronarea de la Reims, devenită posibilă datorită faptelor de viteză ale fiicei lor, deși Jacques d'Arc și Isabelle Romée călătoreau acolo pentru pricini mult mai puțin importante. Nici unul dintre ei n-a intrat în legătură cu Ioana cînd aceasta a fost rănită. S-au păstrat scrisori trimise de Ioana diferitor persoane — englezilor, ducelui Filip de Burgundia, contelui d'Armagnac, locuitorilor din Tours, Reims, Tournai și alte orașe, chiar husiților cehi, dar nici una celor care sînt considerați părinții ei (e incredibil ca ei să nu fi păstrat scrisorile de la celebra lor fiică, dacă le-ar fi primit). După plecarea ei din Domrémy, Ioana a rupt parcă orice legătură cu soții d'Arc. E adevărat, frații d'Arc au însoțit-o, dar e evident că ea nu le împărtășea planurile, nu s-a păstrat nici un singur cuvînt adresat acestora. Frații d'Arc au urmat-o doar ca slujitori.

Toate acțiunile Ioanei demonstrează îndelungata pregătire pentru misiunea ei viitoare, cunoașterea situației politice, a atmosferei de la curtea lui Carol al VII-lea. „Vocile” sfinților sînt indicațiile persoanelor care s-au ocupat de această pregătire. Asediat de englezi la Orléans, contele Dunois, fiul nelegitim al ducelui Louis d'Orléans, le-a declarat la 12 februarie 1429 ostașilor săi că i s-a prorocit că orașul va fi eliberat de o „Fecioară care va apărea dinspre granița lorenă”. Or, Ioana a plecat la curtea regelui abia la 23 februarie, și Dunois putea face această prorocie numai dacă apariția Fecioarei din Orléans fusese prevăzută anterior de anturajul lui Carol al VII-lea.

Atrage atenția gradul de cultură al Ioanei, care era la curent cu obiceiurile curții, avea cunoștințe de politică, geografie, artă militară, știa să călărească. Deși originară din Lorena, Ioana nu se exprima în dialectul local, ci vorbea franțuzește, fără nici un fel de accent. Iar limba

franceză a început să se răspîndească în Lorena abia în secolul al XVII-lea, adică după două sute de ani de la moartea Ioanei. Ea vorbea franțuzește atît de curat, încît în momentul cînd unul dintre membrii tribunalului care o judeca, un călugăr dominican din Limoges, a întrebato în ce limbă îi vorbeau „vocile“ (vocile sfintelor Ecaterina și Margareta) Fecioara din Orléans i-a putut răspunde :

— Într-o limbă franceză mai frumoasă decît a dumneavoastră ! (Ioana avea în vedere felul nenatural de a vorbi al acestui dominican).

Rămîne neclară chestiunea dacă Ioana știa carte, dacă știa să citească și cu atît mai mult să scrie. În minutele procesului de la Rouen se spune că era neștiutoare de carte. Unii istorici înclină, însă, să interpreteze aceste cuvinte nu literal, ci în sensul că Fecioara nu avea o educație de curte. A fost întebată cum îi comunicau „vocile“ voința lor — verbal sau în scris, adică i s-a pus o întrebare care presupunea că Fecioara știa să citească. Ea n-a răspuns la întrebare, cerînd o amîinare de opt zile. Într-un alt răspuns de-al ei întîlnim afirmația : „n-am scris și nici n-am poruncit să se scrie“. S-au păstrat originalele a cinci scrisori, din care trei (către locuitorii Reims-ului și Riom-ului) sînt semnate de ea. Corecturile făcute în textul a două din aceste ultime scrisori pot sugera ideea că au fost făcute de Ioana. Pot fi aduse și alte dovezi asemănătoare ale izvoarelor scrise, care ar atesta că Ioana știa să citească și să scrie. Dealtfel, acest lucru nu are o prea mare importanță. Pe vremea aceea nu aveau știință de carte chiar și unii dintre reprezentanții cei mai de seamă ai protipendadei aristocratice.

Numele de Fecioara din Orléans, sub care Ioana a intrat în istorie, este considerat o poreclă populară. Acest lucru este însă discutabil. Arhiepiscopului de Embrun, Jacques Gelu, contemporan al Ioanei și curtean al lui Carol al VII-lea, îi aparține lucrarea *Fecioara din Orléans*. Această lucrare a fost scrisă înainte ca Ioana să pornească la eliberarea Orléans-ului (sau cel mult înainte de 17 mai 1429, iar Orléans-ul a fost eliberat la 8 mai, și această veste încă nu putea ajunge la monseniorul Gelu). Prin urmare, ar fi fost mult mai firesc dacă opul arhiepiscopului s-ar fi intitulat, de pildă, *Fecioara din Domrémy*. Iar denumirea reală de *Fecioara din Orléans* ar fi trebuit tradusă mai corect cu „Mademoiselle d'Orléans“, adică aparținînd casei de Orléans. Întrucît opera prelatului era

destinată numai regelui, secretul de stat putea să nu fie ascuns. Dealtfel, atitudinea anterioară negativă a lui Gelu față de Ioana s-a schimbat într-o atitudine pozitivă. Acest lucru a fost urmarea întâlnirii care a avut loc la sfârșitul lunii martie sau începutul lui aprilie între arhiepiscop și cardinalul Foix, care se înapoia de la Roma și care discutasese cu el despre Ioana. Cardinalul Foix se întâlnise la Roma cu papa Martin V. Devine plauzibil că papa știa deja câte ceva despre Ioana, cu toate că păstorița din Domrémy încă nu se făcuse cunoscută prin nimic.

Sînt semnificative familiarismul arogant, tonul protector adoptat de Ioana față de cei mai de seamă seniori — Dunois, ducele d'Alençon, contele d'Armagnac.

Ioana manifesta o mare atenție față de soarta casei de Orléans, față de Charles d'Orléans (fiul ducelui Louis), care, începînd din 1415, din timpul bătăliei de la Azincourt, s-a aflat timp de 25 de ani prizonier în Anglia și, îndeletnicindu-se cu compunerea de madrigaluri poetice, era prea puțin afectat de suferințele Franței. În cazul morții fiului lui Carol al VII-lea (iar delfinii mureau deseori înaintea taților lor), Charles d'Orléans ar fi devenit moștenitorul tronului Franței și, prin urmare, rivalul regelui Angliei Henric al VI-lea, care era considerat de englezi și rege al Franței. S-ar părea că declarația Ioanei la procesul de la Rouen că ar deține un secret referitor la ducele Charles ar fi trebuit să-i intereseze în cel mai înalt grad atît pe Cauchon cît și pe stăpîinii lui englezi. Ei nu s-au arătat însă cîtuși de puțin curioși. Tot la proces, Ioana declarase că după eliberarea Orléans-ului avea de gînd să captureze cîțiva comandanți militari englezi cu scopul de a-i schimba cu ducele Charles. Trebuie adăugat că, după înapoierea sa în Franța, Charles d'Orléans l-a recompensat cu dărnicie pe Pierre d'Arc, devenit Pierre du Lis, pentru serviciu credincios. Cum am mai arătat, armele, culorile îmbrăcăminteii Ioanei, blazonul ei trebuiau, de asemenea, să demonstreze apropierea ei de casa de Orléans. În ordonanța regală din 2 iunie 1429, prin care se stabilea blazonul Ioanei, nu este amintit numele d'Arc ²⁵.

Desigur, totala indiferență a lui Carol al VII-lea și a curții față de soarta Ioanei, căzută în mîinile englezilor, nu sprijină ipoteza că Fecioara din Orléans ar fi fost sora regelui. Se poate, totuși, presupune că au precumpănit interesele de stat. După încoronarea lui Carol al VII-lea,

Fecioara din Orléans, care continua războiul, devenise o piedică în calea realizării planurilor de armistițiu cu ducele Burgundiei, aliatul englezilor. Afară de aceasta, ar fi putut Carol al VII-lea s-o smulgă pe Ioana din mîinile englezilor, care cuceriseră cea mai mare parte a Franței? Este interesant că, după cum mărturisise Ioana, „vocile” o avertizaseră că în curînd va fi făcută prizonieră și va pieri.

În timpul procesului de reabilitare, Romei nu-i convenea să recunoască viața postumă — după sentința dată de Biserică — a Ioanei. Același lucru trebuie spus și despre interesele coroanei: regele avea nevoie numai de reabilitarea Ioanei, nu și de divulgarea adevăratei origini și de salvarea ei.

Cererea de reabilitare a Fecioarei din Orléans, semnată de Isabelle Romée (tatăl Ioanei, Jacques d'Arc, murise între timp) a fost întocmită de legistul Guillaume Prévosteau. Tot lui îi aparțin și următoarele rînduri semnificative: „Dacă e oprit să minți, în schimb e îngăduit să ascunzi adevărul, potrivit locului și timpului, tănuindu-ți gîndurile cu ajutorul unor scorneli iscusite sau a unei rostiri pline de tîlc”. În cerere, Fecioara din Orléans era numită pentru prima dată Ioana d'Arc. Dar, după cum deja știm, la procesul de reabilitare, unde au depus mărturie 30 de locuitori din Orléans și circa 40 din Domrémy, nu s-a considerat necesar să fie audiată și Isabelle Romée. Fiînd reclamantă, Isabelle Romée era singura care nu trebuia să depună jurămint. Exista, pesemne, teama ca bătrînei să nu-i scape vreo vorbă imprudentă. Isabelle Romée a asistat la ceremonia solemnă din 7 noiembrie 1455, la începutul procesului de reabilitare, dar ulterior declarațiile ei parcă nu i-au mai interesat deloc pe organizatori, deși ea putea da cele mai precise informații cu privire la multe dintre problemele ce-i interesau. Din partea Isabellei Romée a fost primită doar cererea amintită, în care ea reclama executarea Ioanei în 1431. Era mult chiar și acest lucru, afirmă susținătorii versiunii netradiționale, de vreme ce Isabelle Romée știa de apariția Fecioarei în 1439 la Orléans și, probabil, s-a și întîlnit acolo cu ea. A-i cere declarații false despre locul și data nașterii Ioanei li s-a părut judecătorilor un lucru riscant și inutil. Martorii au declarat că Ioana este fiica Isabellei Romée, dar pe aceasta n-au găsit timp să o întrebe despre acest lucru. În minutele procesului

de reabilitare nu există nici depozitiile fraților du Lis. Or, Jean du Lis fusese însărcinat să strângă de la alți martori declarații referitoare la probleme despre care el, personal, trebuia să fie, evident, mult mai bine informat decât ei. Din anumite motive, s-a ignorat și existența *Cărții de la Poitiers*.

Adversarii versiunii tradiționale pun accentul pe prudența cu care s-a desfășurat contraprocesul. Martorilor li se puneau întrebări dinainte pregătite. Răspunsurile la aceste întrebări trebuiau să demonstreze că Ioana s-a născut în Domrémy.

La fiecare din argumentele prezentate pot fi aduse obiecții serioase. Sînt reproduse cîteva fraze ale Ioanei, care pot fi interpretate ca o mărturisire a originii ei nobile. De exemplu, cînd ducele d'Alençon s-a apropiat de ea și de Carol al VII-lea, Ioana spusese: „Cu atît mai bine, se adună la un loc sîngele regesc“. Dar aceasta poate însemna pur și simplu că de rege s-a apropiat un prinț de sînge. În plus, se uită că Ioana declarase nu o dată, sub prestare de jurămint, că s-a născut în Domrémy. În genere, multe dintre argumentele partizanilor noii versiuni par neconvingătoare, se bazează chiar — după cum s-a observat în literatură — pe inexactități și erori reale. Cu toate acestea, ar fi greșit să se respingă de plano toate aceste argumente. Ele merită o analiză serioasă. Iar aici trebuie remarcat, înainte de toate, că faptele pe care se bazează acești biografi ai Ioanei admit interpretări diferite. De pildă, se poate presupune că nu s-a mizat deloc pe Ioana pentru că ar fi fost o prințesă de sînge regesc. Sau, să zicem, demersurile ei pentru eliberarea lui Charles d'Orléans sînt pe deplin explicabile de grija pentru asigurarea succesiunii la tron, lucru important pentru lupta împotriva englezilor. Falsurile sau rezervele din minutele procesului de la Rouen sau ale procesului de reabilitare puteau fi determinate de cauze politice diferite. Menționarea Ioanei ca Fecioara din Orléans înainte de eliberarea Orléans-ului putea fi urmarea unei datări imprecise a documentului sau a adăugirii acestui nume ulterior ș.a.m.d.

Latura cea mai vulnerabilă a versiunii netradiționale o constituie lipsa în documente a oricărei indicații privind originea regească a Fecioarei din Orléans. Această versiune presupune existența unui complot, în taina căruia erau inițiate numeroase persoane — prieteni și

dușmani ai Ioanei, francezi, burgunzi și englezi, curteni ai regelui și copiiști ai tribunalului din Rouen, ba chiar și papa de la Roma și diplomați străini. Nu întâmplător, partizanii versiunii netradiționale sînt nevoiți să repete mereu că mărturiile documentare în sprijinul versiunii „clasice” constituie o abilă inducere în eroare. Autorii acestor documente, care urmăreau, chipurile, cu desperare să păstreze secretul de stat, sînt suspectați în același timp de partizanii noii versiuni că, prin tot felul de mijloace, făceau aluzie la el. Rămîne de presupus că, în ce o privește, Ioana a păstrat secretul, sacrificîndu-și viața pentru aceasta, deoarece jurase cuiva să nu-și divulge niciodată taina.

Iată un exemplu semnificativ. După primele succese militare ale Fecioarei, Perceval de Boulinville, în scrisoarea sa din 21 iunie 1429, îi comunica ducelui Milanului, Visconti, informațiile sale cu privire la Ioana. Aceste informații (deși ele se bazează, evident, pe datele cercetării întreprinse din porunca regelui la Domrémy, în martie 1429, și pe datele comisiei ecleziastice care o interogase pe Ioana la Poitiers) reflectau deja legenda oficială, elaborată de curte după ce s-a hotărît să i se încredințeze Ioanei importanta misiune de stat. Boulinville relatează împrejurările miraculoase ale venirii pe lume a Ioanei la 6 ianuarie: toți locuitorii din Domrémy au fost cuprinși de un neobișnuit sentiment de bucurie și se întrebau unul pe altul ce s-a întîmplat, totuși, pentru că ei „nu aveau cunoștință de nașterea copilului”. Cum puteau însă locuitorii unui mic sat de 30 de case, să nu știe că una dintre familii va avea curînd un copil?

Avocații „noi” versiuni, agățîndu-se de afirmațiile lui Boulinville, reproduse mai sus, și considerîndu-le reflectarea unui fapt real, trag concluzia că ar fi vorba, probabil, de faptul că la 6 ianuarie 1408 Ioana a fost adusă pe neașteptate la Domrémy la familia d'Arc²⁶. Dar însuși Boulinville, în aceeași scrisoare, afirmă că Ioana s-a născut în Domrémy în familia d'Arc. De aceea, includerea în scrisoare a unei astfel de „aluzii” — dacă era o „aluzie” — presupune dorința deliberată a șambelanului regelui ca prin prezentarea versiunii oficiale să divulge concomitent secretul de stat unui guvern străin. Este însă puțin probabil ca el să fi avut motive pentru o asemenea trădare lipsită de sens. Analiza textului permite înțelegerea adevăratului sens al cuvintelor lui Boulinville.

Locuitorii din Domrémy nu erau uimiți de nașterea Ioanei, ci erau cuprinși de bucurie în legătură cu faptul că la 6 ianuarie — cum se și subliniază în scrisoare — este ziua arătării Domnului (Boboteaza). Așa cum în evanghelie craii au urmat de Bobotează steaua, împinși de o forță nevăzută, și locuitorii din Domrémy sărbătoreau, fără să-și dea seama, venirea trimisului Domnului. Prin urmare, relatarea lui Boulinville constituie unul dintre elementele legendei apărute deseori în jurul numelui Ioanei și a activității ei ²⁷.

Se invocă faptul că Ioana nu folosea numele de familie. Dar oamenii simpli din secolul al XV-lea nu erau deprinși cu așa ceva. Într-un act notarial din 1442, soția lui Pierre d'Arc își spune doar „Jeanne din Bar“. Când Fecioara a fost întrebată, în mod expres, la 24 martie 1431, de numele ei de familie, ea a răspuns întâi „d'Arc“, apoi a adăugat „Romée“, întrucît prin locurile ei de baștină fetele poartă numele mamei.

Confruntarea amănunțită a mărturiilor — destul de numeroase — despre vîrsta Ioanei ne convinge că perioada cea mai plauzibilă a nașterii ei trebuie considerată totuși 1411 sau 1412 și pare foarte neverosimilă raportarea la noiembrie 1407. Între altele, Domrémy era locul cel mai nepotrivit pentru a trimite acolo, spre creștere, pe fiica reginei și a ducelui d'Orléans. Satul se afla la hotarul domeniilor dușmanului de moarte al casei d'Orléans — ducele Burgundiei, și copilul putea fi ușor răpit. Ducele d'Orléans își putea trimite fiica la unul dintre oamenii săi apropiați la care să se afle în siguranță, să capete o educație corespunzătoare, fără a fi dezvăluită, în același timp, taina originii ei.

Se prea poate ca Ioana să fi învățat ceva carte, dar aceasta e foarte puțin probabil. Pe vremea ei a ști să citești și să scrii nu era considerat un lucru necesar nici măcar pentru doamnele nobile de la curte. Când Ioana spusese că nu știe nici „a“, nici „b“, a vrut să spună exact ceea ce a spus. Contemporanii ei — atît prieteni cît și dușmani de felul lui Cauchon — subliniau, fără a se fi înțeles, că era o fată simplă, „neștiutoare“. La o cercetare mai atentă, același lucru poate fi constatat și în privința „cunoștințelor ei militare“. Iar faptul că, spre deosebire de consătenii ei, ar fi vorbit fără accent loren, este după cît se pare pur și simplu contestat de izvoarele scrise. Și cum ar fi putut ea, petrecîndu-și anii copilăriei

și adolescenței între țărani din Domrémy, să nu le adopte pronunția ?

La curte slujea, într-adevăr, o Jeanne d'Arc. Era originară din Burgundia și probabil făcea parte din tabăra adversarilor ducelui d'Orléans. Nu avea nici un fel de legături de rudenie cu familia din Domrémy a Fecioarei din Orléans. Altei rude la curte, Guillaume d'Arc, i-a fost atribuită Fecioara din Orléans din cauza... unei greșeli de tipar. În lucrarea *Galia creștină* publicată în secolul al XVIII-lea, se spune „de Arca“, însă confruntarea cu indicele de nume și denumiri din carte ne convinge că trebuie citit „de Area“, care este o altă denumire a localității Laire. Guillaume de Laire este un personaj cunoscut istoricilor și nu avea nici un fel de legături de rudenie cu Ioana d'Arc. (Această greșeală este recunoscută și de unii partizani ai „noii“ versiuni, printre care E. Weill-Raynal.)

Indiferent ce i-a comunicat Ioana lui Carol al VII-lea când s-au văzut, nu putea fi știrea că este sora lui. Este greu de crezut că singur regele era neinițiat în planurile familiei sale de a face din Ioana salvatoarea tronului. Era omul pe care veștile referitoare la infidelitatea conjugală a mamei sale îl puteau bucura cel mai puțin : aceasta ar fi accentuat în primul rînd îndoielile lui asupra legitimității originii sale. În depozitiile din 21 februarie 1431, făcute sub prestare de jurămint, Ioana declarase că taina pe care i-o dezvăluie lui Carol „îl privea pe rege“, adică nu se referea la ea însăși.

Cum am mai spus, la 22 februarie 1431, răspunzînd judecătorilor, Ioana declarase : „Dacă ați fi mai bine informați despre mine, n-ați dori să mă aflu în mîinile voastre“. Partizanii „noii“ versiuni consideră că aceste cuvinte sînt greu de explicat socotind-o pe Ioana păstorită din Domrémy. Dar această frază poate suna și ca amenințare, că îi vor veni în ajutor protectorii sau chiar puterile cerului.

Susținătorii versiunii neortodoxe își dau cu părerea când și cine *putuse* veni cu ideea de a trimite fiica nelegitimă a reginei la Domrémy, cine *putuse* deveni executorul sarcinii, cui îi *putuse* fi dată fetița spre creștere, cine *putuse* să-i dezvăluie secretul originii etc.

În construcțiile lor, „bastardiștii“ (așa au început să fie numiți partizanii versiunii despre originea regească a

Ioanei) se încurcă într-o serie întreagă de contradicții insolubile. De pildă, pentru a explica de ce creșterea Ioanei fusese încredințată familiei d'Arc, aceasta este declarată o familie înstărită, avînd legături de rudenie cu familii nobile. Dar cînd se afirmă că ea nu putuse dobîndi cunoștințe în această familie, aceiași părinți ai Fecioarei sînt descriși ca niște păstori ignoranți. Sau alt fapt : misiunea i-ar fi fost hărăzită Ioanei de la bun început. Totuși, rudele lui Carol al VII-lea n-aveau cum să știe dacă copilul „trimis la Domrémy“ se va dovedi potrivit pentru această misiune și dacă va fi în stare să cîștige bătălii acolo unde suferiseră eșecuri comandanți cu experiență.

Nu mai vorbim că, începînd din 1407 sau 1412, situația politică s-a schimbat frecvent, modificîndu-se și poziția posibililor participanți la „complot“, unii dintre ei chiar înțelegîndu-se cu burgunzii, aliații englezilor. Astfel, Yolanda de Aragon, presupusă a fi principala conspiratoare, în 1412 era în relații de prietenie cu ducele Burgundiei, în 1419—1422 trăia departe, în Provence, iar în 1423, pentru a-și păstra posesiunile din Anjou, a încheiat cu englezii armistițiu separat. Dacă apariția Ioanei la curte fusese o înscenare pregătită din vreme, de ce atunci în timpul călătoriei Fecioarei autoritățile locale îi puneau tot felul de piedici ? De ce Carol al VII-lea, din moment ce Ioana i-a prezentat dovezi că este sora lui, n-a considerat-o demnă de încredere pînă cînd Fecioara n-a fost supusă unor interogatorii amănunțite de către comisia special înființată, care, cu acest prilej, putea afla secretul originii păstoritei din Domrémy ? De ce regele, în loc să se fi grăbit s-o mărite pe Ioana și s-o trimită cît mai departe, ca pe o martoră a infidelității mamei sale, a pus-o pe Fecioară în fruntea armatei ? De ce fiica nelegitimă a ducelui d'Orléans trebuia să reușească acolo unde eșuase fiul lui nelegitim, contele Dunois ? Dacă, totuși, pentru rolul de eliberatoare era nevoie de o prințesă de sînge regesc, de ce n-ar fi putut fi aleasă, să zicem, Margareta de Valois ?

În timpul anchetei desfășurate în martie 1450 la porunca lui Carol al VII-lea pentru a se stabili „greșelile și nedreptățile“ procesului, printre martori s-au numărat Martin Ladvenu și Ysembard de la Pierre, care asistaseră și la moartea Fecioarei²⁸. Ysembard de la Pierre ținuse crucea chiar în fața ochilor condamnatei pînă ce aceasta

și-a dat duhul²⁹. Să fi fost și el cumva unul dintre conspiratori ?

Versiunea „nouă“ nu e deloc nouă³⁰. Informațiile despre Jeanne des Armoises sînt cunoscute de mult (au fost evocate și de Anatole France în biografia Ioanei d'Arc). Încă de la începutul secolului al XIX-lea au apărut din cînd în cînd lucrări ale căror autori încercau să pună la îndoială prezentarea tradițională a vieții Ioanei d'Arc. Multe elemente din scrierile partizanilor versiunii „noi“, sînt determinate de dorința de a crea o atmosferă de senzațional în jurul unei vechi enigme istorice. Majoritatea oamenilor de știință subliniază totala inconsistență a versiunii „noi“, care se bazează în multe privințe pe simple presupuneri. Obiecțiile la adresa ei au fost impuse însă nu numai de considerente științifice, ci și de lipsa de dorință de a reconsidera istoria Ioanei d'Arc, devenită viața unei sfinte catolice, lipsă de dorință atît de caracteristică pentru biografii clericali ai Fecioarei. În ultimele decenii a apărut o întreagă literatură relativ la originea și salvarea Ioanei d'Arc.

În esență, există patru variante de interpretare a „enigmei“ nașterii și morții Ioanei. Potrivit primei variante, „oficială“, Ioana s-a născut la Domrémy în 1412 și a murit pe rug la Rouen în 1431. După a doua, Ioana s-a născut în 1412, dar a scăpat de rug în 1431 și s-a înapoiat în Franța sub numele de Jeanne des Armoises. A treia variantă susține că Ioana, fiica Isabellei de Bavaria, s-a născut în 1407 și a fost arsă pe rug în 1431. Și, în sfîrșit, a patra versiune : Ioana s-a născut în 1407 și, ca prințesă de sînge regesc, a scăpat de rug și a trăit după 1431 sub numele de Jeanne des Armoises. Fiecare dintre versiunile menționate își are apărătorii ei. Mai mult, în rîndurile partizanilor tezei despre salvarea Ioanei (a doua sau a patra versiune) s-a profilat o scindare : să se considere că Jeanne des Armoises era Fecioara din Orléans, sau să se presupună că Ioana d'Arc și-a trăit restul vieții sub alt nume, iar „doamna des Armoises“ a fost o abilă impostoare (sau chiar sora Fecioarei din Orléans — există și asemenea născociri gratuite).

După opinia susținătorilor versiunii tradiționale, ipoteza că Ioana era fiica Isabellei de Bavaria nu este confirmată de nici un document în care să se spună acest lucru și care să aibă forță probantă. J. Bancal, în cartea *Ioana d'Arc — prințesă de sînge regesc*, care a produs

multă vilvă, consideră exagerată pretenția de a se prezenta un asemenea document. Doar nici partizanii versiunii clasice nu dispun de o confirmare documentară că mama Ioanei era Isabelle Romée, act care, de altfel, nici nu putea exista, deoarece în secolul al XV-lea nu existau registre de stare civilă.

Controversele pătimase în jurul Ioanei nu se mai potolesc de cinci secole și jumătate. În timpul ocupației hitleriste, trădătorii poporului francez, colaboraționiștii, au încercat s-o prezinte pe Fecioara din Orléans nu ca pe un simbol al luptei pentru independență națională, ci doar ca „dușman al englezilor“. Partizanii Europei „supranaționale“ afirmă că eroismul Ioanei a împiedicat în mod nefast „integrarea europeană“ începută încă în secolul al XV-lea prin unirea Angliei și Franței într-un singur regat. De altfel, alți „europeiști“ mai abili o descriu pe Fecioară, fără pic de jenă, aproape ca precursora a „construcției europene“³¹.

Multe dintre argumentele partizanilor versiunii ne-tradiționale despre salvarea Ioanei d'Arc sînt, indiscutabil, de domeniul fanteziei. Multe, dar nu toate. Aceasta impune să se urmărească atent afirmațiile apărătorilor acestei ipoteze captivante cînd relatează o poveste care, dacă ar fi adevărată, ar constitui unul dintre cele mai elocvente episoade ale istoriei secrete a proceselor politice.

Metamorfozele înaltei trădări

PROCEDEE ALE ASASINATULUI JUDICIAR

...În pragul Renașterii, ca și cum ar încheia Evul mediu englezese, stă războiul „gotic“ al celor două roze, cum l-a numit mai târziu poetic Walter Scott. Așa este numit războiul civil, prelungit timp de trei decenii, dintre cele două ramuri ale casei regale — Lancaster și York — în lupta pentru tron (1455—1487). Lipsiți după terminarea războiului de 100 de ani de posibilitatea de a-și spori veniturile prin jafuri în Franța, baronii englezi s-au angajat cu ardoare în această luptă. E adevărat, în acești 32 de ani durata acțiunilor militare propriu-zise a fost de 12—13 săptămîni, și la majoritatea bătăliilor (cu excepția celor mai importante) au participat doar cîteva sute de luptători. Cu toate acestea, în războiul celor două roze au pierit peste 100 000 de oameni. Învingătorii își însușeau domeniile învinșilor și, lucru nu mai puțin important, datorită apropierii de coroană aveau posibilitatea de a se îmbogăți din impozite și celelalte biruri de la populație. În cursul îndelungatului război, tronul a trecut de cîteva ori dintr-o mînă într-alta, fiecare trecere fiind marcată de executarea „trădătorilor“ învinși.

Ultimele ecouri ale acestei lupte aparțin sfîrșitului secolului al XV-lea și începutului secolului al XVI-lea. În aceeași perioadă, și anume la 2 mai 1502, a avut loc, la Londra, procesul comandantului fortăreței Guisnes

— una dintre bazele englezești de sprijin din Franța —, acuzat de înaltă trădare, de legături cu dușmanii regelui. Sentința capitală era hotărâtă dinainte, iar după câteva zile condamnatul a urcat pe eșafod.

La început, acest proces politic nu a atras atenția : pe atunci asemenea procese și execuții erau destul de frecvente. Ulterior însă, multe lănci critice s-au rupt în disputa cu privire la motivele judecării comandantului fortăreței Guisnes. De rezultatele acestei dispute depinde aprecierea „uneia dintre cele mai celebre legende din istoria Angliei... considerată inatacabilă timp de aproape cinci secole”¹. Numele acuzatului : James Tyrrel. El nu poate fi uitat de aceia care cunosc *Richard al III-lea* de Shakespeare. După cum se povestește în dramă, Tyrrel este acela care, împreună cu slujitorii săi Dighton și Forrest, din porunca uzurpatorului criminal al tronului, sceleratul șchiop, i-a ucis în 1483, în Turnul Londrei, pe cei doi nepoți ai lui Richard : tânărul detronat Eduard al V-lea și fratele lui mai mic.

Izvoarele folosite de Shakespeare se află în operele lui Thomas More și Polidor Vergil, care au scris la începutul secolului al XVI-lea, când pe tron se aflau învingătorul lui Richard al III-lea, Henric al VII-lea Tudor și fiul său, Henric al VIII-lea. În aceeași perioadă s-a format legenda despre sîngerosul monstru Richard, de care a salvat țara magnificul erou Henric al VII-lea. Istoricii s-au îndoit de această „legendă” tudoriană cu privire la Richard. De asemenea, ei s-au întrebat dacă Eduard al V-lea și fratele său au fost uciși în toamna anului 1483 sau după bătălia de la Bosworth din 22 august 1485, încheiată cu moartea lui Richard și urcarea pe tron a lui Henric al VII-lea. Reiese că eliminarea fizică a prinților în toamna anului 1483 ar fi corespuns mai degrabă intereselor lui Henric Tudor și nu ale lui Richard, că atitudinea tuturor personajelor acestei tragedii istorice, inclusiv a mamei tinerilor asasinați, își găsește o explicație mai verosimilă dacă se consideră că ei au fost omorâți după bătălia de la Bosworth².

~ Perioada domniei lui Henric al VII-lea și a urmașilor săi, „secolul tudorilor” (1485—1603), a fost un veac de înflorire a absolutismului, care se sprijinea pe nobilimea îmbogățită de pe urma acestuia și pe burghezia orășenească interesată în lichidarea luptelor feudale intestinale. A fost perioada acaparării de către lorzi a pământurilor

comunale pentru creșterea avantajoasă a animalelor, a mișcărilor de masă țărănești, a apariției manufacturii capitaliste și comerțului colonial, a legislației necruțătoare împotriva țăranilor și meșteșugarilor ruinați, epocă pe care K. Marx a zugrăvit-o atât de sugestiv în celebrul capitol 24 din volumul I al *Capitalului*. Încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, pe timpul lui Henric al VIII-lea (1509—1547), Anglia a devenit nu numai o țară în care lupta politică lua frecvent forma proceselor, ci și o țară care deținea solid întietatea la numărul proceselor politice înscenate cu acuzații fragile și „dovezi“ plăsmuite.

Henric al VIII-lea se numără printre monarhii despre care atât în timpul vieții lor cât și după aceea părerile au fost foarte contradictorii. Și nu este de mirare : în timpul domniei lui în Anglia a avut loc Reforma, iar zugrăvirea lui când cu nimb de sfânt, când în chip de diavol sau măcar de poligam criminal și tiran sîngeros depindea de faptul dacă cel care îl caracteriza era protestant ori catolic. Dar chiar și Dickens, departe de a fi bănuît de simpatii catolice, l-a numit pe Henric al VIII-lea „cel mai insuportabil ticălos, o rușine a naturii umane, o pată de sînge și grăsime în istoria Angliei“³. Iar istoricii reacționari, de felul lui J. Froude (în *Istoria Angliei*), îl proslăveau pe Henric ca pe un erou popular. În monografia *Henric al VIII-lea*, cunoscutul cercetător A. F. Pollard afirma că Henric nu a avut niciodată „patima crimelor inutile“⁴, fără a-și da însă osteneala de a preciza ce trebuie înțeles prin „inutile“. Părerea lui Pollard a exercitat o puternică influență asupra istoriografiei burgheze contemporane. Pînă și cunoscutul istoric G. R. Elton, care polemizează cu aprecierea apologetică a lui Henric al VIII-lea, ne asigură că „El n-a fost un mare om de stat aflat pe tron, cum îl considera Pollard, dar a fost mai mult decît un tiran sîngeros, libidinos și capricios al mitologiei populare“⁵. „Prea mulți istorici l-au descris pe Henric ca pe o întruchipare a binelui și răului“ — îi ține isonul lui Elton un alt biograf contemporan al lui Henric al VIII-lea, J. Bowle, adăugînd că a venit timpul pentru o apreciere mai la rece a acestui monarh englez⁶. Același lucru îl scrie și J. J. Scarisbrick în cartea *Henric al VIII-lea*⁷.

Ce a contribuit însă la transformarea lui Henric al VIII-lea, considerat, în anii tinereții, de către Erasm, More și alți gînditori de seamă ai epocii regele mult așteptat de

umaniști, într-un despot laș și crud ? Autoarea unei recente cărți pe această temă, *Devenirea lui Henric al VIII-lea*, M. L. Bruce, încearcă să găsească răspunsul în condițiile familiale și în particularitățile educației lui Henric, apelînd la explicații freudiste puțin convingătoare⁸.

Încă demult a stîrnit dispute fiecare trăsătură a caracterului regelui : dacă a fost inteligent sau tont, capabil sau nepriceput, sincer sau fățarnic. Biograful său contemporan H. A. Kelly, în lucrarea *Procesele matrimoniale ale lui Henric al VIII-lea*, ajunge la concluzia că regele era „un om pe jumătate fățarnic și pe jumătate scrupulos“⁹ (Este neclar numai cu care dintre aceste „jumătăți“ ale monarhului aveau mai mult de-a face supușii lui). Unii istorici, nerecunoscîndu-i lui Henric nici o calitate pozitivă, admit un singur lucru : curajul fizic și fermitatea în atingerea scopului propus. Dimpotrivă, cunoscutul istoric englez M. Hume, scria în 1905 (în cartea *Soțiile lui Henric al VIII-lea*) : „Henric era ca o raclă aurită... Asemenea multor oameni cu o astfel de înfățișare fizică, el n-a fost niciodată puternic din punct de vedere moral, și devenea tot mai slab pe măsură ce corpul i se acoperea cu grăsime puhavă. Impunerea încăpățînată a propriei personalități și exploziile de furie, pe care majoritatea observatorilor le luau drept vigoare, ascundeau un spirit ce simțea permanent nevoia de a fi condus și sprijinit de o voință mai puternică... Senzualitatea, care emana în întregime din particularitățile firii sale, și vanitatea erau trăsături pe care sfetnicii lui ambițioși le-au speculat pe rînd pentru a-l folosi pe rege în scopurile lor, atît timp cît frîul nu începea să-l irite pe Henric. Și atunci vremelnicul lui stăpîn simțea din plin răzbunarea despotului lipsit de voință“. De multe ori, un capriciu de-al lui decidea rezultatul unei îndelungate lupte ascunse duse de grupările rivale de la curte. Drumul spre victorie trecea prin cucerirea sau menținerea bunăvoinței lui, eșecul fiind deseori plătit cu capul. E drept, acest lucru era precedat de formalitatea unui proces, sub acuzația de înaltă trădare. Iar judecătorii — de regulă Consiliul privat, adică un grup de lorzi din tabăra învingătorilor (sau trecuți la aceștia) — nu făceau decît să dea formă rezultatului victoriei. Jurații, care participau la procesele mai puțin importante, erau desemnați, de fapt, de șerifi — slugi credincioase ale coroanei.

În acest secol sîngeros, cînd, după cunoscuta expresie a lui More, „oile i-au devorat pe oameni“ și întregul mecanism de stat urmărea înăbușirea nemulțumirii țărănilor deposezați de pămînt, în genere justiția nu s-a distins prin clemență. Se estimează că în anii domniei lui Henric al VIII-lea au fost spînzurați cel puțin 72 000 de oameni (aproximativ 2,5% din populație !). Legea lua rareori în seamă circumstanțele atenuante, chiar în cazul unor furtişaguri mărunte. În perioada domniei tudorilor au fost emise nu mai puțin de 68 de statute ale trădării (în anii 1352—1485 doar 10). Noțiunea de trădare era foarte largă. În 1540 pe Tower-Hill a fost executat un oarecare lord Walter Hungerford pentru „înalță trădare de pederastie“. Statutul adoptat în 1541 prevedea pedeapsa cu moartea și pentru alienații mintali „dovediți“ de înaltă trădare.

Motivele pentru executarea curtenilor puteau fi dintre cele mai diverse : unii erau făcuți țapi ispășitori, alții erau prea nobili și prea apropiați (prin naștere) de tron, alții nu reușeau să țină pasul cu schimbările în politica religioasă a regelui sau pur și simplu își exprimau prin tăcere dezacordul. În sfîrșit, mulți ajungeau la eșafod stîrnind fără voie, printr-o imprudență, minia regelui. Uneori guvernul era interesat să nu le acorde acuzaților cuvîntul pentru a se justifica. Și atunci, dacă era vorba de persoane influente, se recurgea la adoptarea actului de acuzare de către parlament. De cele mai multe ori autoritățile urmăreau, dimpotrivă, să transforme judecata într-un spectacol cu scopuri propagandistice. În astfel de cazuri, chiar dacă acuzatul își recunoștea de la bun început vina și, conform legii, urma doar să fie pronunțată sentința, se înscena, totuși, comedia unei dezbateri judiciare.

După cum se știe, pretextul formal pentru declanșarea Reformei în Anglia l-au constituit treburile familiale ale „apărătorului credinței“, titlu pe care îl avea Henric al VIII-lea ca fiu credincios al Bisericii catolice, deoarece se ocupase personal de combaterea ereziei lui Luther. Totul s-a schimbat după ce papa de la Roma a refuzat să legalizeze divorțul lui Henric — îndrăgostit de frumoasa curtezană Anne Boleyn — de prima lui soție, Caterina de Aragon. Neașteptata principalitate a papei Clement VII și a succesorului său, Paul III, avea motive foarte temeinice : Caterina era sora regelui Spaniei și împăratului german Carol al V-lea, în posesiunile căruia intra și o mare parte a Italiei.

Chiar și cei mai înfocați partizani ai menținerii legăturilor Angliei cu papalitatea au sesizat pericolul ca Vaticanul să acționeze ca unealtă a Spaniei ¹⁰. Însă Reforma avea și cauze social-economice, politice și ideologice mult mai profunde. Este vorba de apariția și dezvoltarea noilor relații, capitaliste, a căror afirmare avea loc în procesul luptei împotriva orînduirii feudale. Desigur, un rol de seamă în declanșarea Reformei și în lupta dintre statele protestante și cele catolice au jucat și motivele dinastice, dar nu rezistă criticii încercările de a prezenta aceste motive drept cauză principală a rupturii cu Roma, cum fac istoricii burghezi încercînd zadarnic să infirme concepția materialistă a istoriei. Divorțul regelui n-a fost decît prilejul unui conflict ce se cocea de mult cu capul Bisericii catolice. După ce Henric al VIII-lea s-a divorțat singur de Caterina de Aragon, iar în anul 1534 a decedat Clement VII, regele a respins categoric propunerile de înțelegere cu Roma. Henric a declarat că nu-l va respecta pe papa mai mult decît pe oricare dintre ultimii preoți din Anglia ¹¹. Ruptura a fost grăbită de Anne Boleyn, care era foarte interesată și a știut să se folosească în acest scop de susținătorii ei și de serviciul său secret.

Anne, care își petrecuse adolescența la curtea Franței și își însușise acolo temeinic arta intrigilor de curte, a pornit o luptă îndîrjită împotriva cardinalului Wolsey. Favorita regelui bănuia, și nu fără temei, că, deși nu obiectase fățiș împotriva divorțului lui Henric de Caterina, cardinalul făcea în realitate un joc dublu. Anne reușise, de fapt, să-și creeze propria ei rețea de informații, ai cărei conducători au devenit unchiul ei, ducele de Norfolk, președintele Consiliului privat, și alte persoane, între care ambasadorul englez de la Roma — Francis Bryan. Ambasadorul, care era văr cu Anne, a reușit să intercepteze scrisoarea prin care Wolsey îl implora pe papă să nu satisfacă cererea lui Henric. După aceasta, regele nu a mai vrut să asculte justificările cardinalului. Drept răspuns, el a scos din sertar o hîrtie și a întrebat în bătaie de joc :

— Ei, mylord ! Aceasta nu e scrisă de propria dumneavoastră mîină ? ¹² Numai moartea l-a salvat pe Wolsey de arestare și eșafod.

În 1531, Henric al VIII-lea s-a proclamat capul suprem al Bisericii în posesiunile sale. Pentru desfacerea

căsătoriei regelui cu Caterina de Aragon nu mai era nevoie acum de aprobarea papei. În 1533 regele s-a căsătorit cu Anne Boleyn ; numele Caterinei de Aragon a devenit astfel steagul tuturor adversarilor Reformei. Printre ei se număra și Thomas More, strălucit scriitor umanist, autorul nemuritoarei *Utopii*, pe care Henric al VIII-lea s-a străduit să-l atragă mai mult decât pe oricare altul în tabăra partizanilor divorțului¹³. Eminent jurist și om de stat, More deținea postul de lord-cancelar. Cercetătorii explică diferit motivele reale care l-au determinat pe More să refuze a aproba Reforma și noua căsătorie a regelui. El se temea, probabil, că Reforma va duce la scindarea totală a Bisericii, la destrămarea creștinismului apusean în secte adverse. Cine știe, poate că pătrunzătorul gânditor întrevedea deja marile nenorociri ce se vor abate în urma Reformei asupra maselor populare englezești, deoarece ea crease un pretext prielnic pentru confiscarea bogatelor posesiuni mănăstirești și izgonirea săracilor țărani arendași de pe aceste pământuri.

În 1532, spre extrema nemulțumire a lui Henric, More a cerut să fie eliberat din funcția de lord-cancelar. După ce și-a dat demisia, More n-a criticat politica regelui. Pur și simplu a tăcut. Dar tăcerea lui era mai grăitoare decât cuvintele. Deosebit de pornită împotriva lui More era Anne Boleyn, care considera nu fără temei că dezaprobarea vădită manifestată de un om ce se bucura de stima generală constituie un serios factor politic. Iar noua regină nu se bucura deloc de popularitate : în ziua încoronării a fost întâmpinată pe străzi cu vorbe de ocară, cu strigătele „tîrfă !“. Henric al VIII-lea împărțase pe deplin mînia femeii, dar n-a riscat — nici nu-i stătea în fire — o răfuială cu fostul cancelar trecînd peste obișnuita procedură judiciară.

În 1534 More a fost chemat în fața Consiliului privat, unde i s-au pus în seamă diferite acuzații false. Jurist cu experiență, el a dezmințit fără greutate aceste calomnii nu tocmai abile.

O nouă acuzație a apărut ca urmare a actului parlamentului din 30 martie 1534. Prin această lege se punea capăt autorității papei asupra Bisericii engleze, fiica regelui din prima căsătorie, Maria, a fost declarată nelegitimă, iar dreptul de moștenire asupra tronului era trecut urmașilor lui Henric și Anne Boleyn. Regele s-a grăbit să numească o comisie specială însărcinată să primească

jurământul de credință față de această decizie a parlamentului.

More a fost chemat printre primii în fața acestei comisii. El s-a declarat de acord să jure credință față de noua ordine succesorală, dar nu și față de organizarea Bisericii introdusă în același timp (ca și față de declararea ca ilegală a primei căsătorii a regelui). Unii membri ai comisiei, printre care și episcopul Cranmer, care supraveghea înfăptuirea reformei Bisericii, erau pentru un compromis. Argumentele lor l-au făcut să șovăie pe Henric, care se temea ca nu cumva judecarea lui More să provoace tulburare în popor. Ministrul principal, Thomas Cromwell, și regina reușiră să-l determine pe fricosul monarh să-și schimbe părerea, convingându-l că nu trebuie să creeze un precedent atât de periculos : după More vor încerca și alții să nu accepte toate punctele jurământului ce le era smuls ¹⁴. E posibil ca un rol important în această privință să fi jucat și cancelarul Audley. La 17 aprilie 1534, după ce a refuzat pentru a doua oară să depună jurământul cerut, More a fost închis în Turn.

În iunie 1535, după ce s-a stabilit că deținutul corespunde cu un alt înțemnițat, episcopul Fisher, ridicat de papă la rangul de cardinal, regimul de detenție s-a înăsprit brusc. More a fost privat de hîrtie și cerneală. Slăbise în așa măsură din cauza bolii încît nu mai putea sta în picioare decît sprijinit în toiag. La 22 iunie Fisher a fost decapitat. S-au intensificat pregătirile pentru procesul lui More.

La curte se spera foarte mult că privațiunile închisorii vor zdruncina nu numai forța fizică a lui More ci și pe cea spirituală, că el nu va mai fi în stare să-și folosească talentul și ascuțimea de spirit în sala de judecată. Procesul lui More trebuia să devină o armă de intimidare, o demonstrație că toți, chiar și cei mai influenți oameni de stat, vor fi condamnați la moarte dacă încetează să execute fără murmur voința regelui.

Descult, în haine de pușcăriaș, More a fost adus pe jos de la închisoare la sala din Westminster unde se aflau judecătorii. Actul de acuzare includea corespondența „trădătoare” cu Fisher, pe care More îl îndemnase la nesupunere, refuzul de a-l recunoaște pe rege cap al Bisericii și susținerea unei păreri criminale referitoare la cea de-a doua căsătorie a lui Henric. A fost considerată drept

vină pînă și tăcerea pe care o păstra More în legătură cu cele mai importante probleme de stat.

Acuzatul era atît de slăbit, încît tribunalul a fost nevoit să-i permită să răspundă la întrebări fără a se ridica în picioare. Dar în trupul acesta plătind persista un spirit neînfricat. More n-a lăsat piatră pe piatră din actul de acuzare. Între altele, a remarcat că tăcerea a fost considerată întotdeauna mai curînd un semn de aprobare decît un indiciu de nemulțumire. Dar toate acestea n-au putut schimba mare lucru. Judecătorii, care țineau mai mult la favorurile regelui și se temeau de mînia lui, au trebuit pur și simplu să eludeze legile într-un mod și mai grosolan.

— Dumneavoastră, More, striga cancelarul Audley; vreți să vă considerați mai deștept... decît toți episcopii și înalții demnitari ai Angliei.

Ducele de Norfolk îi ținea hangul :

— Intențiile dumneavoastră criminale au devenit acum clare pentru toată lumea.

Docilii jurați au pronunțat verdictul cerut. Dar nici participanții la această răfuială judiciară nu prea se simțeau în apele lor ; dorind să pună mai repede capăt acestui proces neplăcut, lordul-cancelar începu să citească sentința fără a-i mai acorda acuzatului ultimul cuvînt. Păstrîndu-și deplina prezență de spirit, More reuși să obțină posibilitatea de a-și exprima convingerile pentru care își jertfea viața. Ascultase calm și sentința prin care era condamnat la o moarte extrem de crudă, prevăzută doar pentru crima de înaltă trădare.

De altfel, tocmai această excepțională stăpînire de sine l-a salvat pe More de chinuri suplimentare. Regele se temea mai mult decît More de viitoarea execuție, mai precis de ceea ce, conform tradiției, va spune de pe eșafod mulțimii acuzatul. De aceea, Henric, simulînd o favoare, a comutat execuția „calificată“ în simplă decapitare, poruncindu-i lui More „să fie zgîrcit la vorbă“.

— Doamne, ferește-mi prietenii de o asemenea favoare, remarcase More cu obișnuita și stăpînita lui ironie cînd a aflat hotărîrea regelui. El a acceptat fără nici un fel de obiecții să renunțe la cuvîntul de adio. Stăpînirea de sine nu l-a părăsit pe More nici în ziua de 6 iulie, cînd a fost dus la locul de execuție. Aflîndu-se deja pe eșafod și discutînd cu călăul, condamnatul i-a spus în glumă cu o clipă înainte de lovitura fatală :

— Așteaptă să-mi trag barba deoparte, n-ai de ce s-o tai, ea niciodată nu s-a făcut vinovată de înaltă trădare.

Înfipt în țeapă, capul „trădătorului“ le-a mai insuflat încă multă vreme londonezilor „respect“ față de justiția regelui...

Aflînd de moartea lui More, prietenul său, cunoscutul scriitor Erasm din Rotterdam, a spus : „Thomas More... sufletul lui a fost mai alb decît zăpada, iar un astfel de geniu nu-i va mai fi dat Angliei să aibă niciodată, deși ea va fi patria unor mari oameni“¹⁵.

Unii cercetători contemporani încearcă o interpretare personală a procesului lui Thomas More. Istoricul G. R. Elton, care a mai fost citat, se străduiește să demonstreze că la început atît Cromwell cît și însuși Henric al VIII-lea au urmărit prin arestarea lui More să obțină doar supunerea acestuia față de legea care îl proclama pe rege cap al Bisericii. Abia cu puțin înainte de începerea procesului, după ce papa l-a ridicat pe episcopul Fisher la rangul de cardinal, Henric, furios, a hotărît să se răfuiască atît cu Fisher cît și cu More. Această interpretare, solid argumentată într-o serie de detalii, schimbă prea puțin părerea formată cu privire la procesul lui More.

Biserica catolică l-a inclus mai tîrziu pe More între sfinți. Pe bună dreptate, un istoric englez remarcă în legătură cu acest lucru : „Deși regretăm executarea sfintului Thomas More ca pe una dintre cele mai sumbre tragedii ale istoriei noastre, nu putem ignora că, dacă Henric nu i-ar fi tăiat capul, putea foarte bine să fi fost ars pe rug prin sentința papei“¹⁶.

Executarea lui More a provocat o mare indignare în Europa. Guvernul englez a fost nevoit să pregătească și să trimită la curțile străine explicații amănunțite menite să justifice acest act. Textul explicațiilor se deosebea foarte mult, în funcție de cui îi era destinat : monarhilor protestanți sau celor catolici.

...Prima știre că gîdele își făcuse treaba i-a găsit pe Henric și pe Anne Boleyn jucînd zaruri. Regele nu s-a dezmințit la primirea acestei vești :

— Tu, tu ești cauza morții acestui om, îi aruncă el nemulțumit soției în obraz, și ieși din cameră. Hotărîse deja că Anne, care în locul moștenitorului așteptat îl născuse o fată (viitoarea Elisabeta I), îl va urma pe cancelarul executat. Prilejul nu s-a lăsat mult așteptat.

Dosarul „conspirației” a fost încredințat cancelarului Audley, care a hotărît, se pare, să-i declare criminali pe toți dușmanii săi personali. Regele a explicat curtenilor că Anne nu și-a îndeplinit „datoria” de a-i naște un fiu ; aici se simte, evident, mâna lui Dumnezeu. Prin urmare, el, Henric, s-a căsătorit cu Anne din îndemnul Diavolului. Anne n-a fost niciodată soția lui legitimă, deci el este liber să contracteze o nouă căsătorie. Henric se plîngea tuturor de infidelitatea reginei, indica numărul mare al amanților ei. „Regele spune în gura mare — îi comunica uluit lui Carol ambasadorul imperial Chapuys — că mai mult de o sută de bărbați ar fi avut legături interzise cu ea. Nici un suveran și în genere nici un soț nu și-a etalat vreodată în felul acesta coarnea și nu le-a purtat cu inima atît de ușoară”. Henric scrisese chiar o dramă pe această temă pe care o juca el însuși în fața curtenilor ¹⁷. Dar, în ultima clipă, regele și-a venit în fire : o parte din cei închiși în Turn au fost eliberați și au fost acuzate numai persoanele arestate inițial.

În actul de acuzare se afirma că a existat o conspirație pentru asasinarea regelui. Anne era acuzată de legături criminale cu curtenii Norris, Brereton, Weston, muzicantul Smeaton și, în sfîrșit, cu fratele ei George Boleyn, conte de Rochford. La punctele 8 și 9 ale rechizitoriului se arăta că trădătorii s-au asociat pentru a-l asasina pe Henric și că Anne le-a promis unora dintre acuzați că se va căsători cu ei după moartea regelui. Cinci „conspiratori” erau învinuiți în plus că au primit cadouri de la regină, că au manifestat chiar gelozie unul față de altul și, de asemenea, că parțial și-au realizat intențiile lor criminale îndreptate împotriva persoanei sfinte a monarhului. „În sfîrșit, aflînd de toate aceste crime, acte de necredință și trădare, se spunea în actul de acuzare, regele s-a întristat într-atît încît acest lucru s-a răsfrînt dăunător asupra sănătății sale”.

La întocmirea actului de acuzare, Audley și procurorul general Hales au fost nevoiți să rezolve numeroase probleme dificile. De pildă, dacă e cazul să i se atribuie Anei încercarea de a o otrăvi pe prima soție a lui Henric, Caterina, și pe fiica lui din această căsătorie, Maria Tudor ? După o ezitare, s-a renunțat la această acuzație : nu se voia ca atentatul la viața regelui să fie amestecat cu intenția de otrăvire a „prințesei de Wales rămasă văduvă”, cum

era oficial numită acum prima soție a lui Henric. Foarte delicată era și problema „cronologiei“, în ce perioadă să fie încadrate trădările închipuite ale reginei? De acest lucru depindea și soluționarea problemei legitimității fiicei Annei, Elisabeta, de o mare importanță pentru succesiunea la tron (susținătorii partidei „spaniole“ scontau ca după moartea regelui s-o aducă la tron pe Maria). În cele din urmă, Henric și-a dat seama că nu se cade să-și acuze soția de infidelitate chiar din luna de miere, în care caz unica lui moștenitoare, Elisabeta, va fi considerată fiica unuia dintre acuzați — Norris (deoarece căsătoria cu Caterina fusese anulată, Maria nu era considerată fiica legitimă a regelui). De aceea, Audley a fost nevoit să-și bată serios capul asupra datelor, pentru a nu arunca vreo umbră asupra legitimității nașterii Elisabetei. Până la urmă reuși să treacă toate aceste obstacole cronologice, chiar dacă nu a făcut-o fără un evident conflict cu bunul simț. Întrucât actul de acuzare le atribuia acuzaților comiterea crimelor pe teritoriul Kent-ului și Middlesex-ului, a fost convocată o mare curte cu juri din aceste comitate. Jurații, cu toate că nu le-au fost prezentate nici un fel de dovezi, au votat cu supunere pentru judecarea acuzaților.

Procesul împotriva lui Norris, Brereton, Weston și Smeaton a început la 12 mai 1536. Împotriva lor nu existau nici un fel de dovezi, cu excepția mărturiilor pe care Smeaton a fost silit să le facă în urma amenințărilor și promisiunilor că va fi cruțat dacă o va ponegri, pe regină (dar și Smeaton tăgăduia intenția de a-l asasina pe Henric). Acest lucru n-a împiedicat însă tribunalul, alcătuit din adversari ai Annei, să-i condamne pe toți acuzații la execuția „calificată“: spânzurarea, scoaterea încă de viu din ștreang, arderea măruntaielor, tăierea în patru și decapitarea.

Absența oricăror dovezi era atât de evidentă încât regele a poruncit ca Anne și fratele ei Rochford să nu fie judecați de tribunalul alcătuit din toți pairii, ci de o comisie special aleasă, ai cărei membri erau, fără excepție, conducători ai partidei de la curte ostilă reginei. În afară de „crimele“ enumerate în actul de acuzare, Annei i se reproșa că, împreună cu fratele ei, își bătuse joc de Henric și luase în deridere dispozițiile acestuia (era vorba de critica pe care o făcea ea și Rochford baladelor și tragediilor compuse de rege). Rezultatul procesului fusese ho-

tărit dinainte ¹⁸. Anne a fost condamnată la ardere pe rug, ca vrăjitoare, sau la decapitare, în funcție de cum va dori regele.

Și mai repede s-a desfășurat procesul lui Rochford. Toate acuzațiile de incest și complot împotriva regelui erau, se înțelege, pură fantazie. Singura „probă” o constituia o anumită părere mai liber exprimată de acuzat cu privire la rege, care chiar conform legislației de atunci cu greu putea fi inclusă în noțiunea de înaltă trădare. În timpul judecății, George Boleyn a dat dovadă de multă demnitate. Venind în celula condamnatului, Norfolk și alți judecători speraseră că vor obține din partea lui mărturisiri. Boleyn a rămas însă neînduplecat, respingând toate acuzațiile, și le-a spus judecătorilor că s-ar putea să le vină curînd și lor rîndul, deoarece el, la fel ca și ei în momentul de față, a fost un om puternic, s-a bucurat de influență și autoritate la curte. Nu s-au putut obține nici un fel de mărturisiri nici din partea Annei.

Henric s-a grăbit cu execuția, fixînd-o la două zile după judecarea lui Rochford. Acuzații n-au avut nici măcar timp să se pregătească pentru moarte. De altfel, tuturor nobililor execuția „calificată” le-a fost comutată, prin bunăvoința regelui, în decapitare. Mai întîi au fost executați cei cinci bărbați (lui Smeaton i s-a dat pînă în ultima clipă speranța că va fi iertat, dar întrucît nimeni n-a confirmat defăimarea a fost spînzurat după ceilalți condamnați). Cel dintîi și-a pus capul pe butuc Rochford. Cuvîntul lui dinainte de moarte ne-a parvenit dintr-o relatare, poate nu tocmai exactă, a unui susținător al partidei „spaniole”. „N-am venit aici pentru a predica, a spus George Boleyn. Legea m-a găsit vinovat, mă supun legii și voi muri pentru că așa cere legea. Vă implor pe toți să vă bizuiți numai în Dumnezeu și nu în deșertăciunea deșertăciunilor ; dacă aș fi procedat așa, aș fi rămas în viață. Vă conjur, de asemenea, să îndepliniți voia Domnului. Am studiat cu rîvnă și zel cuvîntul Lui, și dacă mi-aș fi potrivit faptele cu cuvîntul lui Dumnezeu n-aș fi ajuns la butuc. De aceea, vă implor nu numai să citiți cuvîntul lui Dumnezeu, dar să-l și urmați. În ce privește crimele mele, n-are rost să mai fie enumerate și sper că voi fi pentru voi o pildă mîntuitoare. Vă rog din adîncul sufletului să vă rugați pentru mine și să mă iertați dacă am făcut vreun rău cuiva, după cum și eu îi iert pe toți dușmanii mei.

Trăiască regele !” Numai în acest cadru a îndrăznit Rochford să vorbească despre nevinovăția surorii sale.

Trebuie avut în vedere că, întrucît cuvintele de dinaintea morții aveau pentru guvern o deosebită însemnătate propagandistică, expresiile inoportune erau înăbușite. Însă rareori se întîmpla să fie nevoie de acest lucru. Poate că umilința de pe eșafod era generată de speranța într-o iertare de ultim moment, într-o formă de execuție mai puțin crudă, de speranța că autoritățile nu vor prigoni familia condamnatului. De altfel, o anumită importanță, dacă nu chiar și mai mare, avea un alt lucru. Era perioada consolidării absolutismului, cînd autoritatea regală era investită mereu, cu multă dărnicie, cu noi atribute semidivine, cînd pentru întîia oară în formula de adresare către monarh în locul fostei expresii „Înălțimea Voastră” începuse să se spună „Maiestatea Voastră”. Dezvoltarea absolutismului a dus la formarea unei psihologii sociale adecvate.

Annei îi licări speranța salvării. A reușit să-și degroape o pasiune din adolescență, cu mult înainte de a-l cunoaște pe Henric. Dacă ar fi primit atunci să se mărite, căsătoria ei ulterioară cu regele n-ar mai fi fost posibilă. Se putea susține, de asemenea, că această căsătorie este incestuoasă, întrucît sora mai mare a Annei, Maria Boleyn, fusese amanta lui Henric. În acest caz n-ar mai fi fost posibilă de judecată nici „trădarea” Annei cu cei cinci conspiratori deja executați, iar „crima” ar fi decăzut, chiar dacă fusese comisă. Arhiepiscopul Cranmer oficia solemn ceremonia prin care pe baza „noilor circumstanțe descoperite suplimentar” (se avea în vedere legătura lui Henric cu Maria Boleyn) căsătoria regelui a fost declarată nulă și supletivă¹⁹. Dar în locul exilului, la care se așteptau prietenii Annei, în locul expulzării în străinătate, în Flandra, regele a preferat să-și trimită soția de care divorțase la eșafod. Nimeni n-a îndrăznit, bineînțeles, să spună că Anne, chiar dacă s-ar considera dovedite „acuzățiile” ce i s-au adus, era acum nevinovată. După 12 ore de la pronunțarea divorțului, la Turnul Londrei a sosit ordinul regelui ca fosta regină să fie decapitată a doua zi. Evident că amînarea cu două zile a execuției a fost determinată doar de dorința de a i se da arhiepiscopului Cranmer timp pentru desfacerea căsătoriei.

În cuvîntul dinainte de moarte Anne a spus doar că nu are niciun rost să se refere la cauzele morții sale, adăugînd :

— Nu acuz pe nimeni. După ce voi muri, să țineți minte că l-am respectat pe bunul nostru rege, care a fost foarte bun și milostiv cu mine. Veți fi fericiți dacă Domnul îi va da o viață lungă, pentru că este înzestrat cu multe calități alese : teamă de Dumnezeu, dragoste pentru poporul său și alte virtuți, pe care nu le voi mai aminti.

Execuția Annei a fost marcată de o noutate. În Franța era răspîndită decapitarea cu paloșul. Henric hotărî și el să se întrebuinteze paloșul în locul securii obișnuite, și prima încercare să se facă cu propria-i soție. E adevărat, nu exista un specialist suficient de competent. A fost nevoie ca omul necesar să fie chemat grabnic din Calais. Călăul a fost adus la timp, și s-a dovedit că-și cunoștea bine meseria. Experiența decapitării s-a încheiat cu bine. Aflînd acest lucru, regele, care aștepta nerăbdător știrea dorită, strigă bucuros :

— Treaba-i făcută ! Dați drumul la cîini, o să ne distrăm !

Dintr-un curios capriciu, Henric hotărîse să se însoare, pentru a treia oară, chiar în ziua executării Annei. Noua aleasă a regelui, Jane Seymour, îi era rudă de gradul trei, ceea ce, conform regulilor Bisericii, constituia o piedică în calea căsătoriei. Arhiepiscopul Cranmer își cunoștea însă meseria la fel de bine ca și specialistul din Calais. Chiar în timpul cînd călăul își demonstra în fața mulțimii adunate arta în minuirea paloșului, Cranmer binecuvînta noua căsătorie a lui Henric. Cununia a fost încheiată înainte de a se fi răcit corpul decapitat al celei de-a doua soții a regelui.

Au mai rămas puține lucruri de făcut. Lui Henric îi plăcea să procedeze conform legii, și legile trebuiau adaptate rapid dorințelor regelui. Îndeplinind porunca lui Henric în privința divorțului cu Anne Boleyn, Cranmer comisese, formal, un act de înaltă trădare. Conform actului din 1534, referitor la succesiune, care era în vigoare, orice „prejudecată, defăimare, încercări de a tulbura, curma sau înjosi“ căsătoria lui Henric cu Anne erau considerate înaltă trădare. Destui catolici își pierduseră capul pentru încercarea de a „desconsidera“ prin diferite mijloace această căsătorie, declarată acum, de către Cranmer, ne-

valabilă. În noul act referitor la succesiunea tronului, adoptat în 1536, a fost introdus un articol special care prevedea că cei care, din cele mai întemeiate motive, consideraseră pînă nu de mult nevalabilă căsătoria lui Henric cu Anne nu sînt vinovați de înaltă trădare. Dar, în același timp, se stipula că anularea căsătoriei cu Anne nu absolvă de vină pe cei care consideraseră mai înainte această căsătorie lipsită de temei legal. Se declara, totodată, ca înaltă trădare punerea la îndoială a ambelor divorțuri ale lui Henric, de Caterina de Aragon și Anne Boleyn ²⁰.

Acum, într-adevăr, totul era în ordine.

MINISTRUL PRINCIPAL ȘI ARHIEPISCOPUL DE CANTERBURY

Un mare rol în căderea Annei a jucat fostul ei aliat — secretarul de stat, ulterior cancelarul tezaurului, Thomas Cromwell, care a folosit în acest sens serviciul său secret. În condițiile agravării situației interne a țării și existenței unor mase de nemulțumiți, el a pus în mișcare rețeaua de informații pe care a creat-o cu precădere în scopuri polițienești. Agenții ministrului trăgeau cu urechea la flecărelile din taverna, la discuțiile care se purtau la ferme sau în ateliere, supravegheau predicile din biserici. Dar o atenție deosebită se acorda, binînteles, persoanelor care provocau nemulțumirea sau suspiciunea regelui. Încă de pe vremea cardinalului Wolsey se proceda simplu : curierii ambasadorilor străini erau reținuți și li se luau depeșele. În timpul lui Cromwell depeșele erau de asemenea luate, dar după citire erau expediate la destinație. (Va mai trece o jumătate de secol, și spionii englezi vor învăța să desfacă atît de abil rapoartele încît destinatarului nici prin gînd nu-i va trece că acestea au fost citite de ochi străini.)

Biografii moderni ai lui Cromwell insistă pentru revizuirea vechii aprecieri categoric negative a activității lui de către istoricii liberali. El a fost, scrie A. G. Dickens, un administrator eminent, protector al gînditorilor politici, un remarcabil om de stat, „care și-a pus amprenta

pe întregi secole din istoria Angliei" ²¹. Totuși, contemporanii îl urau, călăuziți adesea de porniri absolut opuse : n-a existat o pătură socială pe sprijinul sau măcar simpatia căreia să fi putut conta. Pentru poporul de rînd el era organizatorul unor persecuții singeroase, prigonitorul manifestărilor împotriva noilor biruri și poveri ce se abătuseră asupra țăranilor după închiderea mănăstirilor. Pentru nobilime era un plebeu parvenit, care ocupa la curte un loc ce nu i se cuvenea. Catolicii (îndeosebi clerul) nu i-au iertat ruptura cu Roma și supunerea Bisericii față de rege, jefuirea posesiunilor bisericești, protejarea luteranilor. Iar aceștia, la rîndul lor, îl acuzau pe ministru de persecutarea noii credințe, „adevărate“ de atitudine îngăduitoare față de catolici. Un cont masiv aveau cu Cromwell scoțienii, irlandezii, velșii. Reputația lui Cromwel a suferit și datorită faptului că purta răspunderea pentru acte de care era vinovat în primul rînd regele însuși ²².

A existat un singur om ale cărui interese aveau întotdeauna de cîștigat de pe urma activității ministrului : Henric al VIII-lea. Cromwell a jucat rolul principal în stabilirea supremației monarhului asupra Bisericii, în lărgirea atribuțiilor Consiliului privat al regelui, ale cărui drepturi au fost extinse asupra nordului Angliei, Walesului și Irlandei. Cromwell a umplut camera inferioară a parlamentului cu creaturi ale curții și a transformat-o într-o simplă unealtă a coroanei. A reușit să mărească substanțial veniturile vistieriei prin confiscarea pămînturilor mănăstirești și taxe pe comerț, a cărui dezvoltare a încurajat-o printr-o iscusită politică protecționistă.

Ce i se mai putea cere unui ministru care nu îndeplinea numai meticulos toate ordinele regelui, dar se străduia să-i ghicească dorințele, să anticipeze planuri la care acesta încă nici nu apucase să se gîndească ? Dar succesele lui Cromwell (la fel ca în trecut ale predecesorului său, cardinalul Wolsey) stîrneau invidia tot mai puternică a vanitosului Henric, pe care superioritatea intelectuală a ministrului îl făcea să turbeze de furie. Acțiunile lui Cromwell erau o mărturie evidentă a incapacității lui Henric de a rezolva dificila problemă a divorțului, de a reorganiza treburile statului și ale Bisericii în spiritul absolutismului regal. Ministrul mai era și amintirea vie a celei de a doua căsătorii a regelui, a rușinosului proces și executării Annei Boleyn, pe care dorea atît de mult să le

uite pentru totdeauna. Nu o dată i s-a părut lui Henric că Cromwell îl împiedică să-și aplice capacitățile de om de stat, să se situeze la nivelul celor mai mari oameni politici ai epocii — Carol al V-lea și Francisc I. Suportase destul, hotărî el, ca acest neobrăzat, pornit de la zero, să-l dăscălească de fiecare dată, făcîndu-l să renunțe la planurile sale, venînd cu argumente abile, greu de contestat. Henric avea impresia că nu cunoaște mai prost decît Cromwell (sau cel puțin că și le însușise) secretele guvernării care dăduse rezultate atît de remarcabile. El va ști să le amplifice, fără a provoca nemulțumiri ca ministrul. Se impune însă ca acest om nedemn, acest parvenit, care deținuse atît de mult timp postul de principal sfetnic al regelui, să nu abuzeze de secretele ce i-au fost încredințate. Nu putea admite ca acesta, retrăgîndu-se liniștit din serviciu, să înceapă a critica acțiunile regelui, a pune bețe în roate politicii care îi va aduce, în sfîrșit, lui Henric gloria de mare conducător de oști și om de stat. Și, lucrul cel mai important, Cromwell va fi un bun țap ispășitor...

În aceste condiții, căderea lui Cromwell, al cărui unic sprijin era regele, era doar o chestiune de timp. Era nevoie doar de un pretext, de o ultimă picătură care să umple paharul, un pas greșit pentru a-l arunca în prăpastie...

După moartea celei de-a treia soții a regelui, Jane Seymour (ea a murit la naștere, dăruindu-i lui Henric un urmaș), Cromwell întreprinse tratative în legătură cu o nouă logodnică pentru suveranul său. A fost aleasă Anna, fiica ducelui de Clèves. Cusurgiul Henric privi un portret făcut după alt tablou pictat de renumitul Hans Holbein, și își dădu acordul. Această „căsătorie germană“ a fost proiectată ținîndu-se seamă de conturarea pericolului formării unei puternice coaliții antiengleze din principalele două state catolice — Spania și Franța —, care se părea că erau dispuse să uite pentru moment rivalitatea ce le despărțea. În afară de asta, căsătoria cu o protestantă urma să adîncească și mai mult ruptura dintre capul Bisericii anglicane și Roma.

Spre sfîrșitul anului 1539, Anna de Clèves porni la drum, fiind întîmpinată pretutindeni cu fast, după cum ordonase logodnicul de 50 de ani. Făcînd pe cavalerul galant, el hotărîse să-și întîmpine logodnica la Rochester, la 30 de mile de Londra. Anthony Brown, unul din-

tre intimii regelui care fusese trimis ca sol, se înapoie foarte tulburat : viitoarea regină semăna prea puțin cu portretul ei. Brown nu putea ști că ea era și mai puțin potrivită pentru viitorul rol atât în privința intelectului cât și a educației dobândite la curtea unui mic principat german, cu pedantele ei reguli de viață. În plus, logodnica nu mai era la prima tinerețe, și la cei 34 de ani pe care îi avea își pierduse atracția pe care o au în tinerețe chiar fetele urite.

La întâlnirea cu nemțoaica, lui Henric nu-i veni să-și creadă ochilor, și și-a exprimat aproape deschis „nemulțumirea și impresia neplăcută pe care i-au provocat-o înfățișarea ei“, după cum a relatat un curtean prezent la această scenă. Mormăind câteva fraze, Henric se retrăsese, uitînd chiar să-i înmîneze Annei cadoul de Anul Nou, pe care i-l pregătise. Întors pe corabie, el constatase posomorît : „Nu văd la această femeie nimic din ceea ce mi s-a spus despre ea, și sînt surprins că oameni atât de inteligenți au putut scrie asemenea rapoarte“. În gura unui tiran ca Henric fraza era de rău augur.

Regele nu și-a ascuns nemulțumirea în fața anturajului, iar lui Cromwell i-a declarat deschis : „Dacă aș fi știut toate astea dinainte, ea n-ar mai fi ajuns aici. Cum să ieșim acum din joc?“ Cromwell i-a răspuns că este foarte mîhnit. După ce avu posibilitatea s-o vadă personal pe logodnică, el se grăbi să accepte părerea logodnicului decepționat, remarcînd însă că Anne are totuși maniere de regină. Evident, acest lucru nu era de ajuns. De acum înainte Henric nu se gîdea decît cum să scape de „iapa flamandă“, cum își botezase logodnica. Motivele politice care îl determinaseră pe regele englez să ceară mîna fiicei ducelui de Clèves se rezumau la planul încercuirii Flandrei, una dintre cele mai bogate provincii ale imperiului lui Carol al V-lea. Încercuită din toate părțile de adversarii împăratului — Anglia, Franța, ducele de Clèves și prinții protestanți din Germania de nord —, Flandra ar fi devenit punctul vulnerabil al imperiului lui Carol al V-lea, ceea ce l-ar fi determinat să caute împăcare cu Henric. În afară de asta, eventualitatea acestei încercuirii a Flandrei l-ar fi putut determina pe Francisc I să renunțe la ideea unei înțelegeri cu veciul său rival — împăratul.

Deși aceste considerente rămîneau valabile, Henric porunci să fie ajutat „să iasă din încurcătură“. Crom-

well se apucă de treabă. S-a aflat că existase intenția de a o căsători pe Anna cu ducele Lorenei. Documentul cu dezlegarea oficială a logodnicei de promisiunea făcută rămăsese în Germania. Părea a fi o porțiță de scăpare : Henric încercă să adopte atitudinea unui om jignit și înșelat. Dar mai devreme sau mai târziu actul putea fi adus la Londra. Henric se temea însă s-o trimită pur și simplu acasă pe Anna, deoarece, simțindu-se ofensat, ducele de Clèves putea foarte ușor să treacă de partea lui Carol al V-lea. Blestemînd, posomorît, regele hotărî să se căsătorească.

Chiar a doua zi după nuntă, Henric al VIII-lea declară că noua lui soție este pentru el o povară. Totuși, el se mai abține o vreme de la o ruptură fățișă. Rămînea de stabilit dacă această ruptură ar fi fost într-adevăr primejdioasă. În februarie 1540, ducele de Norfolk, adversar al „căsătoriei germane“ și acum dușman al lui Cromwell, plecă în Franța. El se convinsese că apropierea franco-spaniolă nu ajunsese prea departe. În orice caz, nici Carol, nici Francisc nu intenționau să atace Anglia. Or, Cromwell motivase necesitatea „căsătoriei germane“ evocînd tocmai această amenințare. Norfolk a adus aceste vești îmbucurătoare pentru Henric și a aflat, în schimb, o veste la fel de plăcută pentru el : la mesele regelui, unde erau admise numai persoanele cele mai apropiate, era invitată și nepoata ducelui, tînăra Caterina Howard.

Cromwell (care în aprilie 1540 primise titlul de conte) încercă o contralovitură : serviciul său secret avusese grijă să-l compromită pe episcopul Gardiner, care, ca și Norfolk, dorea împăcarea cu Roma. Ministrul confiscase, de asemenea, averea Ordinului ioaniților : aurul care intra în vistieria regelui avea întotdeauna un efect calmant asupra lui Henric.

La 7 iunie trecu pe la Cromwell fostul lui partizan, acum dușman ascuns, Thomas Wriothesley, confidentul lui Henric. Acesta dădu de înțeles că regele trebuie scăpat de noua lui soție. A doua zi, 8 iunie, Wriothesley l-a vizitat din nou pe ministru și i-a repetat insistent ideea sa. Deveni limpede că era o poruncă a regelui. Cromwell dădu din cap, observînd că era o treabă complicată. Ministrului i se cerea să-l elibereze pe rege de Anna de Clèves pentru a curăța drumul Caterinei Howard, nepoata dușmanului său.

În timp ce Cromwell se gîdea cu amărăciune la porunca primită, Henric luase deja decizia : înainte de a se descotorosi de noua lui soție trebuia să scape de sîcîitorul ministru (s-ar putea ca în afara celor expuse regele să fi avut și alte motive de a termina cu Cromwell). Din ordinul regelui, în aceeași zi de 8 iunie Wriothsley redactă scrisorile regelui prin care Cromwell era acuzat de sabotarea planului elaborat de Henric pentru noua organizare bisericească.

Ministrul, atotputernic pînă ieri, deveni un om sortit pieirii, oropsit, însemnat cu pecetea dizgrației regale. Acest lucru îl știau deja ceilalți curteni și sfetnici — aproape toți, afară de el însuși, șeful serviciului secret. La 10 iunie 1540, în timp ce membrii Consiliului privat plecau de la Westminster, unde avusese loc o ședință a parlamentului, o rafală de vînt a smuls șapca de pe capul lui Cromwell. În ciuda bunei cuviințe, care îi obliga pe ceilalți să-și scoată șepcile, toți au rămas cu capetele acoperite. Cromwell înțelese totul. A mai avut tăria de a surîde : „Vîntul puternic mi-a smuls șapca, dar le-a ocolit pe ale Domniilor Voastre !“

În timpul prînzului tradițional de la palat, Cromwell fu evitat ca un ciumat. Pe cînd ministrul îi asculta pe niște vizitatori, colegii săi s-au grăbit să se îndepărteze. Sosi în sală cu întîrziere și, avînd de gînd să se așeze pe locul său, spuse :

— Gentlemen, v-ați cam grăbit să începeți.

A fost întrerupt de strigătul lui Norfolk :

— Cromwell, nu îndrăzni să te așezi ! Trădătorii nu stau împreună cu nobilii !

La pronunțarea cuvîntului „trădătorii“, se deschise ușa și în sală intră un căpitan însoțit de șase soldați, șeful străzii se apropie de ministru și îi arată cu un gest că este arestat. Sărind în picioare, aruncîndu-și sabia pe poarta, Cromwell, cu ochii scînteind și sufocîndu-se, strigă :

— Asta-i răsplata muncii mele ! Eu, trădător ? Spuneți cîstit, sînt eu trădător ? Niciodată nu m-am gîndit să o jignesc pe maiestatea sa, dar, dacă sînt tratat astfel, renunț la nădejdea îndurării. Îl rog doar pe rege să nu mă chinuie mult în închisoare.

Glasul lui Cromwell era acoperit din toate părțile de strigăte : „Trădătorule ! Trădătorule !“, „Vei fi judecat după legile pe care singur le-ai făcut !“, „Fiecare cuvînt

de-al tău e înaltă trădare !". În timp ce înjurăturile și jignirile aruncate ministrului destituit curgeau gîrlă, Norfolk i-a smuls de la gît Ordinul Sf. Gheorghe, alții — Ordinul jaretiereii. Soldații au fost nevoiți să-l salveze pe Cromwell de furioșii membri ai Consiliului. El a fost scos prin ușa din dos direct la barca ce-l aștepta. Ministrul arestat a fost dus imediat în Turnul Londrei. Nici nu apucase să se închidă ușa temniței în urma lui, că trimisul regelui, în fruntea a 50 de soldați, a și ocupat din porunca monarhului casa lui Cromwell și i-a confiscat întreaga avere.

În cazematele Turnului, Cromwell avu destul timp să mediteze la situația sa. Nu se îndoia că-i sosise sfîrșitul : doar n-a fost închis în Turn pentru a fi lăsat să iasă viu de aici. Putea să-și imagineze amănunțit cum se vor desfășura lucrurile : acuzații false, menite să camufleze cauzele reale ale căderii ministrului atotputernic de ieri, comedia judecării, sentința capitală dinainte hotărîită. Nu avea de ales. Trebuia să se gîndească doar cum să evite îngrozitoarea execuție „calificată". El însuși fusese nu o dată în situația de a organiza personal astfel de răfuieli, și cunoștea, în toate detaliile, cum se face aceasta. Părea că zidurile Turnului erau acoperite cu umbrele victimelor samavolniciei regelui, ale oamenilor torturați și uciși aici din vrerea lui Henric al VIII-lea și cu participarea activă a credinciosului său lord-cancelar. Viața omului nu reprezenta pentru el nimic dacă trebuia jertfită pe altarul intereselor de stat. Dar acest interes putea fi și un capriciu al regelui, și interesul propriei cariere (fără a mai vorbi de miile de participanți la răscoalele țărănești executate din ordinul landlorzilor). Sîngerosul foisor și alte cazemate ale Turnului constituiau un loc sigur și potrivit pentru izolarea omului de societate, condamnîndu-l la o agonie îndelungată într-unul din sacii de piatră ai închisorii statului sau trimițîndu-l pe Tower-Hill sau Tyburn, unde securea sau funia călăului îl izbăveau pe întemnițat de noi chinuri. Într-o noapte întunecoasă de iunie, Turnul deveni în cele din urmă și pentru Cromwell ceea ce a fost pentru numeroasele lui victime : unealta sinistră a nemilosului despotism regal. Ministrul simți pe propria-i piele toată groaza și neputința întemnițatului în fața forței nemiloase, brute care îl condamna la o moarte chinuitoare.

Dușmanii lui Cromwell se grăbiră să răspîndească zvonuri despre crimele lui, una mai îngrozitoare decît alta.

Exemplul l-a dat însuși regele, care declară că Cromwell a încercat să se căsătorească cu principesa Maria (învinuire sugerată de Norfolk și Gardiner). Până nu demult, Cromwell a trimis oameni la eșafod sau pe rug pentru cele mai mici abateri — fie în direcția catolicismului, fie în direcția luteranismului — de la ortodoxismul anglican încă nestatornicit. Acum astfel de abateri i se atribuiau lui însuși în rechizitoriul prezentat la scurt timp în Camera Comunelor (s-a decis ca răfuiala cu Cromwell să se facă fără judecată, prin adoptarea de către parlament a actului de acuzare), cel mai apropiat ajutor al lui Henric timp de mulți ani era prezentat ca „cel mai mîrșav trădător” ridicat prin mila regelui „din cea mai ticăloasă și josnică stare” și care a plătit cu trădare, ca „eretice mîrșav” ce răspîndea „cărți menite să defăimeze sfîntul altar”. I se atribuiau declarații că „dacă va mai trăi un an sau doi”, regele nu va mai putea, chiar dacă ar vrea, să se împotrivească planurilor sale. Mențiunile referitoare la extorcare, delapidare din vistieria statului trebuiau să susțină principala acuzație de „trădare” și „erezie”.

Era evident pentru toată lumea că principala acuzație era pură născocire. Acest lucru îl înțelegeau chiar și orășenii care aprindeau pretutindeni focuri în semn de bucurie pentru căderea ministrului ce întruchipase tot ce era odios în politica lui Henric. Firește însă că cea mai mare bucurie stîrnită de pieirea așa-zisului trădător a fost manifestată în străinătate. Se spune că împăratul Carol al V-lea a căzut în genunchi, mulțumind lui Dumnezeu pentru fericita veste, iar Francisc I a scos un strigăt de bucurie. Acum urmau să aibă de-a face nu cu adversarul abil și periculos care era Cromwell, ci cu îngîmfatul de Henric, pe care ei, diplomați excelenți, îl vor putea duce ușor de nas. Numai nu cumva abilul de Cromwell să iasă din încurcătură (din depărtare nu se vedea că soarta fostului ministru era pecetluită). Francisc s-a grăbit chiar să-i comunice lui Henric că Cromwell, participînd la rezolvarea unui vechi litigiu legat de niște nave capturate de guvernatorul Picardiei, își însușise o mare sumă de bani. Henric jubila : există, în sfîrșit, o acuzație concretă împotriva fostului ministru ! Porunci imediat să se ceară arestatului explicații amănunțite în legătură cu acest caz.

Dușmanii lui Cromwell, cum era Norfolk, îi preziceau trădătorului și ereticului o moarte rușinoasă. Dar prie-

tenii ? Avea oare și prieteni, nu numai simpli partizani, care îi erau obligați prin cariera lor ? Bineînțeles, dar aceștia tăceau chitic.

Toate acuzațiile de care era vizat „ereticul“ Cromwell îl priveau în egală măsură și pe Cranmer, aproape singurul prieten sincer al lui Cromwell. Cu toate acestea, arhiepiscopul a aderat tacit la decizia unanimă a Camerei Lorzilor, care adoptase legea prin care Cromwell era condamnat la spânzurătoare, tăiere în bucăți și ardere de viu.

În închisoare, ministrul mazilit scria scrisori deznădăduite. Dacă i-ar fi stat în puteri, declara Cromwell, l-ar fi dăruit pe rege cu viață veșnică ; el s-a străduit să-l facă cel mai bogat și mai puternic monarh de pe pământ. Regele a fost întotdeauna binevoitor cu el, i-a fost părinte și nu stăpîn. El, Cromwell, este acuzat pe drept de multe lucruri. Dar toate crimele lui au fost săvârșite fără intenție, niciodată n-a pus la cale ceva rău împotriva stăpînului său. Dorește regelui și moștenitorului tronului numai prosperitate... Toate acestea, bineînțeles, n-au schimbat soarta „trădătorului“ condamnat.

Dar înainte de execuție avea să-i mai facă regelui un serviciu. I s-a poruncit să expună toate împrejurările legate de căsătoria lui Henric cu Anna de Clèves : se avea în vedere că fostul ministru va putea înlesni astfel divorțul lui Henric de cea de a patra soție. Și Cromwell și-a dat toată silința. A scris că Henric și-a exprimat în repetate rînduri hotărîrea de a nu se folosi de „drepturile de soț“ și că, prin urmare, Anna a rămas în starea „de dinaintea căsătoriei“. Bunul simț, care nu l-a părăsit pe osîndit în timp ce scria această scrisoare, l-a trădat cînd și-a încheiat mesajul cu strigătul de îndurare : „Prea milostive stăpîn ! Vă implor iertare, iertare, iertare !“ Nu mai era rugămîntea de a-i cruța viața, ci de a-l scuti de groaznicele chinuri de pe eșafod²³. Lui Henric i-a plăcut foarte mult scrisoarea și ca document folositor la divorț, și prin această umiltoare rugămînt : regelui nu-i prea plăcea cînd supușii primeau calm știrea despre chinurile ce-i așteptau. Porunci să i se citească de trei ori cu glas tare scrisoarea fostului său ministru.

Divorțul s-a pronunțat fără dificultăți deosebite. Anna de Clèves s-a mulțumit cu o pensie de 4 000 de lire sterline, două domenii bogate și statutul de „soră a regelui“, care o plasa în rang imediat după regină și copiii lui Henric. Iar lui Cromwell i-a rămas să răspundă în legătură

cu niște sume cheltuite și să afle răsplata ce i se cuvenea pentru însemnările privitoare la cea de-a patra căsătorie a regelui. În dimineața zilei de 28 iulie 1540, i s-a comunicat că, în semn de bunăvoință deosebită, Henric aprobase ca execuția să se limiteze la tăierea capului, scutindu-l pe condamnat de spînzurătoare și ardere pe rug. Este adevărat, execuția urma să aibă loc la Tyburn și nu pe Tower-Hill, unde erau decapitate persoanele de stirpe mai înaltă. Dînd această dispoziție milostivă, Henric, devenit iarăși înșurățel, făcuse tot ce trebuise și acum putea să plece cu „cugetul curat“ din capitală pentru a se odihni cu mireasa lui de 18 ani — Caterina Howard. Iar Cromwell urma să plece, în aceeași dimineață pe ultimul său drum, de la Turnul Londrei la Tyburn. Se pare că în ultimele ceasuri ale vieții depășise abulia care l-a stăpînit atîta timp cît, în ciuda evidenței, mai licărea în el speranța de a fi iertat.

Bărbatul voinic, vînjos, care nu împlinise 50 de ani, privi în aparență liniștit eșafodul, mulțimea tăcută. O mie de soldați ai regelui asigurau ordinea. Cei prezenți așteptau cu răsufierea tăiată ultimul cuvînt : va fi rostit el în spirit catolic, cum ar fi dorit partida învingătoare a lui Norfolk și Gardiner, sau în spirit protestant, sau osînditul, care-și păstra atît dă bine calmul, o să le înșele așteptările refuzînd să se destăinuie. Nu, începe să vorbească... Cuvintele lui puteau să-i satisfacă pe deplin pe ascultătorii catolici. Cromwell parcă dorea să facă în ultima clipă o bucurie partidei adverse care-l trimisese pe eșafod.

— Am venit aici să mor, și nu să mă justific, cum ar putea crede unii, spuse Cromwell cu un glas monoton. Pentru că dacă aș face asta aș fi un om de nimic, demn de dispreț. Am fost condamnat după lege la moarte, și mulțumesc Domnului Dumnezeu că mi-ă hotărît o astfel de moarte pentru crima mea. De copil am trăit în păcat și l-am supărat pe Domnul Dumnezeu, fapt pentru care sînt un veșnic rătăcit în această lume ; de obîrșie joasă, am fost ridicat la o stare înaltă. Și de atunci m-am făcut vinovat de crimă împotriva suveranului meu, pentru care lucru cer sincer iertare și vă implor pe toți să vă rugați lui Dumnezeu să mă ierte. Vă rog, pe cei prezenți astăzi aici, să-mi dați voie să spun că mor devotat credinței catolice, fără a pune la îndoială nici una din dogmele ei, fără a pune la îndoială nici una din tainele bisericii. Mulți

m-au ponegrit și au susținut că împărtășesc vederi greșite. Aceasta nu este adevărat. Recunosc, însă, că așa cum Dumnezeu și sfântul lui duh ne îndeamnă la credință, și Diavolul este gata să ne ademenească, iar eu am fost ademenit. Îngăduiți-mi însă să mărturisesc că mor catolic, credincios sfintei Biserici. Și vă rog sincer să vă rugați pentru bunăstarea regelui, pentru ca el să poată trăi ani mulți împreună cu voi în sănătate și belșug, iar după el fiul său, prințul Eduard — acest vlăstar cumsecade — să poată domni timp îndelungat asupra voastră. Și vă mai rog, încă o dată, să vă rugați pentru mine, pentru ca atita timp cât în acest trup mai există viață să nu șovăi cîtuși de puțin în credința mea.

Ce a determinat această confesiune, gîndită desigur dinainte, și care este îndoielnic să fi putut reflecta adevăratele sentimente ale fostului ministru al Angliei pus pe butuc din capriciul regelui? Poate că dorința osînditului de a-i păstra fiului său, Gregory Cromwell, situația de la curte? Sau au existat alte motive care l-au determinat pe Cromwell să repete ceea ce au spus și pînă atunci mulți alții înainte de a pune capul sub securea călăului? Acesta și-a făcut bine treaba, și mulțimea își exprima zgomotos aprobarea. Va trece un secol, și strănepotul ministrului executat, Oliver Cromwell, va discuta cu urmașul lui Henric, Carol I, într-o limbă cu totul diferită. Dar pentru aceasta mai era nevoie de un întreg secol. Deocamdată, la un an după executarea lui Thomas Cromwell, Henric al VIII-lea binevoi să remarce că a fost îndemnat să execute „cea mai credincioasă slugă dintre toate pe care le-ă avut cîndva“²⁴.

După asasinarea lui Cromwell a urmat, din porunca regelui, „curățirea“ Turnului Londrei de cei vinovați de înaltă trădare. Au fost arși ca eretici intimii ministrului — W. Jerome, R. Barnes, Th. Garret. Tot atunci a fost trimisă la eșafod și contesa de Salisbury, în vîrstă de 71 de ani. Unica crimă a acestei bătrîne, care, agățîndu-se de viață, se zbătea cu înverșunare în mîinile călăului, era obîrșia ei : aparținea dinastiei York, înlăturată în urmă cu 55 de ani.

La scurt timp după căderea lui Cromwell a avut loc un eveniment care a aruncat un plus de lumină asupra caracterului acțiunilor lui Cranmer și ale regelui. Cranmer nu era un simplu carierist, gata de orice pentru a intra în grațiile regelui și a trage foloase de aici, cum îl înfăți-

şau catolicii şi, mult mai târziu, unii istorici liberali din secolul al XIX-lea. Într-o şi mai mică măsură a fost arhiepiscopul de Canterbury un martir al credinţei, dispus la orice acţiuni pentru triumful Reformei, el însuşi rămânând curat şi ireproşabil (aşa preferau să-l prezinte autorii protestanţi). Arhiepiscopul credea sincer în necesitatea şi rolul binefăcător al despotismului tudorian, atât în treburile laice cât şi cele ecleziastice, şi culegea bucuros roadele pe care această poziţie le aducea lui personal.

Pe de altă parte, nici Henric nu era acel tiran unilateral, primitiv, cum poate părea după multe din faptele lui. Era mai mult decât toţi convins că el este alesul, că menţinerea şi consolidarea autorităţii coroanei este datoria lui primordială. Mai mult, când el, regele, acţiona împotriva intereselor statului (chiar în accepţia lui) pentru satisfacerea unor capricii personale nu însemna asta apărarea principiului suprem al nelimitării puterii monarhului, a dreptului său de a proceda contrar părerii tuturor celorlalte instituţii şi persoane, subordonându-le voinţei sale? Răfuiala cu Cromwell, ca şi execuţia anterioară a Annei Boleyn, a pus imediat problema : cum se va repercuta aceasta asupra noii şi precarei ortodoxii bisericeşti, la instaurarea căreia a contribuit atât de mult ministrul căzut ?

În toridele zile din iulie 1540, nu departe de locul unde fusese retezat capul lui Cromwell, continua să-şi ţină şedinţele comisia episcopilor, care definitivă simbolul credinţei al bisericii de stat. Executarea lui Cromwell i-a făcut pe cei mai mulţi dintre partizanii menţinerii sau chiar dezvoltării reformei bisericii să treacă la fracţiunea mai conservatoare condusă de episcopul Gardiner. Însă Cranmer (în acest timp la Londra se paria cu 10 la 1 că arhiepiscopul îl va urma curînd pe Cromwell în Turnul Londrei şi pe Tyburn) a rămas neclintit. Doi dintre foştii lui adepţi, Heath şi Scalp, care, prudenţi, trecuseră acum de partea lui Gardiner, au încercat să-l convingă să se supună voinţei regelui, să renunţe la vederile sale, la care episcopul le-a replicat că regele nu se va încrede în episcopii care, pentru a plăcea suveranului, sînt gata să-şi trădeze convingerile. Aflind de această controversă teologică, Henric se situă, surprinzător, de partea lui Cranmer. Punctele de vedere ale acestuia au fost aprobate.

Mai târziu aripa procatolică a Consiliului privat, inclusiv Norfolk, hotărî să profite de zvonurile lansate de unii sectanți cum că ei ar fi adepți ai arhiepiscopului de Canterbury. Cîțiva consilieri intimi au comunicat regelui că Cranmer este eretic și că, deși, nimeni nu îndrăznește să depună mărturie împotriva arhiepiscopului din cauza cinului său înalt, situația se va schimba imediat ce acesta va fi închis în Turn. Henric a fost de acord și stabili ca Cranmer să fie arestat în timpul ședinței Consiliului privat. Norfolk și adepții lui sărbătoreau deja victoria. Dar fără temei. În aceeași noapte, Henric l-a trimis în secret la Cranmer pe intimul său Anthony Denny. Arhiepiscopul a fost trezit din somn și dus la Whitehall, unde Henric i-a spus despre acordul său cu privire la arestarea lui și l-a întrebat ce părere are despre acest lucru. În multe privințe, Cranmer era destul de fanatic. El și-a îndeplinit cu zel, din inimă rolul de unealtă a samavolniciei regelui ; pe de altă parte, arhiepiscopul reușise să devină și un curtean versat. Răspunzînd la întrebarea regelui, Cranmer și-a exprimat mulțumirea de supus credincios pentru această binevoitoare prevenire, adăugînd că va merge cu plăcere în Turn, sperînd într-o analiză nepărtinitoare a vederilor sale religioase în fața tribunalului, lucru care, fără îndoială, intră și în intențiile regelui.

— O, Dumnezeuule mare ! exclamă Henric impresionat. Cîtă simplitate ! Să vă lăsați aruncat în închisoare pentru ca fiecare dușman al dumneavoastră să poată avea avantaje față de dumneavoastră. Dar gîndiți-vă că imediat ce vă vor închide în temniță se vor găsi trei sau patru nemernici mincinoși gata să depună mărturie împotriva dumneavoastră și să vă condamne, pe cîtă vreme aflat în libertate ei nu vor cuteza să deschidă gura ori să apară în fața Dumneavoastră. Nu, mylord, nu poate fi vorba de așa ceva, vă stimez prea mult pentru a le permite dușmanilor Dumneavoastră să vă doboare.

Henric i-a dat lui Cranmer un inel pe care arhiepiscopul trebuia să-l arate în momentul arestării și să ceară să fie dus la rege (inelul semnifica acest privilegiu).

Între timp, încurajați de acordul regelui, vrăjmașii lui Cranmer nici nu se gîndeau să se poarte frumos cu el. S-au repetat, într-o formă și mai jignitoare, scenele care au precedat arestarea lui Cromwell. Sosind la întrunirea

Consiliului privat, arhiepiscopul de Canterbury găsi închise pentru el uşile sălii de şedinţe. Aproape o oră a stat pe coridor, alături de slugi. Slujbaşii intrau şi ieşeau din sala de consiliu ignorându-l demonstrativ pe cel mai înălt prelat al ţării. Scena era urmărită cu atenţie de Butts, medicul regelui, folosit frecvent de Henric pentru astfel de misiuni. El s-a grăbit să-l informeze pe rege despre umilinţa la care a fost supus primatul bisericii anglicane. Regele s-a indignat, dar a lăsat lucrurile să-şi urmeze cursul.

Admis în cele din urmă în sala de şedinţe, Cranmer a fost acuzat de colegii săi de erezie şi înştiinţat că va fi trimis în Turn. Drept răspuns, arhiepiscopul arată inelul şi ceru o întrevedere cu regele. Vrajmaşii lui Cranmer începură să se agite, dându-şi seama că au comis o greşeală ireparabilă, neghicind intenţiile lui Henric.

Regele i-a certat pe consilierii intimi pentru comportarea lor. Încercînd să iasă din încurcătură, Norfolk îl încredinţă pe rege că acuzîndu-l pe Cranmer de erezie ei au vrut de fapt să-i dea posibilitatea să se apere de această acuzaţie. După aceasta monarhul porunci membrilor Consiliului privat să-i strîngă mîna lui Cranmer şi să nu mai încerce pe viitor să-i facă neplăceri, iar arhiepiscopului i-a recomandat să le ofere colegilor săi un prînz. Ce urmărea prin toate acestea Henric ? Poate că dorea să încordeze şi mai mult relaţiile dintre membrii Consiliului privat ? Sau intenţionase să-l sacrifice pe Cranmer, dar, cum i se întîmpla deseori, şi-a schimbat decizia ? Sau pur şi simplu se distra punîndu-i în încurcătură, umilindu-i şi băgîndu-i în toate răcorile pe sfetnicii săi cei mai apropiaţi ?

Între timp, viaţa personală a regelui îşi urma cursul. Anna de Clèves a fost urmată la scurt timp de Caterina Howard — tînăra nepoată a ducelui de Norfolk, verişoară a Annei Boleyn. Partizanilor adîncirii reformei bisericii, de genul lui Cranmer, nu le prea convenea noua regină a Angliei. Deocamdată însă, Cranmer şi prietenii săi preferau să-şi ascundă planurile : tînăra Caterina căpătase o mare influenţă asupra vîrstnicului ei soţ ; afară de asta, putea naşte un fiu, ceea ce i-ar fi consolidat foarte mult poziţia la curte.

În octombrie 1541, duşmanii reginei găsiră mult aşteptatul motiv. Unul dintre slujbaşii mărunţi de la Curte, John Lasselles, pe baza mărturisirii surorii sale, care slu-

jise în trecut la bătrîna ducesă de Norfolk, l-a informat pe Cranmer că multă vreme Caterina întreținuse legături cu un anume Francis Dereham, iar un oarecare Manox ştia despre existenţa unei aluniţe pe corpul reginei. Partida reformei — Cranmer, cancelarul Audley şi ducele de Hertford — s-au grăbit să-l înştiinţeze pe gelosul soţ. Cranmer i-a transmis regelui un bilet („neavînd curajul să-i comunice acest lucru verbal“). A fost convocat Consiliul de stat. Toţi „vinovaţii“, inclusiv Manox şi Dereham, au fost imediat întemniţaţi şi interogaţi. Nimeni nici nu îndrăznea să se gîndească măcar că aparenta sau reala infidelitate a reginei de dinaintea căsătoriei nu suferă comparaţie cu viaţa anterioară „curată“ a lui Henric. Cranmer i-a făcut o vizită tinerei femei, ce nu împlinise nici 20 de ani şi era îngrozită de nenorocirea ce se abătuse asupra ei. Promiţîndu-i „îndurarea“ regelui, Cranmer smulse recunoaşterea Caterinei, iar între timp au fost smulse depoziţiile necesare din partea lui Dereham şi Manox. Henric era zguduit. A ascultat în tăcere, în şedinţa Consiliului, informaţiile obţinute şi apoi, deodată, a început să strige. Acest răcnet de gelozie şi furie petlului soarta tuturor acuzaţilor.

Între timp a fost întemniţat încă un „vinovat“ — Culpepper, cu care Caterina intenţionase să se căsătorească înainte de a fi atras atenţia lui Henric şi căruia îi scrisese, după ce devenise regină, o scrisoare foarte binevoitoare. Dereham şi Culpepper au fost condamnaţi, ca de obicei, la moarte. După pronunţarea sentinţei, timp de 10 zile au continuat interogatoriile încrucişate, care însă n-au adus nimic nou. Dereham se ruga să fie executat prin decapitare „obişnuită“, însă „regele a socotit că nu merită atîta bunăvoinţă“. Ea a fost însă manifestată faţă de Culpepper. Amîndoi au fost executaţi în ziua de 10 decembrie.

Apoi veni rîndul reginei. Howărzii se grăbiră s-o renege. Norfolk îi relata cu durere în suflet ambasadorului francez Marillac că nepoata lui „s-a ocupat cu prostituţia, întreţinînd legături cu şapte sau opt persoane“. Bătrînul soldat vorbea cu lacrimi în ochi de nenorocirea regelui. Într-o scrisoare către Henric, Norfolk se lamenta că după „dezgustătoarele fapte ale celor două nepoate ale mele“ (Anne Boleyn şi Caterina Howard) probabil că „Maiestatea sa nu va mai voi să audă ceva despre neamul meu“. Ducele amîntea, după aceea, că cele două „crimi-

nale" nu nutriseră față de el sentimente de rudenie deosebite și implora și în continuare bunăvoința regelui „fără de care îmi pierde dorința de a trăi“.

Parlamentul docil adoptă o decizie specială de punere sub acuzare a reginei, care a fost transferată în Turn. Execuția a avut loc la 13 februarie 1542. Pe eșafod, Caterina mărturisi că înainte de a deveni regină îl iubise pe Culpepper, că dorise să-i fie soție mai mult decât de a deveni suverană a lumii și regretă că a fost cauza morții lui. La început amintise, însă, că „nu i-a provocat regelui nici un prejudiciu“. A fost înmormântată alături de Anne Boleyn.

Ultimii ani din viața lui Henric au fost posomorîți. Toată viața favoriții îl învățaseră pe degete, nu s-a putut deprinde să se ocupe zilnic de problemele statului, nici măcar de semnarea actelor oficiale. Pe acestea din urmă se aplica, în schimb, o parafă cu semnătura monarhului. În anii '40 ai secolului al XVI-lea situația politică externă a Angliei se complică, și nu mai era nici Wolsey și nici Cromwell care ar fi putut călăuzi corabia diplomației englezești în apele tumultuoase ale politicii europene.

Pregătindu-se pentru războiul ce se apropia, regele își schimbase pasiunile. Dacă înainte pretindea laurii de poet, muzician și compozitor, acum se ocupa cu întocmirea de planuri militare, schițe de fortificații și chiar inovații tehnice : Henric inventă o căruță care în timpul mersului putea măcina grăunțe. Ideile regelui erau întimpinate de corul elogiilor entuziaste din partea comandanților militari englezi. Făceau excepție doar neobrazății de ingineri străini — italieni și portughezi —, care din porunca inventatorului jignit au fost alungați din țară.

Pe de altă parte, regele nu înțelegea cu nici un chip de ce oamenii nu vor să-l recunoască apostol al păcii și dreptății. În timpul unei întâlniri cu ambasadorul împăratului Carol al V-lea el spuse : „Mă aflu pe tron de aproape patruzeci de ani, și nimeni nu poate spune că am acționat vreodată fățarnic sau pe ascuns... Niciodată nu mi-am călcat cuvîntul. Am dorit întotdeauna pacea“. În mesajele adresate parlamentului regele lua acum chipul de părinte înțelept și milostiv al patriei, uitînd de miile de oameni executați din porunca lui, de comitatele devastate de trupele regale, de destul de recente mișcări populare. Sfetnicii căutau să-i ascundă lui Henric

știrne neplăcute, pentru „a păstra liniștea sufletească a regelui”, cum se exprimase Gardiner. Nimeni nu era ferit de exploziile de mînie ale monarhului. Noua soție a lui Henric, Caterină Parr, era cît pe-acî să ajungă în Turn pentru exprimarea unor concepții religioase care nu i-au plăcut regelui. A salvat-o ingeniozitatea ei. Simțind pericolul, regina începu să-l asigure pe soțul său, bolnav și irascibil, că toate cele spuse de ea aveau un singur scop : de a distra puțin pe Maiestatea sa și de a-i auzi argumentele savante cu privire la problemele în discuție. Caterina a fost iertată tocmai la timp : curînd sosi, însoțit de strajă, Thomas Wriothesley, care avea ordinul scris de a o aresta pe regină. Henric, care își schimbase intențiile, l-a întîmpinat pe favorit cu insulte :

— Prostule, dobitocule, ticălosule, nemernic ticălos ce ești ! Afară ! Cară-te de aici ! ²⁵.

Înspăimîntat, Wriothesley dispăru.

Parlamentul adoptase un bill în baza căruia catolicii erau spînzurați, iar luteranii arși de vii. Uneori catolicul și luteranul erau legați spate la spate și ridicați astfel pe rug. A fost emisă o lege care prevedea să fie aduse la cunoștință toate greșelile reginei și obliga toate fetele, în cazul că vor fi alese de soție de către suveran, să declare greșelile pe care le-au înfăptuit. „Procedez conform indicațiilor primite din cer”, explica Henric (deși nimeni nu-l întreba).

Atmosfera se încingea atît de repede încît puteau să se zăpăcească și oameni cu mult mai rafinați decît obtuzul de Wriothesley. La 16 iulie 1546 a fost arsă pe rug lady Anne Askewe pentru tăgăduirea liturghiei. Tot atunci au fost trimiși pe rug și alți eretici (între care Lasselles, denunțatorul care a dus-o la pierzanie pe Caterina Howard). Iar în august însuși Henric încerca să-l convingă pe regele Franței Francisc I să interzică împreună liturghia, adică să pună capăt catolicismului în cele două regate. Au urmat noi arestări și execuții. Îi veni rîndul și ducelui de Norfolk, pe care l-au ajuns în cele din urmă suspiciunile tot mai pronunțate ale regelui. Zadarnic amintea el din Turn meritele sale în stîrpirea trădătorilor, inclusiv a lui Thomas Cromwell, care la rîndul lui se ocupase de nimicirea tuturor dușmanilor și trădătorilor regelui. Fiul lui Norfolk, contele Surrey, poet talentat, a fost decapitat pe Tower-Hill la 19 ia-

nuarie 1547. Iar execuția lui Norfolk a fost fixată pentru 28 ianuarie.

L-a salvat boala regelui. La patul muribundului, abia ascunzându-și suspinul de ușurare, curtenii se tîrguiau pentru posturile pe care urmau să le ocupe sub domnia viitorului rege — Eduard al VI-lea, în vîrstă de nouă ani. Cu cîteva ore înainte de momentul fixat pentru decapitarea lui Norfolk, Henric și-a dat obștescul sfîrșit în brațele lui Cranmer.

Iar lui Cranmer i-a venit rîndul abia peste cîteva ani...

Timp de două decenii arhiepiscopul de Canterbury, slugă zeloasă a tiraniei tudoriene, reușise să evite toate obstacolele care-i amenințau cariera și viața. De fiecare dată, cei care dețineau puterea au preferat să folosească serviciile lui Cranmer și să nu-l trimită pe eșafod cu noul grup înfrînt în intrigile de la curte sau politice. Și Cranmer, care nu era deloc un simplu carierist ambițios sau unameleon abil (deși avea mult și din unul, și din celălalt), își sacrifică, chiar dacă uneori îndurerat, protectorii, prietenii și complicitii pe altarul datoriei. Iar datoria era pentru el apărarea cu orice preț a principiului care afirma supremația regelui atît în treburile laice cît și în cele bisericești, obligația locuitorilor de a se supune necondiționat voinței monarhului. Cranmer binecuvîntase și execuția protectoarei sale Anne Boleyn, și a binefăcătorului său Thomas Cromwell, și răfuiala cu Caterina Howard, sprijinită de facțiunea rivală lui, și închiderea în Turn a vrăjmașului său Norfolk. A aprobat, de asemenea, condamnarea la moarte a lordului Seymour, care încercă să pună mîna pe putere în timpul nevîrstnicului Eduard al VI-lea, și execuția lordului-protector Somerset, apropiat lui și care-l trimisese pe eșafod, în 1548, pe Seymour, urcînd apoi la rîndul său pe eșafod în 1552, învins fiind de Warwick, duce de Northumberland. Și execuția aceluiași duce de Northumberland, care după moartea lui Eduard al VI-lea, în 1553, încercase s-o urce pe tron pe Jane Gray, o rudă a regelui, dar a fost învins de partizanii Mariei Tudor (fiica lui Henric al VIII-lea din căsătoria lui cu Caterina de Aragon). În timpul domniei Mariei, catolicismul deveni din nou religie de stat. Venind la putere, un timp noua regină nu s-a simțit încă sigură pe tron. În ianuarie 1554, răsculații, care s-au ridicat împotriva guvernului ei, au ocupat pentru scurt timp o parte a Londrei. În octombrie același an a fost descoperit

planul asasinării a 2 000 de spanioli sosiți împreună cu logodnicul Mariei, prințul Filip (viitorul rege al Spaniei; Filip al II-lea).

Dar de îndată ce guvernul și-a consolidat poziția, el începu să se ocupe de Cranmer și de alți conducători ai Reformei, în primul rând de Ridley și Latimer. Încă mai înainte Cranmer fusese condamnat pentru înaltă trădare. Fusese organizată o dispută „savantă“ la Oxford, unde Cranmer și tovarășii săi de idei urmau să apere protestantismul de criticile unei întregi armate de prelați catolici. Dezbaterrea a fost, bineînțeles, organizată în așa fel încît „ereticii“ să fie umiliți. Decizia teologilor de la Oxford era dinainte cunoscută. Mult timp luase îndeplinirea altor formalități : condamnarea lui Cranmer de către reprezentanții scaunului pontifical, acordarea în mod ipocrit a unui termen de 80 de zile pentru a face apel la papă, deși înțemnițatul nu era lăsat să iasă din celulă, și alte reguli de procedură. Oricum, Cranmer era arhiepiscop, confirmat în această dregătorie încă înainte de a se produce ruptura cu Roma.

În sfîrșit, din dispoziția papei Cranmer a fost destituit și s-a produs ceea ce nu se aștepta : Cranmer, care multă vreme se arătase neînduplecat, capitulă dintr-odată. Sub presiunea prelaților spanioli care-l asediau, Cranmer semnă diferite „abjurări“, ale protestantismului, recunoscîndu-și greșelile sau retractînd parțial mărturii deja făcute. Bătrînul sortit pieirii nu era călăuzit numai de teama pentru propria-i viață, deși abjurarea lui de la protestantism a fost dictată, poate, de speranța iertării și retractată în momentul cînd această speranță nu s-a adevărit. Era gata să moară ca protestant, așa cum o făcuseră cu neînfricare adepții săi Latimer și Ridley. Dar ar fi consimțit să moară și catolic, dacă acest lucru, cum i s-a părut la un moment dat, i-ar fi adus salvarea sufletului. Pregătind și semnînd numeroase exemplare ale unei noi pocăințe, mult mai categorice, Cranmer întocmise în noaptea premergătoare execuției două variante — catolică și protestantă — ale cuvîntării dinainte de moarte. Aflîndu-se deja pe eșafod, a preferat cea de-a doua variantă. Mai mult, a avut tăria de a-și băga în foc mîna dreaptă, cu care scrisese numeroasele abjurări. Protestanții au rămas foarte impresionați de acest act de curaj pe eșafod, în timp ce autorii catolici, întrucîtva descurajați, explicau că Cranmer nu făcuse nimic eroic :

această mină tot ar fi ars peste câteva minute. După ce rugul s-a stins, au fost găsite câteva bucăți nearse ale cadavrului. Dușmanii lui Cranmer afirmau că nici măcar focul n-a putut mistui inima ereticului din cauza multelor sale păcate. Asta s-a întâmplat la Oxford în dimineața zilei de 21 martie 1556.

După moartea Mariei Tudor, în 1558, tronul a fost ocupat de Elisabeta I, fiica lui Henric al VIII-lea și al Annei Boleyn. A triumfat iarăși anglicanismul. Guvernul Elisabetei a fost nevoit, însă, să lupte încă multă vreme împotriva partidei catolice, care o propusese ca pretendentă la tron pe regina Scoției — Maria Stuart.

CELE DOUĂ PROCESE ALE MARIEI STUART

Maria Stuart, fiica regelui Scoției Iacob al V-lea și a Mariei de Lorena, s-a născut în 1542 și a fost educată în Franța. La 16 ani a fost căsătorită cu delfinul, care după un an a devenit regele Francisc al II-lea, dar în aprilie 1560 a murit. În anul următor Maria Stuart s-a înăpoiă în Scoția, unde triumfase Reforma.

Primele acțiuni ale Mariei după înapoierea în patrie, sugerate, fără îndoială, de partizanii ei, au fost destul de prudente. Ea respinsese propunerea de a fi însoțită de trupe franțuzești. Rămânând catolică, Maria s-a ferit să arate preferință coreligionarilor ei. „Protestanții — nota istoricul scoțian W. Robertson — au obținut o declarație extrem de favorabilă pentru religia lor. Doctrina protestantă, deși consolidată în întreaga țară, nu fusese încă niciodată încurajată și sancționată de autoritatea regală. În declarația reginei orice încercare de schimbare sau subminare a protestantismului era proclamată una dintre cele mai grave crime. Regina dăduse conducerea țării cu totul pe mîna protestanților. Din Consiliul ei privat făceau parte personalitățile cele mai marcante ale protestanților; nici un catolic n-a reușit să cîștige cît de cît încrederea ei”²⁶. Aceasta n-a împiedicat-o însă pe Maria Stuart să asigure Franța, Spania și pe papă de intențiile ei de a restaura catolicismul.

Chiar de la început Maria a avut de-a face cu lorzii recalcitranți, dintre care, pentru a-și justifica nesupunerea față de regina catolică — atitudine încurajată din Anglia —, mulți își afixau atașamentul față de protestantism. Regina Angliei, Elisabeta, temându-se că Maria Stuart se va căsători cu un rege străin, se hotărî să i-l propună pe favoritul ei Robert Dudley (mai târziu conte de Leicester). Dintr-un capriciu, sau poate pentru a încurca planurile Elisabetei și partizanilor acesteia din Scoția, îndeosebi ale fratelui său James Stuart, conte Murray, și ale unui alt lord protestant — Maitland (poreclit Mitchel Wilk — denaturarea scoțiană a numelui Machiavelli), în iulie 1565 Maria Stuart l-a ales ca soț pe lordul Darnley, care avea, după regina Scoției, cele mai mari drepturi la coroana Angliei. Căsătoria Mariei cu Darnley s-a dovedit nereușită; în plus, orgoliosul soț al reginei se certă cu Murray și alți dregători influenți. Lorzii protestanți s-au răsculat, dar au fost înfrinși. Unii dintre ei și-au găsit adăpost în Anglia.

Regina începu să-l disprețuiască și să-l urască pe îngîmfatul om de nimic pe care îl luase de soț. La rîndul său, Darnley, întăritat de faptul că Maria refuza să-l încoroneze, a aderat la complotul unui grup de lorzi nemulțumiți. În noaptea de 9 martie 1566, complotiștii, înarmați, au pătruns în apartamentul reginei, omorîndu-l în chip bestial pe secretarul ei de încredere, italianul David Rizzio. Numai întîmplarea a salvat-o pe Maria. Umilită, regina își tăinui în suflet setea de răzbunare. I-a iertat pe Murray și pe alți cîțiva participanți la răscoală, cu condiția ca aceștia să-i pedepsească pe asasinii lui Rizzio, slăbind astfel rîndurile complotiștilor. Maria reuși să-l atragă de partea ei și pe nu prea istețul ei soț, iar apoi, după ce și-a consolidat poziția, l-a înlăturat cu sînge rece ca pe o marionetă devenită inutilă.

În acest timp o influență hotărîtoare la curtea Mariei căpătase contele Bothwell, care o sprijinise în lupta cu feodalii răzvrătiți. Acest ostaș semeț, care disprețuia pericolele, condotier ce nu cunoștea mila, setos de sînge și hrăpăreț intruchipa în același timp curajul și cruzimea acelor vremi aspre. După opinia multor biografi ai reginei Scoției, aceasta se îndrăgosti nebunește de Bothwell, devenind o unealtă docilă în mîinile acestui ambițios cinic, neobișnuit să-și facă scrupule în alegerea mijloacelor pentru a-și atinge scopul. Stefan Zweig a dedicat acestei

~~povești~~ de dragoste numeroase pagini minunate în cartea sa *Maria Stuart*. La cererea lui Bothwell, regina plecă la Glasgow, unde Darnley, simțind primejdia care-l păștea, se ascunsese la prietenii săi. Prin asigurări false de dragoste, Maria îl ademenește, deși încă nerestabilit după boală, la Edinburgh, și îl instalează într-o clădire izolată, Kirk o'Field, aflată într-o suburbie a capitalei.

În seara zilei de 9 februarie 1567 regina își părăsește soțul pentru a participa la cununia unor slujitori. La orele două noaptea, clădirea Kirk o'Field a fost zguduită de o explozie extraordinară. De sub ruine au fost scoase cadavrele lui Darnley și ale slujitorilor lui.

Nu trece mult timp, și Maria se căsătorește cu Bothwell. Lorzii scoțieni se răzvrătesc din nou. Regina este înfrântă, Bothwell fuge în străinătate și sfârșește într-o închisoare daneză. Lorzii anunță detronarea reginei și o închid în castelul Lochleven. Maria Stuart evadează, reușește să strângă o armată și s-o îndrepte împotriva lorzilor răzvrătiți. Dar la 13 mai 1568, în apropiere de Langside, armata reginei fu zdrobită. Salvându-se de urmărire, Maria traversează cu o barcă pescărească golful Solway și la 16 mai pune piciorul pe țărmul englez în apropierea orașului Carlisle.

Zarurile fuseseră aruncate, dar nimeni dintre cei implicați în joc nu știa încă acest lucru. Elisabeta, care îi ațîșase pe lorzii scoțieni împotriva stăpînei lor, dar îi scria și Mariei Stuart scrisori duioase, era pusă într-o situație dificilă și neplăcută. Pe regina Angliei, Scoția, cu certurile ei nesfîrșite, o interesa cel mai puțin : era vorba de Anglia însăși. Reforma învinsese, dar nu se știa deocamdată cît de trainică era această victorie : abia cu 10 ani în urmă, în timpul Mariei Tudor, avusese loc o încercare, nu chiar lipsită de succes, de restaurare a catolicismului, care eșuase (cel puțin așa li se păruse celor mai mulți dintre contemporani) numai din cauza morții reginei. Contrareforma era însă opusă intereselor fundamentale ale celor mai influente păături sociale din Anglia — noua nobilime îmburghezită —, care acaparase pămînturile bisericesti și mănăstirești, și burghezia în dezvoltare. Tocmai interesele lor le exprimă pătrunzătorul, chibzuitul și clarvăzătorul politician William Cecil, cunoscut mai tîrziu sub titlul de lord Burghley. Acest ministru principal al Elisabetei (după mult timp ea va spune că el este „spiritul“ ei), creatorul unui eficient serviciu

secret, nu conținea să-i explice reginei inconvenientele și pericolele legate de venirea Mariei Stuart. Prin simpla ei prezență în Anglia, aceasta devenea un centru de atracție pentru catolicii englezi, o speranță a contrareformei internaționale, ai cărei stâlpi principali erau regele Spaniei Filip al II-lea, ce urmărea crearea unui imperiu catolic universal, pontiful roman, funestul ordin al iezuiților și alte unelte ale papalității. Maria Stuart putea conta pe ajutorul rudelor sale : dinastia Valois, aflată la putere în Franța, puternicul duce Guise, șeful catolicilor belicoși din Franța, care visa nimicirea totală a ereziei protestante și acapararea tronului franțuzesc.

Elisabeta nu uita nici o clipă că în ochii multor catolici, care alcătuiau atunci o minoritate însemnată a populației Angliei, ea era o fiică nelegitimă, fără drept la tron, deoarece căsătoria mamei sale, Anne Boleyn, cu Henric al VIII-lea fusese încheiată în timp ce mai trăia încă prima soție a acestuia, Caterina de Aragon. Va trece un an și ceva după sosirea Mariei Stuart în Anglia, și papa de la Roma o va declara pe Elisabeta detronată, eliberându-i pe supușii ei de jurământul dat unei regine eretice. În aceste condiții, Maria Stuart, ruda cea mai apropiată a tudorilor, era, oricât ar fi negat ea însăși acest lucru, o serioasă pretendentă la tronul Angliei. Ea deveni deodată un magnet care îi atrăgea pe catolicii englezi, pe numeroșii nemulțumiți și ambițioși chiar și din anturajul Elisabetei.

William Cecil socoti că era la fel de primejdios ca izgonita să rămână în Anglia sau să i se permită să plece în Franța. Dar pe de altă parte Maria Stuart era „scumpa soră“ a Elisabetei, căreia regina Angliei îi jurase de atâtea ori afecțiune și dragoste statornică. Soarta Mariei Stuart preocupa curțile străine, de ea se interesa întreaga Europă. Era pur și simplu imposibil să arunci după gratii pe regina unei țări prietene, în care se aflau la putere supuși răzvrățiți. Dar Cecil găsi și de data asta soluția care convenea pe deplin Elisabetei, foarte sensibilă în această privință. Pentru început, musafira incomodă a fost dusă din Carlisle, aflat pe țărm, în interiorul Angliei, în Yorkshire, iar apoi, sub pretextul grijii pentru onoarea Mariei Stuart și al împăcării ei cu lorzii scoțieni, se procedă la cercetarea rolului jucat de regină în evenimentele care au dus la asasinarea lui Darriley.

4 Maria Stuart căzu în cursa întinsă cu dibăcie, acceptînd să se încredințeze cazul ei unei comisii de înalți demnitari englezi, desemnați de Elisabeta. Lorzilor scoțieni li s-a propus să prezinte dovezi referitoare la acuzațiile aduse de ei reginei. Așa apărură în scenă faimoasele „scrisori din casetă”. Erau scrisorile către Bothwell și poeziile preferate ale Mariei Stuart, descoperite într-o casetă de argint pe care regina o dăruise favoritului și pe care acesta o abandonase în timpul fugii precipitate. Controversa dacă aceste scrisori aparțin reginei sau sînt niște falsuri ingenioase nu s-a potolit nici după mai bine de patru sute de ani, cînd au devenit publice. De la bun început, dușmanii Mariei au respins ideea falsului și, dimpotrivă, partizanii ei negau cu înverșunare autenticitatea scrisorilor. Polemica în jurul aprecierii personalității Mariei Stuart a luat proporții încă în ultima treime a secolului al XVI-lea, cînd s-au publicat atît demascări puritane necruțătoare ale „desfrînatei asatine de soț” cît și proslăviri catolice ale neînfricatei martire pentru credință²⁷. Deja în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Anglia unele voci susțineau că disputele continuă pe un ton prea vehement, că ele au generat o literatură vastă. Iar după încă un secol istoricul german W. Oncken scria că apărătorii Mariei sînt invariabil catolici, iar adversarii — protestanți²⁸.

Intrucît comisia creată din dispoziția Elisabetei nu era formal un organ judiciar, nu s-au aplicat nici procedeele obișnuite de cercetare judiciară. N-au mai fost nici audieri de martori și nici interogatorii încrucișate. E adevărat, comisia primise, probabil ceva mai tîrziu, declarații scrise împotriva lui Bothwell, dar martorii oculari nu mai erau în viață pe vremea aceea. Era vorba de minutele procesului slujitorilor lui Bothwell: Hay, Hepburn, Powrie și Dalgleish, executați pentru participare la asasinarea lui Darnley²⁹.

S-a spus că respectiva casetă cu scrisori a fost capturată de la George Dalgleish, din serviciul contelui Bothwell, la 20 (sau 21) iulie 1567. La cîteva zile după arestare, Dalgleish a fost supus unui interogatoriu amănunțit în legătură cu împrejurările morții lui Darnley. Numai despre casetă și conținutul ei n-a fost întrebat — omisiune ciudată, dacă ținem seama că în ea se aflau scrisorile pe baza cărora s-a formulat mai tîrziu acuzația împotriva Mariei Stuart.

Se pare că a fost, într-adevăr, capturată o caselă cu niște scrisori. Faptul că lorzii dețineau scrisori care o demascau pe Maria Stuart ca asasină a soțului și ca avînd legături nelegale cu Bothwell a fost comunicat de diplomatul englez Throckmorton. La sfîrșitul lui iulie, Murray, întorcîndu-se din Franța, a comunicat ambasadorului spaniol la Londra, ca și ministrului principal Cecil, că există o scrisoare a reginei către Bothwell, care dovedește complicitatea ei la asasinarea lui Darnley. Despre aceasta vorbea și tatăl lui Darnley, contele Lennox. La rîndul lor, apărătorii Mariei Stuart, contestînd autenticitatea documentelor, susțin că originalele scrisorilor au fost înlocuite cu falsuri abil ticluite. Poate că cea mai hotărîtă infirmare a acestei păreri n-a venit de la istoricii profesioniști, ci de la Stefan Zweig, cel mai bun biograf al Mariei Stuart. Fin psiholog, bun cunoscător al sufletului omenesc, el a demonstrat convingător că n-a existat și nu putea exista în Scoția de atunci scribul genial care să fi putut reda atît de exact, atît de ireproșabil din punct de vedere stilistic peripețiile unei pasiuni năvalnice, care mătură din cale toate obstacolele și, în plus, capabil să creeze rapid, ca la comandă, un ciclu de sonete franțuzești care să oglindească atît de veridic și de elegant suferințele unei inimi îndrăgostite și în suferință. În sfîrșit, dacă falsul ar fi fost pus la cale de lorzi, fără îndoială că ei ar fi inclus în scrisori mărturisiri care s-o pună pe regină într-o lumină nefavorabilă și n-ar fi creat imaginea unei femei frămîntate, mistuite de neliniști și pasiune. Căci Murray, Maitland et comp. nu erau nici Shakespeare, nici Balzac, nici Dostoievski. Și totuși...

Despre „pasiunea criminală“ a Mariei pentru Bothwell s-a aflat abia din propriile-i scrisori. Însă autenticitatea acestor documente nu poate fi considerată, în nici un caz, definitiv stabilită. Este foarte semnificativ, remarca istoricul german H. Cardauns, că nu s-a păstrat nici o dovadă a pasiunii reginei pentru Bothwell care să dateze din vara și toamna anului 1566³⁰. Iar dacă lăsăm scrisorile la o parte, știm doar că Bothwell s-a bucurat de multă trecere la curte și de încrederea reginei în a doua jumătate a anului 1566 și prima parte a anului 1567. Era, probabil, persoana cea mai influentă din Scoția de Sud care posedea cîteva castele întărite. Bothwell i-a fost credincios fără rezerve mamei Mariei Stuart în timpul cînd condusesese țara ca regentă. E adevărat, a participat la revol-

tele care au izbucnit în primii ani după înapoierea Mariei în Scoția, dar, în septembrie 1565, întors din exil, s-a situat ferm de partea reginei. „La începutul carierei sale — scria apologetul reginei, cercetătorul francez L. Wiesener —, contele Bothwell valora mai mult decât restul aristocrației scoțiene. Era un patriot, în timp ce majoritatea lorzilor erau vânduți Angliei. Deși era protestant, a fost un sprijin de nădejde pentru Maria de Lorena (Guise) și Maria Stuart împotriva dușmanilor externi; în țară, s-a străduit să le apere de trădarea lorzilor vrăjmași“³¹. După asasinarea lui Rizzio, devotamentul lui Bothwell și al detașamentelor lui a ajutat-o pe regină să se elibereze de supunerea de facto față de lorzii răsculați.

Capturarea, la 20 iunie 1567, a corespondenței Mariei cu Bothwell n-a înăsprit deloc poziția lorzilor scoțieni față de regină³². În declarațiile din 30 iunie și 11 iulie se repetau afirmațiile că regina a fost forțată de Bothwell să plece cu el, fapt în vădită contradicție cu „scrisorile din casetă“, dacă, bineînțeles, acestea nu sînt false.

„Scrisorile din casetă“ au fost folosite împotriva Mariei abia în decembrie 1567, la cîteva luni după abdicarea ei. Consiliul privat al Scoției a hotărît atunci că parlamentul trebuie să justifice răscoala lorzilor împotriva reginei, deoarece scrisorile autografe o demascau incontestabil pe Maria ca participantă la asasinarea lui Darnley. Lorzii au avut, prin urmare, la dispoziție o jumătate de an pentru a pregăti falsul. La remiterea neoficială a documentelor membrilor comisiei engleze se aflau printre ele, după cum rezultă din mărturia părții engleze, scrisori cu informații care n-au mai figurat ulterior în „corespondența din casetă“. Problema în ce măsură au fost denaturate scrisorile ajunse în mîna lorzilor a constituit subiectul unor interminabile controverse între cercetători. „Dintre toate subiectele istorice generate de dispute, povestea Mariei Stuart este considerată, de mulți ani, extraordinar de complicată și încurcată“³³, scria în 1754 istoricul scoțian W. Goodall. Filosoful și istoricul D. Hume, în *Istoria Angliei*, s-a situat cu totul de partea adversarilor Mariei Stuart. El a fost susținut de W. Robertson, unul dintre cei mai renumiți istorici scoțieni.

Una dintre cele mai temeinice încercări de a demonstra falsitatea scrisorilor a fost făcută, la mijlocul seco-

lului al XVIII-lea, de W. Goodall, menționat mai sus. El a recunoscut că falsificarea scrisorilor reginei a fost o treabă foarte complicată. De aceea, susținea el, mai întâi au fost confecționate scrisorile și poeziile de dragoste în limba scoțiană și abia după aceea traduse în limbile franceză și latină. Goodall a încercat, prin analiză lingvistică, să demonstreze că textul franțuzesc este o traducere din scoțiană. Uneori traducătorul n-a înțeles subtilitățile stilului originalului. Expresiile și proverbele scoțiene au fost traduse mecanic, pierzându-și astfel sensul. Goodall a avansat nu numai ideea contrafacerii scrisorilor reginei, ci și a modificării parțiale a textului lor. După 100 de ani, teoria lui Goodall a fost modernizată de J. Hosack.

Adeseori argumentele ignorau complet obiceiurile epocii. Un contemporan al lui Goodall, W. Tytlet, declara în 1767 că scrisorile „după cit se pare, oferă ele însele prezumția nevinovăției, deoarece, nu numai o regină, dar nici o femeie înzestrată cu puțină înțelepciune, cu cel mai elementar simț al modestiei n-ar fi putut scrie asemenea scrisori”³⁴. În secolul al XIX-lea au fost descoperite textele franțuzești ale unora dintre scrisori, cunoscute anterior doar în versiunile scoțiană sau latinească. A reieșit că în câteva dintre ele se observă legătura inversă : expresiile franțuzești sînt traduse grosolan în limba scoțiană. Hosack consideră că unele scrisori franțuzești i-au fost adresate lui Darnley (dar n-a dovedit că acesta cunoștea limba franceză)³⁵.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea în discuții s-au angajat activ istoricii germani. P. Breslau considera autentice o parte din scrisori. H. Gordes a lansat teza că o parte a unei scrisori (nr. 1) i-a fost scrisă Mariei de Darnley, iar o parte a alteia (nr. 2) a fost scrisă de Maria lui Murray. B. Sepp a enunțat supoziția că majoritatea scrisorilor reprezintă o parafrază a jurnalului pe care îl ținea Maria³⁶. După cum sublinia în 1886 O. Karlowa, autenticitatea scrisorilor este confirmată doar de mărturia făcută sub prestare de jurămint a lordului Morton, dușman înverșunat al Mariei, participant la asasinarea lui Rizzio și la complotul împotriva lui Darnley. După părerea Karlowei, este posibil ca falsificarea să fi fost făcută de Morton, Murray și Lennox cu participarea, eventual, a lui John Wood, secretarul lui Murray. Maitland era la curent cu toate aceste mașinații. După toate probabilitățile baza „scrisorilor din casetă” au constituit-o niște scrisori și

semnături ale Mariei Stuart capturate sau obținute pe altă cale de dușmanii ei, precum și scrisorile lui Darnley adresate reginei ³⁷. Susținând versiunea contrafacerii scrisorilor, A. Petrick aduce în același timp și argumente în sprijinul autenticității lor: refuzul episcopului Lesley, ambasadorul Mariei Stuart în Anglia, de a compara semnăturile reginei, conținutul și stilul scrisorilor, dificil de contrafăcut, menționarea diferitelor împrejurări colaterale și convorbiri secrete care într-adevăr au avut loc ³⁸.

Unul dintre cele mai grele argumente în sprijinul autenticității scrisorilor este, presupunea T. Henderson, tăcerea pe care o păstrau în legătură cu ele Maria Stuart și partizanii ei. Când a fost totuși nevoie să se adopte o poziție clară în timpul anchetei din Anglia, Maria le-a declarat false, dar ea a negat mai tirziu și autenticitatea altora, pe care le-a scris indiscutabil.

Există, deci, temeiuri de a ne îndoi că autorul „scrisorilor din casetă” a fost Maria Stuart? Analiza minuțioasă a conținutului scrisorilor atestă că este puțin probabil ca ele să fi fost scrise de una și aceeași persoană. Ambasadorul englez Randolph afirma că Bothwell avea o „altă soție” în Franța. Nu este exclus ca o parte din scrisori să fi fost scrise de ea. Un posibil candidat la rolul de adevărat autor al scrisorilor este și norvegiana Anne Thorndsen, cu care Bothwell era logodit. Scrisul ei nu seamănă cu al reginei, dar se poate ca scrisorile să fi fost transcrise.

Relativ recent, într-un studiu special, M. H. Armstrong-Davison a arătat cât e de problematic să i se atribuie Mariei Stuart chiar și o parte din scrisorile din casetă ³⁹. Presupunând că unele scrisori au fost scrise de franțuzoaică — „cealaltă soție” a lui Bothwell —, devin inteligibile fraze ce au provocat atâtea interpretări contradictorii; aceste fraze puteau aparține doar unei femei de origine modestă care se adresează unui nobil de vază, dar în nici un caz reginei Scoției. Iar modificarea datelor „nepotrivite” și contrafacerea semnăturii reginei putea să le facă, de pildă, soția lordului Maitland, care ca domnișoară se numea Maria Fleming și își făcuse educația în Franța împreună cu regina. Semnătura Mariei Fleming (s-au păstrat modele) aproape că nu se poate deosebi de semnătura Mariei Stuart. Se știe că Maria Fleming, care își iubea soțul, se afla în întregime sub influența lui. Putea

deveni ușor o unealtă în realizarea planurilor lui „Machiavelli al Scoției“.

Dacă însă scrisorile care o acuză pe regină de asasinarea soțului sînt falsuri, ce s-a întîmplat, totuși, la Kirk o'Field în noaptea de 9 spre 10 februarie, ce dramă a avut loc acolo ?

E indiscutabil că la sfîrșitul anului 1566 și începutul lui 1567 lorzii protestanți au pus la cale un complot împotriva lui Darnley, pe care îl considerau trădător. Informații despre acest lucru au ajuns și la diplomații străini. Despre acest complot relatează unul dintre participanții lui activi, ulterior regent al Scoției timp de mulți ani, contele Morton, în *Confesiunea* scrisă de el în anul 1581, în ajunul execuției sale, cînd, desigur nu mai avea rost să ascundă adevărul. Afară de asta, se știe că în toamna anului 1566 regina obținuse împăcarea dintre Bothwell și lorzii care participaseră la acest complot, inclusiv Murray și Maitland (multe din documentele referitoare la această împăcare au fost mai tîrziu distruse intenționat de dușmanii Mariei). Dar a participat regina însăși la complotul împotriva soțului ? Acțiunile ei arată mai curînd contrariul. Principala dovadă a vinovăției Mariei este considerată deplasarea ei la Glasgow pentru a se împăca cu soțul bolnav și a-l transfera la Kirk o'Field. Dar aceste fapte admit interpretări diferite. Împăcarea cu Darnley îi consolida Mariei poziția. Poate însă că tocmai acest lucru i-a și determinat pe lorzi să grăbească asasinarea pusă la cale. Circulau zvonuri că regina urma să devină din nou mamă, și călătoria ei la Glasgow poate fi explicată prin dorința de a „legitima“ copilul. În plus, după cum scria încă în secolul trecut L. Meneval, dacă am admite că Maria dorea cu orice preț să se debaraseze de soț, n-ar fi fost mai simplu să recurgă la serviciile medicului ei, care îl îngrijea pe Darnley, și să nu mai pună la cale o treabă atît de riscantă și de dificilă ca aruncarea în aer a unei mari clădiri din capitală ? ⁴⁰.

În legătură directă cu asasinarea lui Darnley se află două procese care s-au desfășurat curînd după aruncarea în aer a Kirk o'Field-ului. Unul a fost pregătit de regină și Bothwell pentru a-l absolve pe acesta de orice bănuieli. Singurul acuzator a fost tatăl celui ucis, lordul Lennox. Acesta vrea să vină la locul unde se desfășurau ședințele tribunalului însoțit de un detașament de 1 000 de oameni ; i se permite să ia cu el cel mult șase slujii-

tori. Își dă seama că i se întinde o cursă și că s-ar putea trezi în mâinile asasinilor fiului său. Bătrînul conte cere amînarea ședințelor de judecată cu 40 de zile — termenul obișnuit pentru pregătirea acuzării. I se răspunde că el însuși a cerut o procedură rapidă !

La acest proces n-a existat procuror, iar principalul martor al acuzării a fost arestat pentru complicitate la înaltă trădare. Bothwell a prezentat scrisoarea prin care Lennox insista ca acțiunea lui să fie examinată cît mai repede, și a adăugat că regina i-a satisfăcut cererea. Au fost chemați martorii, care însă nu existau. Bothwell s-a apărat cu abilitate de acuzații. Murray, Maitland și alți lorzi — viitori acuzatori ai lui Bothwell — au luat cuvîntul în apărarea lui. Judecătorilor nu le-a rămas altceva de făcut decît să-l declare pe Bothwell nevinovat de acuzațiile ce i-au fost aduse.

Acest proces aruncă prea puțină lumină asupra evenimentelor care au dus la explozia de la Kirk o'Field. Felul cum au acționat regina și Bothwell se impunea indiferent de participarea fiecăruia dintre ei la complot. Ei aveau nevoie să fie înlăturate bănuielile, întemeiate sau neîntemeiate, care planau asupra lor.

Mai semnificativ este celălalt proces, desfășurat de data asta după înfrîngerea reginei și a lui Bothwell. Acum au fost date în judecată persoanele care se considera că l-au ajutat pe Bothwell în organizarea asasinării lui Darnley. Dar, nici chiar torturați acuzații n-au făcut mărturisirile dorite de lorzi. Pe eșafod, în cuvîntările lor de dinainte de moarte, condamnații au repetat că sînt nevinovați. Iar unul dintre ei, căpitanul Blackadder, de la care se așteptau la destăinuiri, și-a exprimat ferma convingere că asasinatul a fost pus la cale de Murray și Morton. La fel au declarat apoi Dalgleish și alți trei slujitori ai lui Bothwell, arătînd că lordul lor a avut complici pe Murray și Maitland, regina neparticipînd la complot ⁴¹.

La procesul Mariei Stuart, despre care va fi vorba mai jos, s-a afirmat că ea alesese Kirk o'Field reședință pentru Darnley. În realitate, cum au scris istoricii încă în secolul trecut, mărturiile unor persoane din tabere diferite atestă că Maria intenționase la început să-și ducă soțul în altă parte, la Craigmillar, pentru tratament balnear. Cît privește Kirk o'Field, situat pe un loc înalt, acesta a fost ales de Darnley însuși, probabil în pofida sfaturilor reginei, dar la sugestia lui Murray, considerînd că în apro-

pierea soției va fi mai puțin expus primejdiilor din partea lorzilor care îl urau.

După părerea unor cercetători englezi, în noaptea de 9 spre 10 februarie 1567 și-au găsit încheierea nu atentatul lui Bothwell și al Mariei Stuart la viața lui Darnley, ci două sau chiar trei conspirații. În primul rând, planul reginei și al lui Bothwell (incurajați probabil de Murray), care urmăreau să-l izoleze pe Darnley, să împiedice fuga lui din Scoția și să-l dea în judecată cu prilejul viitoarei sesiuni a parlamentului (iar pînă atunci să-l țină sub arest). O a doua conspirație, a lui Darnley însuși, care urmărea să stabilească legături cu Spania și cu iezuiții. El a acționat probabil prin intermediul unui trădător, un oarecare sir James Balfour din Pittendreich. Acest judecător erudit, devenit mai târziu șeful justiției scoțiene, etichetat chiar și de contemporani, obișnuiți cu multe, „Balfour, hulitorul celor sfinte“, „cel mai depravat dintre oameni“, a fost succesiv în serviciul tuturor facțiunilor, pe care le trăda pe rînd, în funcție de împrejurări, dar cu profit pentru sine.

Cu două luni înainte de explozie, la 9 decembrie 1566, fratelui lui James Balfour, Robert, i s-a încredințat funcția de intendent al Kirk o'Field-ului, și astfel judecătorul putea să pregătească crima fără nici un fel de impedimente. Umblau zvonuri că, cu puțin timp înainte de explozie, el ar fi cumpărat pulbere pentru însemnata sumă de 60 de lire sterline. Vorbe despre participarea lui James Balfour la complot au început să circule imediat după explozie. Agenții englezi au informat Londra despre uciderea misterioasă a unui slujitor al lui Balfour, deoarece mărturiile lui puteau „duce la conturarea deplină a tabloului morții regelui“ (adică a lui Darnley). În-suși Balfour a declarat mai târziu că Maria i-a propus să organizeze asasinarea lui Darnley, însă el a refuzat cu noblețe. Mărturiile lui Balfour nu prea au valoare, mai ales dacă ținem cont că după moartea lui Darnley el s-a aflat ani de-a rîndul între partizanii Mariei Stuart.

La procesul Mariei Stuart s-a arătat că pulberea a fost plasată în dormitorul reginei, aflat sub camera lui Darnley, că regina a petrecut în iatacul ei două nopți. Or, în evenimentele învăluite în mister de la 9 februarie cel puțin un lucru e clar după declarațiile unanime ale martorilor oculari: Kirk o'Field sărise în aer cu totul, pînă la temelia de piatră. De aceea, în primele zile de

după explozie predominase părerea că sub clădire a fost plasată o mină. Acest lucru se afirma și în scrisoarea expediată în numele Mariei Stuart la Paris. Același lucru l-au comunicat Londrei agenții și diplomației englezi. Murray făcea cunoscut, de asemenea, că clădirea „a fost complet distrusă”. Se pare că fratelui reginei, care curînd deveni iarăși conducătorul unei grupări adverse surorii sale, nu-i trecuse încă prin cap cît de mult se contrazicea această declarație cu afirmația că pulberea se afla în dormitorul Mariei Stuart.

În sfîrșit, a treia conspirație era a lui Murray și complicilor săi, care aflaseră, probabil, de conspirația lui Darnley și n-au împiedicat realizarea ei. Murray, care de mult rivnea la tron, hotărî că sosise momentul potrivit (nepotul său, fiul Mariei Stuart și al lui Darnley, nu împlinise nici măcar un an). După înlăturarea Mariei și a lui Darnley, Murray urma să devină regent, iar de aici pînă la tron nu mai era decît un pas. Conspirația lui Murray nu era îndreptată împotriva lui Darnley, de care era mai simplu să scape cu ajutorul otrăvii (în stadiul de atunci al medicinei otrăvirea nu putea fi dovedită), ci împotriva reginei. De aceea a și fost nevoie să se arunce în aer întregul edificiu, aducînd din timp la Kirk o'Field o mare cantitate de pulbere. În această ordine de idei s-a recurs la cooptarea lui Darnley complice imaginar și la organizarea unei capcane pentru a isprăvi cu el în momentul cînd va părăsi clădirea. Și, iată, clădirea zboară în aer. Darnley, înscenînd o salvare miraculoasă, sare pe fereastră în cămașă de noapte însoțit doar de un singur slujitor. Ei erau prinși și sugrumați de oamenii lui Murray.

Versiunea oficială, potrivit căreia slujitorii lui Bothwell au apărut pe neașteptate la Kirk o'Field aducînd în grabă pulberea de la Holyrood (castelul Mariei, în care rămăsese după nunta slujitorilor săi), conține multe enormități, cu atît mai mult cu cît, după cum s-a mai arătat, explozia pulberii din camera reginei nu putea distruge edificiul din temelii. Altfel se prezintă tabloul dacă se admite că Bothwell a acționat împreună cu lorzii. Se prea poate ca diferiții participanți la conspirație să fi urmărit victime diferite, și amînarea exploziei pînă la orele două noaptea să fi fost urmarea neînțelegerilor și ezitărilor în legătură cu rostul acțiunii, din moment ce principalul obiect al atentatului, regina, părăsise pe neașteptate clă-

dirca. În literatură s-a emis deja de mult părerea că cei care au aruncat clădirea în aer nu cunoșteau toate amănuntele conspirației ⁴².

Cunoscutul istoric englez R. Williamson presupune că Darnley devenise unealta lui Murray încă din timpul asasinării lui Rizzio. Căci și într-un caz, și în celălalt obiectul real al atentatului a fost regina. Darnley nădăjduia că după înlăturarea Mariei va deveni cîrmuitor formal pe lângă fiul său minor, cedînd postul de regent lui Murray. Un loc de seamă în desfășurarea evenimentelor acordă Williamson lui Archibald Douglas, care cu puțin timp înainte de explozie fusese la Kirk o'Field împreună cu regina și Bothwell. Acest lucru ne este cunoscut din *Destăinuirea* lui Morton și din mărturisirile servitorului lui Douglas, Binning, executat în anul 1581. Participarea lui Douglas este atestată și de rugămintea care i se atribuie lui Darnley în momentul cînd a fost prins de asasini în grădină : „Fie-vă milă de mine, rubedeniilor, în numele celui care a fost îndurător cu toți !” (Douglas era rudă cu Darnley după mamă). În ce privește intențiile lui Murray, acesta nu putea să nu țină seamă că în decembrie 1567 Maria va împlini 25 de ani, după care, potrivit obiceiului scoțian, va obține dreptul de a revoca toate recompensele funciare făcute în perioada minoratului ei. S-a întîmplat însă ca în decembrie 1567 regina să se afle în închisoare, iar Murray să devină regent pe lângă fiul ei minor.

Accasta este ipoteza ale cărei variante au dobîndit treptat predominanță în diverse perioade în istoriografie. Ea rămîne însă doar o ipoteză. Astfel, deși confirmată indirect de încercările lui de a stabili legături cu Spania catolică și Sfîntul Scaun, participarea lui Darnley la unul dintre comploturi rămîne totuși aproape nedemonstrată. Este curios că însăși ideea unei conspirații a lui Darnley le-a venit istoricilor abia după patru secole. De ce n-a fost emisă de nici unul dintre contemporani, chiar și de aceia cărora acest lucru le-ar fi fost, evident, convenabil ? Dacă lorzii care îi acuzau pe Maria și Bothwell nu aveau de ce să lanseze această versiune, de ce n-ar fi făcut-o ea însăși și noul ei soț ? În destăinuirea sa de dinainte de moarte contele Morton, de asemenea, n-a încercat să se disculpe învinuindu-l de toate pe Darnley. În plus, este puțin plauzibil ca bolnavul Darnley, care petrecuse la Kirk o'Field doar 10 zile și care, după

toate probabilitățile, nici nu știa dinainte că va fi adus aici, să fi fost în stare să pregătească explozia.

Inițial, toți martorii afirmaseră că pe cadavrul lui Darnley n-au existat urme vizibile de moarte violentă. Dar apoi încep să apară nepotrivirile : din unele mărturii rezultă că a fost omorât în timpul exploziei, iar din altele, care constituie de altfel majoritatea, după explozie. Aceste nepotriviri ne oferă prea puțin pentru a clarifica cine a fost totuși conspirator.

Vorbind despre posibili participanți și organizatori ai conspirației, nu se poate face abstracție de un factor ca serviciul secret englez, condus de William Cecil. Încă în ajunul urcării Mariei Stuart pe tron, spionajul englez, prin sir Henry Killigrew de pildă, i-a sprijinit activ pe Murray și pe ceilalți lorzi protestanți⁴³. Acest sprijin n-a încetat nici după ce Maria a devenit regină. Astfel, din suita lui Darnley făceau parte doi frați care purtau același nume : Anthony Standen. Unul dintre ei se afla în ziua asasinatului chiar la Kirk o'Field și s-ar fi salvat numai datorită faptului că a fost invitat la balul mascat dat de Maria Stuart cu prilejul nunții slujitorilor săi. Standen i-a descris amănunțit lui Cecil evenimentele din 9 februarie. Ulterior a devenit unul dintre cei mai abili spioni britanici care acționau împotriva Spaniei. Curînd după asasinarea lui Darnley, în Scoția și-a făcut apariția sir Nicholas Throckmorton, unul dintre conducătorii serviciului secret englez (care mai fusese prin aceste locuri), oficial cu scopul de a obține „împăcarea” reginei cu lorzii, pedepsirea asasinilor lui Darnley și trimiterea prințului Iacob în Anglia, unde Elisabeta avea de gînd să-l declare moștenitor al tronului⁴⁴. În realitate, nu numai că nu s-a produs nici o „împăcare”, dar, după scurt timp, însăși Maria a devenit prizoniera reginei Angliei.

...Cercetarea de către înalții demnitari englezi a împrejurărilor asasinării lui Darnley era în plină desfășurare. Esențialul se hotăra în culise. Elisabeta o putea expedia pe Maria în Scoția, încălcîndu-și cuvîntul dat și fără a-i oferi nici o garanție pentru viitor. Se putea trece de partea Mariei, împotriva lui Murray, dar aceasta contravenea direct intereselor Angliei ; Maria putea fi trimisă în Franța, ceea ce era extrem de periculos, deoarece la Paris ea era considerată regina legală a Angliei. Rămînea un singur lucru : închisoarea englezească. Prin lingușiri și amenințări, guvernul englez a zădărnicit tentativele de

împăcare a Mariei Stuart cu lorzii scoțieni. La 13 ianuarie 1569 se adoptă o decizie ambiguă, care afirmă că lorzii n-au reușit să prezinte dovezi suficient de grele pentru participarea Mariei Stuart la asasinarea soțului. Asta sună ca o achitare și, în același timp, conține și o aluzie la vinovăție : nu s-a întrunit, chipurile, numărul necesar de probe incontestabile, singurul argument pentru Elisabeta, care dorea cu tărie să creadă în netemeinicia acuzării. Acest verdict ambiguu a fost determinat, în mare măsură, atât de voința reginei Angliei de a nu submina prestigiul autorității monarhice prin blamarea unui ales al Domnului cât și de necesitatea de a se ține seamă că atacurile exagerate împotriva Mariei, și mai ales negarea drepturilor ei la tronul Angliei (chiar și ca succesoare a Elisabetei), subminau și drepturile fiului ei Iacob, pe care Anglia protestantă îl considera cel mai indicat urmaș la tron. Pe de altă parte, verdictul pronunțat era un privilegiu potrivit de explicare cu curțile străine, un pretext juridic care permitea menținerea Mariei Stuart într-o detenție onorifică. Cu timpul, aceasta a devenit tot mai puțin onorifică.

Acesta a fost deznodământul primului proces al Mariei Stuart. Al doilea a urmat după mai bine de un deceniu și jumătate. Dar în acest interval, o serie întreagă de acțiuni judiciare au fost legate nemijlocit de cele două procese ale reginei. Aceste procese și execuțiile care le încheiau invariabil puneau punctul final la istoria numeroaselor comploturi catolice împotriva reginei Elisabeta ce au marcat neconținut îndelungata ei domnie. În spatele complotiștilor se aflau puternicele forțe ale contrareforme catolice cu pretenții la hegemonia europeană : Spania, papalitatea, Ordinul iezuiților. Totuși, au fost toate conspirațiile opera agenților englezi și contrareformei ? Nu au participat la confecționarea cel puțin a unora dintre comploturile partizanilor Mariei Stuart și oamenii lui Francis Walsingham, căruia William Cecil îi transmisese o mare parte din îndatoririle sale în conducerea serviciului secret englez ? Această întrebare, în general firească, a fost pusă de cercetători cu mai bine de un secol în urmă. Dar răspunsul s-au străduit să-l dea mai întâi... iezuiții. Mai târziu, în discuție s-au angajat și istorici laici. Printre cei care au pornit încă la sfârșitul secolului al XIX-lea polemica în jurul autenticității unor conspirații catolice din timpul Elisabetei s-a numărat și

J.G. Pollen, care a fost susținut, în parte, de cunoscutul cercetător al perioadei elisabetane M. Hume⁴⁵. În rîndurile celor care se îndoiau a intrat și L. Hicks⁴⁶.

Istoricii din „Compania lui Iisus” înțelegeau, desigur, că vor fi suspectați de denaturarea conștiință a adevărului. De aceea, au parat din timp eventuala lipsă de încredere prin referiri la faptul că ar fi vorba, chipurile, de un trecut foarte îndepărtat, care nu mai provoacă pasiuni vrăjmașe, mai ales în epoca noastră, cînd predomină o atitudine de indiferență față de religie și cînd diferitele biserici creștine au învățat să se tolereze reciproc. Și ipocritii apologeți ai papalității strecoară imediat, parcă în treacăt, ideea că succesele Angliei protestante au generat timp de mai bine de două secole disensiuni religioase, de evitarea cărora se preocupau exclusiv mințile luminate ale catolicismului. Această școală istorică încearcă în mod vădit să speculeze neîncrederea apărută în multe cercuri din Occident față de realitatea crimelor atribuite celor acuzați de înaltă trădare.

„Devenise un fel de modă — observă G. Donaldson, profesor la Universitatea din Edinburgh — să se afirme că toate conspirațiile catolice... au fost puse la cale de guvernul englez”⁴⁷. Evident, această teză nu rezistă criticii. Prezentarea Scaunului apostolic de la Roma ca victimă a unor mașinații contrazice pur și simplu judecata sănătoasă, mai ales dacă avem în vedere volumul de informații de care dispune știința referitor la politica papalității, la miza pe care aceasta o pune pe loviturile de stat și pe asasinat. Și totuși, încercările iezuiților de a preamări sfînta biserică folosind materiale din multe arhive vest-europene conduc pe neașteptate, dacă ignorăm apologetica, la rezultate utile. Ele fac puțină lumină în istoria spionajului englez, care în perioada elisabetană era unealta forțelor ce se pronunțau împotriva contrareformei catolice.

Încă în timpul primului proces al Mariei Stuart a trecut practic de partea ei unul dintre membrii comisiei care o judeca : Thomas Howard, duce de Norfolk, nepotul confidentului regelui Henric al VIII-lea, de care s-a vorbit deja. Ura împotriva lui Cecil și favoritului Elisabetei, contele de Leicester, și împotriva cursului antispagnol promovat de ei în politica externă, dar mai ales un obiectiv atît de tentant cum era coroana Scoției, l-au determinat pe ducele de Norfolk să încerce să obțină mîna Mariei

Stuart. Infuriată, Elisabeta porunci ca Norfolk să fie învinuit de înaltă trădare de vreme ce, chipurile, regina Scoției nu renunțase la drepturile sale la tronul Angliei (Maria afirmase doar că nu renunță la dreptul de a fi succesoarea Elisabetei, însă această rezervă nu era luată în serios de guvernul englez).

În 1569 comitatele din nordul Angliei au fost cuprinse de răscoală. Așa cum s-a întâmplat nu o dată în perioada Reformei, nemulțumirea populară a dus la o mișcare sub stindardul catolicismului. Răsculații n-au reușit s-o elibereze pe Maria Stuart, iar ducele de Norfolk, pe care feudații catolici aflați în fruntea răscoalei intenționau să-l proclame comandant suprem al armatei răsculaților, s-a dovedit slab de înger, și-a trădat complicități și, prezentându-se la porunca Elisabetei la Londra, a fost închis în Turn. Răscoala a fost înăbușită în sânge. Deoarece împotriva lui Norfolk nu existau dovezi directe, el a fost eliberat din închisoare, dar menținut sub arest la domiciliu. Acest lucru n-a împiedicat atragerea ducelui la „complotul lui Ridolfi“.

Bancherul florentin Robert Ridolfi, al cărui nume fusese dat conspirației, era agent al papei de la Roma, al regelui Filip al II-lea și al singerosului guvernator al acestuia în Țările de Jos — ducele de Alba. Italianul întreținea legături strânse cu don Guerau De Espes, ambasadorul Spaniei, cu episcopul catolic Lesley, ambasadorul Mariei Stuart la curtea Angliei, un chefliu senzual și laș în stare de orice trădare. În timpul unei întrevederi secrete cu Ridolfi, ducele de Norfolk i-a promis, în cazul primirii unei subvenții, să declanșeze o răscoală și să reziste pînă la sosirea, din Țările de Jos, a unei armate spaniole de șase mii de oameni. Planurile conspiratorilor prevedeau asasinarea Elisabetei. Spionajul lui Cecil a descoperit complotul. Arestat, episcopul Lesley, pentru a se salva, a destăinuit tot ce știa, ba chiar mai mult. În plus, a mai acuzat-o pe Maria Stuart de asasinarea soțului, expediindu-i în legătură cu aceasta un mesaj cu povește severe și compunînd în grabă o predică lunguitoare în cinstea reginei Elisabeta.

— Acest popă te jupoaie de viu, e groaznic ! ⁴⁸ strigă furioasă Maria Stuart citind morala pe care i-o făcea ambasadorul-episcop.

Procesul lui Norfolk s-a desfășurat în condițiile unei evidente părtiniri, prin încălcarea normelor juridice, ca

de altfel majoritatea proceselor politice din epocă, al căror scop era înlăturarea adversarului și nu lămurirea gradului de vinovăție. Judecătorii, care trebuiau să fie pairi ai Angliei, au fost minuțios selectați dintre dușmanii ducelui, interesați în pieirea lui; acuzatului nu i s-a dat timp pentru a-și pregăti apărarea, a fost lipsit, în pofida precedentelor, de dreptul la avocat. Declarațiile principalilor martori au fost smulse prin tortură sau sub amenințarea torturii. Pentru public a fost scoasă o „Declarație” specială care justifica acțiunile comisiei regale însărcinate cu ancheta. În „Declarație” se arăta că au fost torturate numai persoanele care au comis intenționat fapte criminale și nu vroiau să le recunoască. O serie de procese-verbale ale anchetei au fost vădit falsificate, iar interogatoriile s-au desfășurat în așa fel încît să fie exclusă cu desăvîrșire ideea unei posibile provocări, chiar dacă aceasta ar fi existat. Judecarea lui Norfolk a avut loc în ziua de 16 ianuarie. Execuția a fost fixată pentru 8 februarie 1572, dar amînată în ultima clipă de regină pentru 28 februarie, iar apoi, încă o dată, pentru 12 aprilie. E limpede că Elisabeta șovăia, și poate că era dispusă să limiteze condamnarea la închisoare pe viață. Între timp, însă, a fost descoperită altă conspirație, de data asta pentru eliberarea lui Norfolk. La 2 iulie 1572, ducele a urcat treptele eșafodului. În ultimul său cuvînt el a negat că ar fi fost de acord cu răscoala și invazia spaniolilor, a dezavuat religia catolică.

În ajunul împlinirii a patru secole de la „complotul lui Ridolfi”, istoricul F. Edwards, membru al Ordinului iezuiților, a publicat un studiu prin care încerca să dea o nouă interpretare acestui binecunoscut episod din istoria Angliei. Pe baza unui mare număr de date indirecte, F. Edwards încearcă să demonstreze că și Ridolfi, și o serie de alți participanți la conspirație erau agenți dubli și că procesul legat de această conspirație a fost de la început pînă la sfîrșit o născocire a serviciului secret condus de William Cecil, ceea ce și explică extraordinara eficacitate a spionajului englez în descoperirea imaginarului complot. Închipuiți-vă, comentează Edwards, situația în care se aflau principalii participanți la conspirație. Aflați sub pază, Maria Stuart și Norfolk, ca și Lesley și ambasadorul spaniol De Espes, erau cel puțin din martie 1571 complet izolați. Întreaga corespondență dintre ei se afla sub control strict, și ei cunoșteau acest lucru. La fel de

evident era pericolul pe care îl comporta tentativa unei corespondențe secrete. Legătura se ținea numai prin intermediul acelor care aveau acces la toate cele patru persoane. Aceștia erau foarte puțini. Merită să fie menționați William Barker, fostul secretar al ducelui de Norfolk, și Ridolfi. Cu alte cuvinte, fiecare dintre principalii participanți la conspirație putea afla de intențiile celorlalți trei doar din spusele lui Ridolfi sau Barker⁴⁹. De aceea, dacă dintr-un motiv oarecare curierul prefera să comunice altceva decât ceea ce auzise, toți complotiștii deveneau, inevitabil, victime ale informației false, pe care nu aveau cum să o verifice.

Prin urmare, în depozițiile fiecărui conspirator trebuie distinse clar două laturi : ceea ce spune despre acțiunile proprii, și ceea ce se referă la complici. Prima latură conține ceea ce conspiratorul știa efectiv, deși acest lucru îl putea ascunde sau prezenta într-o lumină falsă. A doua prezintă doar lucruri aflate din alte surse (probabil mincinoase). În depoziții fiecare conspirator încerca să-și minimalizeze rolul, aruncând răspunderea principală pe umerii altora.

Dar tabloul descris este valabil numai dacă pornim de la supoziția că conspiratorii primeau în linii mari informații corecte despre intențiile complicilor. Dacă admitem însă că toți principalii conspiratori primeau informații false despre ceilalți, situația se schimbă radical. În acest caz, afirmația fiecăruia dintre ei că personal n-a avut de gând să ceară intervenția Spaniei pentru înlăturarea Elisabetei poate însemna absența în genere a unei conspirații. S-ar putea ca adevărul să fi fost la mijloc : s-au purtat unele discuții, pe care serviciul secret al lui Cecil le-a prezentat drept veritabilă înaltă trădare.

Oricum am aprecia concepția lui Edwards, tratativele reginei Scoției cu Alba sînt atestate de documentele capturate încă în aprilie 1571 de la partizanii Mariei Stuart după cucerirea castelului Dumbarton de către dușmanii ei. Încercînd să-și susțină teza, istoricul iezuit se străduiește să estompeze gradul în care planurile lui Ridolfi reflectau interesele Mariei Stuart și ale lui Norfolk. Se știe că și în 1571, și mult mai tîrziu atît Cecil cît și Elisabeta însăși erau împotriva unei confruntări militare deschise cu Spania, asupra căreia insistau Leicester și Walsingham. Și oare înscenarea conspirației lui Ridolfi nu putea duce la o astfel de confruntare, activizîndu-i

atit pe Alba cît și pe Filip al II-lea ? Nu se poate ca Cecil, dacă el a înscenat conspirația, să nu-și fi pus această întrebare.

Istoricul iezuit a reușit să pună la îndoială interpretarea tradițională a „complotului lui Ridolfi”. Majoritatea specialiștilor continuă totuși să susțină versiunea oficială, recunoscînd însă că Ridolfi era un flecar, privit ca atare și de Filip al II-lea, și de ducele de Alba, care nu luau în seamă promisiunile și proiectele lui.

Explozia de la Kirk o'Field și „complotul lui Ridolfi” fac parte dintr-un lung șir de conspirații care marchează din abundență istoria Angliei și Scoției din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și primul deceniu al secolului al XVII-lea. „Complotul lui Ridolfi” a fost urmat de alte conspirații în sprijinul Mariei Stuart : unele indiscutabil organizate de tabăra catolică, altele, la fel de incontestabil puse la cale de spionajul englez și, în sfîrșit, altele despre al căror substrat real există pînă astăzi divergențe între istorici. La ele trebuie adăugate și numeroasele conspirații scoțiene din aceste decenii. Natura conspirațiilor determina, desigur, și desfășurarea proceselor de care erau urmate. Misiunea organizatorilor proceselor era cu totul alta cînd era vorba de dușmani reali ai Elisabetei sau, dîmpotrivă, de victimele unor provocări ale guvernului sau chiar de agenți ai poliției secrete, care își jucau la proces rolul prescris de cele mai multe ori fără a bănuî că se hotărîse să fie sacrificați în interesul serviciului, fiindu-le rezervată crunta execuție „calificată”, ca celor mai veritabili criminali vinovați de înaltă trădare.

Cea mai cunoscută dintre aceste conspirații este „complotul lui Babington”, după numele tînărului aristocrat catolic pe care provocatorii poliției l-au convins să încerce a o elibera pe regina Scoției. Această conspirație, pusă în întregime la cale de spionajul englez, avea în realitate drept scop nu asasinarea Elisabetei, ci crearea unui pretext pentru asasinarea judiciară a Mariei Stuart. Numai după îndelungi ezitări, sub puternica presiune a principalilor ei sfetnici, îndeosebi a lui W. Cecil, care căpătase titlul de lord Burghley, și a lui Walsingham, s-a decis Elisabeta să o predea justiției pe prizonieră. Burghley și Walsingham susțineau că procesul și condamnarea Mariei Stuart sînt absolut necesare pentru securitatea Elisabetei înseși, pentru afirmarea protestantismului, pentru ca Anglia să poată rezista iminentei confruntări cu puter-

nica Spanie — principalul reazem al contrareformei catolice și pretendentă la dominația mondială. Elisabeta avea însă destule motive pentru a șovăi. Latura juridică a viitorului proces era foarte delicată, iar regina dorea în mod deosebit să se respecte forma legală. Înainte de toate, urma să fie judecată soția răposatului rege al Franței, regina legitimă a Scoției. Crearea unui asemenea precedent era o hotărîre gravă pentru Elisabeta, care apăra cu zel caracterul sacru al autorității monarhului și prerogativele coroanei. Nu întîmplător regina Angliei contestase chiar și legalitatea depozedării Mariei Stuart de tronul Scoției. În plus, deținuta nu era supus englez, ci venise de bună voie în Anglia pentru a-i cere Elisabetei apărare și ocrotire.

Mai mult, martorii acuzării au fost executați în grabă ca participanți la complotul lui Babington. Tribunalului i-au fost predate numai mărturiile ce le-au fost smulse prin cazne, iar scrisorile Mariei Stuart — singura probă documentară — au fost prezentate doar în copie (pentru aceasta existau, de asemenea, motive serioase). O lege pe baza căreia să poată fi judecată Maria nu exista, și de aceea a fost adoptat urgent un act parlamentar corespunzător. Se creează un tribunal special atît pentru a examina intențiile și încercările „susmenționatei Marii” de a atenta împotriva reginei Angliei și pentru a pronunța sentința. La 11 octombrie 1586, membrii tribunalului au sosit la castelul Fotheringhay, unde era deținută Maria Stuart, și i-au înmînat o scrisoare din partea reginei Angliei, în care se arăta că, punîndu-se sub protecția Elisabetei, Maria se afla sub incidența legilor statului englez și trebuie să răspundă în fața tribunalului la acuzațiile ce i se aduc.

Chiar cu prilejul primei explicații pe care a avut-o cu membrii comisiei de judecată, Maria a atins punctul slab al organizatorilor procesului. „Sînt regină absolută — a declarat prizoniera —, și nu voi face nimic care să dăuneze drepturilor mele regale, drepturilor altor suverani de rangul și starea mea și drepturilor fiului meu”. Acuzata știa cît de sensibilă era Elisabeta la asemenea argumente. Dar zarurile fuseseră deja aruncate, și aceste argumente puteau acum doar s-o determine pe regina Angliei și pe sfetnicii ei să acționeze cu și mai multă abilitate și prudență.

În declarația transmisă comisiei, Maria Stuart scria

că nu cunoaște legile Angliei, că este lipsită de avocat. Ea a dezvăluit din capul locului punctul cel mai slab al acuzării : aceasta nu prezentase nici un document scris de Maria, care să ateste relele ei intenții împotriva reginei, nu dovedise că ea, Maria, pronunțase măcar un singur cuvânt care să confirme participarea ei la proiecte și acțiuni dușmănoase. Pe de altă parte, negînd totul, Maria depășea limita verosimilului. Respingînd acuzația de conspirație împotriva Elisabetei, ea scria : „Nu am instigat nici un om împotriva ei“. Era îndeobște cunoscut că acest lucru nu corespunde în nici un caz realității.

În discuțiile cu judecătorii, Maria a arătat că ea nu se afla sub protecția legilor britanice, ci că a fost ținută timp de 19 ani într-o închisoare englezească. Drept răspuns, lordul-cancelar și alți membri ai comisiei i-au declarat că se vor baza pe imputernicirile lor și pe dreptul public englez și că nici faptul că se află în închisoare, nici drepturile ei regale n-o scutesc de răspundere. Judecătorii s-au grăbit, bineînțeles, să respingă și declarația Mariei că ea trebuie să răspundă numai în fața parlamentului. Prizoniera cunoștea foarte bine lipsa de obiectivitate a judecătorilor, și a încercat prin toate mijloacele să dovedească incompetența tribunalului constituit pentru judecarea ei. Ea a atins din nou punctul slab al acuzării cînd a arătat că vor s-o judece doar pe baza unei legi recente, adoptată special pentru a crea temeiul legal în vederea deschiderii procesului împotriva ei. La rîndul lor, membrii comisiei i-au explicat că drepturile ei regale nu vor fi prejudiciate dacă va dovedi netemeinicia acuzațiilor ce i se aduc. Dacă însă Maria va refuza să răspundă, judecata se va face în lipsa ei. Acesta era principalul atu al judecătorilor : ei socoteau (și n-au greșit) că Maria nu va rezista în fața acestei amenințări și va prefera duelul în sala de judecată.

Tribunalul însărcinat să pronunțe sentința împotriva reginei Scoției era alcătuit din 48 persoane, între care mulți înalți demnitari, reprezentanți ai aristocrației și ai nobilimii fără titluri. Acuzata și-a ocupat locul, aflat cu cîteva trepte mai jos de fotoliul instalat sub baldachin (rezervat pentru Elisabeta, care lipsea). Prin acest detaliu tribunalul urmărea să sublinieze vasalitatea Scoției față de Anglia, vasalitate permanent contestată de Edinburgh. Maria Stuart n-a cedat nici de această dată, declarînd sus și tare că ei, regină din naștere, i se cuvenea un

loc mai sus. (Alături de fotoliul Elisabetei sau poate chiar acest fotoliu ?) Autoritățile au preferat să treacă peste această declarație a acuzatei.

A început procesul. Era și nu era o judecată. Și nu e vorba numai de faptul că toți judecătorii au fost minuoșos aleși de Elisabeta și sfetnicii ei. Așa se făcea frecvent, dacă nu în toate procesele de înaltă trădare din epocă. Deosebirea consta în respectarea formală a unora dintre normele procesuale în condițiile ignorării complete a altora. Acuzatei nu i-a fost prezentat nici măcar un act de acuzare clar formulat. Principalul punct al acuzării era participarea ei la conspirație. Maria Stuart a cedat tentației de a nega totul : ea n-a știut nimic despre conspirație și conspiratori. Cine demonstrează prea mult nu demonstrează nimic. Aceasta e valabil și pentru cei care neagă prea mult.

Tribunalului i-au fost prezentate mărturiile conspiratorilor, două scrisori ale acestora către Maria Stuart și două scrisori de răspuns ale reginei. Deosebit de importantă era cea de a doua scrisoare, trimisă după ce ea afluase de planurile conspiratorilor.

Maria Stuart a negat cu indignare autenticitatea scrisorilor (pînă la urmă originalele n-au fost prezentate tribunalului). A cerut să fie chemați în fața tribunalului secretarii ei, care, supuși la cazne, confirmaseră că scrisorile au fost scrise de regina Scoției. Bineînțeles, cererea i-a fost respinsă. Maria Stuart l-a acuzat fățiș pe Francis Walsingham de falsificarea scrisorilor. Și cu toate că acesta se jura că n-a făcut nimic nedemn de un om cinstit, după toate probabilitățile această acuzație corespundea realității.

La 25 octombrie în Camera Înstelată a Westminsterului s-a anunțat că tribunalul a găsit-o pe Maria Stuart vinovată de săvîrșirea crimelor de care era acuzată. După cîteva zile parlamentul a recomandat condamnarea acuzatei la moarte. Chestiunea depindea acum de Elisabeta.

Firește, acum e greu de stabilit cît a fost o simplă comedie și cît a fost de reală ezitarea Elisabetei, care nu mai putea trăgăna lucrurile : trebuia ori să aprobe, ori să respingă condamnarea la moarte. Ea ar fi preferat asasinarea în taină, și chiar i-a sugerat-o temnicerului Amyas Poulet, dar acesta a refuzat o însărcinare atît de delicată.

— Cît de mult m-a plictisit acest bătrîn prost cu conștiința lui, aruncase regina într-un moment de furie.

Ea semnează sentința oarecum mașinal, împreună cu alte hîrtii aduse de secretarul de stat Davison. Apoi va da întreaga vină pe el, dar acum nu se poate abține să nu facă o glumă :

— Știi, mă gîndesc că bătrînul Walsingham poate muri de necaz, văzînd sentința. Pregătește-l, te rog, pentru această știre groaznică.

La 8 februarie 1587, după 20 de ani fără o zi de la asasinarea lui Darnley, Maria Stuart a fost decapitată. Elisabeta caută să dea impresia că s-a produs o eroare îngrozitoare. Cîteva luni, în mod demonstrativ, i s-a arătat disgrație însuși lordului Burghley. Circulau zvonuri persistente că Davison, care fusese închis în Turn, va fi spînzurat fără judecată, dar ele nu s-au adevărit.

După ancheta preliminară, conform tuturor uzanțelor, Davison compare în fața sinistrei Camere Înstelate — instrument credincios al absolutismului tudorian. Mai mult, din completul de judecată lipsesc dinadins toți principalii consilieri și miniștri ai Elisabetei, în schimb sînt prezenți cîteva catolici. Spectacolul se desfășoară cu atîta măiestrie încît însuși victima — Davison — crede că zilele îi sînt numărate. Are prezența de spirit de a nu vorbi la proces despre convorbirile sale secrete cu suverana, de care amintise în timpul anchetei. Sentința este aspră : pentru neglijarea crasă a voinței suveranei sale, Davison este condamnat la o amendă enormă (10 mii de mărci) și înfemețare atîta timp cît va considera regina. Amenda n-a plătit-o, și nici nu o putea plăti, iar în închisoare a stat pînă la înfrîngerea armadei spaniole, anul următor. Apoi, timp de 20 de ani, lui Davison i s-a plătit regulat leafa de ministru regal, ce-i drept, fără a i se încredința nici un fel de sarcini. Aceasta a fost soarta procesului și sentinței legate de procesul și condamnarea la moarte a Mariei Stuart.

CONSPIRAȚII ÎN LANȚ ȘI PROCESUL SECOLULUI

Ne-am apropiat de epoca shakespeariană, cum sînt denumite, pe bună dreptate, ultimele decenii ale domniei Elisabetei și primii ani ai succesorului ei. Principalele

procesele politice din acei ani au lăsat, încontestabil, o puternică amprentă asupra vieții și operei genialului dramaturg englez, dar probabil că multe lucruri au rămas încă nedescoperite și neelucidate de știință. Este evident doar un singur lucru : cât de mult s-a perfecționat și s-a pus la punct tehnica pregătirii proceselor, care includea smulgerea de mărturii și semnături, contrafacerea documentelor, folosirea agenților-provocatori, eliminarea martorilor incozi, transformarea proceselor într-un instrument al propagandei politice și multe, multe altele.

... Într-o zi de sîmbătă, la 7 februarie 1600, la teatrul „Globe” din Londra, în lojele rezervate aristocrației, nu mai era nici un loc liber. Spectacolul era onorat cu prezența unor tineri nobili ce purtau cele mai sonore nume aristocratice și erau cunoscuți ca partizani ai celui mai influent demnitar, popularul conte de Essex. Nu le lipsea nici entuziasmul, pe care îl manifestau în timpul celor mai dramatice momente ale piesei, raliindu-se zgomoaselor aplauze ale parterului.

Se juca piesa lui William Shakespeare „Richard al II-lea”. Actorii lordului-șambelan fuseseră solicitați în ajun să reia pe scena teatrului această dramă istorică jucată cu cîțiva ani în urmă. Prudenții conducători ai trupei — printre care se număra și Shakespeare — n-au vrut să riște. Fără a-și trăda temerile reale, și-au permis să-și exprime îndoiala că o piesă atît de veche va putea atrage spectatori. Dar solicitatorii — sir Charles Denvers, sir Joselyn Percy, sir Jyllie Marryk — erau persoane extrem de influente și, insistînd, s-au oferit să adauge 40 de shilingi la încasările de a doua zi. Banii i-au fost remiși actorului August Philips, fapt ce a pus capăt ezitărilor trupei, și în ziua următoare „Richard al II-lea” a fost reluat pe scena teatrului „Globe”.

Această dramă, una dintre cele mai cunoscute cronici istorice ale lui Shakespeare, a fost scrisă cam prin 1595. Deși s-a inspirat din cunoscuta lucrare istorică a lui Holinshed, alegerea temei a fost un pas foarte îndrăzneț (e drept că anterior fusese publicat „Eduard al II-lea” de Christopher Marlowe, unde era vorba tot de detronarea regelui)⁵⁰. Alungarea de pe tron a unui monarh legitim, chiar și aflat sub influențe nefaste, constituia în Anglia acelor timpuri un subiect exploziv. Elisabeta reacționa exagerat tocmai la cazul lui Richard al II-lea, care a fost silit să renunțe la tron și apoi a fost executat

din porunca triumfătorului uzurpator Harry Bolingbroke. Regina făcea analogie directă între acest episod, vechi de două sute de ani, și numeroasele tentative de a fi depozdată de coroană, lucru la care continuau să îndemne Roma și Madridul. Curînd după scrierea tragediei, în 1596, a fost publicată o bulă papală care-i îndemna pe catolicii englezi să ridice armele împotriva ereticei aflate pe tron. Nu întîmplător cînd tragedia a fost publicată pentru prima oară, în anul 1597, peste 150 de versuri — întreaga scenă a abdicării regelui — au fost omise de editor, care se temea să nu provoace nemulțumirea autorităților. (Această scenă a lipsit și din a doua ediție, în 1598. A fost publicată pentru întia oară în ediția din 1608, la cinci ani după moartea reginei.)

Criticii enumeră adesea figura lui Richard al II-lea printre cele mai bune creații ale geniului shakespeareian. În tragedie se condamnă detronarea monarhului, dar sînt puternice și ideile de luptă împotriva tiraniei.

Se pare că istoria lui Richard al II-lea l-a preocupat deseori pe comandantul de oști englez contele Essex, prieten apropiat al lui Henry Wriothesley conte de Southampton, protector al lui Shakespeare, căruia marele scriitor i-a dedicat poemul său „Răpirea Lucreției”.

Fiu adoptiv al contelui de Leicester, care fusese mulți ani favorit al Elisabetei, ocupînd locul tatălui său lîngă regina ce îmbătrînea, Essex — acest curtean tînăr și strălucitor — reușise să se distingă în războiul împotriva Spaniei. Însă relațiile năzuosului, semețului și vanitosului Essex cu Elisabeta nu erau deloc senine. Adversarii favoritului, mai ales lordul Burghley, iar după moartea acestui sfetnic principal al reginei fiul său Robert Cecil, care moștenise rolul de șef al serviciului secret, nu scăpau nici un prilej de a slăbi poziția lui Essex. Încă în 1597, Robert Cecil, jumătate în glumă, jumătate în serios, îl acuza și pe Essex de intenția de a o detrona pe Elisabeta jucînd rolul lui Harry Bolingbroke⁵¹. Lucrurile ajunseseră la jigniri publice din partea reginei la adresa contelui în ședințele consiliului și la explozii de mînie nestăpînită din partea lui Essex. Însă acesta dobîndise deja popularitatea de erou al războiului contra Spaniei, și de acest lucru trebuia să țină seamă Elisabeta, care, pe deasupra, mai păstra și o anumită afecțiune față de fostul ei favorit.

În martie 1599, Essex plecă în Irlanda ca guvernator-general, cu misiunea de a înăbuși flacăra răscoalei care se aprinsese acolo împotriva stăpînirii engleze. N-a avut succes, și a pus eșecul pe seama uneltirilor ascunse ale dușmanilor. Părăsind trupele, Essex sosi la 28 septembrie 1599 la Londra. Încălcînd toate regulile de la curte, el dădu buzna în haine de drum, pline de praf, în apartamentele reginei. Contele a fost imediat destituit din toate funcțiile și pus sub arest, care s-a menținut aproape un an întreg. În locul lui Essex, Elisabeta I-a numit lord-guvernator general al Irlandei pe prietenul acestuia, Mountjoy, care, gîndindu-se la cariera sa militară, hotărîse să se țină departe de Essex.

Iar la Londra, alături de Cecil, deveni dușman înverșunat al lui Essex și Walter Raleigh. Soldat aspru și curtean lipsit de scrupule cînd era vorba de propria-i avansare, Walter Raleigh era totodată sincer pasionat de literatură, amator de filozofie, manifesta un viu și real interes pentru știință. Lui i se atribuie crearea tainicei „Școli a întunericului” — un cerc de prieteni căruia dușmanii sau doar superstițioșii orășeni aproape că-i atribuiau caracterul unei adunări de practicanți ai magiei negre și discipoli ai Diavolului. Robert Parsons, șeful ieziților englezi, scria cu ură că în „școala de ateism” creată de sir Walter Raleigh... Moise și Mîntuitorul nostru (Hristos), Vechiul și Noul Testament erau luate în derîdere, iar săvanții sînt învățați să pronunțe pe dos numele Domnului (în engleză god — Dumnezeu, dog — ciine)⁵². După diverse informații, din cercul lui Raleigh făceau parte cunoscutul matematician Thomas Harriott, savantul din Oxford, și navigatorul Lawrence Keymis, Christopher Marlowe și un alt poet, George Chapman, aristocrați de vază cum ar fi contele de Northumberland, pasionat de astrologie și alchimie, sau lordul Ferdinand Derby. Între ei se afla și lordul George Hudson; acesta, iar mai înainte tatăl său, ca lord-șambelan, au fost protectorii oficiali ai trupei de actori al cărei membru și dramaturg era William Shakespeare. S-ar putea ca în piesa lui „Zadarnicele chinuri ale dragostei” să fie ridiculizată „Școala întunericului” a lui Raleigh.

...În jurul lui Essex s-au grupat nemulțumiții, ambițioșii, amatorii de aventuri, care făceau multă zarvă în legătură cu jignirile aduse eroului Angliei de către partizanii ascunși ai „spaniolului”, Essex s-a convins că Ro-

bert Cecil și Raleigh intenționează să-i asasineze și s-o facă succesoare a Elisabetei pe infanta Spaniei, fiica lui Filip al II-lea. Contele mai miza, probabil, dar absolut în zadar, pe sprijinul lui Iacob. Când trimișii regelui Scoției au sosit la Londra (deja după eșecul conspirației), Robert Cecil a știut să ajungă repede la o înțelegere cu ei, să intre în corespondență secretă cu Iacob pentru a-și asigura situația după urcarea acestuia pe tronul Angliei⁵³.

În ziua de marți 3 februarie, conspiratorii au elaborat un plan care urmărea ocuparea prin surprindere a sediului cirmuirii, Whitehall, arestarea lui Cecil și Raleigh, convocarea parlamentului și condamnarea lor publică. După cum gîndeau partizanii lui Essex, regina ar fi fost nevoită să aprobe acțiunile învingătorilor. Vineri, 6 februarie, s-a produs cererea lui sir Charles Denvers, sir Joselyn Percy și sir Jyllie Marryk ca trupa lordului-șambelan să joace piesa lui Shakespeare „Richard al II-lea”. Încercarea de rebeliune, întreprinsă duminică 8 februarie, a suferit un eșec total. Essex s-a predat ostașilor reginei, după ce în prealabil și-a distrus toate documentele secrete, inclusiv corespondența cu regele Scoției. Au fost arestate peste 100 de persoane. Un timp autoritățile s-au temut de repetarea tentativei de către partizanii lui Essex. Temerile nu erau nefondate. La patru zile după rebeliune, căpitanul Thomas Lee, confident al contelui, a elaborat un plan de capturare a reginei pentru a o sili să semneze ordinul de eliberare a conspiratorilor arestați. Lee a fost trădat de cei cărora le-a împărtășit intențiile, prins și condamnat după trei zile la moarte. Cu puțin timp înainte de a începe judecarea lui Essex, preoții, conform instrucțiunilor primite, au ținut pretutindeni predici în care condamnau rebeliunea, făcînd totodată o paralelă cu conspirația împotriva lui Richard al II-lea.

Cabinetul decise ca procesul lui Essex să se desfășoare deosebit de solemn, ca un triumf al justiției⁵⁴. Spre deosebire de multe alte procese politice, cînd autoritățile se străduiau să convingă populația de vinovăția acuzaților, acum nu mai era nevoie de această dovadă.

Afirmația lui Southampton, judecat odată cu Essex, că n-au avut de gînd să-i facă vreun rău reginei i-a oferit procurorului general Edward Coke prilejul de a pune întrebară retorică : „Regele Richard al II-lea a mai trăit mult după ce a fost capturat în același mod ?”

După pronunțarea sentinței obișnuite — execuție „calificată“ —, Essex a fost dus înapoi în Turn. Stăpînirea de sine, care nu-l trădase mult timp, l-a părăsit. Duhovnicul puritan, speculîndu-i frica de iad, i-a intensificat starea de pocăință. Essex și-a exprimat intenția de a face mărturisiri complete în fața membrilor Consiliului privat. I-a acuzat pe toți : pe cei apropiați, pe Mountjoy, chiar și pe sora sa că l-au instigat și l-au transformat în cel mai josnic și ingrât trădător. A fost cruțat de execuția „calificată“ și i s-a îngăduit să-și ofere capul pe pajiștea din incinta Turnului și nu în mijlocul gălăgioasei mulțimi a orășenilor. Pe eșafod, Essex a repetat că nu intenționase să-i facă reginei nici un rău. Călăul i-a retezat capul „cu trei lovituri, din care chiar prima s-a dovedit mortală, lipsindu-l complet de cunoștință și mișcare“, se relata în raportul către Cecil. Au fost executați și cei șase confidenți ai lui Essex, inclusiv sir Jyllie Marryk.

Southampton s-a comportat curajos și nu a urmat sfatul lui Essex de a face mărturisiri complete și de a se căi. Procesul lui — ca și al lui Essex — putea fi considerat pentru acele timpuri ca desfășurat fără încălcarea legalității. Aceasta, în primul rînd, pentru că guvernul dispunea de suficiente dovezi ale vinovăției acuzatului și n-a fost nevoie să se recurgă la o falsificare evidentă a faptelor. Southampton a fost condamnat la moarte, sentință pe care regina, la propunerea lui Cecil, a comutat-o în detenție pe viață în Turn. În ochii legii condamnatul era considerat mort, documentele amintind de el ca de „răposatul conte“. Southampton a rămas în Turn pînă la urcarea pe tron a lui Iacob, ceilalți conspiratori aristocrați fiind eliberați din închisoare după achitarea unor amenzi enorme, ruinătoare.

Ultimii ani de domnie ai bătrînei regine au fost marcați de noi conflicte. Pentru prima oară, parlamentul și-a exprimat protestul împotriva monopolului asupra comerțului cu diferite mărfuri pe care îl obțineau favoriții reginei. Era primul simptom, neînțeles de nimeni, al viitoarei, dar încă îndepărtatei furtuni revoluționare. Politician inteligent, Elisabeta a preferat să nu agraveze situația, și s-a supus.

Trupa lui Shakespeare avea legături vechi cu Essex, încă din perioada cînd se bucura de protecția tatălui acestuia, contele Leicester⁵⁵. Ascensiunea lui Essex a coincis cu maturizarea geniului shakespeareian. Odată cu prăbușirea lui Essex începe perioada în care au fost create cele

mai sumbre piese ale marelui dramaturg. Cercetătorii au avansat multe explicații la această coincidență bătătoare la ochi, dar nici una nu este suficient de convingătoare. La fel de discutabile sînt și încercările de a găsi o reflectare a caracterului și soartei lui Essex în chipurile lui Hamlet și Othello, în tragediile „Iuliu Cezar“ și „Regele Lear“.

În anul 1603, în locul Elisabetei s-a urcat pe tron fiul Mariei Stuart, Iacob I, pînă atunci rege al Scoției. Robert Cecil, care îl considerase, și nu fără temei, aliat al lui Essex, a început după executarea rivalului său să sprijine candidatura lui Iacob și i-a dat tot ajutorul pentru ocuparea tronului Angliei. Procesele politice de răsunet au devenit și în cazul noii domnii o trăsătură caracteristică.

În șirul de conspirații organizate în primul an al domniei lui Iacob I contemporanii distingeau (probabil nu fără motiv) două comploturi : unul „principal“, urmărind aducerea pe tron, cu ajutorul aurului spaniol, a rudei lui Iacob Arabella Stuart, considerată mai binevoitoare față de catolici, și altul „secundar“, care avea ca scop capturarea regelui pentru a-l sili să acționeze la indicațiile unui oarecare preot Watson și complicilor lui. Demascarea uneltirilor lui Watson a dus și la descoperirea complotului „principal“...

Participarea la aceste comploturi a fost pusă și în seama lui Raleigh. Datorită stăruinței dușmanilor săi, Raleigh, care ajunsese la curte într-o dizgrație totală, știa, fără îndoială, de existența comploturilor, dar nu participase la ele și nu se bucura de încrederea conspiratorilor. După arestarea complotiștilor, Robert Cecil l-a convins pe unul dintre ei, Cobham (rudă apropiată a lui), că a fost trădat anume de Raleigh și l-a determinat să facă mărturișurile dictate de perfidul ademenitor⁵⁶. Cobham însă își schimba mereu depozițiile, și ca urmare mărturiile lui și-au pierdut orice valoare.

Perfect conștient de fragilitatea probelor împotriva lui Raleigh, Consiliul privat a selecționat în mod riguros pe judecători, în majoritate dușmani jurați ai acuzatului. Se putea conta, desigur, și pe infamia verificată a lui Edward Coke, în plus, după cît se pare, convins de vinovăția acuzatului. Nu existau dubii nici în privința zelului lordului-judecător principal, John Popham, care, potrivit zvonurilor persistente, începuse ca tilhar de drumul mare, iar apoi, alegînd cariera judiciară, își întrecuse toți colegii în privința proporțiilor șperțurilor obținute.

Procesul a început la 17 noiembrie 1603 la Winchester. Raleigh, care într-un acces de disperare încercase încă înainte de judecată să-și pună capăt zilelor în Turn, își recăpătă obișnuita lui stăpânire de sine. Coke tuna și fulgera, amenințându-l pe acuzat cu tortura, numindu-l „vipera”, „trădător ticălos și respingător”, „talpa iadului”, „monstru cu chip de englez dar cu inimă de spaniol”⁵⁷. Jurații intimidati pronunțară imediat verdictul „vinovat”. Popham rosti tradiționala formulă de condamnare la moarte prin cazne.

Schimbarea evidentă a atitudinii publicului în favoarea acuzatului l-a determinat pe fricosul de Iacob ca, fără să anuleze sentința capitală, să-l condamne pe Raleigh la detenție îndelungată în Turn. Acolo acesta și-a scris volumele de „Istorie universală”. Au fost grațiați, în timp ce se aflau pe eșafod, Cobham și încă doi participanți la complot. În anul 1616 Raleigh a fost eliberat și trimis în Guyana pentru a explora zăcămintele de aur. Expediția lui Raleigh a intrat în conflict cu spaniolii, care își apărau cu strășnicie monopolul colonial în emisfera vestică. Or, tocmai o asemenea ciocnire i-a fost categoric interzisă lui Raleigh, deoarece Iacob tindea în acea perioadă spre alianță cu Madridul. După înapoierea în țară, Raleigh a fost imediat arestat la insistența influentului ambasador spaniol Gondomar. De data aceasta a fost acuzat de piraterie, deși, după cum au dovedit-o cercetările ulterioare, el a acționat în regiuni ale Americii de Sud unde nu existau așezări spaniole.

La 22 octombrie 1618 Tribunalul regal a reconfirmat vechea sentință pronunțată împotriva lui Raleigh. Negîndu-și vinovăția, acesta le-a declarat judecătorilor că în curînd va fi acolo unde „nu trebuie să te temi de nici un rege de pe pămînt”⁵⁸. Invitîndu-l pe unul dintre prieteni la propria-i execuție, Raleigh i-a recomandat să-și asigure din timp un loc potrivit, deoarece în piață va fi foarte multă lume. „În ce mă privește — a adăugat condamnatul — mi-am asigurat deja locul”. Pe eșafod s-a comportat cu obișnuita-i bărbăție și indiferență față de moarte. Refuzînd să fie legat la ochi, spuse : de ce să se teamă de umbra securii cel care nu se teme de securea însăși ?⁵⁹.

Așa s-a încheiat viața unuia din strălucita cohortă a elisabetanilor, om înzestrat cu o generozitate întru totul renescentistă, cu vitejia ostașului și mintea iscoditoare a

savantului, fiu al unei epoci furtunoase care apare posterității sub chipul Angliei shakespeareiene.

Alături de complotul a cărui organizare i-a fost atribuită lui Raleigh se află „conspirația prafului de pușcă”, încercare celebră în analele istoriei engleze a unui grup de nobili catolici — Robert Catesby, Thomas Percy, Guy Fawkes, Thomas Winter și alții — de a săpa o galerie sub clădirea Camerei Lorzilor și a provoca explozia unor butoaie cu pulbere în momentul în care regele Iacob I urma să asiste, în noiembrie 1605, la deschiderea sesiunii parlamentului ⁶⁰.

În istoriografia occidentală s-a întetit în ultimii ani polemica începută de istoricii iezuiți încă la sfârșitul secolului trecut și continuată stăruitor de ei în zilele noastre cu privire la substratul real al „conspirației prafului de pușcă”. Această conspirație, ziua descoperirii căreia — 5 septembrie (ziua lui Guy Fawkes) — a fost considerată secole de-a rîndul sărbătoare națională, a fost ea cu adevărat un complot al catolicilor, care se bizuiau pe forțele contra-reformei internaționale ? Sau aceasta din urmă, care abandonase de mult speranțele în „convertirea” Angliei, n-a avut nici un amestec, și complotul a fost o provocare perfidă pusă la cale și realizată de ministrul principal al regelui și șeful serviciului secret Robert Cecil (mai târziu lord Salisbury) cu scopul de a-l determina pe Iacob I să mențină în vigoare legile represive împotriva catolicilor, și mai ales de a demonstra că este de neînlocuit în postul de adevărat șef al guvernului ?

F. Edwards, care ne este deja cunoscut, încearcă, printre altele, să demonstreze că chiar principalii conspiratori — Guy Fawkes, Thomas Winter, Thomas Percy și alții — au fost agenți provocatori ajunși țapi ispășitori. Ei n-au bănuit pînă în ultima clipă ce soartă îi aștepta — să piară de gloanțele soldaților sau sub securea călăului — și și-au jucat cu zel rolurile încredințate. Istoricul iezuit susține că ar fi descoperit documente ce atestă că Robert Cecil cunoștea dinainte toate „mărturiile” conspiratorilor arestați. Procesul lor n-a fost decît o înscenare teatrală. Acuzații au fost aduși din Turn la Westminster pe fluviu și, după cum rezultă din actele oficiale păstrate, pînă la începerea procesului au stat mai mult de o jumătate de oră în Camera Înstelată. Comedia judiciară a avut pentru Guy Fawkes și complicitățile lui un final tragic, neașteptat, pe eșafod. În zadar au așteptat ei promisa grațiere din partea regelui.

Edwards și alți istorici din Ordinul iezuiților n-au putut demonstra temeinicia concepției lor vădit tendențioasă. Cert este doar că Anglia se temea în această perioadă cu mult mai puțin decât înainte de o amenințare din partea forțelor contrareformei și că vicleanul Robert Cecil, care a ținut perfect seamă de acest lucru, urmărea să facă din această primejdie slăbită un instrument ce putea fi folosit în scopuri politice interne (inclusiv pentru a-și consolida influența personală asupra regelui). Chiar și contemporanul său cunoscutul diplomat englez Henry Watton considera că fabricarea de conspirații este o necesitate pentru menținerea reputației unui om politic⁶¹. Iar rezultatele obținute de autoritățile engleze cu ajutorul proceselor împotriva conspiratorilor au fost destul de însemnate. Oliver Cromwell își amintea : „Încă de pe vremea nașterii mele în Anglia papiștii erau considerați spaniolizați“⁶². Dar aceste realizări începură curînd să se întoarcă împotriva guvernului, care pășise pe calea înțelegerii cu Spania și aliații acesteia. Incapacitatea monarhiei în perioada lui Iacob I, iar apoi a lui Carol I de a riposta la pretențiile contrareformei catolice a generat indignarea crescîndă a puritanilor, contribuind astfel la apariția premiselor subiective pentru revoluția burgheză engleză de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Mulțimea conspirațiilor nu era ceva ieșit din comun, specific doar Angliei și Scoției din vremea aceea : ele nu erau deloc mai puține în Franța și alte țări europene. Cît atît mai puțin puteau fi legate de specificul dezvoltării anumitor state, deoarece conspirațiile se dovedeau direct sau indirect legate de lupta ce se desfășura pe arena internațională între tabăra contrareformei catolice și cea a protestantismului, reflectînd în ultimă instanță antagonismele de clasă din epoca trecerii de la feudalism la capitalism. Particularitățile epocii au determinat ponderea extrem de mare a metodelor războiului secret în arsenalul mijloacelor folosite de contrareformă. Pe de altă parte, mecanismul procesului judiciar pentru răfuiala cu conspiratorii a fost folosit de unele guverne frecvent, iar de altele doar în cazuri deosebite. Acest procedeu de pedepsire a participanților la conspirațiile antiguvernamentale, încetățenit în Anglia, nu devenise obicei în multe state europene, unde tribunalele încă nu jucau rolul de principal mijlocitor între monarh și călău.

Istoria proceselor politice din Anglia secolului al XVI-lea și a primei jumătăți a secolului al XVII-lea, în-deosebi comportarea acuzaților la aceste procese, iar apol-cuvîntările lor de pe eșafod pot constitui o mărturie a creș-terii opoziției politice față de absolutism, a formării pre-miselor ideologice ale revoluției. Situația extremă, cu ade-vărat desperată în care au ajuns condamnații reflecta cu deosebită pregnanță bazele concepției lor despre lume, mutațiile din psihologia socială. Umilelor victime ale sta-tului absolutist din timpul lui Henric al VIII-lea le iau locul la mijlocul și în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea adversari ai regimului care îl sfidează des-chis, chiar dacă încă sub forma dezacordului cu biserica dominantă. La începutul secolului al XVII-lea, la cei con-damnați de justiția politică se manifestă tot mai des, de asemenea în formă religioasă, neacceptarea arbitrarului regal în diferitele lui forme, dar care nu duce încă la ne-garea fățișă a înseși instituției monarhiei.

Repartiția forțelor de clasă, și în primul rînd alianța burgheziei și a nobilimii îmburghezite, care a determinat caracterul conservator al revoluției burgheze engleze de la mijlocul secolului al XVII-lea, a făcut ca noul protest politic să se exprime și în sălile de judecată în forme vechi, tradiționale. În timpul revoluției, procesele împotriva prin-cipalilor sfetnici ai lui Carol I, contele de Strafford și ar-hiepiscopul Laud, care s-au desfășurat în pofida voinței monarhului și cu toată împotrivirea sa, aminteau, la prima vedere, de procesele unor miniștri care încă de pe vremea lui Henric al VIII-lea erau făcuți uneori țapi ispășitori și trimiși pe eșafod pentru a scuti coroana de răspunderea unei politici nepopulare. În perioada tudoriană s-a în-cercat adesea ca motivele politice să fie îmbinate cu ceea ce era în realitate o răfuială a monarhului cu persoanele ce-i deveniseră indezirabile. Caracterul conservator al re-voluției engleze s-a manifestat grăitor în faptul că, inițial, s-a încercat atenuarea semnificației politice a principa-lului proces din acei ani — judecarea regelui Carol — sau în orice caz desfășurarea acestui proces pe baza le-gislației vechi, prerevoluționare.

...Cînd, după 11 ani de la acest proces, au fost jude-cați „regicizii” rămași în viață, juriștii coroanei și-au bătut mult timp capul cu o complicată problemă de drept : să considere ziua execuției, 30 ianuarie 1649, ultima zi a dom-niei lui Carol I sau prima zi a domniei fiului său, Carol al

II-lea ? După lege, nu trebuia să fie nici măcar o zi de întrerupere. Unii judecători considerau că dificultatea neprevăzută poate fi depășită atribuind această zi fatală ambelor domnii, alții se îndoiau de justetea acestei interpretări a legilor. Ca urmare, pentru a ocoli acest obstacol de netrecut, acuzații n-au fost învinuiți de asasinarea lui Carol I la 30 ianuarie, ci de intențiile lor criminale privind viața regelui din ziua de 29 ianuarie 1649.

În această zi de 30 ianuarie care nu-și găsește locul în nici una dintre domnii, ordinul de executare a sentinței capitale menționa clar că va fi executat „regele Angliei”. Și chiar pe eșafod călăul nu i s-a adresat lui Carol altfel decât cu „Majestatea voastră”. Cît de mult ar greși cel care ar vedea aici psihologia nedeazădăcinată de sclav, inerția respectului față de persoana sfîntă a unsului lui Dumnezeu ! Nu, aceasta era o ruptură cu adevărat revoluționară cu trecutul : paloșul justiției populare nu pedepsea un om carecure, ci un monarh. După cum spunea procurorul John Cook, tribunalul „nu condamnase numai un tiran, ci înșăși tirania” ⁶³.

Și pînă atunci monarhii au fost nu o dată răsturnați cu forța de pe tron, mulți dintre ei au sfîrșit sub securea călăului, dar în asemenea cazuri erau declarați întotdeauna uzurpatori ai tronului. Erău omorîți, dar din porunca altui suveran, declarat legitim. Caracterul ieșit din comun al procesului lui Carol I a fost subliniat de istoria înșăși : abia după un secol și jumătate, în timpul altei revoluții populare, de o amploare și mai mare, foștii supuși l-au judecat iarăși pe monarhul lor. Dar și în secolul al XVII-lea aceasta a devenit un eveniment al cărui ecou s-a răspîndit în întreaga Europă.

Procesul lui Carol I a impresionat și prin tăria de caracter a vrăjmașilor ce s-au ciocnit în acest caz. Carol putea fi acuzat de multe : și de intenția de a instaura pe pămîntul englezesc un absolutism regal de tip străin, și de totală lipsă de scrupule, și de disponibilitatea de a încălca cinic cele mai solemne promisiuni, de a complota cu dușmanii țării și de a-i trădă, dacă era în interesul său, pe cei mai credincioși partizani, de a-i renega pe executanții ordinelor sale, și de faptul că, la nevoie, ar fi făcut să curgă rîuri sîngele supușilor săi. Dar lui Carol nu i se poate contesta nici energia năvalnică, nici convingerea în justetea acțiunilor sale, în faptul că mijloacele incorecte pe care le folosea servesc un scop nobil. În cuvîntul său de dina-

inte de moarte, adresîndu-se de pe eșafod mulțimii adunate, a declarat : „Trebuie să vă spun că drepturile și libertățile voastre își găsesc expresie în existența guvernului, în legi care vă asigură cel mai bine viața și integritatea avutului. Acest lucru nu decurge din participarea la conducere, care nu vă aparține în nici un fel. Supusul și suveranul sînt noțiuni total diferite“⁶⁴. Cu cîteva minute înainte de execuție, Carol a continuat să apere absolutismul cu aceeași îndîrjire ca și în anii de apogeu ai puterii sale.

Revoluționarii mai trebuiau să se maturizeze pentru a lupta și a triumfa în fața unui adversar atît de ferm, în spatele căruia se aflau tradiții seculare, obiceiuri și datini ale multor generații. Trebuie evocată și o altă trăsătură a situației politice și a atmosferei sociale din acea perioadă. Evident că numai presiunea de jos, din partea poporului, i-a determinat pe conducătorii armatei parlamentare — Oliver Cromwell și tovarășii lui de idei — să adîncească revoluția lichidînd monarhia și proclamînd republica. Dar aceasta nu elimina faptul că plebea londoneză era iritată de politica interesată a parlamentului. Nemulțumirile erau generate de povara crescîndă a impozitelor, de distrugerile provocate de îndelungatul război civil. Să ne mai mirăm că aceste nemulțumiri căpătau uneori nuanțe monarchice ? Pe de altă parte, mulți politicieni parlamentari se temeau de popor și erau dispuși să se agățe de monarhie ca eventual aliat. Calculele carieriste i-au făcut pe acești oameni să se îndoiască de trăinicia ordinii care urma să fie instaurată fără obișnuita formă monarhică de autoritate, să se teamă de răspundere în cazul restaurării Stuartilor, ceea ce rămînea permanent o posibilitate politică reală.

Nu a fost chiar atît de simplu să se găsească juristul care să elaboreze actul de acuzare împotriva regelui. Camera Lorzilor a refuzat să adopte hotărîrea privind judecarea lui Carol. „Curățită“ de partizanii înțelegerii cu regele, Camera Comunelor a numit ca judecători persoane pe fidelitatea cărora, după cum se considera, se putea baza. Majoritatea lor au refuzat însă, din capul locului, numirea. Ceilalți, sub diferite pretexte, nu au venit la ședința tribunalului ori nu și-au pus semnăturile pe sentință. Printre ei era și generalul Thomas Fairfax, comandantul suprem al armatei.

A fost necesară voința cu adevărat de fier a lui Cromwell și a tovarășilor lui apropiați, ca și a ofițerilor levelleri

(egalitariști) cu vederi democratice, care prin concepțiile politice se situau mai la stînga decît conducătorii armatei, pentru a învinge teama unora, obiecțiile, intrigile și calculele egoiste ale altora, și a se decide pentru măsura extraordinară care a uimit Europa. Făcînd acest îndrăzneț pas revoluționar, vîrfurile armatei urmăreau să păstreze, aparent, legătura cu tradiția constituțională engleză sau cel puțin cu principiile ei care nu fuseseră lichidate de logica dezvoltării revoluției. Tribunalul trebuia, cel puțin în aparență, să se bazeze pe legile existente pînă la revoluție ⁶⁵.

Tocmai pe acest plan a început la 20 ianuarie, la Westminster-Hall, unde se desfășura procesul regelui, duelul verbal dintre Bradshaw, președintele tribunalului, și Carol. Camizolele negre ale judecătorilor puritani, numeroasa gardă înarmată cu muschete și halebarde, care supraveghea cu atenție publicul de la galerie, subliniau solemnitatea aspră a momentului. Bradshaw i-a declarat lui „Carol Stuart, regele Angliei” că va fi judecat conform hotărîrii poporului englez și a parlamentului său, fiind acuzat de înaltă trădare.

Carol era acuzat că, fiind recunoscut ca rege al Angliei și ca urmare investit cu puteri limitate și cu dreptul de a conduce conform legilor țării, a tins în mod premeditat să-și asigure o putere nelimitată și tiranică, și pentru atingerea acestui scop a declanșat în chip trădător un război împotriva parlamentului. Carol a ripostat : „Anglia nu a fost niciodată un stat cu rege eligibil. Timp de aproape o mie de ani ea a fost o monarhie ereditară”. Argumentarea „constituțională” a acuzării și-a dezvăluit imediat punctele vulnerabile, și aceasta a oferit celor șovăielnici temeuri suplimentare să-și exprime îndoielile. Dar a și sporit fermitatea unora ca procurorul Cook, care a declarat : „El trebuie să moară, iar odată cu el trebuie să moară și monarhia” ⁶⁶. La 30 ianuarie 1649, Carol I a urcat treptele eșafodului. Anglia a fost proclamată republică.

DELATORII DE LA WHITEHALL

Temîndu-se de popor, burghezia și noua nobilime îmburghezită i-au reîntronat pe stuarți. A devenit rege fiul lui Carol I. Restaurația a fost însoțită de procesele și exe-

cutarea „regicizilor“. Noul rege, Carol al II-lea (1660—1685), a uitat curînd multe dintre promisiunile pe care le-a făcut la înapoierea din emigrație. A avut însă destulă minte să nu atenteze la principalele rezultate economice ale revoluției. De aceea i se trecea cu vederea nu numai irosirea finanțelor statului pentru întreținerea unui întreg harem de favorite, ba chiar și vînzarea secretă (în ce privește amănuntele, dar în genere cunoscută) a independenței politicii externe engleze regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, pentru o sumă foarte mare de bani. Această toleranță își avea temeiurile ei serioase : deocamdată burgheziei englezești îi convenea ostilitatea „regelui-soare“ (care abia trecuse la realizarea vastelor sale planuri de cucerire) față de Olanda, „soră protestantă“ și totodată concurență comercială, împotriva căreia Anglia întreprinsese nu o dată acțiuni militare. Dar această îngăduință nu se extindea asupra planurilor de restaurare a catolicismului și absolutismului pe care le nutrea mărginitul fanatic Iacob, duce de York, fratele mai mic al regelui, devenit urmaș la tron (Carol nu avea copii legitimi).

Carol al II-lea înțelegea importanța politică crescîndă a stării de spirit a cercurilor burgheze influente, care nu căpătaseră încă denumirea de „opinie publică“. Nici celor nemulțumiți de încercările lui Carol al II-lea de a se întoarce la vremurile absolutismului regal nu le-a scăpat rolul pe care începuse să-l joace această nouă forță. Iar împrejurările istorice au făcut ca influența „opiniei publice“, abia ieșită din scutece, să se manifeste în primul rînd în cristalizarea unor forme noi de fabricare a proceselor politice.

În timpul lui Henric al VIII-lea acuzațiilor li se imputa înainte de toate complotul contra monarhului, pe vremea reginei Maria — contra restaurării catolicismului, pe vremea Elisabetei I — împotriva monarhiei, bisericii de stat și independenței țării în favoarea puterilor rivale străine. Sub Henric al VIII-lea comploturile erau pur și simplu inventate, pe vremea Elisabetei și a lui Iacob începuse să se manifeste o anumită diversitate și varietate, conspirațiile reale împletindu-se în mod straniu, parțial sau total, cu cele plătuite. Așa s-a întîmplat, după cum ne amintim, cu conspirațiile iezuiților, la organizarea cărora, în funcție de posibilitățile ei, a contribuit și poliția secretă politică. Dar iezuiților a început să li se plătească din plin cu aceeași monedă odată cu transformarea „Companiei lui

Isus" într-o sperietoare adecvată. Acuzațiile de legături cu iezuiții deveniseră un mijloc obișnuit de atîtare a opiniei publice împotriva adversarilor politici. Dacă pe vremea Elisabetei și a primilor doi stuarți procesele politice aveau ca destinație mulțimea, în timpul stuarților restaurați după revoluție plebea începe să participe nemijlocit la pregătirea acestor procese. Ea devine forța motrice a acestor pregătiri, dar o forță care acționează la instigații din exterior și care nu știe ce face. Și, pe lângă toate acestea, o forță care uneori nu era deloc dirijată de guvern era ostilă intențiilor lui nedecarate, însă reale, dar camuflate.

La sfîrșitul anilor '70 ai secolului al XVII-lea lupta politică din Anglia s-a ascuțit brusc, profilîndu-se perspectiva unei noi revoluții. E drept că liderii opoziției, care tocmai în acești ani lua formă în partidul whig, nu lansau lozinci radicale. Ei vorbeau de necesitatea apărării regelui și a bisericii anglicane de stat de uneltirile papiștilor, care urmăreau restabilirea catolicismului în Anglia, instaurarea absolutismului conform modelului continental, privarea parlamentului de drepturi. Și atunci liderilor opoziției le-au venit în ajutor istorisirile transmise din generație în generație în care erau date în vileag uneltirile iezuiților.

În Anglia continua să existe o minoritate catolică, ce-i drept în descreștere : spre sfîrșitul anilor '60 ai secolului al XVII-lea se numărau circa 260 000 de catolici (aproximativ 5% din populația de 5 milioane), circa 500 de preoți catolici, între care 120 de iezuiți. Nici atunci și nici mai tîrziu Roma nu a renunțat la pretențiile privind dreptul de a-i schimba pe monarhii care nu conveneau Bisericii. Jurămîntul de credință față de autoritățile englezești conținea însă un punct care contesta acest drept. Tocmai de aceea catolicilor li se indica să nu depună jurămîntul. Reacțiunea feudal-absolutistă din Anglia acționa într-adevăr sub steagul catolicismului și se bucura de sprijin din afară. Dar acest sprijin nu venea de la tabăra deja scindată a contrareformei, ci de la Ludovic al XIV-lea, care emitea pretenții la hegemonia europeană și lupta împotriva împăratului, reazemul tradițional al acestei tabere. Era o iluzie să i-se atribuie papalității rolul principal în planurile de instaurare a absolutismului în Anglia, deși iezuiții (ba chiar și întregul cler catolic din Anglia) s-au pus în slujba acestor planuri.

Multi englezi înțelegeau că Roma și statele catolice nu se pot gândi serios la o intervenție armată, la trimiterea unei noi „Armăde“. Această convingere determina însă temeri în plus ca nu cumva paștii să încerce să-și realizeze intențiile cu ajutorul unei conspirații secrete.

După marele incendiu care a cuprins Londra în 1666 și a distrus cea mai mare parte a City-ului, vinovați de acest lucru au început să fie făcuți catolicii, și îndeosebi iezuiții. Intrarea Angliei în război de partea Olandei, împotriva Franței lui Ludovic al XIV-lea n-a făcut decât să amplifice aceste suspiciuni. Ele n-au dispărut, ci, dimpotrivă, s-au accentuat și mai mult când Ludovic al XIV-lea a devenit aliatul lui Carol al II-lea. Iar pentru a da acestor temeri sensul necesar, s-a recurs la arma folosită frecvent și cu deplin succes în practica politică englezească : denunțul. Firește, acest mijloc încercat a fost modificat conform spiritului vremii. Înainte se făceau numai denunțuri la autorități care hotărâau singure cum să utilizeze calomniile primite. Acum, însă, denunțul era supus în mod tradițional, la fel ca înainte, aprecierii monarhului, dar în realitate era adresat populației capitalei engleze.

De altfel, „conspirația papistă“ despre care va fi vorba în continuare a preluat tot atâtea lucruri de la conspirațiile catolice reale sau imagine de pe vremea Elisabetei I și a lui Iacob I ca și de la „conspirațiile“ puritane ticluite de autorități în primii ani ai Restaurației. Pentru participare la acestea a fost, de pildă, executat în 1662 Thomas Tonge, ruda (poate chiar fratele bun) al unui oarecare Israel Tonge, iar în 1664, în York, a fost trimis la eșafod „căpitanul Oates“, aproape sigur rudă cu Titus Oates⁶⁷ — personaje principale ale „conspirației papiste“.

Titus Oates, fiul unui capelan din armata lui Cromwell întors mai târziu la anglicanism, s-a născut în 1649. După studii la Cambridge, intră în rândurile clerului și este numit paroh în comitatul Kent, unde în scurt timp este acuzat de beție și chiar de vederi eretice moștenite de la tatăl său, fost anabaptist. Pierzînd parohia, Oates începe un litigiu cu un bogat esquire local, Parker, acuzându-l de rostirea unor „vorbe trădătoare“, iar pe fiul lui William de păcatul sodomiei. Acuzația a fost respinsă, Oates fiind acționat în judecată pentru daune de 1 000 de lire sterline, urmînd, în plus, să compare în fața tribunalului sesiunii trimestriale sub acuzația de mărturie mincinoasă. Oates a preferat să se angajeze capelan pe vasul „Adventure“

(„Aventura”) care pleca la Tanger (în Africa de Nord se afla atunci o garnizoană englezească). Dar această „aventură” s-a încheiat pentru Oates cu concedierea pentru „fapte contra naturii, care nu se cuvine a fi numite”⁶⁸. După cum observă pe bună dreptate un istoric, dacă avem în vedere moravurile ce domneau atunci în flota regală, trebuia să te remarci prin ceva deosebit ca să fii alungat din serviciu pentru comportare imorală⁶⁹.

Oates a mai schimbat câteva locuri, funcționând ca preot la case aristocratice pînă ce, în ziua de 3 martie 1677, a comis o manevră neașteptată, trecînd la catolicism. Prietenul lui Oates, Israel Tonge, preot baptist care trecuse în anii Restaurației la anglicanism, explica mai tîrziu îndepărtarea lui Oates de religia de stat prin dorința acestuia de a afla intențiile iezuiților. Aceasta e mai mult decît îndoielnic, fiind clar că Oates nu a informat despre planurile lui nici măcar pe Tonge, dușman înverșunat al „Companiei lui Iisus” și aliat firesc într-un asemenea caz. În plus, pentru spionarea ordinului era mai înțelept să ajungi la unul dintre seminariile iezuite din Țările de Jos spaniole (Belgia) și nu la Saint-Omer, unde „Compania” avea pe atunci doar o școală-pensionat.

Oricum, cei de la Saint-Omer au primit un nou elev, căruia îi plăcea să întrebuințeze expresii hulitoare de cele sfinte și, ce-i mai important, ca vîrstă de mult nu se mai potrivea cu ceilalți. Acolo Oates a reușit să se mențină o jumătate de an, din decembrie 1677 pînă în iunie 1678. În cele din urmă a fost alungat de iezuiți, care începuseră să-l bănuiască pe noul emul că este ori pur și simplu spion, ori, în cel mai bun caz, un individ care nu poate fi în nici un fel folosit în interesul ordinului. În această privință s-au înșelat, desigur, dacă ținem seamă de măiestria demonstrată de Oates în campania împotriva „Companiei lui Iisus”. La sfîrșitul lunii iunie 1678 Oates și-a făcut apariția la Londra lipsit de orice mijloace de existență și s-a reîntîlnit cu Tonge care continua să caute, cu aceeași ardoare diabolică, urmele „complotului papiștilor”. Pe vremea aceea Tonge era deja, evident, un om anormal din punct de vedere psihic.

Fără a-i reabilita cîtuși de puțin pe iezuiți, trebuie să spunem deschis că ei n-au fost în nici un fel implicați nici în execuția lui Carol I în 1649, pe baza sentinței parlamentului, nici în incendiul din Londra din 1666, de

care îi acuza în scrierile sale Tonge (ca, de altfel, și alți foști puritani care căutau o „justificare“ a fostei lor prezențe în lagărul adversarilor regelui în anii revoluției).

La 13 august 1678 denunțatorii reușiră să se apropie de rege și să-i comunice că ar avea cunoștință de un complot catolic. Carol era destul de înțelept pentru a nu lua în serios aceste născociri, dar nu a riscat să respingă denunțul, al cărui conținut coincidea atât de mult cu temerile larg răspândite. I-a trimis pe denunțatori la unul dintre miniștrii săi, căruia „vrednica“ pereche i-a repetat : au aflat că Ludovic al XIV-lea, iezuiții și episcopii catolici ar pregăti asasinarea lui Carol al II-lea și a fratelui său (catolic !), ducele de York, debarcarea în Anglia a unor trupe irlandeze de mercenari, exterminarea tuturor protestanților. În Lancashire ar fi fost deja recrutați trei mii de criminali, gata în orice clipă să treacă prin foc și sabie Londra și pe locuitorii ei. Misiunea de a-i otrăvi pe Carol și Iacob le-ar fi fost încredințată lui Wackman, dușman al reginei, și Coleman, secretarul ducesei de York. Toate acestea erau o îngrămădire de absurdități vădite. De ce să atenteze Ludovic al XIV-lea la viața lui Carol, care în schimbul aurului francez ce îi permitea să fie independent de parlament devenise, de fapt, o unealtă a curții de la Versailles ? De ce să încerce papa să-l înlăture pe Carol, care îi favoriza în secret pe catolici ? De ce să fi încercat iezuiții, cu ajutorul unor catolice — regina și ducesa de York — să scape de un catolic fanatic, ducel de York, care în plus urma să moștenească tronul Angliei ?

Totuși, printre absurditățile născocite de Oates și Tonge, care demonstau necunoașterea totală de către ei a adevăratei stări de lucruri, existau informații care nu erau deloc născociri, ci reflectau realitatea, chiar dacă extrem de deformat. Nu prezintă o importanță deosebită dacă în cazul de față denunțatorii au nimerit ținta din întâmplare ori le-au ajuns la ureche zvonurile ce circulau prin Londra. Coleman, secretarul ducesei de York pomenit în denunț, era într-adevăr spionul francez prin care, între altele, curtea de la Versailles mituia membri ai parlamentului și purta chiar corespondență cu iezuiții dezbătând planuri complet himerice privind restaurarea catolicismului în Anglia.

După denunțul făcut de Oates și Tonge, Coleman a distrus doar o parte din hîrțile compromițătoare, avînd

Imprudența să le păstreze pe celelalte ca dovadă a rolului pe care-l jucase în politica europeană, și le-a ascuns atât de prost încît la arestarea sa au fost descoperite fără dificultate. Iar ordinul privind punerea sub pază a lui Coleman a fost dat de Consiliul privat, nevoit să țină seamă de agitația crescîndă din țară. Corespondența cu iezuiții, ce a fost descoperită, era prea de ajuns pentru ca judecătorii să-l trimită pe Coleman la eșafod. Oates susținea că ducele de York nu avea legături cu conspiratorii. Dar în scrisorile lui Coleman, în care, firește, nu se spunea nimic despre intenția asasinării lui Carol, se găseau indicii suficiente pentru a-l situa pe fratele său în centrul conspirației. Opinia publică găsi în hîrțile lui Coleman ceea ce căuta : conformarea născocirilor lui Titus Oates și Israel Tonge.

La 12 octombrie, judecătorul londonez sir Edmund Barry Godfrey, care autentificase depozitiile lui Oates și Tonge, făcute sub prestare de jurămint, nu s-a mai înapoiat acasă. După cinci zile cadavrul lui a fost descoperit într-un șanț din împrejurimile capitalei. Se pare că mai întîi Godfrey a fost sugrumat, iar apoi i-au străpuns corpul cu propria-i spadă, fără a se atinge de bani sau de lucrurile de valoare. S-a aflat că puțin după depozitiile denunțătorilor Godfrey se întîlnise cu prietenul său Coleman (aceasta a fost la 28 septembrie, cu două zile înainte de arestarea secretarului ducesei de York). Ulterior, judecătorul i-a spus unui prieten că se teme pentru viața sa, deoarece a devenit posesorul unui secret important și că mărturiile lui Oates sînt minciuni. S-ar putea ca lui Coleman să-i fi scăpat ceva foarte important în discuția cu Godfrey, și, rămînînd încă două zile în libertate, să le fi mărturisit despre această imprudență iezuiților, care au decis să lichideze martorul periculos. Oricum, asasinarea lui Godfrey a devenit încă o dovadă irefutabilă a „complotului papist“.

În sfîrșit, Oates, se pare cu totul întîmplător, nimeri din nou ținta. El susținea că la 24 aprilie 1678 a asistat la o adunare a iezuiților-conspiratori, ce a avut loc în taverna „Calul bălan“ de pe Strand, în centrul Londrei. La adunare au fost discutate planurile asasinării lui Carol al II-lea și a ducelui de York. Nu era greu de dovedit că în acest timp Oates se afla în străinătate, la seminarul iezuit din Saint-Omer. Chestiunea era însă că la 28 aprilie

avusese într-adevăr loc o adunare secretă a iezuiților, dar nu la taverna „Calul bălan“, ci chiar la reședința ducelui de York, deși, desigur, nu au fost dezbatute planurile de asasinare a protectorului lor, fratele regelui. Nu este exclus ca în timp ce-i demonstra lui Godfrey falsitatea depozițiilor lui Oates, Coleman să fi spus din imprudență că denunțatorul nu cunoaște adevăratul loc al adunării.

Între timp născocirile lui Oates, amplificate de noi și noi zvonuri, au generat o atmosferă vecină cu panica. A fost mobilizată miliția din Capitală. Pe străzile Londrei și altor orașe gloatele întăritate se răfuiau cu catolicii. Oates era proslăvit ca salvator al patriei. La cererea opoziției parlamentare, el a fost instalat la Whitehall, fixându-i-se substanțiala pensie anuală de 1 200 de lire sterline și repartizându-i-se o gardă personală.

S-au ivit și alți „martori“, printre care William Badlaw, tilhar de drumul mare, care încerca să facă din această ocupație un argument al veridicității mărturiilor lui. Luând cuvîntul ca martor în Camera Comunelor, Badlaw susținu că dacă n-ar fi fost un asemenea răufăcător iezuiții nu i-ar fi încredințat îndeplinirea planurilor criminale. Arestatul Miles Prince, un bijutier catolic de pe Covent Garden, a fost identificat de Badlaw ca unul dintre conspiratorii ce au participat la asasinarea judecătorului Godfrey. Aruncat în pușcărie, Prince, în schimbul promisiunii că va fi iertat, a consimțit a doua zi să facă mărturisiri complete. Și basmul despre pregătirea unei răscoale s-a completat cu noi amănunte fanteziste. Poate că atît Badlaw cît și Prince să fi cunoscut într-adevăr niște lucruri legate de împrejurările în care a avut loc asasinarea (sau sinuciderea) lui Godfrey, dar ei au adăugat o mulțime de minciuni. Deși mărturia mincinoasă era ceva riscant, ea devenise o ocupație rentabilă. Denunțătorii primeau ca recompensă 500 de lire sterline din partea parlamentului.

Alt martor mincinos, un anume căpitan Dangerfield, a declarat că a fost însărcinat ca, împreună cu cîțiva catolici, să insceneze un complot protestant pentru a zdruncina încrederea în Titus Oates și alte persoane respectabile ce demascau unele tirile papiștilor. Dangerfield mințea, însă n-a fost nevoie de mult timp pentru ca minciunile lui să devină adevăr. Imaginarul „complot papist“ grăbi apariția unei crize politice absolut reale. Un timp se părea că țara se află în pragul unui nou război civil. Opoziția parlamen-

tară a cedat în fața acestei perspective, temîndu-se de masele populare. Carol al II-lea a triumfat, și, după cum era de așteptat, liderii opoziției au fost acuzați de un complot protestant în scopul asasinării regelui. Curînd, unii dintre ei și-au încheiat viața pe eșafod.

După urcarea pe tron a lui Iacob al II-lea, în mai 1685 Titus Oates a compărut în fața tribunalului sub acuzația de mărturie mincinoasă. Prin condamnarea lui, Iacob al II-lea urmărea să zdruncine versiunea despre existența unui „complot papist”. La procesele anterioare ale participanților imaginari la „complotul papist” acuzații ceruseră să fie audiați ca martori elevii școlii din Saint-Omer, care au afirmat unanim că la 24 aprilie 1678 Oates se mai afla la școala lor și deci nu putea participa, cum susținea el, la o adunare a iezuiților din Londra. Aceste depoziții au fost atunci respinse ca fiind inspirate de iezuiți. Acum însă, tribunalul, din completul căruia făceau parte și participanți la fostele procese, a găsit de cuviință că aceste mărturii sînt demne de toată încrederea. Judecătorul Jeffreys, care scurt timp după aceea și-a cîștigat reputația de organizator al „accizelor singeroase” (sesiuni de judecată), a înfierat patetic neobrăzarea și blasfemia lui Oates. Acuzatul a fost condamnat la o cruntă biciuire publică. În pofida calculelor autorităților, Oates a supraviețuit și a stat în închisoare cît timp Iacob al II-lea a deținut tronul. Au fost condamnați și alți denunțatori. După revoluția din 1688, Oates a făcut o petiție către parlament. Nedorind să renunțe la versiunea conspirației catolice, devenită din nou avantajoasă, Camera Comunelor era dispusă să-l reabiliteze complet, dar întîmpină împotrivirea Camerei Lorzilor. Atunci regele Wilhelm al III-lea i-a fixat o pensie substanțială, și martorul mincinos a mai putut să exploateze încă multă vreme faima dobîndită de martir pentru religia protestantă.

În perioada scurtei domnii a lui Iacob al II-lea au avut loc numeroase procese politice, numele lordului-cancelar Jeffreys și al „accizelor lui singeroase” rămînînd mult timp în memoria poporului.

„Revoluția glorioasă” din 1688, care a dus la consolidarea monarhiei burgheze în Anglia, a fost urmată de un șir de conspirații ale iacobiților ce urmăreau să-l readucă pe tron pe Iacob al II-lea, iar ulterior pe urmașii acestuia. După 1688, persoanele acuzate de înaltă trădare erau

judicate, de regulă, de curtea cu juri, ceea ce crea mari dificultăți organizatorilor proceselor. La începutul anului 1696 a fost descoperită o conspirație iacobită avînd ca scop asasinarea lui Wilhelm al III-lea. Au fost arestați cîteva sute de participanți ⁷⁰. Unul dintre principalii organizatori ai acestui complot, John Fenwick, a fost trădat la proces de propria-i sinceritate. Mărturisirile lui compromiteau cîteva curteni influenți, și ca urmare Fenwick a ajuns la butuc, în timp ce alți acuzați au fost condamnați doar la închisoare.

Planurile autorităților erau nu o dată încurcate de jurații cu vederi iacobite. Cel mai greu lucru devenise repartizarea din timp a rolurilor într-un proces și, cu atît mai mult, transformarea acestuia într-o simplă înscenare cu final dinainte hotărît. Ce-i drept, justiția englezească izbutise să acumuleze o experiență apreciazabilă în potolirea și îmblînzirea juraților. În perioada Restaurăției, la Londra a avut loc, în 1670, procesul a doi quakeri — William Penn (viitorul întemeietor al Pennsylvaniei) și William Mead, acuzați de punerea la cale a unor dezordini și a unei revolte. Judecătorii nu-și alegeau expresiile la adresa acuzaților, iar apoi și a juraților care nu reușeau să ajungă la o decizie unanimă. Iar cînd jurații au pronunțat un verdict ce nu-i convenea judecătorului li s-a comunicat : „Nu vi se va da drumul pînă cînd nu veți pronunța o sentință acceptabilă pentru tribunal. Veți fi închiși în cameră fără carne, băutură, foc și tutun. Prin bunăvoința lui Dumnezeu vom obține sentința de acuzare, sau veți pieri de foame“. Jurații au fost ținuți sub pază două zile și două nopți, nedîndu-li-se, după cum afirmă un contemporan, „nici măcar oala de noapte“. Totuși, ei nu și-au schimbat verdictul. Atunci judecătorul a dispus să se perceapă de la fiecare o mare sumă de bani, și pentru neachitarea ei i-a trimis pe toți la închisoarea New Gate. Tot acolo au fost trimiși Penn și Mead, care fuseseră achitați, întrucît nici ei nu plătiseră amenzile ce li s-au aplicat mai înainte pentru lipsă de considerație față de tribunal ⁷¹. După 1688 pentru influențarea juraților a fost nevoie să se folosească procedee mai abile, recurgîndu-se și la elocvența limbajului juridic, și la fabricarea de dovezi false, și la exploatarea prejudecăților înrădăcinate, fără a neglija, bineînțeles, nici amenințările directe și nici mita.

JUSTIȚIA CASELOR DE VALOIS ȘI DE BOURBON

În timpul războaielor religioase din Franța, care s-au întins pe o jumătate de secol, arma proceselor politice a fost rareori folosită. În toamna anului 1572 a avut loc la Paris procesul lui Briquemault și Cavagnes, doi intimi ai conducătorului hughenotilor, amiralul Coligny, ucis la 24 august, în sângeroasa noapte a sfântului Bartolomeu. La 21 octombrie ei au fost spânzurați în piața Grève în prezența membrilor familiei regale. A fost îndeplinit și ritualul executării în efigie a lui Coligny. Procesul și execuțiile au avut un scop deloc obișnuit : confirmarea versiunii oficiale despre evenimentele din noaptea sfântului Bartolomeu, pe care hughenotii le considerau masacrarea deliberată a unor oameni neînarmați. (Chiar dacă, cum înclină să considere istoriografia modernă²², decizia în legătură cu măcelul a fost luată pe neașteptate de regele Carol al IX-lea și regina-mamă Caterina de Medici care se afla în spatele lui, ea a fost, totuși, pregătită de instigarea, ani de-a rândul, a populației pariziene împotriva ereticilor.) Procesul intimilor amiralului trebuia să demonstreze și Franței, și statelor străine îndemonstrabilul, și anume că noaptea sfântului Bartolomeu ar fi fost o pedeapsă abătută asupra răzvrătiților care complotasera împotriva regelui.

Faima unor procese politice se datorează faptului că participanții lor au devenit personaje de romane istorice. Printre ele se numără și procesul contelui La Mole, cu care fac cunoștință cititorii romanului lui Alexandre Dumas *Regina Margot*. Eroina principală a romanului, Margareta de Navarra, n-a fost niciodată o politiciană cum, de exemplu, a fost indiscutabil ruda ei apropiată, Maria Stuart. Rolul istoric pe care l-a avut de jucat regina Margot era urmarea directă a situației politice existente în acea perioadă în Franța și în general în Europa. În opera sa, prima din seria consacrată evenimentelor dramatice din perioada războaielor religioase din Franța și a confruntării generale dintre contrareformă și protestantism în Europa, Dumas a folosit pe larg memoriile contemporanilor, inclusiv *Amintirile* Margaretei de Navarra. Chipul acestei „femei celebre din epoca Renașterii” a suferit sub pana romancierului schimbări semnificative. El s-a prevalat de dreptul de a o înfățișa în

plină tinerețe și frumusețe, omitînd ceilalți ani, mai tîrziu, din viața ei, cînd Margareta devenise ținta cupletelor satirice și obiect al glumelor indecente. E drept că, dacă ar fi să dăm crezare mărturiisilor ei ulterioare, pînă la căsătoria cu Henric de Navarra ea fusese amanta celor trei frați ai ei — Carol al IX-lea, Henric al III-lea și ducele François d'Alençon — și pe deasupra a ducelui de Guise (fapte la care, de altfel, face deseori aluzie și Dumas).

Dumas relatează amănunțit despre conspirațiile și intrigile în centrul cărora s-a aflat prima soție a lui Henric de Navarra. Aceste conspirații nu sînt o invenție a autorului, chiar dacă în realitate au arătat întrucitva altfel decît în cărțile sale, existînd o altă repartizare a forțelor și o altă compoziție a participanților. Și, ce-i mai important, motivele comportamentului și scopurile urmărite au fost adesea diferite de cele sugerate scriitorului de ineputabila sa imaginație. Aceste scopuri erau strîns legate, dacă nu direct determinate, de conflictul care dezbină Europa acelor timpuri.

Contele La Mole, care cucerise inima flusturatricei și frumoasei regine, este înfățișat de Dumas ca un tînar de 24—25 de ani sosit la Paris din Provence. În realitate avea cu 20 de ani mai mult, aproape bătrîn după concepțiile vremii, dar nu-l întrecea nimeni în privința aventurilor galante, care alcătuiau scandalosa cronică a curții. La Mole era departe de a fi un novice și în intrigile politice. Din însărcinarea lui Carol al IX-lea, care ținea foarte mult la el, contele călătorise la Londra pentru a cere mina reginei Elisabeta pentru ducele d'Alençon. Se pare că La Mole a impresionat-o pe Elisabeta, dar misiunea lui n-a fost încununată de succes. Cu toate acestea, el a trecut din rîndurile favoriților regelui în suita ducelui d'Alençon, pe care spera să-l transforme într-o unealtă a planurilor sale ambițioase. Între timp, din cauza aventurilor lui amoroase, La Mole își atrase ura unor rivali influenți, îndeosebi a ducelui d'Anjou, viitorul Henric al III-lea. Tot atunci, din anturajul ducelui d'Alençon făcea parte și piemontezul Annibal Cocconato cunoscut mai mult sub numele de conte de Coconnas.

Către sfîrșitul anului 1573, Caterina de Medici, convingîndu-se de eșecul tentativei sale de a-i zdrobi pe protestanții din Franța, încercă din nou, ca și în ajunul

noptii sfântului Bartolomeu, să ajungă la înțelegere cu ei. „Politicienii“ ajunși la putere, îndeosebi mareșalul Montmorency, începură să vehiculeze iarăși ideea războiului împotriva Spaniei, iar Caterina condamnă din nou categoric aceste planuri. În urma unui șir de intrigi, La Mole a fost acuzat de tentativa organizării, din însărcinarea lui Montmorency și a ducelui d'Alençon, a unui atentat împotriva ducelui de Guise. Montmorency a fost destituit. La Mole nu a cedat însă și a luat hotărîrea să realizeze cu forțe proprii planul atragerii Franței într-un război împotriva lui Filip al II-lea. Tocmai în această perioadă — ianuarie sau februarie 1574 — este plasat începutul poveștii amoroase a experimentatului seducător și reginei de Navarra, care li se părea contemporanilor neobișnuită din cauza diferențelor de rang și de vîrstă. Sub influența lui La Mole, regina Margot a aderat în acest timp la partida „politicienilor“.

Succesele provensalului au provocat gelozia ducelui d'Alençon și a lui Carol al IX-lea însuși, care s-au înțeles chiar să-l sugrume pe scările palatului. La Mole reuși însă să scape cu ajutorul lui Coconnas și al amantei acestuia, ducesa de Nevers. Toate acestea sînt relatate amănunțit de Dumas. Apoi La Mole și Margareta l-au convins pe ducele d'Alençon să participe la un complot pus la cale de „politicieni“ și protestanți, care urmărea declanșarea unei răscoale împotriva lui Carol al IX-lea și transmiterea în fapt a puterii în mîinile ducelui d'Alençon. Tentativa ducelui d'Alençon și a lui Henric de Navarra de a fugi din Paris, stabilită pentru ziua de 10 aprilie 1574, eșuă, ei fiind trădați de Charlotte de Sauve, care era în același timp amanta amîndurora și spioana reginei-mamă.

La 14 aprilie, trupele spaniole au zdrobit în bătălia de la Moor Kerheid detașamentul unuia dintre participanții la conspirație. Ducele d'Alençon s-a grăbit să-și trădeze complicii. La Mole a fost încredințat judecării parlamentului. La acuzat o fost găsită o figurină reprezentînd-o pe Margareta cu coroană pe cap. Se considera că acțiunile magice asupra unor astfel de figurine, de obicei din ceară, pot provoca pasiuni sau pricinui boli. Întrucît era convenabil să se considere că figurina îl reprezenta pe rege, superstițioasa Caterina a început în mod serios să pună înrăutățirea sănătății lui Carol pe seama farmecelor. Din dispoziția reginei-mame a început

căutarea astrologului Ruggieri, care făcea asemenea fi-gurine. Travestit în țăran, astrologul, care încercase să se ascundă la ambasada florentină, a fost adus în fața Caterinei de Medici, care s-a hotărît să-l cruțe sperînd că Ruggieri va reuși să-l vindece pe Carol. La Mole fu acuzat de intenții criminale față de persoana regelui. Nici sub tortură, n-a făcut nici un fel de mărturisiri. În schimb Coconnas, care în noaptea sfîntului Bartolomeu se remarcase ca un ucigaș bestial, a încercat să-și salveze viața denunțîndu-i pe toți aceia pe care abia îi cunoșcuse, atribuindu-le tot felul de crime. Dar aceasta nu i-a ajutat, și la 30 aprilie a fost executat împreună cu La Mole.

Carol al IX-lea a decedat la 30 mai 1574, în plină desfășurare a unei noi răscoale a hughenotilor. La tron i-a urmat ducele d'Anjou, sub numele de Henric al III-lea. Începe un lung șir de intrigi ale Margaretei împotriva noului rege, în cursul cărora ea va participa la numeroase conspirații, alăturîndu-se celor mai diverse facțiuni. La îndemnul ei, unul dintre efemerii ei amanți îl va ucide în ziua de 31 octombrie 1575 pe du Guast, intim al regelui care insista pentru o luptă hotărîtă împotriva Spaniei, în timp ce, îmboldit de Henric al III-lea, gelosul soț al contesei de Monsoreau (cunoscută, desigur, cititorului din romanul omonim al lui Dumas) și slujitorii lui îl vor înjunghia pe legendarul duelist Bussy, alt amant al reginei Margot.

În viața „perlei casei de Valcis“, a „zînei“, a „noii Minerve“, cum era numită Margareta de lingșitorii de la curte, astfel de episoade dramatice vor mai fi destule. De altfel, farmecelor ei nu i-au rezistat nici Ronsard și Malherbe, nici Brantôme și Montaigne : se bucura de faima de protectoare a științelor. Necredincioasei soții a lui Henric de Navarra i-a fost dat să cunoască numeroase vicisitudini ale soartei, să se certe cu soțul și să lupte împotriva lui de partea Ligii catolice : să fie arestată din ordinul Caterinei de Medici, care nutrea chiar gîndul de a-și ucide fiica pentru a-l căsători pe Henric de Navarra cu una dintre nepoatele ei ; să evadeze din închisoare cu sprijinul unui temnicer sedus ; să-i ceară zadarnic lui Filip al II-lea subvenții pentru continuarea luptei și să-și schimbe din nou amanții, dintre care unul și-a omorît rivalul sub ochii ei. Cazul s-a repetat, dar de data asta asasinul a fost decapitat la cererea Margaretei înseși. Între

timp, Henric de Navarra a devenit Henric al IV-lea, iar Margot a reușit să obțină însemnate concesii în schimbul acordului pentru divorț. Pentru ultima dată drumurile ei s-au întâlnit cu cele ale politicii înalte, cu cinci ani înainte de moarte, în 1610, când regina Margareta a fost implicată (ce-i drept, indirect) în complotul care a dus la asasinarea lui Henric al IV-lea.

La 14 mai 1610, catolicul fanatic François Ravaillac l-a rănit mortal pe Henric al IV-lea, care călătorea într-o caleașcă deschisă. În perioada minoratului fiului său (ulterior regele Ludovic al XIII-lea) a fost declarată regentă cea de-a doua soție a lui Henric — Maria de Medici. Guvernul reginei-regente nu prea dorea să afle cine au fost complicii lui Ravaillac, și procesul acestuia a devenit un model de fabricare a versiunii „asasinului solitar“, atât de cunoscută în procesele politice din Occident în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Urmele duceau însă la fosta favorită a regelui — marchiza Verney, la puternicul duce d'Épernon și chiar la Maria de Medici, devenită acum cîrmuitoarea Franței. Urmele duceau și în străinătate, la Madrid, Viena, Roma, unde nu i se acorda încredere fostului eretic ce își schimbase de cîteva ori credința și, mai ales, se decisese să sprijine fătîș statele protestante împotriva planurilor de hegemonie universală ale habsburgilor spanioli și austrieci, principala forță a contrareformei.

O oarecare Jacqueline d'Escoman, aflată în serviciul unei doamne de la curte care era amanta lui d'Épernon, a încercat să-l prevină pe Henric al IV-lea de pericol, dar a fost împiedicată de confesorul regelui, iezuitul Cotton. Ravaillac aflase de undeva sigur că abia la 14 mai regele va fi fără o gardă numeroasă și că a doua zi el va pleca la armată. Și asasinul nu a scăpat această unică și posibilă zi pentru săvîrșirea atentatului⁷³. În posesiunile spaniole se știa din timp de iminentul atentat. Iar judecătorii ascultau răbdători opiniile martorilor cum că Ravaillac avea un singur complice, necuratul, care apărea sub chipul „unui dulău negru, mare și fioros...“.

Chiar dacă a existat o „conspirație spaniolă“, organizatorii ei și-au atins doar parțial scopul, deoarece după asasinarea lui Henric al IV-lea politica externă a Franței a suferit schimbări prea puțin însemnate față de cele pe care le-ar fi dorit Madridul. Cardinalul de Richelieu, care din 1624 și pînă în 1642 a fost adevăratul cîrmuitor al Franței și în multe privințe un continuator al politicii lui Hen-

ric al IV-lea, a făcut foarte mult pentru a stăvili separatismul marilor seniori și consolidarea absolutismului regal. Această politică răspundea intereselor întregii clase feudale, care avea nevoie de o puternică autoritate centrală pentru reprimarea țărănimii. Cardinalul a avut însă de înfruntat greutăți deosebite.

În momentul venirii lui Richelieu la putere, marii demnitari erau de fapt coguvernanți ai regelui în provincii. Prințul de Condé era guvernator în Burgundia și Berry, ducele de Longueville în Normandia, ducele de Vendôme — în Bretagne, ducele de Guise — în Provence, ducele de Luynes — în Picardia, ducele de Montmorency — în Languedoc, contele de Soissons — în Dauphiné, ducele de Chevreuse — în Auvergne. Averile imense, marile detașamente militare pe care le comandau, controlul asupra fortărețelor îi făceau în mare măsură independenți de puterea centrală⁷⁴.

Coroana trecuse abia de curînd în mîna bourbonilor. S-a stabilit cu precizie că Henric al IV-lea era rudă de a douăzeci și doua spiță cu predecesorul său Henric al III-lea ; trebuia să te afunzi multe secole în istorie pentru a le găsi un strămoș comun. De-a lungul a mai bine de trei secole tronul trecuse de la tată la fiu doar în trei cazuri. Cu greu se puteau găsi precedente mai convingătoare pentru prinții ambițioși, oricare dintre ei putînd ocupa tronul în cazul unei turnuri favorabile a evenimentelor. Asemenea speranțe nutrea și fratele lui Ludovic al XIII-lea, ducele Gaston d'Orléans, care pînă la nașterea fiilor regelui era considerat moștenitor al tronului. Spre deosebire de molaticul și posomorîtul Ludovic, Gaston era activ, un intrigant lipsit de orice scrupule, un palavragiu șiret care își masca cu abilitate lașitatea înăscută, trădîndu-i la cel mai mic pericol pe toți cei ce se încrezuseră în el⁷⁵.

În lupta pentru consolidarea puterii coroanei, Richelieu trebuia să se teamă de trădare din partea lui Ludovic al XIII-lea, un om de nimic și influențabil. Prima conspirație împotriva lui Richelieu a fost condusă de Gaston d'Orléans, la ea participînd Ana de Austria și frații nelegitimi ai regelui, prinții de Vendôme. Viena și Madridul le promisese sprijinul. Planurile conspiratorilor includeau răpirea lui Ludovic al XIII-lea și Richelieu, iar în caz de nereușită declanșarea unei răscoale armate. Conspirația este uneori numită după un participant activ al ei, contele de Chalais, care aparținea ilustrei familii Talleyrand-Périgord.

gord, în rest un personaj mediocru. Serviciul secret al lui Richelieu, condus de călugărul Joseph de Tremblay, descoperise toate firele conspirației, intrase în posesia unor scrisori în care participanții vorbeau de planurile asasinării nu numai a lui Richelieu, dar și a lui Ludovic al XIII-lea, obținuse corespondența pe care Chalais o primea de la Madrid prin intermediul autorităților spaniole din Bruxelles. Dându-și seama că jocul este pierdut, Gaston d'Orléans și-a trădat toți complicii. După arestare, Chalais se țira la picioarele lui Richelieu implorînd iertare. Cardinalul fu însă neînduplecat : pedepsirea exemplară a contelui de Chalais era menită să-i intimideze pe nemulțumiți. După un proces răsunător, Chalais și-a încheiat viața în 1626 sub securea călăului.

Următoarea conspirație a fost condusă de mama regelui, Maria de Medici, dar, și aceasta eșuînd, ea a fost exilată în străinătate. Gaston d'Orléans a reușit totuși să declanșeze o răscoală în Lorena și să încheie un acord secret cu Spania, care promisese să-i sprijine pe adversarii lui Richelieu. Pentru a-i înfricoșa pe rebeli, cardinalul hotărî să se răfuiască cu unul dintre conducătorii conspirației, mareșalul Louis de Marillac (fratele fostului ministru-păstrător al sigiliului de stat Michel de Marillac, înlăturat de cardinal, care fusese judecat și a murit curînd în închisoare). Trebuie spus că asigurarea aparenței juridice a răfuielilor cu adversarii cardinalului nu era întotdeauna un lucru ușor : atît în parlamentul parizian cît și în parlamentele provinciale, care exercitau puterea judecătorească, erau numeroși adversari ai primului ministru, suspectat în plus că urmărea să ciuntească puterea și autonomia acestor instituții. De aceea, Richelieu încerca deseori să înființeze comisii speciale, pentru judecarea conspiratorilor. La 10 martie 1632, un tribunal alcătuit din partizani ai lui Richelieu s-a întrunit la castelul Rueil, care îi aparținea cardinalului, pentru a-l judeca pe Marillac, pronunțînd la 7 mai sentința capitală. Trei zile mai tîrziu, la 10 mai 1632, Marillac a fost decapitat în piața Grève din Paris.

Un răsunet și mai mare a avut procesul altui participant la conspirație, unul dintre cei mai de vază demnitari, ducele de Montmorency, care declanșase o rebeliune în sudul Franței și fusese făcut prizonier de trupele regelui. Ducele a fost judecat de parlamentul din Toulouse și executat la 10 octombrie 1632. „Numărul mare de vinovați, va

scrie Richelieu în *Memoriile* sale, face neconvenabilă pedepsirea lor. Dar printre ei se află persoane care pot servi ca exemplu de felul în care, cu ajutorul fricii, ar putea fi ținuți pe viitor și alții în supunerea față de lege“.

Curînd după executarea lui Montmorency, Richelieu a căzut singur în cursă. La începutul lunii noiembrie 1632, despărțindu-se de rege pe drumul dinspre Toulouse, Richelieu, bolnav, sosi la castelul Cadillac, care îi aparținea guvernatorului din Guyenne, ducele d'Épernon (unul dintre posibیلیi participanți la complotul care a dus la asasinarea lui Henric al IV-lea). Richelieu era însoțit doar de un mic grup de curteni. Noaptea s-a scurs într-o mare încordare și s-ar putea ca pe Richelieu să-l fi salvat doar convingerea celor din jur că zilele bolnavului sînt numărate. Dimineața, cardinalul se grăbi să plece la Bordeaux, dar și acolo se afla, de fapt, în puterea lui d'Épernon. Regina și confidenta ei ducesa de Chevreuse, care călătoreau cu întreaga curte, jubilau. Ele se grăbiră să-l părăsească pe dușmanul lor ținut la pat în orașul în care ducele urma să devină unealta răzbunării lor. Cancelarul Châteauneuf, protejatul ducesei de Chevreuse, își încercă deja costumul de prim-ministru al regelui. La rîndul său, d'Épernon hotărîse ca, dacă boala nu-l va duce pe Richelieu în mormînt, să-l închidă în inexpugnabilul castel Trompette. Într-o zi, ducele sosi la locuința lui Richelieu însoțit de 200 de partizani, pentru a se informa, după spusele sale, de sănătatea cardinalului. Dar nu era nevoie să fii Richelieu pentru a ghici intențiile lui d'Épernon. Toate acestea se petreceau în momentul de maximă încordare din perioada războiului de 30 de ani, cînd urma să se producă ciocnirea decisivă dintre armata regelui Suediei Gustav Adolf și trupele împăratului conduse de Wallenstein. De rezultatul bătăliei depindeau atît soarta Germaniei cît și soarta întregii politici externe duse de Richelieu...

La 13 noiembrie Richelieu a fost supus unei operații, în urma căreia a fost înlăturat pericolul ce-i amenința viața. Majordomul reginei, La Porte, venit să afle dacă incomodul ministru nu a fost luat în sfîrșit de diavol, s-a înapoiat cu trista veste că bolnavul e pe cale de însănătoșire. Mai rămînea speranța în d'Épernon... Din casa în care s-a stabilit ministrul, la 20 decembrie cîțiva oameni din suita lui au scos o saltea acoperită cu un covor de mătase. Sub covor se afla întins Richelieu. În felul acesta a fost dus pe corabie, care imediat și-a înălțat pînzele.

Continuarea directă a conspirației lui Montmorency a fost conspirația confidentei Anei de Austria, ducesa de Chevreuse, și a cancelarului Châteauneuf, care se bucurase de sprijinul total al reginei, al prințului Gaston d'Orléans și al altor dușmani ai cardinalului. Serviciul secret al lui Richelieu a descoperit și această conspirație. Châteauneuf a fost trimis în 1633 la închisoarea din Angoulême, unde a rămas zece ani. Deoarece ducesa de Chevreuse, surghiunită la castelul Dampierre din apropierea Parisului, vizita noaptea în secret Luvrul pentru consfătuiri cu Ana de Austria, i s-a schimbat surghiunul în sumbrul castel Couzières din Touraine. Dar neobosita conspiratoare n-a depus armele nici acolo. Din locul ei de exil au început să curgă scrisori către Ana de Austria, către regina Angliei — sora lui Ludovic al XIII-lea —, către curtea Spaniei, către ducele Lorenei. „Chevrete“ îi atrase de partea sa pe octogenarul arhiepiscop de Tours și pe tinărul prinț Marcillac, viitorul duce de La Rochefoucauld, autorul celebrilor *Maxime*. Serviciul secret al cardinalului avea de supravegheat și pe alți admiratori ai ducesei. Unul dintre ei, cavalerul de Jars, care avea legături cu curtea engleză, a fost arestat, torturat și condamnat la moarte, dar a fost grațiat în timp ce se afla deja pe eșafod ⁷⁶.

La Madrid nu uitaseră că „Dumnezeu înlăturase“ deja de două ori pe dușmanii credinței și ai coroanei spaniole: în 1572, în noaptea sfântului Bartolomeu, pe amiralul Coligny, iar în 1610 pe Henric al IV-lea. Numai că la mîna Domnului — și a asasinului — s-au alăturat uneltirile de culise ale diplomației și spionajului spaniol. Un agent spaniol a fost împiedicat în ultima clipă să comită atentatul asupra cardinalului. Altul, care s-a interesat într-o formă prudentă la un călugăr dominican dacă asasinarea ministrului ar fi pe placul cerului, primi (nu ca în cazul lui Ravailac) un răspuns negativ. Maria de Medici încerca, din Flandra, să ațîțe noi frămîntări în Franța.

Războiul bătea la porțile Franței. În 1635 s-a produs ruptura fățișă cu Spania. La începutul anului, trupele împăratului au pornit spre Paris, iar la 5 august trupele inamice au trecut Somme. Armata franceză, condusă de contele de Soissons, se retrăgea în grabă. În plus, după cum au confirmat-o evenimentele, nu se puteau bizui deloc pe fidelitatea contelui, care ducea tratative secrete cu spaniolii și cu Maria de Medici. La Paris au început să se formeze detașamente de voluntari, să se construiască și să se

consolideze fortificațiile din jurul Capitalei, dar trădarea stătea la pîndă. Cîteva fortărețe importante au fost predate în mod perfid, aproape fără luptă. Se părea că Franța era amenințată din nou, ca după bătălia de la Pavia din 1525, după înfrîngerea de la Saint-Quentin din 1557 sau în perioada războaielor religioase, de pericolul de a fi redusă la condiția de vasală a habsburgilor. În aceste condiții, cardinalul a fost nevoit să se împace cu unii adversari, îndeosebi cu Gaston d'Orléans.

Armata franceză, în frunte cu însuși Ludovic al XIII-lea și Richelieu, a împresurat fortăreața Corbie, ocupată de inamic. Atunci, siguri de impunitatea lor, Gaston d'Orléans și contele de Soissons au intrat în legătură cu spaniolii și le-au promis să obțină ridicarea asediului uci-gîndu-l pe cardinal. Se pare că de data aceasta contraspiornajului lui Richelieu i-a scăpat pregătirea atentatului. Acesta a eșuat numai datorită faptului că Gaston d'Orléans a fost cuprins de teamă (ca de obicei) și n-a dat asasinilor semnalul convenit. În scurt timp, Richelieu a obținut toate informațiile cu privire la acest complot. Aflînd că planurile le-au fost descoperite, Gaston d'Orléans și prințul de Soissons au fugit în străinătate. Pericolul extern a fost eliminat abia în 1637.

Rămăsese Ana de Austria, care se mai împotriva politicii externe a cardinalului și întreținea corespondență secretă cu Madridul și Viena. Serviciul secret al lui Richelieu urmărea neobosit fiecare mișcare a reginei. După asediul fortăreței Corbie, spionii lui Richelieu au reușit să intre în posesia a numeroase scrisori ale Anei de Austria către ducesa de Chevreuse. Richelieu a încercat să o înconjoare pe Ana de Austria cu spionii lui, printre care un rol deosebit fusese rezervat doamnei de Lannoy. Regina și-a păstrat însă și slujitori credincioși — comisul Putanon și majordomul La Porte, care cu ajutorul ducesei de Chevreuse învățaseră să evite capcanele. Richelieu a încercat de mai multe ori să le farmece pe Ana de Austria și pe ducesa de Chevreuse, cum reușise cîndva să cucerească inima Mariei de Medici. Dar experiența, repetată după două decenii, n-a avut succes.

... În vara anului 1637 serviciul secret al lui Richelieu a reușit — probabil prin curtezana Chemerault, cunoscută sub numele de „Frumoasa desfrînată” — să intre în posesia unei scrisori a fostului ambasador spaniol în Franța,

marchizul de Mirabel. Era un răspuns la o scrisoare a reginei. Deși n-au reușit să intercepteze următoarea scribere a Anei de Austria expediată la Madrid, oamenii lui Richelieu au stabilit, totuși, că rolul principal în transmiterea corespondenței îi revenea lui La Porte. Temându-se că Ana de Austria va reuși să distrugă hîrțile care o compromiteau, cardinalul a obținut aprobarea lui Ludovic al XIII-lea de a se face o percheziție în apartamentele reginei din abația Saint-Etienne. La 13 august arhiepiscopul Parisului și cancelarul Séguier, trimiși de Richelieu, au descoperit acolo doar niște scrisori lipsite de importanță. Cu o zi înainte La Porte a fost închis la Bastilia, în celula ocupată pînă la el de alchimistul Dubois, care speculase ani la rînd speranța cardinalului în fabricarea de aur din metale inferioare. Cu prilejul arestării, asupra lui La Porte s-a găsit un bilet al reginei adresat ducesei de Chevreuse : „Aducătorul acestei scrisori vă va comunica noutăți pe care nu vi le pot transmite în scris“. Tot atunci s-a făcut o percheziție în camera lui La Porte de la Hôtel de Chevreuse. Oamenilor lui Séguier le-a scăpat însă lucrul cel mai important : ascunzătoarea din perete acoperită cu o mască de ipsos, în care erau păstrate hîrțile dintre cele mai importante și cheia corespondenței cifrate.

Ana de Austria susținu că în scrisoarea ei către Mirabel și alte persoane din Madrid ar fi cerut să se transmită rudelor sentimentele ei de simpatie și s-ar fi interesat de starea sănătății membrilor familiei regale a Spaniei. Regina a încercat să joace abil comedia împăcării depline cu odiosul cardinal. I se păru că reușise. În realitate, nu era vorba atît de farmecul irezistibil al spaniolei cît de o necesitate politică. Pentru consolidarea absolutismului, altfel spus pentru triumful politicii lui Richelieu, era deosebit de important să se nască un urmaș al tronului. Mama delfinului nu putea fi decît Ana de Austria, deoarece (și Richelieu își dădea seama de acest lucru) Roma n-ar fi fost de acord cu divorțul și cu o nouă căsătorie a regelui. Trebuia deci să se împace cu situația.

„Doresc — a scris Ludovic al XIII-lea la dictarea lui Richelieu — ca doamna de Sennescy să mă informeze despre toate scrisorile pe care regina le va expedia pe viitor, și care vor fi sigilate în prezența ei. doresc, de asemenea, ca prima domnișoară de onoare a reginei, Philandre, să mă informeze întotdeauna cînd regina va scrie ceva și să facă în așa fel încît aceasta să nu se întîmple

fără știrea ei, întrucît rechizitele pentru scris se află la ea“. În partea de jos a acestui document Ana de Austria a scris : „I-am promis regelui să respect cu sfințenie cele menționate mai sus“. Această promisiune nu o costa prea mult.

La 21 august 1637, Richelieu l-a interogat personal, în palatul său, pe La Porte. Acesta a declarat că poate face mărturisiri numai dacă îi va porunci regina. Ludovic al XIII-lea i-a cerut soției să-i poruncească în scris lui La Porte să declare tot ce știe, în caz contrar amenințînd că-l va supune pe majordom la cazne. Îngrijorată, regina s-a grăbit să facă mărturisiri suplimentare, și anume, că i-ar fi dat într-adevăr lui La Porte cifrul pentru legătura lui cu Mirabel, că a primit-o pe ducesa de Chevreuse în travesti, dar corespondența ar fi fost complet nevinovată. Regina a fost nevoită să-i scrie lui La Porte că îi poruncește să divulge toate tainele ei.

Încercări de a submina influența puternicului cardinal au făcut și alte persoane. Astfel, în decembrie 1637, duhovnicul lui Ludovic al XIII-lea, Caussin, care uneltea împotriva lui Richelieu, a pus la dispoziția monarhului, cu ajutorul favoritei regelui Louise La Fayette, o scrisoare a Mariei de Medici ce conținea atacuri la adresa lui Richelieu. După două ore cardinalul a fost înștiințat de acest lucru și a reușit să dea contralovitura. În ziua următoare Caussin a fost înștiințat de rege că nu mai are nevoie de serviciile lui. Curînd după aceasta iezuitul a fost expulzat din Capitală, iar documentele ce-i aparțineau au fost sechestrate.

În 1637 a izbucnit răscoala instigată de contele de Soissons și comandantul fortăreței Sedan, ducele de Bouillon. Ca și mai înainte, conspiratorilor li s-a promis sprijinul regelui spaniol și al împăratului german. Trupelor rebelilor li s-a alăturat un detașament imperial din 7 000 de soldați. În bătălia de la Mafée armata regelui a fost înfrîntă. Dar în 1641 a sosit o știre neașteptată — capul conspirației, contele de Soissons, a fost răpus de mîna unui asasin necunoscut. După moartea contelui de Soissons, ducele de Bouillon a preferat să ajungă la înțelegere cu Richelieu, iar ceilalți conspiratori s-au refugiat în străinătate.

Dar în același an a început să se înjghebe o conspirație și mai periculoasă pentru Richelieu, la care s-a reușit să fie atras într-o anumită măsură însuși Ludovic.

Sufletul noii conspirații a devenit unul dintre intimii regelui, Henri de Cinq-Mars, fiul unui partizan de-al lui Richelieu, mareșalul d'Effiat. În conspirație au fost din nou atrași nestatornicul Gaston d'Orléans, ducele de Bouillon și, desigur, Ana de Austria.

Conspiratorii au semnat un acord secret cu primul ministru al Spaniei, ducele de Olivares. Spaniolii urmau să atace Franța dinspre nord, iar ducele de Bouillon să le predea Sedanul, ceea ce ar fi împiedicat deplasarea armatei franceze în Catalonia.

Cel mai abil agent al lui Cinq-Mars era prietenul său viconte de Fontrailles, un slăt cocosat. Travestit în călugăr capucin, Fontrailles a călătorit la Madrid pentru a se întâlni cu Olivares și s-a întors cu acordul semnat. Informat de serviciul său secret despre călătoria unui francez oarecare la Madrid, se pare că Richelieu nu avea încă amănunte despre conspirație. După revenirea la Paris, Fontrailles a avut curajul să apară de câteva ori la curte și chiar în apartamentele cardinalului, având asupra lui periculoasele documente, care erau cusute în căptușeala hainei.

Numai că distribuirea copiilor acordului la conspiratori, care se aflau în acel moment în locuri diferite, s-a dovedit un lucru foarte dificil. Spionii cardinalului mișunau pretutindeni. Cinq-Mars, de pildă, îl bănuia pe abatele La Rivière, sfetnic de încredere al lui Gaston d'Orléans. Și nu fără temei: La Rivière era agent al lui Richelieu. În timp ce se căuta modalitatea de trimitere a acordului, un exemplar al acestuia a ajuns în minile cardinalului. Chiar și contemporanii au făcut diverse supoziții în legătură cu modul în care a ajuns copia la Richelieu. Unii socoteau că ar fi primit-o de la ducesa de Chevreuse, aflată atunci la Bruxelles (ea fugise din Franța încă în 1637). Dacă e așa, se explică de ce în testamentul său politic Richelieu s-a referit la ea cu vădit dispreț. După alții, cardinalul a aflat de acord din scrisorile guvernatorului spaniol al sudului Țărilor de Jos, don Francisco de Mello, interceptate de spionajul ministrului. Potrivit altui zvon, copia acordului ar fi fost găsită pe un vas eșuat în timpul unei furtuni în apropiere de Perpignan⁷⁷. De asemenea, trebuie avut în vedere că, începând din 1636, Richelieu avea la Madrid un agent important în persoana unui baron din Provence participant la conspirațiile precedente împotriva cardinalului. În

corespondența păstrată există aluzii referitoare, după cît se pare, la faptul că informațiile cu privire la acord proveneau într-adevăr de la el.

Unii istorici sînt de părere că participanții la conspirație ar fi putut fi denunțați de însuși Olivares în schimbul unei compensații din partea lui Richelieu. Dacă e așa, atunci Olivares a transmis probabil acordul prin comandantul francez din Catalonia, de Brézé, cumnatul cardinalului. Această ipoteză este însă contrazisă de multe lucruri. Trădătorul putea fi și Gaston d'Orléans. Dar pe conspiratori putea să-i denunțe și Ana de Austria, al cărei confident și amant, cardinalul Giulio Mazarini *, era sfetnicul cel mai apropiat și succesorul lui Richelieu la postul de prim-ministru al Franței. Enigma a rămas nedezlegată.

Conspiratorii se bizuiau în van pe ostilitatea ascunsă pe care, credeau ei, o nutrea Ludovic al XIII-lea față de ministrul său. Corespondența care s-a păstrat atestă cea mai strînsă colaborare între rege și cardinal; ea demonstrează că semnele de nemulțumire sau chiar de gelozie ale monarhului față de Richelieu erau mai curînd un joc și o simulare făcute cu mare abilitate. Această prefăcătorie i-a și determinat pe mulți contemporani să considere — această convingere generală au reflectat-o celebrele *Memorii* ale lui La Rochefoucauld — că regele l-ar fi urît pe prea perspicacele și infailibilul său ministru.

Primind textul acordului, Richelieu, grav bolnav, i l-a trimis lui Ludovic, și regele a aprobat arestarea lui Cinq-Mars. Desigur, regina și Gaston d'Orléans nu puteau fi atinși. Cît privește ducele de Bouillon, pe el l-a salvat soția, care i-a transmis lui Richelieu că, dacă soțul ei va fi executat, ea va preda spaniolilor fortăreața Sedanului. Ducele a fost grațiat, dar acest lucru l-a costat renunțarea la Sedan. Fontrailles a reușit să fugă peste graniță. Fiînd înștiințat că regele a fost vizitat de un trimis al cardinalului, și-a dat seama imediat că jocul era pierdut.

Richelieu a hotărît să demonstreze cu procesul lui Cinq-Mars că cei care i se ridică împotrivă nu scapă nepedepsiți; în același timp, a cerut ca judecata să se desfășoare cu respectarea tuturor formalităților prevăzute de lege. Dar, deși trădarea era evidentă, acest lucru nu era deloc ușor. Serviciul secret al lui Richelieu obținuse doar

* E vorba de cunoscutul cardinal Mazarin. — *Nota trad.*

o copie a acordului secret încheiat de conspiratori cu Spania. Cine putea confirma autenticitatea acestui document ? Richelieu a profitat din nou de trădarea ducilor d'Orléans și de Bouillon ; el le-a cerut și a obținut de la ei declarații scrise care confirmau concordanța copiei cu originalul acordului.

Dar nici asta nu era totul. Ministrul i-a dat clar de înțeles cancelarului Séguier, care conducea procesul, că așteaptă sentința de condamnare la moarte nu numai a lui Cinq-Mars, ci și a prietenului acestuia, de Thou, pe care îl considera un dușman mult mai inteligent, deci mai periculos. Or, nu exista nici o dovadă directă a participării lui de Thou la conspirație. Ce-i drept, îl vizitase din însărcinarea lui Cinq-Mars pe ducele de Bouillon, dar acest lucru se întâmplase înainte de a se fi definitivat conspirația. Ducele de Bouillon declară că discuțiile lui cu de Thou s-au referit doar la planul călătoriei lui Gaston d'Orléans la Sedan. Iar fratele regelui arată chiar că de Thou a încercat de mai multe ori să-l convingă pe Cinq-Mars să renunțe la organizarea conspirației. Pentru a îndeplini ordinul cardinalului, lui Séguier și colegilor săi nu le rămânea altceva de făcut decât să invoce legea din 1477, care prevedea pedeapsa cu moartea pentru nedenunțarea pregătirii unui act de înaltă trădare. Această lege nu fusese niciodată aplicată de atunci, și chiar în comisia alcătuită de Richelieu se putea conta cu greu pe majoritate de voturi în favoarea sentinței capitale.

Richelieu a dispus atunci să se organizeze o provocare. Lui Cinq-Mars i s-a spus că de Thou face depoziii în defavoarea lui, iar dacă fostul confident va recunoaște totul singur va scăpa de cazne și de execuție. După aceasta Cinq-Mars a declarat că de Thou știa de relațiile trădătoare cu Spania. În timpul confruntării cu Cinq-Mars, de Thou a mărturisit că a știut de acordul cu Madridul, dar numai după ce fusese încheiat, adăugînd că n-a declarat acest lucru în speranța de a-și salva prietenul, pentru care este gata să-și sacrifice și viața. Comisia nu avea nevoie de mai mult. Este adevărat, cîțiva judecători continuau să ezite. Dacă executarea lui Cinq-Mars a fost pronunțată în unanimitate, în privința lui de Thou voturile s-au împărțit. Pentru a curma lipsa de hotărîre a unora dintre membrii comisiei, Séguier a spus : „Gîndiți-vă, domnilor, la reproșurile ce se vor abate asupra voastră dacă îl veți condamna pe intimul regelui și îl veți

absolvi de pedeapsă pe confratele vostru, deoarece poartă aceeași mantie ca voi" (de Thou era consilier parlamentar). Ambii acuzați au fost condamnați la decapitare și confiscarea averii. La 12 septembrie 1642 ei au întâmpinat moartea cu multă bărbăție.

După opinia unor contemporani, împărțită și de anumiți istorici, minuta procesului a fost falsificată din porunca lui Richelieu: pentru cardinal era important să distrugă orice urmă că la început însuși Ludovic al XIII-lea încurajase intrigile lui Cinq-Mars împotriva atotputernicului ministru. Această acuzație nu a fost dovedită niciodată. Procesul lui Cinq-Mars a devenit unul dintre cele mai importante procese cu ajutorul cărora absolutismul regal a căutat să frângă împotrivirea feudalilor ce încercau să-și păstreze vechea independență față de coroană.

REGELE FINANTELOR

Procesul lui Nicolas Fouquet se numără printre cele mai mari din secolul al XVII-lea. El nu-și datorcăză celebritatea atât importanței pe care a avut-o cit persoanei acuzatului, apropiat de scriitori, care s-au ridicat în apărarea lui. În cazul Fouquet multe lucruri se explică prin dușmănia de neîmpăcat dintre el și Colbert, eminentul om de stat francez din acea epocă. La aceasta s-a adăugat rivalitatea aproape personală dintre Fouquet și tinărul rege Ludovic al XIV-lea.

Originar dintr-o bogată familie de bancheri și armatori, Nicolas Fouquet a făcut cariera obișnuită a burghezilor îmbogățiți, care prin cumpărarea funcțiilor de stat pătrundeau în rîndurile nobilimii. Ca procuror general al parlamentului, el s-a situat hotărît de partea succesorului lui Richelieu, cardinalul Mazarin, și i-a rămas credincios în ciuda tuturor evenimentelor. Cînd cardinalul a fost nevoit să plece temporar în Germania, Fouquet a îndeplinit la Paris importante misiuni din partea lui Mazarin. Răsplata nu s-a lăsat așteptată. În 1653 cardinalul victorios l-a numit pe Fouquet într-unul din cele două posturi de suprintendent (ministru) la finanțe. Bucurîn-

du-se de totală încredere a regentei Ana de Austria, Fouquet a devenit mîna dreaptă a cardinalului, fiindu-i multă vreme chiar și bancher personal. Fouquet a fost și înainte un om bogat, dar acum s-a îmbogățit și mai mult, nefăcînd o distincție riguroasă între finanțele statului și cele proprii. Tocmai în această perioadă se manifestă largul mecenat al lui Fouquet, generoasele pensii acordate de el scriitorilor și savanților. Ducea o viață de patron bogat, înconjurat de numeroși prieteni și clienți.

Lui Mazarin îi plăcea talentul suprintendentului de a găsi în momentele critice milioanele necesare. Cardinalul se temea de scandalul ce s-ar fi putut declanșa în cazul arestării și condamnării ajutorului său de ani de zile. De aceea, Mazarin a tăcut un timp, dar în primăvara anului 1661, în ajunul morții sale, i-a transmis lui Ludovic al XIV-lea prin duhovnicul său informații despre operațiile reprobabile ale lui Fouquet, recomandîndu-i să-l înlocuiască cu un alt intim al său, Colbert.

La rîndul său, Fouquet, presimțind nenorocirea, se decisese dinainte la o acțiune extrem de nesăbuită : să fortifice insula Belle-Isle, pe care o cumpăraseră, și în caz de extremă necesitate, să se apere acolo împreună cu oamenii lui de încredere. Gestul cel mai imprudent a fost consemnarea acestor planuri pe hîrtie și faptul că ele au rămas printre alte documente la castelul Vaux.

După moartea lui Mazarin, Ludovic al XIV-lea hotărî categoric că își va fi propriul său prim-ministru. Primind de la cardinal materialele compromițătoare despre Fouquet, la început regele nu numai că n-a întreprins nici o acțiune împotriva suprintendentului, dar aparent îi arăta toată bunăvoința, încredințîndu-i chiar purtarea tratativelor secrete cu Anglia și Țările de Jos. Era doar o mască. Mai mult, departe de a-l liniști pe Ludovic prin organizarea de serbări fastuoase în cinstea lui, Fouquet a stîrnit chiar ura monarhului prin curtea făcută favoritei acestuia de La Vallière.

Dezordinea din finanțele Franței îi oferea lui Ludovic toate temeiurile să-l destituie pe Fouquet și să-l dea pe mîna justiției. Suprintendentul era însă o persoană atît de influentă încît regele, luînd această decizie în primăvara anului 1661, a ținut-o un timp secretă. Mai întîi, Fouquet trebuia convins să-și vîndă funcția de procuror general al parlamentului parizian : cine deținea această funcție se bucura de privilegiul de a fi judecat de un tri-

bunal alcătuit din persoane de același rang. Ludovic nu considera încă oportun să încalce legea existentă și nu se putea bizui pe membrii parlamentului parizian în cazul lui Fouquet. Soluția a fost găsită. Suprintendentului i s-a dat de înțeles că va putea deveni succesorul cancelarului Séguier, care își va părăsi curînd postul din cauza bătrînetii. Ispitit de această perspectivă, Fouquet își vîndu funcția de procuror general, care îi oferise o anumită protecție.

Arestarea lui Fouquet a fost incredințată locotenentului de mușchetari d'Artagnan, care își trăise deja viața plină de aventuri, chiar dacă nu întru totul identice cu cele relatate de Alexandre Dumas în romanele sale cu mușchetari. Dacă ar fi să-l credem pe Dumas, curajosul gascon a fost, de-a lungul a aproape patru decenii, participant din culise la multe evenimente politice importante: în timpul lui Richelieu, Mazarin și în primii ani de cîrmuire personală a lui Ludovic al XIV-lea. Romanul nu e istorie, dar mulți cunosc, probabil, că intriga principală a fost împrumutată de Dumas din cartea lui Gatiien de Courtilz *Memoriile lui d'Artagnan*, apărută în 1700. Adăugăm că încă înainte cu 13 ani, în 1687, Courtilz publicase *Memoriile contelui de Rochefort*, pe care, de asemenea, Dumas le-a folosit.

Nu se știe încă dacă Dumas a avut cunoștință că autorul *Memoriilor lui d'Artagnan* și-a scris cartea pornind de la o persoană reală, că gasconul d'Artagnan a existat cu adevărat (numele lui complet era Charles de Batz de Castelmoré d'Artagnan), s-a născut în 1623, i-a avut ca prieteni pe mușchetarii Athos, Portos și Aramis, a participat la evenimentele relatate în cartea lui Gatiien de Courtilz și a fost ucis în timpul asediului Maestricht-ului în 1675.

Gatiien de Courtilz s-a născut în 1646 (după alte informații, în 1647), și, prin urmare, putea să se fi întîlnit cu d'Artagnan sau cel puțin cu persoane care l-au cunoscut bine pe locotenentul de mușchetari. Se pune însă întrebarea: sînt demne de încredere informațiile prezentate în *Memoriile lui d'Artagnan*⁷⁸, sau acestea sînt rodul imaginației lui de Courtilz? Începîndu-și cariera în armată și ajungînd la gradul de căpitan, Gatiien de Courtilz a devenit ulterior un scriitor prolific. Condeiiului său îi aparțin cîteva descrieri satirice ale vieții de la curte, pe care

le-a editat anonim pe cînd se afla în emigrație în Olanda. Înapoiindu-se în 1683 în Franța, Gatiens de Courtilz a fost închis la Bastilia, unde a stat șase ani. Pus în libertate, a plecat din nou în Olanda, unde a și publicat, printre alte cărți, *Memoriile lui d'Artagnan*, apoi s-a înapoiat din nou în Franța și iarăși a ajuns pentru multă vreme la Bastilia. A decedat la Paris în 1712.

Fără îndoială că în operele lui Gatiens de Courtilz, considerat uneori, nu fără temei, autorul primelor romane istorice din Franța, adevărul se îmbină cu o anumită doză de imaginație. Totodată, trebuie să ținem seamă că *Memoriile* erau privite de contemporani ca o sursă serioasă și demnă de încredere.

Desigur, d'Artagnan al lui Courtilz rămîne o umbră palidă a personajului literar creat de talentul lui Dumas. Smeț și neînfricat, la fel de nebiruit pe cîmpul de luptă și în disputele la o masă prietenească, cea mai bună spadă a regatului și o minte pătrunzătoare, devotament nestrămutat și calcul realist, necunoscînd nici un fel de piedici, curaj nemărginit, dispreț față de orice pericol, prezență de spirit în situații grele și cunoașterea intereselor proprii, ardoare a sentimentelor și spirit practic, entuziasm lîneresc și cunoașterea profundă a oamenilor, dezinteres nobil cînd erau lezate cîntea și prietenia, laolaltă cu zgîrcenia omului de afaceri care își cunoaște prețul și știe să-și vîndă scump serviciile — doar acest d'Artagnan, pe care l-am cunoscut din romanul lui Dumas, plin de contradicții și elan, de sinceritate și farmec, a cucerit inimile a milioane de oameni. Este puțin probabil ca prototipul lui să fi avut multe din aceste calități îndrăgite de cititorii lui Dumas, dar n-a fost nici un ins de duzină.

La început ne așteaptă o dezamăgire. Dumas plasază nașterea lui d'Artagnan cu 16 ani înainte, or viteazul gascon nu putea în nici un fel să participe la vreunul din evenimentele istorice descrise în *Cei trei mușchetari*, deoarece acestea au avut loc între anii 1625 și 1628. Dar o serie de aventuri trăite de d'Artagnan în roman, de pildă conflictul cu curteanul de vază (la Dumas este Rochefort) pe drumul spre Paris sau lupta cu nefasta și frumoasa lady Winter, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Courtilz, au avut realmente loc, numai că aproximativ cu 15 ani mai tîrziu, după moartea lui Richelieu. Trebuie adăugat doar că mulți dintre adversarii lui d'Artagnan în dueluri — și în acest caz Dumas prezintă persoane reale — n-au fost

omorîți, ci au trăit fericiți, unii chiar pînă la adînci bătrîneți. În schimb, la multe din evenimentele relatate în romanele *După douăzeci de ani* și *Viconte de Bragelonne sau după zece ani* d'Artagnan a fost într-adevăr un participant destul de marcant, chiar dacă nu tot atît de important ca în romanele lui Dumas.

Începînd din 1646 d'Artagnan a îndeplinit o serie de misiuni secrete din partea lui Mazarin, atît cu caracter militar cît și politic. Dar informația lui Courtilz că Mazarin i-a încredințat lui d'Artagnan o misiune secretă în Anglia nu-și găsește confirmarea în documente. Cînd, în martie 1651, Mazarin a fost nevoit să părăsească temporar Franța, d'Artagnan, fiind omul lui de încredere, a călătorit cînd la prințul-electoral al Köln-ului, cînd la Colbert, Fouquet și alți partizani ai cardinalului din capitala franceză. La sfîrșitul lunii decembrie a aceluiași an, Mazarin a revenit în Franța, și d'Artagnan a început să înfăptuiască un abil plan de atragere a înalților demnitari de partea cardinalului. Misiunile pe care le îndeplinea d'Artagnan erau de obicei o îmbinare stranie de diplomatie secretă și spionaj. Multe dintre ele ne-au rămas, probabil, necunoscute. S-a păstrat un fragment dintr-o scrisoare trimisă de Mazarin, la 9 noiembrie 1655, unuia dintre partizanii săi : „Englezul pe care vi l-am trimis prin intermediul părintelui iezuit d'Artagnan, vă va transmite, desigur, informații extrem de secrete și importante, după cum și eu am aflat, pe o altă cale, unele lucruri pe care le urzesc Cromwell, spaniolii aflați în Flandra și prințul de Condé”⁷⁹. D'Artagnan în rolul lui Aramis și, în plus, din însărcinarea lui Mazarin — așa ceva nu și-a imaginat nici măcar Dumas !

În 1655 sau 1656 d'Artagnan a fost numit în importantul post de căpitan al gărzii, apoi a devenit locotenent și căpitan de mușchetari, a participat la luptele cu spaniolii, pînă la încheierea păcii din Pirinei în 1659, iar mai tîrziu la luptele duse de Ludovic al XIV-lea împotriva Olandei.

La începutul domniei „regelui-soare“ a jucat un rol important în procesul Fouquet.

La 1 septembrie 1661 Ludovic al XIV-lea a poruncit ca d'Artagnan să fie chemat la Nantes, unde se afla atunci curtea, pentru a-i încredința arestarea lui Fouquet. Regelui i s-a raportat că locotenentul mușchetarilor este bolnav. Ludovic n-a crezut, bănuind că gasconul încearcă să se eschiveze de la o misiune neplăcută. La porunca sa,

mușchetarul a fost adus pe targă în cabinetul regal. Abia după ce s-a convins că ofițerul este într-adevăr bolnav Ludovic s-a mai îmblinzit. Se bizuia atât de mult pe devotamentul și abilitatea lui d'Artagnan încît a amînat arestarea lui Fouquet cu trei zile, pînă se va înzdrăveni gasconul. Fouquet a fost arestat de d'Artagnan la Nantes în ziua de 5 septembrie. Cînd mușchetarul a aflat că i se rezervă rolul de paznic al lui Fouquet la Pignerol i-a declarat lui Colbert :

— Prefer să fiu simplu soldat decît să devin temnicher.

— Duceți-vă și spuneți-i asta regelui — i-a răspuns ironic Colbert.

Mușchetarul i-a urmat fulgerător sfatul, și i-a comunicat lui Ludovic al XIV-lea refuzul său. Regele, care era binevoitor cu d'Artagnan, a suris doar :

— Pentru acest lucru vă stimez și mai mult, deoarece meseria de temnicher te îmbogățește, în timp ce meseria de militar...

Indulgența regelui se datora, probabil, faptului că își dăduse deja seama cît de puțin se potrivea mușchetarul pentru rolul rezervat. S-a găsit un candidat mult mai potrivit în persoana lui B. de Saint-Mars, ajutorul lui d'Artagnan.

Schimbînd de cîteva ori locul de detenție, Fouquet a ajuns la castelul Vincennes. Titlul de suprintendent a fost desființat, și Colbert, care preluase conducerea finanțelor, primi (și aceasta abia după cîteva ani) altă funcție — de controlor general. Concomitent au fost reținuți membrii familiei Fouquet, s-au făcut percheziții la castelele lui, unde, printre alte hîrtii, s-a găsit planul de apărare și fortificare a Belle-Isle-ului.

Nedorînd ca Fouquet să fie judecat de parlamentul parizian, Ludovic a emis la 15 noiembrie 1661 un edict cu privire la crearea unei camere speciale de justiție pentru cercetarea abuzurilor din departamentul finanțelor în ultimul sfert de secol. Programul atât de larg al reviziei era menit să justifice de ce procesul adiament al lui Fouquet a fost scos din competența parlamentului parizian, care avea dreptul să-și judece membrii. În afară de aceasta, lămurirea tuturor dezordinilor din administrarea finanțelor statului urma să îndrepte minia populației franceze, strivită de povara impozitelor, împotriva lui Fouquet. Membrii comisiei au fost aleși dintre dușmanii

acuzatului⁸⁰ și persoanele pe care se putea conta ca simpli executanți ai voinței regelui.

Ședințele camerei au început la 3 decembrie 1661, dar numele lui Fouquet, ca vinovat de proasta administrare a finanțelor statului, a fost pronunțat direct abia în luna martie a anului următor, când el a fost chemat la interogatoriu. Acuzatul a formulat tot felul de obiecții, susținând că numeroase date deosebit de secrete nu le poate prezenta camerei, deoarece avea dreptul să le comunice doar răposatului Mazarin și regelui. El s-a plîns de confiscarea unor hirtii care-i aparțineau și care ar fi conținut dovezi ale nevinovăției sale. Drept răspuns, fostului suprintendent i-a fost prezentat planul de apărare a Belle-Isle-ului, scris de el, ceea ce putea fi considerat o dovadă de înaltă trădare. Fouquet a rămas uluit la vederea acestui document. Uitase de existența lui și-l socotea demult distrus. Încercînd să se justifice, el susținu că nu era vorba decît de niște proiecte vagi, generate de răcirea relațiilor sale cu Mazarin, că după împăcarea cu cardinalul aceste vise deșarte au fost complet uitate și că el însuși oferise Belle-Isle-ul regelui.

Datele culese de cameră demonstrau altceva : Fouquet luase deja măsuri pentru realizarea planului, cumpărase corăbii, chipurile pentru scopuri comerciale, dar în realitate pentru crearea unei flote militare proprii, bîzîndu-se pe ajutorul prietenilor lui care ocupau posturi de comandanți ai unor fortărețe. În planurile lui Fouquet intra și încercarea de a desfășura agitație pentru convocarea Statelor generale — reprezentanță a stărilor care nu se mai întrunise de aproape o jumătate de secol, pentru a se sprijini pe ele în împotrivirea față de rege. Toate aceste lucruri păreau plauzibile, deoarece partizanii ministrului destituit nu au depus armele după arestarea lui. În apărarea lui au fost publicate pamflete, cel mai cunoscut dintre acestea fiind scris de poetul Pélisson. Aceasta a contribuit la o anumită reorientare a opiniei publice în favoarea acuzatului. (Voltaire a scris despre Fouquet că „scriitorii i-au salvat viața“.)

Cuvîntările lui Fouquet la proces au fost larg răspîndite și parțial publicate. El a obținut permisiunea de a-și angaja doi avocați, ceea ce anterior îi fusese refuzat (nu era admis în procesele de înaltă trădare). De altfel, Fouquet putea discuta cu avocații doar în prezența lui d'Artagnan. Dezbaterile judiciare se prelungeau tot mai

mult, spre marea nemulțumire a lui Ludovic. Președintele camerei, care nu justificase încrederea regelui, a fost de fapt înlăturat de la conducerea procesului, aceasta fiindu-i încredințată cancelarului Séguier. Au fost înlocuite și alte persoane, dar nici aceste măsuri n-au avut darul de a grăbi prea mult desfășurarea procesului. Fouquet, care între timp era transferat dintr-o închisoare pariziană într-alta (a fost și la Bastilia), trecea uneori la atac, contestînd minutele ședințelor, acuzîndu-l pe Colbert de falsuri sau amintindu-i lui Séguier de propria-i comportare dubioasă din anii trecuți, cînd cancelarul întreținuse legături secrete cu spaniolii.

Cei doi raportori ai camerei, care spre sfîrșitul anului 1664 și-au prezentat concluziile în cazul Fouquet, au avut aprecieri diferite. În ambele rapoarte Fouquet era declarat vinovat de delapidarea fondurilor statului, dar numai unul dintre raportori îl învinuia de crimă de lezmaiestate și înaltă trădare. Camera a respins cu majoritate de voturi propunerea de condamnare a acuzatului la moarte și s-a limitat la confiscarea averii și exilarea pe viață din Franța.

Regele declarase deschis că va aproba fără nici o ezitare sentința de condamnare la moarte. De aceea, verdictul camerei, atît de blînd după părerea sa, l-a interpretat ca o provocare : cu energia lui, Fouquet putea să-și facă în străinătate o nouă situație și apoi și-ar fi bătut joc de pedeapsa la care fusese supus. Membrii camerei au simțit curînd pe pielea lor întreaga măsură a supărării regelui. Unii dintre ei și-au pierdut posturile, altora li s-a poruncit să părăsească Parisul. Contrar obiceiului potrivit căruia regele trebuia ori să accepte sentința, ori s-o îndulcească, de data asta Ludovic a schimbat hotărîrea camerei în sens complet opus. În loc de exilare, Fouquet a fost condamnat la închisoare pe viață. Fostul ministru a fost trimis sub o pază puternică la fortăreața orașului Pignerol, din nordul Italiei, care aparținea pe atunci Franței. La Pignerol i-a fost dat lui Fouquet să-și petreacă, în condițiile unui aspru regim de detenție, ultimii cincisprezece ani de viață. Speranțele prietenilor că în scurt timp va fi grațiat nu s-au realizat datorită urii nepotolite a regelui Ludovic față de condamnat.

Chiar și contemporanii erau nedumeriți : de ce mînia regelui nu slăbea cu trecerea timpului ? Una dintre enigme rămîne totala pasivitate și indiferență a lui Fouquet în

ajunul arestării, el avînd timp mai mult decît suficient să o ia înaintea oricărui următor, să se ascundă la Belle-Isle (insula era păzită de o garnizoană plătită de el) sau pur și simplu să fugă în străinătate cu una dintre corăbiile lui. E greu să ne închipuim că Fouquet nu știa nimic de pericolul ce-l pîdea, de acțiunile dușmanilor săi, inclusiv ale lui Colbert și neastîmpăratei ducese de Chevreuse. Să fi fost bolnav, să se fi lăsat dus de lingușiri, sau a contat serios pe sprijinul parlamentului parizian, unde avea mulți partizani, ori, în sfîrșit, a preferat să se justifice public ? Sau poate că deținea secrete care după părerea lui îi puteau oferi o deplină ocrotire (ulterior a făcut deseori aluzie la așa ceva) ?

Ludovic al XIV-lea a ghicit bine caracterul ministrului dizgrațiat : chiar dacă deținea anumite secrete, nu le-a amintit nici la proces, nici în timpul îndelungatelor discuții din închisoarea Pignerol cu un alt deținut, ducele de Lauzun. După moartea lui Fouquet, la Paris circulau zvonuri că fostul suprintendent al finanțelor a fost otrăvit din ordinul regelui. Aceasta a alimentat diverse interpretări, care apoi au fost împodobite de supozițiile și fantezia cercetătorilor și romancierilor, contribuind la includerea a aproape celui mai celebru proces din Franța aceluși timp în istoria răfuiei extrajudiciare cu deținutul ce purta o mască de fier. O legătură între ele a existat, fără îndoială.

Enigma de trei secole a misteriosului deținut cu masca de fier continuă să rămînă nedezlegată, deși i s-a consacrat deja o întreagă bibliotecă. O vreme această istorie a avut rezonanță politică, reflectînd în mod elocvent arbitrariul monarhic, faimoasele *lettres de cachet* regale, mandatele de arestare emise deseori în alb, regimul de nedreptăți pentru majoritatea covârșitoare a populației Franței în perioada absolutismului. Apoi istoria deținutului cu mască de fier a trecut în categoria enigmelor istorice a căror nerezolvare oferă din cînd în cînd prilej pentru diverse ipoteze extravagante. Cine n-a fost identificat în spatele „măștii de fier” ? Fratele geamăn al lui Ludovic al XIV-lea și Molière, ducii de Beaufort și de Vairmandois, regele Carol I executat în 1649 de republicanii englezi și nepotul acestuia ducele de Monmouth, fiul nelegitim al lui Carol al II-lea, decapitat în 1685, un cavaler maltez de origine germană, patriarhul Armeniei ș.a.m.d. Dar treptat cercul candidaților s-a restrîns.

Se știe cu certitudine că „mască“ a fost adusă la Bastilia la 12 septembrie 1698 de noul guvernator al acestei închisori, fostul mușchetar Saint-Mars, deja cunoscut nouă. În jurnalul ajutorului comandantului Bastiliei, du Junca, se menționează că Saint-Mars l-ar fi adus cu el pe vechiul său prizonier, deținut la închisoarea din Pignerol. În momentul cînd Saint-Mars părăsea postul de guvernator al fortăreței din Pignerol, acolo se aflau cinci deținuți învinuiți de crime împotriva statului. Prin strădaniile și perspicacitatea cercetătorilor care au analizat amănunțit corespondența dintre Saint-Mars și șeful lui, faimosul ministru de război Louvois, iar după moartea acestuia cu fiul și succesorul său Barbezieux, s-a reușit ca din cei cinci să fie excluși trei deținuți, rămînînd pentru rolul de „mască“ doar doi „candidați“.

În primul rînd, contele Ercole Mattioli. Acest ministru mantovan primea mită de la guvernul lui Ludovic al XIV-lea, dar îi înșela încrederea. În 1679 italianul a fost ademenit pe teritoriul francez și trimis în fortăreața Pignerol. Istoricul francez F. Funck-Brentano afirma că identitatea dintre Mattioli și „mască“ a fost dovedită cu precizie matematică. (Și în actul de deces al deținutului cu mască, din 1703, acesta este numit „Marchialy“.) În ultimul timp pozițiile „mattioliștilor“ au început să se clatine. S-a stabilit, între altele, că arestarea lui Mattioli a fost un fapt larg cunoscut, fiind chiar relatată de ziarele olandeze. Apoi, Mattioli nu era cunoscut personal de nimeni în Franța, deci nu era necesar ca el să fie deținut în închisoare cu mască pe față. Principalul candidat a devenit după aceea un anume „servitor Eustache Dauger“, arestat în 1669. Dar, scria în 1952 cunoscutul om de știință francez G. Mongrédien, ridicînd masca de fier, cercetătorii au descoperit un om fără personalitate și fără biografie⁸¹. După toate probabilitățile, „Eustache Dauger“ este un pseudonim. În 1965, academicianul M. Pagnol⁸² a încercat să folosească această concluzie pentru a reinvia vechea versiune emisă încă de Voltaire și popularizată de A. Dumas în romanul *După zece ani (Viconte de Bragelonne)*. Conform acestei versiuni, „masca“ ar fi fost fratele lui Ludovic al XIV-lea, condamnat la închisoare pe viață din considerente de politică de stat.

Încă în secolul al XIX-lea, printre candidații la rolul „măștii“ se număra și Fouquet, dar candidatura lui a fost

respinsă categoric de „mattioliști“, care dominau în acea vreme. În 1969, ziaristul francez P. J. Arrèse a publicat cartea *Masca de fier*⁸³, în care a căutat să sprijine cu argumente noi vechea ipoteză că „masca“ ar fi fost supra-intendentul de finanțe condamnat.

Faptul cel mai impresionant îl constituie argumentarea foarte amănunțită de către Arrèse a tezei că după moartea lui Mazarin și căderea lui Fouquet aproape toate posturile centrale din aparatul de stat au fost acaparate de Colbert și Louvois, de numeroasele lor rude și clienți, care constituiau de fapt un singur „clan“ legat prin răspundere solidară. Toate persoanele care fuseseră implicate în soarta „măștii“ erau invariabil reprezentanți ori persoane de încredere ale acestui „clan“. La rîndul său, Saint-Mars, desemnat în 1665 temnicer al condamnatului Fouquet și recompensat cu generozitate cu bani și pămînturi pentru devotamentul său, și-a luat ca ajutoare la Pignerol pe vărul său de Blainvilliere, nepoții Louis și Guillaume de Formanoire (aceștia îndeplineau rolul de curieri în transmiterea unor rapoarte deosebit de importante la Paris) și pe maiorul Rosarger, care a certificat, după 39 de ani, moartea lui „Marchialy“ la Bastilia.

Mai mult, se pune întrebarea cît de informat era Ludovic al XIV-lea cu privire la corespondența pe care o purta ministrul său de război Louvois cu Saint-Mars. Deși Louvois invoca invariabil „voința regelui“, aceasta nu era decît forma obișnuită în care miniștrii își exprimau dispozițiile lor pentru subalterni. Nici măcar hîrțile semnate de Ludovic al XIV-lea nu erau neapărat emise de el : se știe că existau secretari în obligația cărora intra să imite semnătura regelui. Toate aceste lucruri aruncă o lumină nouă asupra vechii enigme. Arrèse depășește însă limitele verosimilului cînd îl înfățișează pe Ludovic al XIV-lea ca pe o marionetă lipsită de voință, un „manechin regal“ ce îndeplinea poruncile „clanului“ lui Colbert și Louvois. Argumentele sînt extrem de neconvingătoare, ele dovedind doar că, invocînd interesele statului, miniștrii reușeau deseori să-l tragă pe sfoară pe suveran, să-l determine chiar să-și schimbe hotărîrile luate anterior. Acest lucru îl știu toți cei care cunosc istoria domniei lui Ludovic al XIV-lea. Dar nu constituie nicidecum un temei pentru a-l socoti pe „regele soare“ incapabil de a se opune

recomandărilor miniștrilor săi. Prezentarea lui Ludovic bun doar să inventeze peruci sau să-și piardă timpul cu amantele alese de „clan“ este departe de realitate și îi servește lui Arrèse tocmai ca bază pentru teoria sa. Arrèse presupune că Colbert și Louvois s-au temut încă mulți ani de zile de revenirea lui Fouquet la putere, deoarece averile lui imense trecuseră în mâinile rudelor lor. Nu există însă nici un fel de dovezi că ar fi existat asemenea temeri. Avînd în vedere ura pe care o nutrea regele față de fostul suprintendent al finanțelor, putea fi vorba doar de o oarecare ușurare în viitor a soartei lui, cel mult de eliberarea din închisoare. Nici presupunerea că după arestare Fouquet și-ar fi menținut mulți ani o partidă puternică la curte și în Capitală nu este confirmată de fapte.

Un exemplu de atotputernicie a clanului este după Arrèse și soarta lui d'Artagnan. Bazîndu-se în mare parte pe memoriile mușchetarului din expunerea lui Gatien de Courtilz, Arrèse ne prezintă versiunea că d'Artagnan a fost mituit, iar apoi ucis de oamenii „clanului“. Subordonații lui Fouquet i-au cerut mușchetarului să-și plătească funcția. Adversarii suprintendentului i-au dat lui d'Artagnan suma necesară și ca urmare încercarea lui Fouquet de a-și repara greșcala și a-l atrage pe d'Artagnan de partea sa a eșuat. Întrucît mușchetarul devenise foarte apropiat de rege, Ludovic a fost convins să-l numească guvernator al Lille-ului. Curînd însă, acest post i-a fost redat maresalului d'Humières, legat prin tot felul de relații de rudenie cu „clanul“ dușmanilor lui Fouquet. La cîteva luni după aceasta, d'Artagnan, pe care mușchetarii l-au pierdut din vedere în timpul unei ciocniri cu inamicul, a fost găsit mort pe cîmpul de luptă lîngă Maestricht.

Conform ipotezei lui Arrèse, Saint-Mars nu numai a fost, ci a și rămas tot timpul temnicerul unui singur deținut, respectiv Fouquet, toți ceilalți neprezentînd nici o importanță pentru guvern, cu excepția „măștii“, în același timp și un „vechi deținut“, și o persoană importantă. Este cert că ducele de Lauzun, unul dintre captivii de la Pignerol, a fost eliberat. Considerînd că Fouquet a murit în 1680, nici unul dintre deținuții de la Pignerol nu îndeplinește dubla cerință de a fi în același timp și „vechi deținut“ și persoană importantă. Arrèse consideră că singura

soluție posibilă și matematic exactă ar fi aceea că în 1630 a murit Eustache Dager, iar Fouquet i-a luat locul în celulă, care de la bun început nu fusese amenajată pentru un servitor oarecare, ci tocmai pentru această substituție. Nimic nu contrazice această soluție, cel puțin nu există documente care să certifice decesul și înhumarea lui Fouquet, nu există procesul-verbal de autopsie. De aceea, deși din punct de vedere legal Fouquet era în 1673 deja decedat (în acest an soția lui a fost recunoscută moștenitoare a supraintendentului), nu există date oficiale privind moartea lui nici în 1680. Sicriul sigilat în care se afla cadavrul i-a fost predat fiului lui Fouquet la 17 aprilie 1680, la 25 de zile după moarte, când nici vorbă nu mai putea fi de a fi deschis. Se știe că înhumarea cadavrului lui Fouquet s-a făcut la biserica St. Claire, apoi sicriul a fost transferat la Paris și reînhumat în cavoul familiei de la mănăstirea din strada St. Antoine. Dar acest lucru s-a făcut abia la 23 martie 1681, respectiv după un an de la moarte.

Analiza corespondenței dintre Louvois și Saint-Mars atestă că în momentul morții lui Fouquet, 23 martie, copiii lui nu s-au aflat la Pignerol și el n-a murit, cum se crede, în brațele fiului său mai mare, contele de Vaux. Din scrisoarea lui Louvois din 8 aprilie 1680 rezultă că de Vaux a reușit, cu asentimentul lui Saint-Mars, să ia cu sine hîrțile tatălui său. Pe de altă parte, Louvois i-a recomandat lui Saint-Mars să pună sub cheie hîrțile lui Fouquet. Din rapoartele lui Saint-Mars rezultă că el a găsit niște hîrtii în buzunarele îmbrăcăminții lui Fouquet abia la 4 mai 1680, adică după 42 de zile de la data oficială a decesului. Cu alte cuvinte, în toate aceste zile pretinsul decedat a continuat probabil să scrie, iar din hîrțile sale s-a făcut un întreg pachet, care i-a fost expediat lui Louvois.

Fouquet era „cel mai vechi deținut“ al lui Saint-Mars, cum este numită „masca“ în corespondență. În 1703 — anul morții „măștii“ — el ar fi trebuit să aibă 89 de ani. Asemenea cazuri de longevitate n-au fost chiar puține la contemporanii lui Fouquet curteni, nobili și înalți demnitari (Arrèse menționează asemenea exemple). Mama lui Fouquet a trăit chiar pînă la 91 de ani.

Argumentele lui Arrèse în sprijinul ipotezei sale nu demonstrează un mic amănunt : decesul real al lui Fouquet

la 23 martie 1680. Mai mult, nimic nu atestă că suprain-tendentul de 65 de ani, care după anii îndelungați de re-cluziune își pierduse partizanii, ar mai fi putut deveni con-ducătorul unei partide în stare să se opună lui Colbert și Louvois. Dacă ar fi fost într-adevăr așa, atunci, după cu-vintele lui Arrèse, machiavelicii Colbert și Louvois, care insistaseră în timpul procesului lui Fouquet ca acesta să fie condamnat la spânzurătoare, firește că ar fi găsit, cu concursul lui Saint-Mars, mijlocul de a scăpa de dușmanul lor și nu ar fi înscenat comedia cu presupusa lui moarte și transformarea în „mască“. Cu atât mai mult cu cât Col-beret și Louvois, iar apoi succesorii lor, nu aveau nici un motiv să continue mai mult de 23 de ani această comedie după moartea „oficială“ a lui Fouquet, din moment ce prizonierul trebuie să fi devenit de mult un bătrîn nepu-tincios. Am mai menționat că de neconvingătoare este afir-mația lui Arrèse că Ludovic al XIV-lea a fost o simplă marionetă a lui Louvois și Colbert, iar după moartea cele-brilor săi miniștri o jucărie în mâinile rudelor acestora; inclusiv a foarte tinărului încă Barbezieux (M. Pagnol, dim-potrivă, consideră că Louvois și Barbezieux au fost otră-viți de Ludovic !)

La titlul *Masca de fier* Arrèse a adăugat subtitlul „O enigmă în sfârșit dezlegată“. Mai corect ar trebui spus că această carte a făcut din vechea enigmă un mister și mai de nepătruns, deoarece argumentele lui Arrèse împotriva candidaturii reale la rolul de „mască“ a lui Eustache Dau-ger nu pot fi neglijate. Arrèse a urmat exemplul unor predecesori, în primul rând al lui M. Pagnol, care subliniau că pînă la noi n-au ajuns decît mici fragmente din cores-pondența lui Saint-Mars cu ministrii, că a fost distrusă deliberat acea parte a corespondenței care putea oferi cheia enigmei. Chiar Saint-Mars menționa deseori că în afară de rapoartele oficiale mai trimitea și scrisori cu ca-racter privat. Toate aceste scrisori au dispărut.

De altfel, moda avansării candidaturii lui Fouquet se pare că trecuse. Un descendent îndepărtat al lui Saint-Mars, anume P.M. Dijol, a publicat în 1978 un studiu în care afirmă că „masca“ ar fi fost un negru, Nabo, paj al Mariei-Tereza, soția lui Ludovic al XIV-lea, care ar fi stir-nit supărarea regelui. După aceea el a fost pajul soției gu-

vernatorului din Dunkerque, unde i s-a dat alt nume („Nabo a devenit Dauger“)⁸⁴, iar apoi a fost trimis la Pignerol ; acolo, între altele, a fost un timp și în serviciul lui Fouquet. La Pignerol există în prezent un „Centru permanent pentru studierea «măștii de fier»“, care, luînd cunoștință, la două întruniri ale sale — septembrie 1974 și octombrie 1976 — de argumentele prezentate atât de Dijol cît și de Arrèse și adepții lui s-a pronunțat în favoarea candidaturii pajului negru al reginei...

Achizițiile demonologiei

TEORIA

„Dar nu numai simpla dorință de a contribui la un lucru atât de complicat ca studierea puterii enigmatice a Diavolului și a domeniului care îi este accesibil mă îndeamnă să întreprind această narațiune cu nimic înfrumusețată...” Cuvintele citate, rostite de un martor ocular la procesele vrăjitoarelor, erou al cunoscutului roman al lui V. I. Briusov *Îngerul de foc*¹, le-ar putea repeta fiecare cercetător care abordează o temă atât de neobișnuită, aparent departe de preocupările științei dar de fapt strâns legată de chestiuni politice dintre cele mai importante, de psihologia socială a unei întregi epoci și îndeosebi de istoria proceselor politice. Celebrul istoric francez J. Michellet a scris despre „triumful Satanei” în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Dacă nu considerăm acest triumf rezultatul unui miracol, atunci merită să încercăm să înțelegem cauzele unei asemenea „creșteri” rapide a prestigiului Necuratului.

Desigur, credința în magie, draci, vrăjitori și vrăjtoare își are obârșia în antichitatea îndepărtată. Legislația celor mai „întunecate” secole (cum era numit cîndva Evul mediu timpuriu) prevedea pedepse relativ blînde pentru cei acuzați de magie, sau pur și simplu se interzicea prigonirea lor. În secolul al VII-lea împăratul Carol cel Mare a interzis — sub amenințarea pedepsei cu moartea — „obiceiul

păgîn“ de ardere pe rug a vrăjitoarelor în Saxonia proaspăt convertită la creștinism. În colecția de hotărîri ale sinoadelor bisericești din anul 906 se arăta că convingerea unor femei că ar fi zburat la sabat se datorează uneltirilor Satanei, și că a crede aceste povești e totuna cu a cădea în erezie. Iar peste șase secole, la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, a triumfat părerea diametral opusă că trebuie socotite uneltiri ale Diavolului și erezie tocmai punerea la îndoială a horelor satanice”. Și aceasta în ciuda faptului că persecutarea și judecarea vrăjitorilor contraveneau fățiș conștiinței juridice a epocii, bunului simț al oamenilor, mentalității populare. Încă în anii '30 ai secolului al XVI-lea, cînd se apropia valul persecuțiilor, poetul popular german Hans Sachs declara :

*Des Teufels Ehe und Reutterey
Ist nur Gespenst und Fantasey*

(căsătoria cu dracul și zborurile cu el sînt doar iluzie și născocire).

Despre opoziția populară mărturisește involuntar și unul dintre prigonitori, Nicolas Remi, autorul cărții *Dæmonolatria* („Serviciul Satanei“, 1595). Consilier intim al ducelui de Lorena Carol al III-lea, Remi a prezidat sute de procese ale vrăjitoarelor, pronunțînd nenumărate sentințe capitale. În cartea amintită el prezintă cifre : în decurs de 15 ani (pînă în 1591) au fost arse din ordinul lui peste 800 de persoane, 15 deținuți s-au sinucis de teama torturilor, cîtiva au rezistat tuturor chinurilor. Totuși, peste 800 de oameni au reușit să fugă. Cu toate acestea, nu au existat forțe în stare să reducă simțitor amploarea prigoanei.

„Vinătoarea de vrăjitoare“ s-a întemeiat pe propaganda îndelungată și sistematică a superstiției, care mai înainte afecta slab viața societății, propagandă ce folosea toate formele de constrîngere ideologică : de la amvonul bisericii la teascul tipografic, de la tratatele științifice la procese și chiar la consecința lor ireversibilă — arderea publică a condamnaților. Căci autodafeul nu era numai un mijloc de teroare, ci și un instrument de influențare psihologică a gloatei, în particular de convingere a acestora de realitatea și larga răspîndire a uneltirilor acoliților Antihristului.

Principalele idei ale demonologiei s-au maturizat spre sfârșitul secolului al XV-lea³, însă dezvoltarea lor rapidă are loc în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Într-o enciclopedie specială din 5 decembrie 1484, papa Inocențiu al VIII-lea, elogiind activitatea inchișitorilor Heinrich Institoris și Jacob Sprenger în Germania, i-a atacat vehement pe „acei clerici și mireni care își supraapreciază puterea de înțelegere” încercând să împiedice persecutarea vrăjitoarelor pe domeniile lor laice și bisericești. Încurajați de aceste elogii, Heinrich Institoris și Jacob Sprenger au publicat în 1487 *Ciocanul vrăjitoarelor*, cartea cu adevărat funestă a Evului mediu. Autorii acestui op nefast știau foarte bine că pînă la ei nu se cunoșteau prea multe lucruri despre procesele vrăjitoarelor. Sprenger și Institoris au exprimat chiar o ipoteză „îndrăzneță” : poate că în vechime, în vremurile biblice, nu au existat vrăjitoare, dar acum, datorită depravării generale, numărul acestor slujitoare ale Diavolului crește necontenit, ca și însușirea lor de a face rău. La începutul opului ei polemizează cu aceia care, invocînd hotărîrile sinoadelor, negau realitatea vrăjitoriei. Inchișitorii susțineau că în acele hotărîri este vorba numai de zboruri ce erau produsul imaginației, -și nu de zboruri reale ale vrăjitoarelor. „A galopa cu Diana sau cu Irodiada nu înseamnă altceva decît a galopa împreună cu Diavolul care și-a luat alt chip”. De aceea, conchid triumfător autorii *Ciocanului vrăjitoarelor*, cuvintele sus-menționate din hotărîrile sinoadelor nu trebuie extinse asupra „faptelor vrăjitoarelor în genere, deoarece există mai multe feluri de vrăjitorie”⁴.

Ciocanul vrăjitoarelor a constituit începutul unui șuvoi tulbure, în creștere rapidă, de lucrări demonologice, ai căror autori nu întîmpinau greutăți în găsirea de editori. Cît privește proporțiile răului, într-un tratat anonim apărut în 1581 erau prezentate cifre absolut precise : numai în Franța există 72 de prinți ai infernului și 7 405 920 de demoni. În alte lucrări se menționa că numărul magic 6 trebuie înmulțit cu 66, suma obținută înmulțită din nou cu 666, apoi încă o dată cu 6 666 și astfel vom obține datele pe deplin întemeiate referitoare la numărul oștiri Diavolului.

După demonologi, sabbaturile se împărțeau în sabbatur mici și mari. La acestea din urmă se adunau vrăjitoarele dintr-un întreg district. Ungîndu-se cu o alifie magică, el

puteau străbate pe mătură orice distanțe. Ajungînd la sabat și arătînd la control pecetea Diavolului pe care o aveau pe corp — un loc insensibil pe care l-a atins cîndva Diavolul —, vrăjitoarele începeau să se închine stăpînului infernului... Sabatul, desfășurat, după părerea demonologilor, de obicei lingă o spînzurătoare, lingă ruinele unui castel sau mănăstiri, era o batjocorire a slujbei religioase. Participanții la sabat își băteau joc de bolez, călcau în picioare crucea, se lepădau de Dumnezeu, de Maica Domnului și de sfinți. După ce dansau la lumina făcliilor, urma ospățul, la care se serveau drept bucate broaște și cadavre de copii nebotezați, se desfășurau orgii dezgustătoare. Apoi urma liturghia neagră, pe care o ținea „prințul întunericului“. Oribila petrecere continua pînă la cîntatul cocoșilor. Înapoindu-se la casele lor, vrăjitoarele distrugeau semănăturile. De altfel, ele făceau rău oamenilor, animalelor și plantelor și cu alte prilejuri.

Demonologii erau nevoiți să recurgă la tot felul de șiretlicuri în căutarea răspunsului la întrebări care se impuneau de la sine : de ce Diavolul nu le ajută cu nimic pe vrăjitoare cînd acestea ajung pe mîna justiției ? Sau măcar nu-și avertizează ajutoarele despre arestarea care le amenință ? Iar semnul Satanei pe corp este un ajutor direct dat inchizitorilor ! De ce sînt vrăjitoarele atît de neajutate și nu le pot face rău judecătorilor sau călăului ? Apoi, de ce cît se află în libertate vrăjitoarele nu primesc nici un dar de la Diavol ? Doar majoritatea lor sînt sărace, multe sînt bătrîne, slujite de boli ș.a.m.d. La toate aceste enigme se căutau diferite explicații, care se rezumau de obicei la aceea că Satana îi înșală întotdeauna pe cei care pactizează cu el, că aurul și pietrele lui scumpe se dovedesc în realitate un gunoi jalnic, că așa stau lucrurile și cu alte bunuri provenite de la stăpînul infernului. Astfel, s-a stabilit categoric că vrăjitoria nu are putere în timp de război, altfel fiind inexplicabil de ce nici un prinț sau conducător de oști nu a putut recurge la această armă. E drept că s-a încercat folosirea vrăjitoarelor în război. În 1560, regele Suediei a sperat să oprească ofensiva oștilor daneze cu ajutorul a patru vrăjitoare. Rezultatul a fost descurajant, iar o vrăjitoare a căzut chiar în mîinile cavaleriștilor inamici.

Regele Iacob I, „cel mai erudit prost al întregii lumi creștine“ (cum îl numeau contemporanii), scrisese chiar tratatul *Demonologie*. Era nelipsit la arderea vrăjitoarelor și a

ereticilor. În timpul unei execuții, ciudatului monarhi i s-a părut că l-a auzit pe Necuratul spunând în limba franceză : „Iată un rege care este un om divin“. Măgulit, pentru a întei lupta „științifică“ împotriva vrăjitoriei, regele Iacob a instituit un fond din care se acordau premii studenților în teologie de la Universitatea Cambridge pentru comunicări despre vrăjitoare. Iacob hotări să aducă pe calea cea bună și Țările de Jos vecine. În 1604, tratatul „înțeleptului Solomon“, cum îl numeau lingușitorii pe rege, a fost tradus acolo în limba olandeză.

Un mare rol în propaganda și fundamentarea prigoanei au jucat iezuiții — detașamentul de asalt al contrareforme catolice. Dar Ordinul iezuiților n-a avut mereu aceeași poziție nici măcar în limitele aceleiași țări, fără a mai vorbi de Europa în ansamblu. De altfel, o asemenea similitudine ar fi contrazis însăși esența acestui ordin strict centralizat, care își urmărea scopurile prin orice mijloace. Printre acestea se numărau și acțiuni contrare liniei oficiale a „Companiei lui Iisus“, și lucrările unor iezuiți care îndeplineau dispozițiile secrete ale conducerii. Se admitea chiar și o atitudine îngăduitoare față de acțiunile unor membri ai ordinului, dictate uneori nu de motive politice perfide, ci de compasiunea umană sinceră față de victimele monstruoaselor procese ale vrăjitoarelor. Această toleranță era și ea în folosul ordinului, chiar dacă nu aducea roade imediat.

Preotul Cornelius Loos, care se pronunțase vehement împotriva răscoalei compatrioților săi din Țările de Jos și a devenit cunoscut ca avocat al catolicismului, a încercat să publice în 1591 la Köln cartea *Despre magia adevărată și cea falsă*. Nunțiul papal a interzis editarea cărții, iar autorul ei a fost surghiunit la o mănăstire,

Alta a fost soarta lucrării colegului său de ordin Martin Del Rio, originar tot din Țările de Jos spaniole. Acest iezuit se număra printre cei mai renumiți demonologi din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Deținea postul de vicecancelar al Brabantului, era profesor la mai multe universități din sudul Țărilor de Jos. Dușman înfocat al revoluției din Țările de Jos (răscoala distruseseră castelul tatălui său, iar pe Martin Del Rio îl obligaseră să emigreze temporar în Spania), el scria în prefața cărții sale *Cercetări despre magie* (1596), că persecutarea vrăjitoriei a devenit acum mai importantă decât în vremurile de odi-

nioară. (Cartea lui Del Rio a rezistat la 20 de ediții, ultima în 1746.)

Confesorul prințului elector al Bavariei, iezuitul Drechsel afirma : „Există unii creștini nesimțitori, nedemni de acest nume, care se împotrivesc din toate puterile stîrpirii depline a seminției vrăjitoarești, pentru a nu suferi crunt, chipurile, oameni nevinovați. Blestemați să fie acești dușmani ai respectului divin ! Doar în legea divină se spune foarte clar : Pe vrăjitori să nu-i lăsați să trăiască ! Din poruncă divină mă adresez cu toată puterea vocii mele episcopilor, prinților și regilor : nu lăsați vrăjitoarele în viață ! Această ciumă a neamului omenesc trebuie nimicită prin foc și sabie“. Predicatorii protestanți se străduiau să nu rămînă mai prejos de crainicii catolicismului intransigent. Luteranul Meder spunea : „Toți bunii creștini trebuie să lupte pentru ca pe pămînt să nu rămînă nici urmă de vrăjitoare. În această privință nimeni nu trebuie să manifeste milă. Soțul nu trebuie să intervină pentru soție, copiii nu trebuie să implore îndurare pentru părinți. Toți trebuie să ceară pedepsirea acelor care s-au lepădat de Dumnezeu, așa cum a poruncit însuși Domnul“.

Fără îndoială că numeroasele lucrări ale demonologilor au contribuit mult la crearea climatului psihologic în care a început să ia amploare epidemia persecuțiilor, care a cuprins Europa occidentală în secolul al XVI-lea și s-a întins pe tot parcursul secolului al XVII-lea. Mania prigoanei se accentua cu fiecare deceniu. Anii 1550—1600 au fost mai cumpliți decît cei 50 de ani anteriori, prima jumătate a secolului al XVII-lea mai cumplită decît a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În epoca în care Leonardo da Vinci cerceta scrutător tainele naturii și anticipa în genialele sale schițe avioanele și submarinele viitorului îndepărtat, autorii tratatului *Ciocanul vrăjitoarelor* și nenumărați colegi ai lor căutau cu zel să depisteze în viața cotidiană uneltirile Satanei, să găsească mijloacele prin care să-i poată demasca pe păcătoșii care aveau legături cu prințul infernului. Într-o vreme, cînd se vorbea despre descoperirea lui Copernic era o crimă să te îndoiești de sabatul vrăjitoarelor. În timp ce Thomas Morus își crea nemuritoarea *Utopie*, discipolii lui Torquemada perfecționau cu rîvnă rețeaua tribunalelor inchizitoriale în întreaga Spanie. Teascul tipografic, care reda omenirii tezaurele culturale ale Antichității pă-

gine, contribuia în același timp la inundarea Europei cu sumbrele lucrări ale demonologilor. Chiar și primele foi de știri — „strămoșii“ ziarului de astăzi — au început să fie scoase în Germania cu același scop lăudabil de a informa mai repede populația despre vrăjitoarele demascate și arse.

Nu e de prisos să amintim că Ignățiu de Loyola a fost contemporan cu Rabelais, iar procesele vrăjitoarelor au cunoscut apogeul în vremea lui Kepler și GaŃlei, Francis Bacon și Descartes. Mai mult, profundele cunoștințe științifice, care datorită lucrărilor demonologilor începuseră atunci să-i fie atribuite Diavolului, făceau suspectă însăși erudiția. Pe bună dreptate, un istoric francez al științei scria că „Renașterea a fost epoca în care superstiția cea mai profundă și mai grosolană se răspindea în proporții monstruoase și se afirma incomparabil mai puternic decât în Evul mediu“⁵. (Ar trebui precizat doar că este vorba mai ales de Renașterea tirzie.)

Demonologia a jucat în secolul al XVI-lea un rol complex și plurivoc⁶. Pentru a înțelege acest lucru, trebuie ținut cont că Renașterea devenise nu numai perioada familiarizării cu moștenirea culturală a lumii antice, ci și a renașterii vechilor credințe populare, respinse din diferite motive de creștinismul victorios și uitate în multele secole de dominație absolută a acestuia. Mai mult, interesul pentru aceste credințe — mai precis, superstiții — putea căpăta caracterul de opoziție față de controlul multilateral al Bisericii asupra gândirii științifice, de protest împotriva sterilității scolasticii, chiar de revendicare a dreptului la cercetarea experimentală liberă a problemelor considerate exclusiv de domeniul teologiei.

Încă la începutul secolului al XVII-lea, F. Bacon, adevăratul părinte al materialismului englez și al științelor experimentale moderne, îl caracteriza pe cîrcotașul și permanentul dușman al adevăratei filozofii astfel : „Acest dușman este superstiția, sîrguința oarbă și lipsită de măsură față de religie“. Și același Bacon, în renumitul său tratat *Despre demnitatea și înaintarea științelor*, clasa studiarea „duhurilor necurate, lipsite de vechea lor condiție“ printre sarcinile firești ale teologiei, adăugînd : „Relațiile acestea și folosirea ajutorului lor sînt nepermise, indiferent cit ar fi ele deenerate și admirate. Dar studiarea și cunoașterea naturii, puterii și vicleniei lor, nu numai cu ajutorul anumitor pasaje ale Sfintei scripturi, ci

și prin meditație și cercetare experimentală, nu ocupă în nici un caz ultimul loc în cadrul înțelepciunii clericale“.

Se poate spune fără exagerare că polemica dintre demonologi, la fel ca disputele religioase, era o reflectare a antagonismelor sociale și a conflictelor politice ale epocii. Propagandiștii demonologiei nu erau chiar toți niște monștri mărginiți și cruzi, nu erau nici măcar inconsecvenți din punctul lor de vedere. Astfel, demonologia cunoscutului gânditor politic Jean Bodin era, cel puțin formal, într-un acord logic total cu concepțiile sale filosofice. Majoritatea autorilor de scrieri demonologice nu erau de fel fanatici. Dimpotrivă, erau de regulă oameni de știință, erudiți, deseori autori ai unor studii speciale în cele mai diverse domenii ale cunoașterii, care evidențiau o judecată clară și priceperea de a analiza un lucru din diferite unghiuri utilizând toate informațiile accesibile, trăgând concluzii corecte din analiza precisă, logică a faptelor. În anii '30 ai secolului al XVII-lea, în Franța, după câteva mari procese de vrăjitorie (preotul Grandier și alții), problemele demonologiei au fost dezbătute cu aprindere în sălile Capitalei, adunări savante la care se întruneau colaboratorii faimoasei „Gazette de France“, primul ziar francez, editat din anul 1631 de Th. Renaudot. „Se poate afirma cel puțin că problema Diavolului era una dintre acelea care preocupau «intelectualitatea» epocii“, scrie cunoscutul istoric francez R. Mandrou.

Care sînt originile ideologice ale unui fenomen, aparent inexplicabil, ca triumful Diavolului în epoca Renașterii și a Reformei ? Cum arată însuși cuvîntul, Reforma a reprezentat o modificare parțială a ideologiei religioase determinată de complicate fenomene sociale : dar tocmai partea ei esențială, pe care luteranismul și calvinismul au moștenit-o de la catolicism, conținea întregul sistem de concepții despre rolul și uneltirile Diavolului, despre vrăjitoare și vrăjitorie. Una dintre cauzele răspîndirii rapide a propagandei demonologice a constituit-o importanța dată de protestantism cunoașterii nemijlocite de către mireni a Bibliei, în care abundă relatările despre magie și vrăjitorie și care conține sinistrua regulă : „Pe vrăjitori să nu-i lăsați să trăiască !“ Un rol nu mai puțin important a jucat accentul pus pe comuniunea personală independentă a omului cu Dumnezeu, fără mijlocirea clerului, ceea ce îl atribuia parcă mireanului capacitatea de a săvîrși acțiuni magice, care-l apropiau de lumea suprasenzorială. Răspun-

derea pentru persecuții o poartă, alături de *Ciocanul vrăjitoarelor*, și *Micul catehism* al lui Luther, plin, de asemenea, de considerații referitoare la uneltirile Satanei. (Fondatorul protestantismului considera demoni chiar și muștele care zburau deasupra manuscriselor sale și șoarecii care îi tulburau somnul.) Aceste scrieri sînt legate prin lanțul indestructibil al continuității ideologice.

Fără îndoială că posibilitatea ideologică de prigonire a vrăjitoarelor rezida în însăși structura gândirii religioase creștine. Istoricul englez H. Trevor-Roper remarcă, pe bună dreptate, că în momentul cînd cunoștințele referitoare la Împărăția Domnului au fost sistematizate în *Summa Theologiae* era firesc să fie sistematizată și știința despre Împărăția, opusă, a Intunericului în *Summa Demonologiae*. Principalele informații despre Împărăția Domnului erau obținute prin revelație. Din partea Diavolului, tatăl minciunii, nu te puteai aștepta însă la revelații, de aceea trebuia să te bazezi pe dovezi indirecte, iar asemenea dovezi erau mărturiile vrăjitoarelor arestate.

Care a fost, totuși, cauza creșterii rapide a amplorii și cruzimii persecuțiilor începînd aproximativ din deceniul trei al secolului al XVI-lea? De ce problema vrăjitoriei a început să ocupe un loc tot mai important în conștiința cîtorva generații succesive? Să fi fost oare adevărat că „prea multă minte strică”? Să fi fost oare reversul strălucitei culturi a Renașterii europene apariția unor vicii mai subtile, triumful superstiției rafinate, pentru care perioada anterioară, sinceră și simplă, încă nu se maturizase?

Paradoxul se accentuează dacă ținem seamă că Renașterea a fost o epocă de trezire la o nouă viață, bazată pe experiența cercetării științifice și opusă scolasticii. Dar secolele de dominație a scolasticii s-au descurcat și fără a avea o sumedenie de lucrări de demonologie. Nemărginita sete de cunoaștere, mulțimea noilor descoperiri îi ameteau uneori pe oamenii Renașterii, îi atrăgeau dincolo de limitele științei experimentale, ștergeau granițele dintre real și fantastic, dintre știință și miracolul magiei. La Zürich și Basel existau grupuri de savanți care se ocupau cu studiul monștrilor — omul-pește, copii cu organe de reptile, oameni cu două capete, centauri și ciclopi, după cum se afirma, fuseseră văzuți în numeroase țări: în Anglia, Germania, Țările de Jos, Danemarca. Concepțiile filosofice ale unor eminenți naturalisti ai epocii admiteau influența ste-

lelor îndepărtate și a forțelor de pe lumea cealaltă asupra acțiunilor oamenilor. De ce să nu fie pusă acțiunea acestor forțe misterioase pe seama uneltirilor misteriosului stăpîn al infernului ? Doar și adversarii proceselor de vrăjitorie se jurau că demonologii îi ponegresc acuzîndu-i că nu cred în existența Diavolului și a vrăjitoarelor, despre care se vorbește în Sfînta scriptură, cînd de fapt nu este vorba decît de erori judiciare și mărturisiri false, smulse prin cazne, de victime ale arbitrarului judiciar. Adeseori superstițiile i se transmiteau cititorului din secolul al XVI-lea tocmai prin apelul la rațiune și experiment față de operele celor mai mari savanți și scriitori ai epocii — Copernic și Galilei, Montaigne și Descartes, Grotius și Cervantes. Autorul, poate, al celui mai funest op demonologic, *Despre demonomania vrăjitorilor*, a fost Jean Bodin, teoretician politic, propagator al toleranței, unele idei ale căruia au prefigurat, după opinia îndreptățită a multor cercetători, filosofia Secolului Luminilor.

Adversarii prigoanei nu pûneau la îndoială principalele idei ale demonologilor. În cartea sa *Despre înșelăciunile (nălucirile) demonilor*, devenită cunoscută în toată Europa, Johann Weyer, medic la curtea ducelui de Clèves, încerca să-i convingă pe cititori că femeile pedepsite pentru vrăjitorie sînt vrăjitoare închipuite și că judecătorii lor fac jocul Satanei, care nu are nevoie în acțiunile lui de ajutorul muritorilor și n-ar permite persecutarea supușilor lui. Weyer își dădea seama că pentru această carte, „se vor răzbuna“ pe el, că va fi defăimat, că aceasta va genera tot felul de vorbe⁸. Și nu a greșit. Noile ediții apăreau concomitent cu intensificarea persecuțiilor chiar în ducatul Clèves. Iar demonologii, inclusiv J. Bodin, declară într-un singur glas că Weyer și partizanii lui sînt ei înșiși vrăjitori.

Un alt adversar al persecuțiilor, Reginald Scot din comitatul Kent, în tratatul *Demascarea vrăjitoriei* (1584), scria că admitînd existența în carne și oase a Diavolului, care intră în legături trupești cu oamenii, demonologii cad în păcatul materialismului.

Argumentele lui Weyer și Scot nu erau cîtuși de puțin o simplă adaptare la maniera oponentilor lor. Și Weyer, și neoplatonicienii italieni, apropiați în multe privințe de el ca și R. Scot și tovarășul său de idei predicatorul G. Gifford, nu făceau decît să interpreteze posibilitățile de care dispuneau slujitorii Satanei și capacitatea lor de a lua o

înfățișare pămînteană vizibilă, de a acționa sub această înfățișare și a-i pricinui omului pagube materiale. Aceste obiecții nu puteau neutraliza propaganda demonologilor. Această argumentare șovăielnică era lesne de respins rămînînd pe terenul aceleiași demonologii. De exemplu, legăturile desfrîinate ale Diavolului cu vrăjitoarele puteau fi explicate prin faptul că el, rămînînd duh, era în stare să imite acțiunea trupească prin mișcarea elementelor corpului ș.a.m.d.

Trebuie amintit, apoi, că principalele forțe intelectuale ale epocii erau mai curînd de partea demonologilor. În uneltirile Diavolului credeau și Jean Bodin, și Francis Bacon, care aveau o erudiție și o autoritate științifică incomparabil mai mari decît doctorul Weyer sau moșierul Scot din Kent. Trebuie menționat că, la fel ca Diavolul, care, potrivit tratatelor demonologice, putea lua o înfățișare pămînteană, aceste tratate exprimau deseori pozițiile diametral opuse pe care se situau autorii lor în lupta politico-ideologică. Apărea un tablou curios. Pe de o parte, partizanii catolici și protestanți ai prigoanei împrumutau cu larghețe argumente unii de la alții (demonologii din tabăra Reformei invocau autoritatea operelor teologice din Evul mediu, pe care în alte cazuri le contestau cu hotărîre). Astfel, în tratatul *Vrăjitori și vrăjitoare*, tipărit în 1574 la Geneva, protestantul Lambert Daneau aproba întru totul persecutarea vrăjitoriei de către o citadelă a fanatismului catolic ca parlamentul parizian (pe atunci instituție judiciară cu atribuții administrative)⁹. Peste un an lucrarea lui Daneau a apărut în traducere englezească. Pe de altă parte, Luther îi considera pe călugării catolici exorciști niște „nemernici primejdioși și nechibzuți, care îi alungă pe demoni cu ajutorul Diavolului“. Satana doar se preface că se teme de „lucrurile sfințite de ei — sare sau apă —, pentru a-i atrage și mai mult pe oameni la idolatrie“. Iar R. Scot îi pune pe demonologi pe aceeași treaptă cu apărătorii unei superstiții ca liturghia catolică.

Este semnificativ că gîndirea demonologilor lucra tot timpul la punerea în ordine a structurii împărăției subpămîntene. Adeseori aceasta semăna grozav cu tabăra catolică așa cum și-o imaginau protestanții, sau, invers, cu tabăra protestantă în viziunea ideologilor contrareformei. Omul de știință și scriitorul englez Robert Burton, autorul cunoscutului tratat *Anatomia melancoliei* (1621), nu a fost deloc demonolog prin vocație, și cu toate acestea zugră-

vește, pe baza lucrărilor acelor care se ocupau cu studiul uneltirilor Diavolului, un tablou amănunțit al organizării eurtii Satanei. Burton nu omite să amintească funcția de paharnic a demonului Hipopotam, care-i servește cupa prințului infernului. Dimpotrivă, Iacob I, demonologul aflat pe tron, considera inadmisibil pentru un creștin să creadă că diavolii ar avea prinți, duci și regi, care comandă legiuni întregi de demoni, și considera că Necuratul încearcă pur și simplu să-i convingă pe oamenii de știință de acest lucru. De altfel, demonologul încoronat se detașa aici de opinia generală, fiind preocupat în mod deosebit de prestigiul monarhilor, care ar fi suferit dacă titlurile lor ar fi fost atribuite unor ajutoare ale Satanei. Dar nici Iacob I n-a socotit cu puțință negarea existenței rangurilor la demoni înainte de transformarea lor în îngeri căzuți. Au existat numeroase moduri de clasificare a demonilor : după sfera în care își duceau existența — ai focului, aerieni, pămînteni, ai apei, subpămînteni și (cum i-a numit prelatul italian Guazzo) lucifugoși, care nu sufereau lumina și se puteau încarna numai noaptea. Aceștia din urmă nu aveau de-a face cu vrăjitoarele, deoarece îi ucideau pe muritori prin simpla lor răsufare sau atingere...

Autorii *Ciocanului vrăjitoarelor* erau dispuși să lase judecarea proceselor pe seama tribunalelor laice. Ulterior Inchiziția (în Spania, Italia) a încercat să-și apere dreptul exclusiv de a le judeca pe vrăjitoare. Sinodul de la Lateran, din 1514, convocat de papa Leon, a decis însă că vrăjitoria, fiind o „crimă mixtă“, trebuie urmărită atât de autoritatea religioasă cît și de cea laică. Cînd într-o serie de țări catolice Inchiziția a fost desființată, lupta cu vrăjitoarele au preluat-o tribunalele laice, deoarece după hotărîrea sinodului de la Lateran în legislație au fost incluse prevederi prin care autoritățile civile erau împuternicite pentru asemenea acțiuni. Și deoarece vrăjitoria era considerată „o crimă deosebit de gravă“, tribunalele laice aplicau procedeele tribunalelor inchizitoriale. Pe de altă parte, autorii protestanți au preluat opinia „competentă“ a lui Sprenger și Institoris după care cazurile de vrăjitorie intră în competența autorităților laice. Cu toate acestea, țările protestante, care urau Inchiziția, au păstrat în codurile lor de procedură regulile recomandate de aceasta în desfășurarea anchetei și proceselor vrăjitoarelor, iar cunoscutul jurist J. Damgruder, care a denunțat cruzimea

Sfîntului Tribunal, recomanda totodată cu căldură autorităților laice urmărirea fără cruțare a vrăjitoarelor.

Persecuțiile aveau loc atît în țările cu autoritate centrală puternică cît și în cele cu o autoritate centrală slabă, cu sisteme de procedură judiciară diferite în timp de război și de pace. Cei acuzați de vrăjitorie erau judecați de tribunalele de toate gradele, laice și ecleziastice, de tribunale ale Inchiziției, de comisari speciali, de tribunale ale coroanei și municipale, care funcționau cu sau fără jurați.

Demonologii explicau că vrăjitoria este o crimă religioasă, pedepsită cu moartea chiar dacă nu a pricinuit vreun rău. Ea este o crimă aparte, pentru cercetarea căreia nu sînt potrivite regulile obișnuite. Judecătorii, urmărind siguranța societății, pot sacrifica interesele individului. Tortura este de fapt un mijloc religios, a cărui aplicare permite redarea celui suspect societății umane, un procedeu de eliberare a sufletului omenesc de puterea Diavolului, și de aceea mărturisirile smulse cu forța constituie o dovadă pe deplin suficientă și pentru învinuirea altor persoane de vrăjitorie ¹⁰.

PRACTICA

Principiile pregătirii și desfășurării unui proces inchiizitorial sînt bine cunoscute. Procesele de vrăjitorie se desfășurau după aceleași canoane ca și acelea împotriva ereticilor. Singura deosebire era aceea că în cazul învinuirii de vrăjitorie nefericitele victime erau lipsite de orice speranță la indulgența pe care puteau conta ereticii care se pocăiau, dacă își recunoșteau smerit păcatele în privința credinței. Mulți deveneau victime ale delatorilor, care o făceau pentru a obține o parte din averea celor executați (acest aspect a căpătat proporții deosebite în statele germane).

Dar și mai multe arestări erau rezultatul vorbelor scăpate în timpul interogatoriilor luate sub tortură. Au fost cazuri cînd călăii reușeau să smulgă de la un singur acuzat 100 sau chiar 150 de nume ale „complicilor” lui. În procesele-verbale ale interogatoriilor a 300 de vrăjitoare

din Germania figurează 6 000 de nume (în medie 20 de fiecare acuzată) ¹¹.

Conceptiile juriștilor și legislația cu privire la vrăjitorie țineau pasul cu dezvoltarea „teoriei” și „practicii” proceselor vrăjitoarelor. Legile au încetat să facă deosebire între vrăjitoarele „bune” și „rele”. Au fost reluate (aproximativ din anii '60 ai secolului al XVI-lea) probe ca introducerea mâinii acuzatului în apă clocotită, pentru a determina vinovăția după dimensiunile plăgii produse. Apoi acuzatul, legat, putea fi aruncat în apă ca în vremurile de demult. Acuzatul era legat în cruce — mîna dreaptă de degetul mare al piciorului stîng, iar mîna stîngă de degetul piciorului drept — și aruncat de trei ori în apă. Dacă cel încercat ieșea la suprafață, aceasta se considera dovadă a vinovăției, dacă nu — un argument în favoarea achitării, deși în timpul probei victima putea să înghită apă și să se ducă la fund, cu toate că, chiar după „experții” de la Universitatea din Leyda, corpul omului poate ieși la suprafață și din cauze naturale : era legat în așa fel încît se putea ține pe apă ca o barcă.

Persecutarea fantasticului „sabat al vrăjitoarelor” se transforma în cel mai autentic sabat judiciar.

Principalele motive de interogatoriu erau prezumția vinovăției și orice zvon ce putea fi folosit pentru pornirea procesului ; arestaților li se tănuia numele martorilor ; se luau în considerare numai declarațiile defavorabile acuzaților, inclusiv cele făcute de copii și de criminali notorii ; de regulă, era interzisă angajarea unui avocat ; erau admise orice viclesuguri în timpul interogatoriilor și, bîncîntes tortura, care continuau pînă se făceau mărturisiri și se pronunța numele „complicilor”. În aceste condiții, îndoicile exprimate de acuzați cu privire la competența judecătorilor duceau la torturi chiar și în cazurile cînd înșiși judecătorii se îndoiau de vinovăția acuzaților. Împotriva hotărîrii tribunalelor în procesele de vrăjitorie nu se putea face recurs la instanțe superioare. Chiar și arestarea era însoțită de confiscarea averii. Aceste principii de procedură ale tribunalelor inchizitoriale au fost preluate în linii mari și de tribunalele laice (abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a manifestat în unele locuri tendința, dar și ea foarte timidă, de a se renunța la o parte din aceste norme).

Tortura era veriga principală în procesele vrăjitoarelor. Aplicarea ei era justificată nu numai de „necesitate” : altfel vrăjitoarele, ajutate de Diavol, nu pot fi determinate să facă mărturisiri. Obiecția scepticilor că prin torturi se pot smulge mărturisiri de la orice nevinovat erau respinse cu un argument și mai neașteptat. Demonologi ca Del Rio explicau că, în nemărginita sa bunătate, Dumnezeu nu va admite niciodată ca în acțiunea de stîrpire a slujitorilor Diavolului să sufere oameni nevinovați. Pe baza acestei logici, fiecare arestat devenea vinovat. Această convingere era susținută de faptul că în numeroase localități nimeni nu ieșise viu din temniță. Iar în timpul torturii orice gest al victimei era considerat semn de vinovăție, cu atât mai mult că se presupunea prezența invizibilă a Satanei la interogatoriu.

Iată ce relatează Friedrich Spee, un contemporan adversar al acestor procese : „Dacă acuzata a dus o viață imorală, aceasta este, bineînțeles, o dovadă a legăturii ei cu Diavolul ; dacă a fost însă evlavioasă și a avut o comportare exemplară, e evident că se preface, pentru ca prin evlavia ei să înlăture suspiciunile referitoare la Diavol și la drumurile de noapte spre sabbat. Dacă la interogatoriu manifestă teamă, e evident că este vinovată : o trădează conștiința. Dacă însă, convinsă de nevinovăția ei, se poartă calm, nu încapă îndoială că e vinovată, deoarece, după părerea judecătorilor, este cunoscut că vrăjitoarele mint cu seninătate. Dacă se apără împotriva acuzațiilor și se justifică, aceasta dovedește tot vinovăția ei ; dacă însă, îngrozită și desperată de monstruoasele acuzații ce i se aduc, ea se pierde cu firea și tace, este o dovadă directă a crimelor ei... Dacă în timpul torturii, din cauza chinurilor insuportabile, nefericita femeie își rotește ochii sălbatic, pentru judecători asta înseamnă că îl caută cu ochii pe Diavolul ei ; dacă însă încremenește cu ochii nemișcați, înseamnă că îl vede și se uită la el. Dacă găsește tăria să suporte grozăviile torturii, înseamnă că Diavolul o susține și că trebuie torturată mai tare. Dacă nu rezistă și își dă sufletul în timpul caznelor, înseamnă că Diavolul a omorât-o pentru ca să nu facă mărturisiri și să divulge secretele”.

Protestantul Benedikt Karpzow, promotor activ al prigoanei și somitate a jurisprudenței germane, confirmînd parcă deducțiile lui Spee, trage, de pildă, următoarele con-

cluzii : „Deoarece din acte rezultă că Diavolul a pus în așa măsură stăpînire pe Margarethe Sparwitz încît, după ce n-a stat nici o jumătate de oră întinsă pe scară, capul i-a căzut într-o parte și și-a dat sufletul scoțînd un strigăt desperat, de unde se vede că Diavolul a omorît-o dinăuntrul corpului ei, și întrucît nu se poate să nu se conchidă că n-a fost lucru curat cu ea deoarece nu a răspuns nimic în timpul caznelor, corpul ei neînsuflețit trebuie îngropat de călăi, cum este drept, între spînzurători“. Karpzow recunoștea că deseori tortura era folosită în mod abuziv, smulgîndu-se mărturisiri false. Cu toate acestea, acest bigot prefăcut, care se lăuda că a citit Biblia din scoarță în scoarță de 53 de ori, insista asupra aplicării caznelor în timpul interogatoriilor și chiar a contribuit la perfecționarea metodelor de tortură. În plus, Karpzow arăta că trebuie pedepsiți și aceia care doar și-au închipuit că au participat la sabat, deoarece aceasta vădește intenția criminală de a intra în legături cu Diavolul. Autoinculparea sub tortură devenea o crimă de sine stătătoare.

Nu poate decît să ne uimească tăria morală a unora dintre acuzații supuși la cazne cumplite. În 1591, la Nördlingen, o tinăra a fost torturată de 22 de ori. Într-un alt caz, procesul-verbal menționează reluarea caznelor de 53 de ori !

S-au păstrat *Îndrumări privind interogarea vrăjitoarelor*, care în secolele al XVI-lea și al XVII-lea au servit ca instrucțiuni pentru judecătorii principatelor și orașelor germane. Un exemplu îl oferă instrucțiunile incluse în Pravila judecătorească a Badenului din 1588. În primul rînd se recomanda să se obțină de la acuzată mărturisirea că auzise de vrăjitorie. Apoi urmau să i se pună astfel de întrebări : „Nu cumva a făcut și ea niște lucruri de acest fel, chiar și foarte neînsemnate, de pildă, a luat laptele vacilor, a provocat invazie de omizi sau a luat mințile cuiva și altele asemănătoare ? De la cine și în ce împrejurări a învățat aceste lucruri ? De cînd și cît timp s-a îndeletnicit cu asemenea treburi și la ce fel de mijloace recurge ? Cum stau lucrurile în ce privește legăturile cu Necuratul ? A fost o simplă relație sau aceasta era întărită prin jurămint ? Cum suna acest jurămint ? S-a dezis cumva de Dumnezeu ? Prin ce cuvinte ? În prezența cui, prin ce fel de ceremonii, în ce loc, cînd, cu semnătură sau nu ? Primise cumva Necuratul un angajament scris din partea ei ? An-

gajamentul era scris cu sînge — cu sîngele cui ? — sau cu cerncală ? Cînd i s-a arătat Necuratul ? A dorit el căsătoria sau simpla destrăbălare ? Cum se numea ? Cum era îmbrăcat și, mai ales, ce fel de picioare avea ? N-a observat la el unele trăsături specifice drăcești ?“ Urmau o serie de întrebări menite să clarifice cele mai mici amănunte privitoare la „viața de familie“ cu Diavolul. În continuare se puneau întrebări referitoare la răul pricinuit de acuzată : „Le-a pricinuit rău oamenilor în virtutea jurămîntului dat ? Cui anume ? Folosind otravă ? Prin atingere, descîntece, alifii ? Cîți bărbați, femei și copii a chinuit pînă i-a omorît ? Pe cîți i-a deochecat doar ? Cîte femei gravide ? Cîte vite ? De cîte ori a provocat pierderea minții și alte lucruri asemănătoare ? Cum făcea practic acest lucru și de ce se folosea pentru a-l obține ?“

Alte întrebări se împărțeau în grupe mari și priveau modalitățile de zbor la sabbat, persoanele care erau prezente acolo și pe care acuzata le cunoștea, procedeele de transformare a vrăjitoarelor în animale, ceremoniile de la nunta cu Diavolul, mîncarea pruncilor, rețetele de preparare a alifiilor magice, procurarea și plasarea monștrilor în leagăne și multe altele de genul celor enumerate mai sus.

Acest chestionar foarte amănunțit conținea, de fapt, și răspunsuri dinainte pregătite. Acestea se puteau deosebi doar în amănunte care țineau pur și simplu de specificul cazului respectiv. Cu toate acestea, gradul de monotonic al răspunsurilor obținute era considerat confirmarea definitivă că mărturisirile smulse prin cazne corespundeau întru totul realității. Judecătorii urmăreau deliberat această „concordanță“ în declarațiile acuzaților, înțelegînd prea bine cît de important este acest lucru pentru puterea probantă a mărturisirilor. Despre caracterul monoton al declarațiilor ca dovadă suplimentară a veridicității lor au scris mult principalele autorități în materie de demonologie. Ce ieșea din cadrul „concordanței“ era pus pe seama vicleniei Diavolului.

Minutele proceselor împotriva vrăjitoarelor sînt literalmente înțesate de absurdități sinistre. O femeie acuzată că l-a omorît prin vrăji pe un oarecare Heinz Vogel a fost găsită vinovată și arsă pe rug, deși acest Vogel figura ca martor la proces !

Ușurința cu care putea fi dovedită absurditatea multor acuzații nu atenua situația acuzaților. La mijlocul secolului al XVII-lea, în Anglia, preotul John Lowes, fiind torturat cu nesomnul, a recunoscut că a provocat prin vrăji un naufragiu pe mare calmă în apropiere de Harridge. El a fost condamnat la moarte fără a se verifica dacă în ziua respectivă a avut loc vreun naufragiu. Într-un oraș austriac două femei au fost arse pe rug pentru că „rătăceau mult prin păduri în căutare de rădăcini“. La Biblioteca Națională din Paris se păstrează scrisoarea „manuscrisă“ a diavolului Asmodeu adresată abatelui Grandier, împotriva căruia s-a pornit în anul 1635 acțiunea care l-a dus pe rug. La acest proces au fost prezentate „pecetea Diavolului“ în original și un extras autenticat din „arhivele iadului“. Cunoscutul prigonitor al vrăjitoarelor de Lancre relatează următorul caz : un cetățean începuse să-și bătuiască servitoarea că zboară la sabat. Pentru a o demasca pe „vrăjitoare“, i-a legat un picior de scaunul de lângă cămin chiar în noaptea în care urma să aibă loc sabatul, hotărît să nu închidă ochii. Când servitoarea încerca să adoarmă, stăpînul o trezea imediat. Dar, adaugă de Lancre, Diavolul a învins, deoarece servitoarea a participat totuși la întrunirea drăcească, a recunoscut acest lucru și a relatat o mulțime de amănunte, confirmîndu-le și prin alte mărturisiri...

Își considerau călăii victimele cu adevărat vinovate de crimele de care erau învinuite ? În orice caz, nu întotdeauna și nu pe toți cei condamnați. Spee relatează o discuție cu un funcționar al tribunalului. Acesta i-a spus deschis că în procesele de vrăjitorie sînt deseori judecați și nevinovați, dar aceasta este treaba prințului, care se sfătuiește cu propria-i conștiință. Treaba subordonatului este să execute ordinele. Spee a adăugat că aproximativ la fel s-a exprimat și un alt funcționar chestionat. Prințul (era vorba, evident, de prințul elector al Kölnului) i-a declarat că atribuie judecătorilor întreaga răspundere. Cu cernicul Spee a conchis că în felul acesta se crea un adevărat cerc vicios. Cunoșteau judecătorii și jurații-argumentele adversarilor proceselor de vrăjitorie ? În general, aceste argumente erau bine cunoscute atît de judecători și comisarii speciali trimiși la fața locului pentru stîrpirea vrăjitoriei cît și de monarhii care-i împuterniceau pe comisarii respectivi. O imagine în acest sens ne oferă cartea unui oarecare Heinrich Schultheiss *Instrucțiuni amănun-*

fite pentru desfășurarea proceselor inchizitoriale împotriva celor acuzați de îngrozitoare crimă a vrăjitoriei, apărută în 1634 la Köln.

Încă o trăsătură specifică și sumbră a epocii. În multe locuri judecătorii îi interogau pe cei bănuți de vrăjitorie dacă au cumva cunoștință de cărțile adversarilor proceselor — aceasta era un păcat greu — și de... operele demonologilor, inclusiv *Ciocanul vrăjitoarelor*. După opinia autorităților, aceste tratate conțineau prea multe informații capabile să tulbure mintea slabă a enoriașilor, și operele demonologilor aveau voie să le citească doar inchișitorii în vederea procesului. Mărturisirea că se cunosc lucrările demonologilor putea constitui o serioasă probă de vinovăție împotriva acuzaților.

Prigoana era de neconceput fără disciplina și zelul corespunzător al judecătorilor. Acestea erau alimentate de teama pentru propria persoană. Demonologul Del Rio spunea direct că judecătorul care n-o condamnă pe vrăjitoare la moarte stârnește o puternică bănuială dacă nu cumva are și el legături cu Diavolul. Persecutarea vrăjitoarelor era cu puțință numai într-o atmosferă social-psihologică saturată de propaganda demonologică, în condiții de teroare generală, care-i afectau uneori chiar pe martorii, judecătorii și jurații indezirabili. Schultheiss citează câteva exemple instructive. Un jurat care nu a fost de acord cu acuzația a fost supus la cazne de gradul întâi, în timpul cărora și-a pierdut cunoștința, fiind un bătrîn aproape septuagenar. După părerea lui Schultheiss, victima nu-și pierduse cunoștința : vrăjitorul pur și simplu adormise, un truc obișnuit la slujitorii Diavolului, o dovadă a legăturilor cu Satana. După câteva săptămîni fostul jurat a murit în închisoare. Aceste cazuri nu erau singulare. Hermann Leer, un jurat din orașelul german Rheinbach, care se pronunțase împotriva condamnării unor nevinovați, reușise să fugă în Olanda. Acolo a publicat o carte despre nenorocirile unor concetățeni, care în 1631 s-au răscum-părat la anchetatorul în probleme de vrăjitorie trimis la ei, dar după cîtiva ani acesta a revenit și s-a apucat de singeroasa lui activitate. Leer prezintă o întreagă listă de jurați nesupuși, care au căzut victimă încercărilor de a împiedica prigoana. Este interesant de remarcat că Leer avea cunoștință de argumentele unor adversari ai persecu-țiilor împotriva vrăjitoarelor.

Dietrich Flade, doctor în drept, primarul oraşului Trier, a fost timp de 20 de ani preşedinte de tribunal ; a fost un timp şi rector al Universităţii, deşi prin tradiţie acest post era deţinut de teologi. Primarul era consilier al arhiepiscopului prinţ elector în exerciţiu. Mult timp Flade ferise Trierul de procesele de vrăjitorie. I-a reuşit aceasta chiar şi după 1581, când arhiepiscopul Johann von Schönenburg le dăduse mină liberă „vânătorilor de vrăjitoare“. Sub influenţa lui Flade, tribunalul ignora mărturisirile smulse prin tortură, ceea ce îi făcea să turbeze pe demonologi, care au început să strângă probe împotriva primarului. Prin tortură s-au obţinut de la 14 vrăjitoare declaraţii că el ar fi participat la sabat. Pentru cercetarea cazului a fost instituită o comisie specială. Flade a încercat să fugă, dar a fost prins, pus sub arest la domiciliu, iar după alte câteva luni înţemniţat.

Împotriva lui Flade s-au strîns nu numai mărturiile vrăjitoarelor, ci şi a doi preoţi care mărturisiseră sub tortură şi repetaseră în timpul confruntării cu Flade că l-au văzut la sabatul vrăjitoarelor. Flade a răspuns că i-au putut vedea doar chipul creat de tatăl minciunii. Se pare că aceasta era poziţia deliberată pe care se decisese s-o adopte în apărarea sa. Experienţa de judecător îi spunea că nu va putea rezista la cazne : nu dorea să-i denunţe pe alţii. De aceea, sub tortură Flade a recunoscut că a participat la sabat. A fost forţat, ca de obicei, să declare numele persoanelor pe care le-a văzut acolo. Declarînd aceste nume, Flade a menţionat că nu ştie dacă acolo au fost persoanele numite de el sau văzuse doar fantomele lor, create de forţa Necuratului... După o lună a fost supus din nou la cazne. De data aceasta Flade a fost obligat să recunoască diferite „crime“, cum ar fi crearea de şerpi prin aruncarea în aer a unor bucăţi de bălegar. Figura de asemenea încercarea de a-l istovi pe prinţul elector prin vrăji. Procesul lui a durat doi ani, neobişnuit de mult pentru un proces de vrăjitorie. Au fost mai întii executaţi „complicii“ fostului preşedinte de tribunal. La 15 septembrie 1589 i-a venit şi lui rîndul. „Cînd cortegiul s-a apropiat de rug — se arată într-o însemnare din acea vreme — el, cu moralul intact, a adresat mulţimii adunate vorbe potrivite situaţiei, sfătuindu-i pe oameni să tragă învăţăminte din soarta lui pentru a evita uneltirile şi vicleniile Satanei. Astfel, prin vorbă şi faptă, îşi

micșora mîrșăvia crimelor sale și justifica în fața conștiențelor execuția sa”¹².

Evident, judecătorii nu aveau nici o garanție că nu vor ajunge și ei pe banca acuzaților. În schimb, demonologiile le făgăduiau avantajul destul de îndoielnic de a fi invulnerabili la ispitele Diavolului. „Fără îndoială — scria în 1605 teologul francez La Louaillère —, oricît de primejdioși ar fi vrăjitorii și vrăjitoarele, ei nu pot face nici un rău oamenilor justiției”.

În procesele de vrăjitorie, tribunalele englezești nu recurgeau de obicei la cazne. Cu toate acestea, circa o cincime (19%) din procese s-au încheiat cu sentințe de condamnare. Ele s-au datorat fie autoinculpării acuzaților, fie unor mărturii considerate de tribunal suficiente pentru dovedirea vinovăției (conform dreptului englezesc, într-o serie de cazuri nu era nevoie de recunoașterea acuzatului). Pentru vrăjitorie au fost executate aproximativ o mie de persoane — cifră înspăimîntătoare, chiar dacă pare mică în comparație cu numărul victimelor provocate de „vînătoarea de vrăjitoare” în alte țări din apusul Europei.

Mărturisirile obținute fără tortură de la vrăjitoare, autoinculparea nu constituie nimic misterios pentru psihiaatria contemporană. În atmosfera spirituală a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea fanteziile obișnuite ale unei imaginații dereglate, manifestate prin cele mai diverse halucinații, erau atrase ca de un magnet de către un centru cum era chipul Diavolului. Aceste fantezii ar fi avut caracter unitar chiar dacă nu ar fi existat nici inchiziția și nici „vînătoarea de vrăjitoare”.

Încheierea cu bine a unui proces de vrăjitorie era o excepție rară și se întîmpla doar atunci cînd acuzații dispuneau — în pofida regulii — de un avocat, care mai trebuia să fie și un jurist influent și abil (și asta dacă procesul nu avea loc în toiul prigoanei).

Încercările de apărare a vrăjitoarelor erau posibile numai prin declararea credinței în existența vrăjitoriei și cu condiția de a dovedi numai nevinovăția acuzatei în cauză. Timp de șase ani (1615—1621) s-a luptat marcele astronom Johann Kepler pentru viața mamei sale, acuzată de vrăjitorie și aruncată în închisoarea orașului suab Leonberg. Pe savant l-a ajutat faptul că se cunoștea cu împăratul, care-l prețuia ca astrolog. Kepler l-a implorat să intervină și pe Friedrich, ducele de Württemberg.

Cu mare greutate a reușit fiul acuzatei ca mama lui să nu fie torturată, a angajat avocați, a obținut dreptul să-i susțină personal apărarea în proces. Se părea că norocul îi surîde. Frau Kepler a fost eliberată, dar în 1620 a fost arestată din nou. Bătrîna femeie trecuse deja de 73 de ani. Deznădejde, reluarea luptei... Și în timpul tuturor acestor bătălii cu inchiזורii Kepler a trebuit să se prefacă, să lase impresia că împărtășește întru totul credința în existența vrăjitoarelor, dar că este convins doar de lipsa dovezilor împotriva mamei sale. Judecătorii nu-și ascundeau nemulțumirea : cine a mai auzit ca o acuzată să fie însoțită la proces de propriul ei fiu, la care nu era atît de simplu să ajungi ? A trebuit să se manevreze. Bătrîna istovită nu era torturată, ci doar dusă în camera de tortură și pusă să mărturisească. Kepler a învins : tribunalul inchiזורial a preferat să-i achite mama. Dar victoria obținută atît de scump a venit prea tîrziu : bătrîna femeie, care trecuse prin primele bolgii ale infernului inchiזורial, și-a dat sufletul după o jumătate de an de la eliberare.

Numărul total al victimelor proceselor de vrăjitorie nu poate fi stabilit cu precizie. Pe baza execuțiilor dintr-o serie de regiuni, se estimează că în Europa el a atins cîteva sute de mii. Unii cercetători contemporani consideră exagerată această cifră. Totuși, pe alocuri numărul execuțiilor îl depășea pe acela al victimelor provocate de războaie și epidemii.

S-ar putea întreba în ce măsură pot fi incluse răfuielele judiciare cu vrăjitoarele în procesele politice. În fapt, după cum vom vedea, substratul politic al proceselor este absolut evident în unele cazuri și greu de sesizat în altele. Această neclaritate dispăre însă dacă ne întoarcem privirea de la procesele izolate la persecuțiile în masă. Acestea reflectau, de regulă, nu numai „climatul spiritual“ al epocii ci și o situație politică absolut concretă.

Procesele vrăjitoarelor căpătau destul de frecvent nuanță politică, iar procesele adversarilor politici includeau și acuzația de legături cu Satana, aspect reflectat și în literatură : Richard al III-lea al lui Shakespeare îi reproșa reginei văduve că l-a deocheat prin vrăji.

Acuzarea adversarilor de magie neagră și vrăjitorie era un procedeu frecvent în lupta politică și în intrigile de la curte. Cînd ministrul principal al lui Henric al VIII-lea, Wolsey, a căzut în dizgrație, a fost acuzat că „l-a vrăjit r-

rege, făcându-l să-l iubească la nebunie, mai mult decât iubise pe vreo lady sau vreun gentleman". Iar la sfârșitul secolului al XVI-lea, contele scoțian Bothwell, care putea obține dreptul la tron în caz că regele Iacob ar fi decedat fără a avea copii, a fost învinuit că a provocat prin farmec o furtună vrînd să scufunde corabia cu care se înapoia monarhul după căsătoria cu prințesa daneză Anna.

În luptele politice erezia era întotdeauna identificată cu vrăjitoria. Catolicul englez Thomas Stapleton remarcă: „Vrăjitoria se amplifică datorită ereziei, iar erezia datorită vrăjitoriei“. În 1596, M. Del Rio scria că Diavolul acționează acum prin eretici așa cum în trecut acționa prin păgîni. Un alt demonolog cunoscut, judecătorul francez Boguet, susținea, de asemenea, în 1609, că „vrăjitoria nu apare altfel decât însoțită de erezie“¹³.

La începutul secolului al XVII-lea catolicii îi numeau întotdeauna pe protestanți „protectori ai vrăjitoarelor“. (După calcule făcute de istorici, raportul dintre sentințele capitale în procesele de vrăjitorie pronunțate de judecătorii catolici și cei protestanți în Germania de sud-vest în toiu prigoanei este de aproximativ 3,6 : 1. Cu greu se poate vedea aici o „protecție“ !) În multe cazuri învinuirea de vrăjitorie era un mijloc de discreditare a adversarului politic. În timpul războaielor religioase din Franța, după rup-tura intervenită în 1588 între Henric al III-lea și liderii Ligii catolice, au apărut pamflete care îl acuzau pe rege de practicarea vrăjitoriei. Astfel, unul dintre aceste pamflete, apărut în 1589, era intitulat : *Vrăjile lui Henric de Valois și angajamentele pe care și le-a asumat față de Diavol în pădurea Vincennes etc.* În scurt timp regele a fost asasinat de călugărul fanatic Jacques Clément. În mai 1617 a fost deferită justiției, sub acuzația de vrăjitorie, Léonora Galigai, fosta prietenă a Mariei de Medici și soția aventurierului Concini, care a devenit mareșal d'Ancre și a fost asasinat din ordinul lui Ludovic al XIII-lea. Ur-mărind să intre în posesia averii Léonorei Galigai, favoritul regelui Albert de Luynes a vrut s-o acuze de com-plicitate la asasinarea lui Henric al IV-lea, dar după ce aceasta nu i-a reușit¹⁴ s-a folosit de faptul că această femeie superstițioasă ghicea uneori în măruntaiele anima-lelor și i-a pus în seamă practicarea vrăjitoriei. Nere-curgînd la cazne, judecătorii nu au putut obține din partea acuzatei mărturisirile necesare. Zadarnic îi cercau să re-

cunoască participarea la sabbat. Pentru jignirea autorității regale și divine Léonora Galigai a fost condamnată la moarte. La 8 iulie 1617 a fost decapitată, iar corpul i-a fost ars pe rug.

În timpul revoluției engleze de la jumătatea secolului al XVII-lea și în anii următori s-au răspândit zvonuri pornite, chipurile, de la unul dintre apropiații lui Oliver Cromwell (uneori colonelul Landsy), care ar fi fost martor la încheierea pactului dintre lordul-protector al Angliei și Diavol. Satana i-ar fi promis lui Cromwell victoria în lupta cu cavalerii partizani ai regelui. Stăpînul infernului încheiasse însă pactul nu pe 21 de ani, cum ar fi dorit Cromwell, ci numai pe șapte ani, și exact după scurgerea acestui termen, în dimineața zilei de 3 septembrie 1658, în timpul unei furtuni îngrozitoare, păcătosul lord-protector și-a dat sufletul.

De multe ori procesele de vrăjitorie continuau și după ce puterea supremă înclina să le pună capăt. În Germania tribunalele dădeau de înțeles că se călăuzesc după legile valabile pentru întregul imperiu adoptate pe timpul lui Carol al V-lea, în 1532, dar în realitate încălcau mereu în mod grosolan prevederile care limitau abuzurile în persecutarea vrăjitoriei. În Anglia chiar și după ce Iacob I. care urmărea personal activitatea judecătorilor săi, începuse să se îndoiască, dacă nu de înțelepciunea tratatului său *Demonologie*, cel puțin de oportunitatea proceselor împotriva vrăjitoarelor, zelul autorităților locale nu a putut fi stăvilit încă mult timp.

O situație asemănătoare s-a creat chiar în această perioadă — aproximativ în deceniul doi al secolului al XVII-lea — în Spania, unde puterea regală, în persoana lui Filip al III-lea, și Suprema (organul suprem al Sfîntului tribunal) încercau să restrîngă atît numărul proceselor împotriva vrăjitoarelor cît și al autodafeurilor organizate de inchizitorii din provincie. Nici măcar referirile directe ale Madridului nu erau întotdeauna înțelese de înfocații persecutori ai vrăjitoriei. Ca urmare, în 1614 Suprema a emis o dispoziție prin care în procesele de vrăjitorie acuzării i se cerea să prezinte dovezi concrete, iar sentința urma să fie aprobată de Madrid. Dar aceasta n-a dus la încetarea proceselor de vrăjitorie, cărora Spania le-a pus capăt ultima din Europa, abia la începutul secolului al XIX-lea.

Și încă un paradox. Cel mai influent tratat împotriva persecutării vrăjitoarelor în prima jumătate a secolului al XVII-lea — *Studiu de avertizare în legătură cu procesele de vrăjitorie* — a fost scris de un iezuit german, și anume Friedrich Spee, amintit mai sus. Partizani neașteptați ai marelui umanist Johann Weyer, care își ridicase curajos glasul împotriva persecuțiilor, s-au dovedit judecătorii neînduratei Suprăma. În Anglia adversarii ai persecuțiilor au fost squire Reginald Scot, din Kent, pamfletistul politic Philmore, care apăra absolutismul prin referiri la puterea nelimitată a patriarhilor biblici, arhiepiscopul Laud, dușman neîmpăcat al puritanilor, care a fost executat pe baza sentinței parlamentului revoluționar, și, în sfârșit, însuși suveranul ei, Carol I (între altele, procesele interzise din porunca lui au fost reluate de puritanii victorioși). Iar printre cei care credeau în vrăjitorie se numărau nu numai Bacon, ci și Shakespeare¹⁵ și liber-cugetătorul Raleigh, iar mult mai târziu renumitul naturalist Boyle, al cărui nume este cunoscut azi de orice elev din manualele de fizică.

Prin ce se explică atitudinea negativă față de procesele de vrăjitorie a unor reprezentanți ai forțelor conservatoare ca Inchiziția spaniolă sau Carol I și arhiepiscopul Laud? În Spania poziția Supremei era determinată de concentrarea eforturilor împotriva altor „dușmani”: moriscii * și marranii **, eretici camuflați care făceau inutilă o nouă sperietoare, a vrăjitoarelor. Și, apoi, părinții-inchizitori de la Madrid și Roma se temeau în mod vădit că examinarea numeroaselor „minuni” — fie chiar și condamnabile — făcute de slujitorii Satanei va duce la deprecieră „minunilor divine”. Iar punctul de vedere al lui Carol I și al regaliștilor era reacția la obsesia adversarilor lor, puritanii, în privința vrăjitoriei. Aceasta nu trebuie să ne mire, dacă ne amintim că, în pofida religiozității ze-

* *morisci* (span. *moriscos*) — populație maură rămasă în Spania și convertită cu forța la creștinism, dar care, în marea ei majoritate, a continuat să profeseze în taină islamismul. — *Nota trad.*

** *marrani* (span. *marranos*) evrei din Spania și Portugalia care în Evul mediu au adeptat oficial creștinismul, dar au rămas un grup etnic de sine stătător. Erau invidiați de aristocrație și uciși pentru bogățiile pe care le acumulaseră și au fost supuși persecuțiilor de Inchiziție, care îi acuza de profesarea în secret a vechii lor credințe. — *Nota trad.*

loase a dușmanilor ei, aristocrația engieza din epoca restaurației Stuartilor nu se ferea de blasfemie, manifestînd chiar predispoziție pentru materialismul filosofic. Or, tocmai pentru că superstiția molipsise și forțele înaintate ale epocii, unii reprezentanți ai cercurilor conservatoare și-au putut permite să fie liber-cugetători.

ZEUL VRĂJITOARELOR

În vasta literatură occidentală consacrată vrăjitoriei și persecuțiilor la care a fost supusă se pot distinge astăzi trei orientări principale. Una de-a dreptul obscurantistă, care se solidarizează aproape fățiș cu concepțiile inchiizitorilor și ale vrednicilor lor colegi din tabăra protestantă. Partizanii celei de-a doua orientări ar dori să scoată în evidență resorturile sociale și psihologice ale vrăjitoriei, dar sînt tentați să nu observe rădăcinile de clasă și cauzele politice ale acestui fenomen. În sfîrșit, a treia orientare (M. Murray, D. Gardner și alții), plasată într-un anumit sens între primele două, caută să țină seamă de substratul politic al vrăjitoriei și persecuțiilor, să nu scape din vedere conflictul de profunzime care se ascunde în spatele lor. Dar conflictul propriu-zis este prezentat adesea de acești cercetători ca o confruntare între creștinism și rămășițele cultelor păgîne anterioare.

Ipoteza că influența moștenirii păgîne a fost mai mare decît se recunoaște obișnuit în literatura istorică are, desigur, un simbul rațional¹⁶. Este însă cu totul altceva să se caute aici cauza proceselor de vrăjitorie.

Cel mai mult a avansat în această privință M. Murray, care în cărțile sale *Cultul vrăjitoriei în Europa occidentală* (1921) și *Zeul vrăjitoarelor* (1933) a prezentat procesele ce aveau ca obiect vrăjitoria ca o încercare a creștinismului de a nimici păgînismul care păstrase o largă influență¹⁷. Ideile acestor cărți au căpătat o largă circulație și au fost chiar reluate în articolele respective din mai multe ediții ale *Enciclopediei britanice* ca adevăr științific unanim acceptat. M. Murray propunea să se dea crezare deplină „mărturisirilor” și autoinculpării smulse prin cazne¹⁸, con-

siderînd că acuzații erau într-adevăr adepți ai vechiului cult al zeului fertilității, ai cărui preoți erau declarați de inchizitori întruchipare a Diavolului ¹⁹. Dar și aceste descoperiri s-au dovedit prea puțin : în cartea *Regele divin al Angliei* (1954) cercetătoarea, împovărată de ani, și-a pus în gînd să retranscrie din unghiul de vedere al teoriei sale cîteva secole de istorie englezească, și îndeosebi procesele politice din acea vreme.

M. Murray și-a ales ca moto al cărții următorul citat din *Mormintele regilor de la abația Westminster*, lucrarea dramaturgului și poetului Francis Beaumont, contemporan cu Shakespeare :

Ilustre umbre-aici ne strigă din morminte :

Ca muritori s-au stins și ei, dar zei au fost 'nainte.

M. Murray este de părere că atunci cînd se vorbea — pînă în secolul al XVIII-lea inclusiv — despre puterea divină a regelui, despre faptul că monarhul este întruchiparea lui Dumnezeu pe pămînt aceste cuvinte erau înțelese în sensul lor cel mai strict, literal : timp de secole existase credința că regele, ca întruchipare a divinității, trebuie jertfit zeului fertilității pentru binele supușilor săi. Abia mai tîrziu a apărut obiceiul de a alege ca jertfă expiatoare nu pe însuși monarhul cîrmuitor, ci o persoană din cele apropiate lui : prin sînge, prin relațiile familiale sau prin poziția înaltă în stat. Asemenea jefte se practicau nu numai în Anglia, ci și în alte țări ale Europei apusene. Exemplu tipic în acest sens o consideră M. Murray pe... Ioana d'Arc.

În Anglia, după cum susține M. Murray, jertfele expiatoare au fost practicate în timpul fiecărui monarh, cel puțin începînd cu Wilhelm Cuceritorul, adică din a doua jumătate a secolului al XI-lea și pînă la începutul celui de al XVII-lea, sau poate chiar și mai tîrziu. Căci vechia religie s-a păstrat la populația rurală pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Inițial, victima — „înlocuitorul“ — era pur și simplu aleasă la porunca regelui. Ulterior, sacrificiul ritual a fost prezentat ca rezultatul unei cercetări judiciare și al sentinței pronunțate, în realitate o evidentă bătaie de joc la adresa dreptății și justiției. „Istoricilor le-a fost greu să explice asemenea asasinate judiciare, deoarece ele constituiau o negare a tuturor principiilor justiției umane și a religiei creștine pe care o profesau, după cum se presupune, și regele, și judecătorii“ ²⁰. Biserica

creștină a fost nevoită să tolereze multă vreme acest obicei păgănesc și să accepte chiar compromisul canonizării unora dintre victimele expiatoare, atribuindu-le capacitatea de a face minuni. Totodată, deținând monopolul alcătuirii cronicilor, clerul a căutat să ascundă existența cultului păgîn.

În secolul al XVI-lea zonele de răspîndire a vechii credințe, îndeosebi Anglia răsăriteană, continuă M. Murray, au devenit regiuni în care Reforma a prins cel mai devreme rădăcini. Spre sfîrșitul domniei Elisabetei I credința în divinitatea monarhului aproape că se stinsese, păstrîndu-se doar în satele îndepărtate. Acolo, în aceste colțuri uitate de lume, supunerea oarbă față de stăpînii locali ca întruchipare a zeului era încă destul de puternică și reprezenta o amenințare politică pentru puterea centrală. Iar partizanii vechiului cult au început să fie persecutați fiind numiți vrăjitori și vrăjitoare. Urcarea pe tron în 1603 a lui Iacob I, care se strădui să reînvie credința în divinitatea monarhului, nu a mai găsit sprijinul de odinioară, iar încercările mai energice ale lui Carol I l-au dus chiar la detronare și eșafod. Stuartii nu au obținut un sprijin ferm nici măcar în Scoția, locul lor de origine, deoarece acolo lipsa îndelungată a regilor, care ocupau în același timp și tronul Angliei și locuiau la Londra, a subminat pozițiile vechii religii.

Conform ritualului, jertfa expiatoare trebuia adusă o dată la șapte ani. Întrucît, însă, nu convenea ca monarhii să fie schimbați atît de des, a apărut destul de devreme instituția „înlocuitorilor“. De obicei, jertfa era adusă cînd vîrsta regelui sau perioada domniei lui erau divizibile cu 7 (uneori 9). Rareori era nevoie de jertfe înainte ca monarhul să împlinească 35 de ani. Numărul cel mai mare de jertfe revine anului în care regele împlinea 42, 49 sau 56 de ani. Execuțiile rituale cînd monarhul împlinea 63 de ani au fost o excepție rară, din simplul motiv că doar patru regi englezi au depășit această vîrstă (Henric I, Eduard I, Eduard al III-lea și Elisabeta I). Execuția se stabilea pentru lunile considerate — potrivit cultului păgîn — „măgice“, „sfinte“ : februarie, mai, august, noiembrie (frecvent februarie și august). În timpul execuțiilor mulțimea bocea în gura mare, iar bucăți din corpul victimei, ciopîrțit de călău, erau expuse în diferite regiuni ale țării. Nu mai puțin semnificativ este că mulți condamnați mer-

geau la execuție smeriți, negînd totodată, pînă în ultima clipă, acuzațiile ce le-au fost aduse : exista credința că pentru ispășirea păcatelor întregului regat era nevoie ca victima să fie nevinovată.

În procesele „înlocuitorilor“ erau antrenate uneori și alte persoane, pentru a obține — mai precis, a smulge — mărturiile necesare împotriva principalului acuzat. Aceste persoane puteau fi trimise la eșafod dacă execuția lor nu stînjenea executarea „înlocuitorului“. Astfel, curtenii acuzați de legături criminale cu Anne Boleyn, cea de-a doua soție a lui Henric al VIII-lea, au fost executați deoarece vinovăția lor era necesară pentru pronunțarea sentinței de condamnare a reginei.

Cum ar putea fi deosebiți „înlocuitorii“, se întrebă M. Murray, de celelalte victime ale proceselor politice ? Ei pot fi ușor identificați după falsitatea vădită a acuzațiilor ce li se aduceau, după faptul că în nici un caz nu puteau fi dușmani ai monarhului aflat pe tron. Erau condamnați la moarte formal pentru delikte foarte grave, averile li se confiscau în folosul coroanei, dar după cîțiva ani sau chiar luni aceste averi erau înapoiate urmașilor. Mai greu de stabilit sînt criteriile alegerii, precum și cine alegea victima expiatoare. În unele cazuri o făcea regele personal, în altele curteni împuterniciți în secret în acest sens. Așa s-a întîmplat, de exemplu, în Scoția în 1566, cînd lorzii înarmați au pătruns noaptea în castelul regal și l-au omorît pe italianul David Rizzio, secretarul Mariei Stuart.

Uneori victima își cunoștea soarta ce i-a fost hărăzită. Altfel cum pot fi explicate cuvintele profetice ale Ioanei d'Arc că este puțin probabil ca ea să rămînă în viață mai mult de un an ? Se pare că și Anne Boleyn a pășit conștientă în întîmpinarea sorții și a urcat pe eșafod, după cum afirmă contemporanii, „într-o bună dispoziție“. În alte cazuri însă, victimelor li se ascundea soarta ce-i aștepta. Unii „înlocuitori“ recunoșteau crimele care li se puceau în seamă. Iar procedurile barbarei execuții „calificate“, cum era smulgerea de către călău a măruntaielor din corpul încă viu al victimei, nu urmăreau provocarea unor chinuri în plus, ci aveau o semnificație simbolică. Abia mai tîrziu execuțiile de acest fel au început să fie aplicate în cazul criminalilor comuni.

M. Murray prezintă numeroase exemple din istoria Angliei menite să confirme justetea teoriei sale. Ea men-

ționează că regele Ioan fără Țară a murit la 49 de ani, iar Henric al V-lea în luna august și la 35 de ani. Cercetătoarea încearcă să descopere victime rituale printre numeroasele persoane executate în timpul războaielor dinastice ale celor două roze. Ea se străduiește să elucideze, de asemenea, faimoasa asasinare a prinților fii-ai lui Eduard al IV-lea. Dacă nu unchiul lor, Richard al III-lea, ci adversarul acestuia, Henric al VII-lea Tudor, ar fi fost vinovat de această nelegiuire, atunci ea ar fi putut să se producă abia după victoria lui Henric în lupta de la Bosworth din 1485, când noul rege avea 28 de ani.

Victime expiatoare, au fost după opinia lui M. Murray, și soțiile lui Henric al VIII-lea executate de acesta pentru infidelitate. Henric s-a căsătorit cu Anne Boleyn după ce trecuse de 40 de ani. Dacă ar fi existat măcar un dram de adevăr în acuzațiile ce i-au fost aduse ulterior Annei, acest lucru nu ar fi putut scăpa atenției autorităților înainte ca regele să se căsătorească cu ea. Or, știrile compromițătoare la adresa reginei — și aceasta o recunoșc majoritatea istoricilor — au început să se răspîndească abia după arestarea ei. Faptul că prima lui soție, Caterina de Aragon, naștea copii morți (cu excepția Mariei, viitoarea regină a Angliei) a fost considerat de Henric al VIII-lea semn vădit al necesității unei jерfte expiatoare. Caterina nu a vrut să joace acest rol. Și deoarece era rudă cu împăratul Carol al V-lea, nu se putea recurge la măsuri de constrângere. De aceea a fost nevoie să se caute o „înlocuitoare“. Este semnificativ, totuși, că după divorțul de rege Caterina s-a temut tot timpul că va fi otrăvită.

Alegerea Annei Boleyn nu a fost întâmplătoare. Ea se născuse în Anglia răsăriteană, unde rămășițele vechii credințe erau deosebit de puternice. Aparținea familiei Howard, despre care ambasadorul francez Fénelon observase: „Ei sînt expuși la decapitare, și nu o pot evita, deoarece provin dintr-un neam predispus la această soartă“. Această observație a ambasadorului francez este prezentată de M. Murray ca dovadă că howarzii erau „o familie de sacrificiu“ din care erau aleși „înlocuitorii“. Într-adevăr, după Anne o serie întreagă de membri ai familiei și-au lăsat capul pe eșafod.

Fatal pentru Anne Boleyn a fost anul 1533, când Henric al VIII-lea a împlinit 42 de ani — număr divizibil cu cifra magică 7. Dar anul s-a încheiat cu bine, deoarece re-

gina născu o fiică — viitoarea regină Elisabeta I. Când însă în februarie 1536 Anne născu un copil mort, acest lucru îi întări lui Henric convingerea că sosise timpul pentru a se aduce o jertfă expiatoare. În aprilie, un grup de membri ai Consiliului privat a început să adune dovezi despre „vinovăția“ reginei. E curios că arhiepiscopul Cranmer — cea mai înaltă autoritate a bisericii anglicane — nu a fost înștiințat de acest lucru, deși făcea și el parte din Consiliu. Această precauție a fost luată probabil pentru că Cranmer nu privea cu ochi buni rămășițele păgânismului.

În actul de acuzare se menționa că Anne Boleyn nutrea gândul unui atentat la viața lui Henric al VIII-lea, dar esențial era să se dovedească infidelitatea ei conjugală, încălcarea principiilor morale. La porunca regelui, Cranmer a vizitat-o pe condamnată și a discutat cu ea între patru ochi, conținutul discuției rămânând secret. A doua zi, însă, arhiepiscopul Cranmer a prezidat tribunalul eclesiastic, care a declarat nulă căsătoria dintre Henric și Anne. După cum a explicat Cranmer, regina i-a adus la cunoștință niște lucruri care l-au convins că această căsătorie nu poate fi o adevărată uniune conjugală. Istoricii au încercat de mult să ghicească ce se ascundea sub aceste cuvinte ale arhiepiscopului. Unii au considerat că Anne ar fi mărturisit atunci că înainte de a deveni soția regelui ar mai fi fost căsătorită. Este însă posibilă și altă presupunere, și anume că regina și-ar fi mărturisit atașamentul față de vechea credință, devenind în ochii lui Cranmer o „vrăjitoare“, nedemnă nu numai de a fi soția monarhului, dar și de a mai trăi. Regina a fost executată la 19 mai — în al 28-lea an de domnie al lui Henric al VIII-lea.

M. Murray este de părere că soarta care o aștepta pe Anne era dinainte cunoscută nu numai de ea însăși, dar și de Caterina de Aragon, de ministrul principal Wolsey și de cancelarul Thomas More, care au prezis cu câțiva ani înainte moartea celei de-a doua soții a regelui.

Cum se știe, după moartea Annei Henric s-a căsătorit cu Jane Seymour, care a murit la o naștere. Locul ei a fost luat de Anna de Clèves, iar aceasta a fost înlocuită de Caterina Howard, rudă apropiată a Annei Boleyn, tot dintr-o familie „de sacrificiu“. Și aceasta a fost acuzată de infidelitate, numai că în timpul pregătirii procesului

s-a ținut seamă de greșelile făcute la întocmirea actului de acuzare împotriva Annei Boleyn, și au fost înlăturate contradicțiile flagrante. Procesul Caterinei și execuția ei au avut loc cînd regele avea 49 ani — din nou un număr divizibil cu 7. Soarta Caterinei Howard a fost o copie fidelă a celei hărăzită cu cîțiva ani în urmă Annei Boleyn. M. Murray enumeră o serie de evenimente absolut identice din viața acestor două victime ale lui Henric al VIII-lea : ambele regine au aparținut unor familii „de sacrificiu“ ; au fost domnișoarele de onoare ale „precedentei“ soții a regelui ; s-au căsătorit după divorțul regelui ; nu au existat nici un fel de date cu privire la viața lor „desfrînată“ atîta timp cît nu a fost nevoie de o jertfă expiatoare ; în ambele cazuri cercetările au fost începute de Consiliul privat ; regele a primit informații confidențiale despre soția sa ; regele a părăsit în taină palatul Hampton-Court, după care regina a fost arestată sub acuzația de infidelitate conjugală ; au fost judecați și complicii, dintre care unul a „mărturisit“ ; au fost condamnate în mod special rudele apropiate ale acuzatei (fratele Annei Boleyn ; lady Rochford în procesul Caterinei Howard) ; judecata a fost făcută de parlament ; regina a respins principala acuzație ; au fost executați complicii ; execuția reginei a fost fixată pentru luna de sacrificiu ; condamnată a acceptat moartea cu calm, declarîndu-se nevinovată și convinsă că va ajunge în ceruri ; doamnele de la curte au însoțit-o pe regină pînă la eșafod, iar după execuție au luat corpul și capul tăiat ; la primirea veștii că execuția a avut loc, regele a manifestat o mare bucurie ; zvonurile au susținut că acuzațiile au fost plătuite.

În afară de cifra 7, după M. Murray i se atribuia semnificație magică și cifrei 13 (Domnul și cei 12 apostoli al săi ; în treacăt fie zis, rămîne neînțeles de ce această viziune creștină trebuia să-i călăuzească pe adepții unui cult păgîn). În multe acțiuni politice importante, apreciază cercetătoarea, au acționat grupuri alcătuite din 13 persoane sau divizibile cu acest număr. Participanții la diverse comploturi, cavalerii Ordinului jaretierei, membrii Consiliului privat care au judecat-o pe Anne Boleyn alcătuiau ori un grup din 13 persoane, ori un număr divizibil cu această cifră. La fel stăteau lucrurile și cu participanții la sabatul vrăjitoarelor.

M. Murray încearcă o explicație asemănătoare și pentru multe alte procese politice din a doua jumătate a se-

colului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea, ba chiar și procesului lui Carol I, care a fost decapitat în timpul revoluției engleze pe baza sentinței parlamentului ca „tiran, trădător, asasin și dușman al statului“. Este adevărat că în acest din urmă caz M. Murray exprimă unele îndoieli, dar numai pentru că regele Carol a fost executat în al 48-lea an de viață — cifră care nu este divizibilă cu 7. Pe de altă parte, Cromwell, șeful de fapt al statului, împlinise atunci 49 de ani, și s-ar putea ca de data asta regele să fi jucat rolul de „locțiitor“. Chiar și moartea lui Carol al II-lea în 1685, de apoplexie, a fost, după cum apreciază M. Murray, o formă de jertfă expiatorie.

Acest Carol s-a îmbolnăvit la 2 februarie, zi de sacrificiu, dar agonia a continuat pînă la 6 februarie. Pe patul de moarte regele a pronunțat celebra frază prin care se scuza că a folosit prea mult timp pentru a muri. El a murit în al 35-lea an de domnie (din nou un număr divizibil cu 7), regalității considerînd că a domnit din momentul execuției lui Carol I, respectiv din ziua de 30 ianuarie 1649. Ș.a.m.d.

Calcululele aritmetice ale lui M. Murray conțin numeroase erori. Bineînțeles însă că principala slăbiciune a argumentației ei nu stă în aceste erori. Argumentele ei rămîn suspendate în aer din simplul motiv că izvoarele nu oferă nici măcar o singură dovadă directă a dăinuirii cultului păgîn sau, cu atît mai puțin, a obiceiului de a aduce jertfe umane zeului fertilității. Or, indiciile pe care încearcă să le descopere M. Murray pot fi ușor explicate și fără teoria ei. Mărturisirile „vrăjitoarelor“ smulse prin tortură nu sînt o dovadă. Cît privește însă recunoașterea divinității puterii regale și a exponentului ei, înzestrarea monarhului cu puteri supranaturale de vindecare a bolilor prin atingere cu mîna și altele asemănătoare, aceste superstiții se înscriu organic în creștinismul medieval, în ciuda originii lor parțial păgînești. Fiecare execuție evocată de M. Murray a avut propria ei cauză ; comportamentul acuzaților la proces și pe eșafod era determinat de motive care variau în funcție de atașamentul față de „cultul Dianei“.

. Tortura și autoinculparea erau principalele mijloace de ticluire a „dovezilor“ despre existența cultului vrăjitoarelor. Există mărturii din belșug că monotonia depo-

zițiilor făcute de acuzați era determinată de monotonia riguroasă a întrebărilor puse și de înțelegerea de către victime a ce fel de răspunsuri erau așteptate de judecători și călăi. Verificarea surselor folosite de M. Murray a relevat că citatele ei au selectat doar detaliile „verosimile“ ale sabatului, omițându-se cu grijă „recunoașterile“ acuzatorilor că ar fi născut de la Diavol broaște și șerpi etc ²¹. (Ca o compensație pentru aceste omisiuni, M. Murray îl delectează pe cititor cu afirmații cum că pînă și horele copiilor și valsul, care a cuprins victorios toată țările, își au sorginea în dansurile de la sabat...)

Prin urmare, nicăieri nu au fost găsite indicii materiale convingătoare ale practicării cultului vrăjitoarelor. În acest sens, cea mai bună dovadă a inconsistenței principalei aserțiuni a lui M. Murray o constituie raportul lui Alonso Salazar de Frias, membru al Consiliului suprem al Inchiziției spaniole. Inchizitorul a fost trimis din Madrid la Logroño, după un mare autodafe organizat acolo, pentru a cerceta împrejurările cazului. Salazar a prezentat un raport de 5 000 (cinci mii !) de pagini cu interogatoriile a 1 802 „vrăjitoare“ și vrăjitori“ care și-au recunoscut vina și au fost iertați. 81 de vrăjitoare nu și-au recunoscut vina ; după opinia inchizitorului, restul ar fi făcut la fel dacă ar fi crezut în promisiunile lui și nu s-ar fi temut că li se va aduce din nou acuzația de erezie.

Încă înainte cu trei secole de apariția cărții lui Murray, combătînd parcă argumentele acesteia, Salazar nega posibilitatea ca vrăjitoarele să se adune la sabat umblînd pe jos. Secretarii lui Salazar au stat de veghe în locul unde s-ar fi ținut întrunirile nocturne, și nu au văzut acolo nici oameni, nici duhuri rele. Inchizitorul a ajuns la concluzia că multe mărturisiri, îndeosebi ale copiilor, se datorează unor minți slabe. El descrie amănunțit cum erau smulse mărturisirile false și, pe baza unei noi anchete personale, dovedește falsitatea lor. Iar un membru al Supremei era tocmai persoana care putea obține informații din prima mînă. Indiferent de mobilurile politice care l-au generat, raportul acestui inchizitor respinge în întregime ipoteza susținută de Murray. În pofida atributelor aparent științifice, această teorie este tot o colecție de născociri ca și minutele proceselor de vrăjitorie care au constituit principala sursă a cărților lui M. Murray despre „cultul vrăjitoriei în Europa occidentală“.

Cu numai vreo zece ani în urmă, teoria lui Murray era încă susținută de mulți cercetători influenți. În ultimii ani, polemica în jurul acestei teorii a continuat, atrăgând istorici, antropologi, psihologi, filosofi. H. Trevor-Roper a apreciat opiniile lui M. Murray ca simple aberații. L-a contrazis A. Macfarlane, care crede că M. Murray avea dreptate, insistând asupra necesității „de a privi acuzațiile ca ceva mai mult decît o superstiție pătrunsă de intole-
ranță”²².

INCEPUTUL ISTERIEI

Un rol important a avut confruntarea, întru totul reală, dintre catolicism și Reformă, luptă ideologică și politică ce s-a extins în scurt timp și în sfera relațiilor internaționale și a cărei soluție a fost căutată timp de un secol și jumătate pe cale militară. În această ordine de idei, merită să dăm atenție pretențiilor pe care fantezia unor contemporani le atribuia stăpînului infernului în domeniul politicii externe. Un exemplu este *Tragica istorie a doctorului Faust* datorată penei lui Christopher Marlowe, contemporan remarcabil al lui Shakespeare. În piesa lui Marlowe, Faust își declară deschis intenția de a folosi puterea pe care o va obține din partea Diavolului pentru a rezolva în favoarea protestanților (și a sa) conflictul cu contrareforma :

...Pe soldați

*Să-i jefuiesc de toată prada lor,
Să-l izgonesc pe ducele de Parma
Din țara mea și să domnesc doar eu
Pe tot cuprinsul ei. Pentru războaie
Voi pune duhurile să nascocescă
Mașini cu mult mai minunate
Decît acea corabie cu flăcări
Care-a zvîrlit în aer podul din Antwerp.*

În alt loc Faust afirmă tot așa de răspicat :

*Și sugrumînd strîmtoarea Gibraltar
Din Spania și Africa să fac*

*Coroanei mele un supus pământ ;
Iar-imperialul potentat german
Nu va trăi decît prin vrerea mea* ²³.

Identificarea papei de la Roma cu Antihrist, lucru obișnuit la protestanți începînd cu Luther și Calvin, devenise, de pildă în Anglia, un fel de punct de vedere oficial al Bisericii anglicane dînd stat. Transformarea confruntării ideologice într-un conflict internațional, care a generat victime incalculabile și a fost însoțit de interminabile represiuni sîngeroase, determina acea stare febrilă a conștiinței sociale ce favoriza în mod deosebit o tot mai mare răspîndire a propagandei demonologice și a persecuțiilor sub acuzația de vrăjitorie. Menționăm că persecuțiile în masă împotriva vrăjitoarelor coincid cronologic — în măsura în care acest lucru este în genere posibil în planul fenomenelor sociale — tocmai cu aceste confruntări, desfășurate aproximativ în perioada 1520—1648. Ele au început să se intensifice în jumătatea de secol în care s-au maturizat condițiile pentru conflict și au slăbit rapid, pînă și-au pierdut orice importanță, în următorii 50 de ani. Pot fi constatate multe coincidențe semnificative între evoluția conflictului și aceea a persecuțiilor. Între anii 1400 și 1560, adică într-un interval de peste un secol și jumătate, în sud-vestul Germaniei, devenit mai tirziu centrul celor mai crunte persecuții, au fost executate 88 de persoane. Prima mare „vînătoare de vrăjitoare“ a început aici în 1562 — aproximativ după 40 de ani de la declanșarea conflictului, iar ultima s-a desfășurat în perioada 1662—1665; în unele regiuni ea s-a prelungit pînă în 1684, deci s-a încheiat la aproape 40 de ani după încetarea acestui conflict ²⁴.

Cele mai cumplite persecuții au avut loc în Germania, îndeosebi în regiunile care constituiau arenă luptei dintre tabăra catolică și cea protestantă. Este vorba, între altele, de regiunile renane. Sînt suficiente cîteva exemple. După estimările contemporanilor, din anul 1590 și pînă 1600 în ducatul Braunschweig au fost arși zilnic în medie 10 oameni. În satele din jurul Trierului mai rămăsezeră în viață în 1586 doar două femei. În 1589, în orașul Quedlinburg din Saxonia, de 12 000 de locuitori, au fost arși într-o singură zi 133 de oameni. La Bamberg, episcopul Johann Georg II Fuchs von Dornheim a trimis pe rug, între anii 1623 și 1631, sute de vrăjitoare, pînă cînd a fost

izgonit din posesiunile sale de trupele suedeze. Prințul-episcop de Würzburg, Philipp Adolf von Ehrenberg, a ars pe rug 900 de oameni, între care un nepot de-al său și 19 preoți catolici. În orașelul Meltenburg (din apropiere de Mainz), cu 3 000 de locuitori, între anii 1626 și 1629 au fost executate 56 de vrăjitoare, la Burgstädt (2 000 de locuitori) au avut loc 77 de execuții, în micul sat Eichenbuse — 19 ș.a.m.d.

Prigoana s-a extins în Alsăcia, Lorena și provinciile învecinate ale Franței. În statele protestante, în Elveția și în principatele germane persecuțiile au luat aceeași amploare înspăimântătoare. În Geneva calvină numai în anul 1542 au fost arse pe rug 500 de vrăjitoare. Bineînțeles, „vinătoarea de vrăjitoare” s-a răspândit și în regiuni îndepărtate de principalele bătălii ale îndelungatului conflict, iar puritanii au extins prigoana și în coloniile englezești din Lumea Nouă. Dar epicentrul conflictului coincidea exact cu epicentrul prigoanei.

În ultimul timp cercetătorii occidentali au încercat să prezinte procesele de vrăjitorie ca tendință a societății de a-și defini temeiurile și caracterul moral, ca rezultat al atitudinii față de puterea politică în epoca Renașterii, ca exercitare a unor importante funcții sociale etc.²⁵ S-a formulat părerea că persecuțiile au fost o expresie a dorinței claselor dominante de a înăbuși protestul maselor populare, care luase forma mesianismului religios, de a prezenta Biserica și statul ca apărători reali ai societății împotriva oștirilor vrăjmașe. Este semnificativ că majoritatea victimelor aparțineau păturilor sociale de jos. După cum scria un autor american, este important să se stabilească nu de ce vîrfurile societății erau „obsedate de nimicirea vrăjitoriei, ci mai curînd de ce erau obsedate de înființarea ei”²⁶. La această observație întemeiată trebuie adăugat, totuși, că lucrurile erau adeseori mai complicate, că de arma persecuției s-au folosit nu numai cercurile reacționare ale societății, dar și cele progresiste pentru acea epocă.

Procesele vrăjitoarelor pot fi privite și ca manifestări ale isteriei sociale (acest lucru este propus, bună oară, de H. Trevor-Roper²⁷), dar cu condiția definirii cît de cît exacte a conținutului acestei noțiuni atît de vagi. Indeterminarea ei permite, de pildă autorilor conservatori, să se interpreteze tendențios acțiunile maselor populare în pe-

rioadele de criză revoluționară, să se pună semnul egalității între „isterie“ și manifestările luptei de clasă, ale violenței populare împotriva exploatatorilor. Prezentarea falsă de către oamenii de știință burghezi a mișcărilor populare ca isterie de masă își are sorgintea chiar într-o isterie reală, dar reacționară, ațîțată de clasele conducătoare pentru a-și realiza scopurile lor egoiste. Eliberată însă de o asemenea interpretare, noțiunea de „isterie socială“ se vedește aplicabilă doar unor acțiuni ale anumitor grupuri sociale, acțiuni evident iraționale din punctul de vedere al intereselor lor de clasă. Această isterie se va dovedi la originea oricărei forme de teroare politică împotriva unui dușman vizibil neprimejdios sau imaginar, cum puteau fi „vrăjitoarele“ din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, minoritățile religioase sau naționale, vădit neputincioase, rămășițele păturilor sociale învinse și înlăturate complet de pe scena istoriei, purtătorii unor concepții ideologice care nu amenințau direct și nici măcar indirect bazele orînduirii existente etc.

Dar, calificînd iraționale scopurile declarate ale acestei prigoane, se poate aprecia că inspiratorii ei nu au avut în genere motive raționale pentru „vînătoarea de vrăjitoare“? Demența și-a avut sistemul ei, o bază pe deplin rațională, deși, firește, departe de a fi înțeleasă de toți prigonitorii. Teroarea declanșată în timpul „isteriei“ era îndreptată nu numai și nu atît împotriva grupului care constituia obiectul ei cît împotriva masei populației, devenea un mijloc de a o menține în supunere prin participarea la prigoană ca și prin intensificarea în această atmosferă a influenței ideologice a claselor dominante. Condițiile în care chiar și un participant activ la prigoană putea deveni în ziua următoare victimă, cînd criteriile de „vinovăție“ deveneau extrem de labile erau menite să asigure în perioadele de criză o supunere oarbă, care în vremurile „obișnuite“, liniștite, era garantată de obișnuința supunerii față de autoritatea puterii supreme, de forța aparatului de stat. Din moment ce oricine, pînă la judecătorii recalcitranți, putea fi declarat complice al Satanei, „vînătoarea de vrăjitoare“ corespundea în acest sens pe deplin intereselor cercurilor conducătoare din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Ideologia lumii feudale, climatul social-psihologic al epocii au stimulat și apariția altor forme de isterie în masă (de exemplu, panica legată de așteptarea sfîrșitului lumii în diferite regiuni ale Germaniei în 1524, 1533, 1584;

sub influența celei din 1524 a căzut însuși împăratul Carol al V-lea). Evident, aceleași cauze au contribuit și la ascuțirea conflictului dintre știință și religie, care a dus la o serie de procese împotriva oamenilor de știință. Este suficient să le amintim pe cele mai cunoscute : procesele lui Giordano Bruno și Galileo Galilei. Inchizitorii l-au acuzat pe Galilei că prezenta ipoteza lui Copernic, utilă pentru calculele astronomice, ca adevăr obiectiv. Pentru judecători adevărul obiectiv îl reprezentau uneltirile vrăjitoarelor și sabatul. De aceea istoricul catolic P. Daniel-Rops contrazice realitatea când îi dojenește cu blindețe pe inchizitori doar pentru nepriceperea de a explica „în ce fel poate fi pusă de acord teologia cu știința”²⁸. Declarînd în noiembrie 1979 greșită sentința inchiziției în cazul lui Galilei, papa Ioan Paul II și-a exprimat speranța că acest lucru va contribui la „o înțelegere rodnică între știință și religie...”.

Cum am mai arătat, isteria în masă, care își găsea expresie în procesele vrăjitoarelor, coincide cronologic întocmai cu conflictul dintre protestantism și contrareformă din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Aceasta ne face să ne întrebăm dacă nu există aceeași legătură și în alte epoci. Este suficient să ne punem această întrebare pentru ca răspunsul să devină evident. Această coincidență apare clar în toate conflictele similare. Întrucît este vorba de istoria modernă și contemporană, ea se manifestă deosebit de evident în perioadele cînd s-a încercat soluționarea conflictului pe cale militară ori s-au făcut pregătiri în acest sens. Exemplele sînt numeroase — începînd cu Vandeea din timpul Marii revoluții franceze și pînă la cel de al treilea Reich nazist ori S.U.A. în perioada „războiului rece” și a dezmățului mccarthismului. La aceasta ar trebui să mediteze oamenii de știință occidentali care caută originile „neburniei în masă” și „isteriei sociale” în multe privințe similare cu ceea ce au avut de suferit oamenii din multe țări și în secolul nostru, al XX-lea.

Prigoana a început să slăbească spre sfîrșitul celei de a doua treimi a secolului al XVII-lea. În această perioadă a început să fie luat în seamă și glasul adversarilor prigoanei, îndeosebi al lui Friedrich Spee. Celebra lui carte *Studiu de avertizare privind procesele de vrăjitorie* a fost tipărită inițial anonim, numele autorului devenind cunoscut abia la începutul secolului al XVIII-lea (în 1731 o nouă

ediție a cărții lui Spee a apărut cu numele lui, avînd aprobarea cenzurii Ordinului iezuit).

Cea mai semnificativă lucrare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea împotriva „vînătorii de vrăjitoare“ a fost *Lumea vrăjită* a preotului Baltazar Becker din Amsterdam, al cărei prim volum a apărut în 1691, iar cel de al doilea în 1693. Ca și predecesorii săi, Becker nu nega existența Diavolului, lucru de care îl acuzau demonologii (inclusiv sinodul bisericii reformate olandeze, care l-a destituit pe autorul *Lumii vrăjite* din funcția de predicator). Becker îl lipsea însă pe prințul infernului de capacitatea de a interveni în treburile pămîntești. Despre Diavol, afirma Becker, cunoaștem doar atît cît se spune în Sfînta scriptură. De aici urma însă concluzia : niciodată n-au existat și nu există nici vrăjitori și nici vrăjitoare, toate sentințele capitale pronunțate în nenumăratele procese de vrăjitorie au fost simple asasinate judiciare. De fapt, credința în vrăjitorie dispăruse deja la oamenii instruiți, din generația cărora făcea parte Becker. Totuși, ei își formulau foarte prudent poziția. Astfel, cunoscutul scriitor englez Addison remarca la începutul secolului al XVIII-lea că, după părerea sa, ar exista ceva în genul vrăjitoriei, dar nu se poate da crezare oricărei acuzații de practicare a vrăjitoriei. Becker, rămînînd de asemenea inconsecvent, a mers mai departe. De aceea, nu este de mirare că, negînd categoric existența vrăjitoarei, el a produs o puternică impresie. În curînd au apărut edițiile germană, franțuzească și englezească ale primului volum al *Lumii vrăjite*.

În ciuda înverșunării clericilor, Becker a găsit înțelegere la cercurile burgheze influente din Amsterdam. Chiar și după înlăturarea lui din postul de predicator, primăria orașului a continuat să-i plătească leafă, iar mai tîrziu pensie văduvei lui. Becker a decedat în 1698. La cererea lui, au fost consemnate convorbirile purtate cu fiul și prietenii puțin înainte de moarte. Aceste materiale au fost publicate imediat, după cum se menționa în titlu, pentru a „preîntîmpina zvonurile false“. Căci mulți dușmani ai lui Becker sau pur și simplu curioși așteptau clipa morții sale considerînd că Diavolul va apărea negreșit pentru a-l lua în focul iadului pe acela care a cîțezat să-i nege puterea. Studii recente relevă că influența cărții lui Becker în afara Țărilor de Jos a fost mai mică decît au crezut istoricii înainte.

Fără îndoială, cauza mărturisirilor majorității vrăjitoarelor a fost tortura. După opinia istoricilor liberali ai Inchiziției din secolul trecut, inclusiv a celui mai important dintre ei, C. Lys, aplicarea torturii pe scară largă în secolul al XVI-lea a stat la baza proceselor de vrăjitorie, iar desființarea torturii a dus la încetarea acestor procese. Această teză conține o mare parte de adevăr, dar nu tot adevărul. După cum se știe, în Anglia mărturisirile în procesele de vrăjitorie se făceau frecvent fără aplicarea torturii²⁹. În Prusia tortura a fost mult îngrădită în 1714 și desființată în 1740, dar încă o lege din 1727 interzicea în mod expres să se dea crezare oricăror afirmații referitoare la pactul cu Diavolul, zborurile la sabat etc. Evident că această lege legaliza cu întârziere o practică deja statornicită. În Bavaria, persecutarea vrăjitoarelor a fost sistată la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar tortura — abia în 1806. Acestea sînt doar exemple izolate. Neîncrederea în mărturisirile de practicare a vrăjitoriei obținute prin tortură au contribuit la dispariția ei mai mult decît interzicerea torturii la sistarea proceselor împotriva vrăjitoarelor.

Schimbarea treptată a atitudinii judecătorilor s-a produs la început în forme obișnuite. De exemplu, se exprimau îndoieli dacă nu cumva persecutarea vrăjitoarelor era urmarea unui vicleșug al Diavolului. Mai tîrziu a început să fie admisă iresponsabilitatea acuzaților : nenorocirile nu sînt o urmare a vrăjitoriei, ci a providenței. Punerea farmecelor în seama acuzaților a început să fie socotită superstiție sau mistificare. Dar trecerea de la pedeapsa pentru vrăjitorie la condamnarea pentru acuzații de practicare a vrăjitoriei nu s-a produs pînă la urmă — cel puțin în Germania. Într-un discurs ținut în 1766 la Academia Bavareză din München, preotul F. Stersinger explica : „A nega existența Diavolului înseamnă lipsă de credință ; a-i atribui prea puțină putere—erezie ; a-i atribui prea multă putere — superstiție“.

Procesele de vrăjitorie au încetat ca urmare a secularizării ideologiei și a progresului rapid al științelor naturii, numit de unii cercetători „revoluție științifică“ fenomene determinate de întreaga evoluție socială. Dacă în secolul al XVI-lea demonologia mai putea avea vreo tangență cu știința neoplatonicienilor despre influența unor spirite invizibile, ea nu se mai putea găsi în compatibilitate cu mecanica secolului al XVII-lea, cu convingerea că pînă și

accidentele sînt atît de departe de a avea ceva comun cu „ochiul rău“ încît pot fi prezise cu ajutorul teoriei probabilităţilor. În secolul al XVIII-lea demonologia s-a menţinut doar ca o rămăşiţă. Desigur, încercările de a intra în legătură cu prinţul întunericului n-au conţinut, dar au început să capete tot mai mult caracter de capriciu şi modă pentru ocultism. Cînd, la începutul secolului al XVIII-lea, mareşalul de Richelieu, fiind ambasador pe lingă împăratul de la Viena, s-a hotărît să se acrediteze în acelaşi timp şi pe lingă împăratul infernului, acest lucru a dat naştere la Paris doar la cuplete ironice ³⁰.

*Ambasadorul nostru Richelieu
La Viena cată dulce înspre drac,
Smerit se-nchină către el şi e
Al lui sŭpus, prieten şi ortac ;
Căci seniorul s-a-nvoit cu el
Şi toate bine-i merg de-atunci — la fel.
Cînd ca patron îl ai pe Necurat,
Succesul Ńi-e precis asigurat.*

Este adevărat că nici în secolul al XVIII-lea ideologia avansată a luminismului n-a împiedicat creşterea interesului pentru astrologie, alchimie, magie. Dar acest interes nu s-a mai răsfrînt în sfera vieţii politice. Dezvoltarea luptei de clasă şi a gîndirii sociale nu mai era încătuşată de carapacea religiei. Secularizarea societăţii, a luptei ideologice a dus la dispariţia imboldurilor pentru „vînătoarea de vrăjitoare“, care nu mai constituia un mijloc eficace de realizare a obiectivelor politice.

În ultimă analiză, procesele de vrăjitorie din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea au fost o consecinţă a condiţiilor politice şi a formelor ideologice generate în epocă de lupta dintre orînduirea feudală şi cea burgheză, care avea să-i ia locul. Ele au încetat odată cu dispariţia acestor condiţii şi forme de luptă. „În aceeaşi perioadă în care — scria Marx — în Anglia vrăjitoarele nu mai erau arse pe rug, au început să fie spînzuraţi falsificatorii de bancnote“ ³¹.

...În 1749, la Würzburg a fost arsă pe rug călugăriţa Maria Renata, acuzată de vrăjitorie. În 1775, în Polonia au fost spînzurate nouă vrăjitoare. Iar pentru ultima oară în Europa a fost arsă pe rug o „vrăjitoare“ pe baza unei sentinţe judiciare peste 10 ani, respectiv în 1785 în Elveţia. Dar şi după aceasta în diferite ţări, numeroase femei, sus-

pectate de practicarea magiei negre, au căzut victimă linșajului.

Dar procesele vrăjitoarelor nu aparțin numai istoriei. M. Murray îndemna să se dea crezare mărturisirilor făcute de acuzate. Iar în 1975 teologul olandez Van Dam declara, în cartea sa *Despre rolul demonilor în istorie și în epoca contemporană* că nebunia vrăjitoriei și procesele vrăjitoarelor au fost o invenție a Diavolului, „o victorie a Satanei asupra spiritului vest-european”. (Nu este evident că prințul întunericului nu ar fi admis niciodată să fie judecați adevărații lui slujitori ?) După opinia lui Van Dam, sentimentul rușinii pentru aceste procese a determinat societatea să cadă în raționalism, să nege existența Diavolului și a demonilor. Aceasta i-a permis Satanei să obțină „a doua victorie asupra spiritului european...”³². Trebuie recunoscut că această „victorie” a fost destul de incompletă, atît în Europa occidentală cît și în S.U.A., unde, după cum atestă datele Institutului Harris, care se ocupă de testarea opiniei publice, 53% din americanii anchetați sînt convinși de existența Diavolului. După cum mărturisește cunoscutul istoric E. Le Roy Ladurie în monografia *Țăranii din Languedoc* (1966), chiar și în zilele noastre locuitorii unor regiuni rurale din Franța mai cred în sabatul vrăjitoarelor.

În ce privește poziția Bisericii catolice, Vaticanul a respins hotărît încercările unor teologi liberali de a atenua nuanțele istorisirilor despre uneltirile prințului întunericului. Papa Paul VI declara la 15 septembrie 1972 că Satana este „o făptură spirituală vie, care seamănă desfrîul și este ea însăși desfrînată ; o realitate îngrozitoare, înspăimîntătoare, dar misterioasă și generatoare de teamă”. Aceste cuvinte ar fi putut foarte bine fi rostite și în toiul „vinătorii de vrăjitoare” de acum patru sute de ani.

ROADELE LUMINĂRII ABSOLUTISMULUI

Secolul al XVIII-lea marchează începutul istoriei poliției politice contemporane. Deși în capitolele precedente s-a vorbit deja despre poliția lui Henric al VIII-lea, a Elisabetei I sau a cardinalului Richelieu, acestea erau mai curînd o rețea de informatori secreți, un serviciu de informații și contrainformații ale cărui acțiuni erau îndreptate mai cu seamă împotriva anumitor grupări de adversari ai guvernului : curteni intriganți sau magnați feudali nemulțumiți, preoți ai cultelor nerecunoscute sau agenți ai unor puteri străine. Restul rămînea de obicei în grija autorităților municipale și provinciale. Spionul a apărut cu secole înaintea detectivului. Organele de justiție chemate să pedepsească infracțiunile penale se transformau la nevoie în instrumente de reprimare a adversarilor politici.

Închisoarea Newgate, care a fost timp de secole o închisoare deosebit de sigură pentru criminalii de drept comun, în prima jumătate a secolului al XVI-lea a început să se umple cu arestați politici, îndeosebi cu persoane care nu erau de acord cu politica religioasă a guvernului. Schimbarea monarhilor și a religiei oficiale nu era întotdeauna urmată de înlocuirea administrației inchișorilor, care pur și simplu își fixa noi ținte pentru actele de violență și șantaj.

Moștenită din timpurile fărîmîțării feudale și abia controlată de reprezentanții guvernului central, acumularea

haotică a vechilor organe locale, cu atribuții și funcții care se suprapuneau, călăuzite de tot felul de obiceiuri locale, le reducea, desigur, eficiența ca elemente constitutive ale aparatului polițienesc al statului absolutist și al celui burghez incipient. Abia în secolul al XVIII-lea monarhiile absolutiste, aflate în stadiul de dezvoltare care a căpătat denumirea de absolutism luminat, își creează un aparat administrativ centralizat, din care face parte inalienabilă poliția în general și poliția politică în special. În această privință statul burghez timpuriu din Anglia rămăsese în urma monarhiilor continentale. Pentru a se asigura împotriva unor tentative de restaurare a absolutismului, burghezia engleză a preferat să nu urmeze calea lărgirii atribuțiilor guvernului central, ci pe aceea a imprimării unui conținut nou, pur burghez vechilor organe ale administrației locale și a adaptării acestora la nevoile ei. Chiar de la apariția ei în Europa continentală, poliția a reflectat tendința monarhiei absolutiste de a institui un control riguros, o tutelă asupra tuturor supușilor săi.

Riguros vorbind, poliția criminală și cea politică nu erau separate. Începutul a fost făcut în Franța. După cuvintele cunoscutului scriitor și critic Boileau, la Paris, care, în anii '60 ai secolului al XVII-lea număra cam o jumătate de milion de locuitori, seara „hoții puneau imediat stăpânire pe oraș. În comparație cu Parisul, pădurea cea mai sălbatică și mai pustie părea un loc sigur“. Postul de general locotenent al poliției a fost creat în 1667. Ludovic al XIV-lea l-a numit în acest post pe Nicolas de la Reyny, care provenea din păturile de jos ale „nobilimii mantiei“, necunoscut cercurilor largi ale populației. El a devenit în scurt timp o persoană importantă în stat, influența lui bazându-se nu numai pe aparatul polițienesc pe care l-a creat, ci și pe largi împuterniciri, ale căror limite erau vag conturate. Curiozitatea și grija părintească pentru supuși a guvernelor absolutismului luminat, dorința de a le cunoaște toate laturile vieții păreau să nu aibă limite și, cu trecerea anilor, creșteau tot mai mult. În timpul lui Ludovic al XV-lea chiar și matroanele caselor de toleranță erau obligate să transmită zilnic poliției listele clienților și diferite informații referitoare la ei. O atenție deosebită era acordată curtenilor, clericilor și diplomaților străini.

Pe de altă parte, poliția nu a putut împiedica apariția marilor organizații criminale. Este suficient să amintim banda lui Cartouche, care la începutul secolului al

XVIII-lea a acționat vreme îndelungată nestingherit la Paris. De lichidarea ei s-a ocupat însuși guvernul regentului Franței, ducele Philippe d'Orléans.

Cam în aceeași ană a luat ființă organizația criminală din Anglia, care împărțise întreaga țară în districte concesionate unei bande ce avea grupe specializate în prădarea bisericilor, tilhărie la drumul mare, hoție în târguri, falsificarea bijuteriilor, întreținerea unei întregi rețele de depozite unde se păstrau bunurile prădate înainte de a fi vindute achizitorilor londonezi sau expediate prin contrabandă cu propriile corăbii pentru a fi vindute în Olanda. (Toate aceste amănunte au ieșit la iveală la procesul unui oarecare Jonathan Wild în 1725.)

Dar și poliția secretă lua o amploare din ce în ce mai mare în Europa. Directorul poliției regală din Berlin a fost numit în 1742. Centralizarea poliției în posesiunile habsburgilor austrieci a început în 1749. În 1751 a fost creat postul de comisar al poliției din Viena și Austria Inferioară, folosindu-se cu această ocazie și experiența franțuzească. Iar în februarie 1789, procedînd la reforme în spiritul absolutismului luminat, împăratul Iosif al II-lea a înființat ministerul poliției, în frunte cu contele Pergen¹. Mina poliției secrete începe acum să se simtă aproape în toate procesele care aveau substrat politic.

O variantă a proceselor politice au devenit procesele demnitarilor potriviți a fi făcuți țapi ispășitori pentru greșeli militare sau diplomatice. De războiul de șapte ani (1756—1763) sînt legate două dintre cele mai cunoscute procese de acest fel. La 14 martie 1757 a fost împușcat, la bordul unei corăbii militare, amiralul John Bing, acuzat de lașitate în fața inamicului. Această acuzație a fost respinsă de tribunal, care însă l-a condamnat pe amiral la moarte pentru că în bătălia de la Minorca, din 20 mai 1756, nu ă făcut tot ce-era posibil pentru distrugerea flotei franceze inamice. Acuzația era cu atît mai neîntemeiată cu cît Bing luptase împotriva unor forțe superioare. Insuși tribunalul care a pronunțat sentința a făcut demersuri pentru grațierea amiralului ; i s-a alăturat Camera Comunelor, care adoptat o lege specială. Dar proiectul a fost respins de Camera Lorzilor, unde predominau oamenii primului ministru, ducele Newcastle. Un caracter asemănător a avut și procesul contelui Lally-Tollendal, guvernatorul posesiunilor franceze din India, acaparate în cea mai mare parte de englezi. Vina pentru insucces a fost aruncată asu-

pra lui Lally, care pe baza sentinței tribunalului a fost executat în 1766.

În funcție de atmosfera din societate, procesul căpăta o faimă răsunătoare, uneori europeană, care nu corespundea întotdeauna importanței politice reale a cazului. O asemenea rezonanță a căpătat în toiul războiului de șapte ani cazul Calas.

La 13 septembrie 1761, în magazinul negustorului Jean Calas (de 64 de ani) din Toulouse, de religie protestantă, a fost găsit spânzurat fiul său Marc-Antoine. Clerul local, nelăsînd să-i scape ocazia de a ațîța fanatismul, începu să afirme că Marc-Antoine a fost omorît de rude, care încercaseră să-l împiedice să treacă la catolicism. S-au răspîndit zvonuri că protestanții pun la cale masacrarea locuitorilor pașnici ai Toulouse-ului². Deși contextul uciderii (sau sinuciderii) lui Marc-Antoine era (și rămîne) neclar și nu au existat dovezi privind motive religioase pentru o crimă³, pe baza sentinței parlamentului din Toulouse (instanță judiciară), Calas a fost supus la cumplita execuție a tragerii pe roată, iar membrii familiei lui au fost aruncați în închisoare.

În apărarea onoarei nevinovatului s-a ridicat Voltaire, care a denunțat arbitrariul judiciar pus în slujba obscurantismului religios. Aceasta a conferit cazului un răsunet european, ceea ce a obligat guvernul lui Ludovic al XV-lea să revină asupra lui. În martie 1763, Marele consiliu regal a ordonat parlamentului din Toulouse să-i prezinte materialele cazului Calas. Abia după mai bine de un an de zile, la 4 iunie 1764, vechea sentință a fost anulată de Consiliul privat al regelui. Cazul a fost preluat de judecătorii parizieni, care la 9 martie 1765, exact după trei ani de la sentința capitală pronunțată la Toulouse, au reabilitat în unanimitate memoria lui Jean Calas și i-au achitat pe toți ceilalți acuzați.

În anii '60 ai secolului al XVIII-lea a dobîndit un puternic ecou „cazul Wilkes“, un membru al Camerei Comunelor din Anglia care s-a ridicat împotriva încercărilor de sporire a influenței coroanei. În 1762, în ziarul său „Britanicul nordic“, Wilkes a criticat mesajul tronului, fapt pentru care, cu consimțămîntul parlamentului oligarhic, a fost aruncat în închisoare sub acuzația de „imoralitate“. La noile alegeri, Camera Comunelor a refuzat să-l mai accepte ca membru. „Cazul Wilkes“, care a devenit debutul primei etape a îndelungatei lupte duse de burghezia

liberală pentru reforma parlamentară, a fost totodată o reflectare a puternicei amplificări a nemulțumirii populare ⁴. În etapele următoare, când lupta pentru reformă a luat caracter de masă, cercurile conducătoare au organizat nu o dată procese răsunătoare împotriva conducătorilor mișcării democratice, acuzându-i de înaltă trădare (în 1794 împotriva lui Thomas Hardy, în 1819 împotriva lui H. Hunt etc.). A fost o variantă a proceselor împotriva revoluționarilor care aveau loc în toate țările Europei și Americii ⁵.

Acuța luptă politică internă din Anglia a dus la celebrul proces al lui Warren Hastings, guvernator general în posesiunile britanice din India, care își întrecuse predecesorii în jefuirea acestei foarte bogate colonii. Când s-a întors în Anglia, Hastings a fost trimis, la insistența dușmanilor lui — liderii partidului Whig E. Burke, R. Sheridan, Ph. Francis —, în judecată în fața Camerei Lorzilor pentru abuz în serviciu. Procesul a durat zece ani, încheindu-se în 1795 cu achitarea acuzatului. Iar „exce-sele“ pentru care se încercase condamnarea lui Hastings au estompat complet jefuirea colonială legiferată a Indiei, care a durat secole, atît înainte cît și după procesul fostului guvernator general. Hastings este înmormîntat la abația Westminster, unde se odihnesc rămășițele pămîntești ale marilor englezi. În epoca imperialismului istoriografia burgheză a început să-l glorifice fățiș pe Hastings, care ar fi urmărit „să guverneze India spre binele hindușilor înșiși“. Procesul lui Hastings a fost de mult declarat o „nedreptate cumplită“, o „parodie de justiție“, bineînțeles nu pentru că acuzatul a fost achitat, ci pentru însuși faptul că a fost judecat un guvernator general. „Posteritatea i-a curățit numele de calomniile whigilor“ — scria satisfăcut Winston Churchill.

Alt proces de răsunset în care „s-a reflectat epoca“ a fost cel din 1786 împotriva cardinalului Rohan, aventurierului Giuseppe Balsamo, cunoscut sub numele de conte Cagliostro, pretinsei contese la Motte și altor participanți voluntari sau involuntari la afacere : furarea unui colier de briliante sub masca achiziționării lui pentru regina Maria-Antoaneta. Procesul, penal în esență, a căpătat rezonanță politică ; achitarea lui Rohan și Cagliostro de către parlamentul parizian a fost sărbătorită ca o victorie asupra arbitrarului regal, procesul contribuind la discreditarea monarhiei franceze. Pînă la cucerirea Bastiliei mai rămăseseră doar trei ani de zile.

De anii aprinși ai Marii revoluții franceze este legată indisolubil imaginea unor procese dure, care au fost nu numai produsul acelei epoci furtunoase, ci au lăsat asupra ei amprenta lor de neuitat. În diferitele perioade ale revoluției aceste procese au avut sensuri politice deosebite, s-au desfășurat în moduri deosebite și s-au încheiat deosebit.

Începutul revoluției este considerată pe bună dreptate luarea cu asalt a Bastiliei la 14 iulie 1789. Dar monarhia a fost răsturnată la 10 august 1792, iar procesul regelui Ludovic al XVI-lea, care a deschis seria proceselor politice, a început peste alte câteva luni. În acest răstimp poporul francez a trecut printr-o mare școală revoluționară. Trădările curții, complicitatea ei cu intervenționistii străini au spulberat tradiționalele iluzii monarhice. Masele au învățat să nu se mai încreadă în politicienii care spuneau vorbe frumoase, dar înainte de toate erau preocupați să țină în friu păturile de jos. Procesul regelui a relevat ascuțirea extremă a antagonismelor de clasă și — ca reflec-tare a acestora — a contradicțiilor politice. Dar lupta principală nu s-a dat între judecători și acuzați — ci în tabăra învingătorilor, scoțind la iveală conflictul intern gata de a izbucni în chestiunea desfășurării ulterioare a revoluției. De aceea procesul regelui urma să se transforme — și s-a și transformat — într-o luptă între iacobinii democrați, care, în alianță cu poporul, urmăreau adîncirea revoluției, și girondinii liberali, care, temîndu-se de mase, înclinau spre compromis cu forțele vechii orînduiri. Girondinii încercau să-l salveze pe Ludovic nicidecum pentru că ar fi avut vreo simpatie față de rege, ci pentru că doreau să se sprijine pe rămășițele prestigiului monarhiei și pe forțele monarhiste în lupta împotriva montagnarzilor. Gironda a depus mult mai multe eforturi pentru a-l salva pe Ludovic decît intervenționistii sau frații lui emigrați, care preferau să-l vadă pe rege mort decît prizonier în mîinile poporului.

Procesul regelui a eclipsat pentru un timp toate celelalte probleme complexe, situîndu-se în centrul luptei politice. Tabăra montagnarzilor părea unanimă în hotărîrea de a obține condamnarea regelui. Dar au stat lucru-

rile așa și în realitate ? Celebrul istoric francez A. Mathiez a publicat la începutul secolului nostru lucrări în care a răspuns negativ la această întrebare. El considera că Danton, unul dintre principalii lideri ai iacobinilor, a făcut joc dublu și că aceasta a influențat procesul lui Ludovic al XVI-lea⁶. Dar, indiferent de aprecierea rolului lui Danton, nu încapе îndoială că s-au făcut serioase încercări de culise pentru salvarea lui Ludovic și că reacțiunea avea agenți în tabăra revoluționarilor.

Toate uneltirile secrete și fățise pentru împiedicarea condamnării regelui au eșuat. La 15 ianuarie 1793 Convenția a procedat la votare nominală în trei chestiuni. La prima dintre ele — „Este vinovat Ludovic al XVI-lea ?” — marea majoritate, 683 de membri, a răspuns afirmativ.

Controverse mult mai mari a provocat a doua întrebare : „Trebuie supusă discuției poporului orice hotărîre adoptată?”. Cu majoritate de voturi, Convenția a respins încercarea de a tărăgăna rezolvarea problemei regelui prin punerea ei la referendum.

Bătălia principală s-a dat în jurul celei de-a treia întrebări : „Ce pedeapsă merită Ludovic ?”. Minia poporului, presiunea publicului, care umpluse pînă la refuz galeria, i-au obligat pe liderii girondini să renunțe la gîndul de a se pronunța deschis împotriva condamnării la moarte. Vergniaud, care pînă atunci îl susținuse cu mult zel pe rege, își pronunță verdictul : „moartea”. L-au urmat Brissot, Louvet și alți girondini, care s-au pronunțat pentru pedeapsa cu moartea, dar cu o amîinare : pînă la adoptarea noii constituții. Pentru pedeapsă cu moartea fără nici un fel de condiții au votat 387 de persoane, pentru pedeapsa cu moartea dar cu condiții sau pentru închisoare 334. Cu o majoritate de 53 de voturi, Ludovic a fost condamnat la moarte. Dar girondinii tot mai încercau să salveze situația. Abia după noi dezbateri aprinse, Convenția a hotărît, la 19 ianuarie, ca sentința capitală să fie îndeplinită fără întîrziere. La 21 ianuarie 1793 Ludovic al XVI-lea a fost executat.

Execuția regelui a marcat o etapă importantă în desfășurarea terorii revoluționare, a cărei armă eficace au constituit-o instituțiile extrajudiciare, îndeosebi armatele revoluționare din departamente⁷.

Dintre organele judiciare care au executat teroarea rolul principal a revenit Tribunalului revoluționar din Paris.

Pentru examinarea dosarelor cu caracter politic, prin reorganizarea Tribunalului penal extraordinar, care începuse să funcționeze încă din 17 august 1792, aproape imediat după căderea monarhiei, a fost înființat, la 9 martie 1793, un nou organ judiciar, numit Tribunalul revoluționar. Hotărârile lui erau definitive, acuzații neavând drept de apel.

În literatura istorică și în publicistică nu conținut de mai bine de un secol și jumătate controversate în jurul aprecierii activității acestui tribunal. Încă oponentii lui H. Taine, care la sfârșitul secolului al XIX-lea scrisese o istorie extrem de tendențioasă și calomnioasă a Marii Revoluții franceze, subliniau: teroarea revoluționară nu poate fi înțeleasă fără a-ți imagina activitatea dușmanilor Franței iacobine. E ca și cum într-un tablou ce înfățișează doi oameni într-o luptă pe viață și pe moarte l-ai acoperi pe unul cu vopsea. Cel rămas ar apărea atunci într-o atitudine încordată anormală, cu ochii injectați, încercând cu înverșunare să doboare un dușman inexistent. Istoricul liberal A. Aulard, care a criticat această concepție despre teroare, menționa că în anii '80 ai secolului al XIX-lea s-a comis chiar un atentat la viața sa pentru atitudinea lui favorabilă față de revoluția franceză.

Dar nici punctul de vedere liberal al lui Aulard, nici concepția radical-democratică a lui A. Mathiez, care îl critica, n-au putut da o interpretare științifică rolului istoric și sensului terorii iacobine. Tiradele conservatoare împotriva terorii revoluționare erau însoțite de blamările liberale ale terorii în general, la care se adăugau încercările oportuniștilor de a intimida cu spectrul iacobinismului. Pentru anarhiști (de pildă, bakuniniști) și alți reprezentanți ai aventurismului mic-burghez și ultrastângist era caracteristică atitudinea necritică față de teroarea iacobină, proslăvirea tocmai a acelor aspecte ale ei care nu contribuiseră la realizarea obiectivelor revoluționare. În aceste dezbateri generale continuă și lupta în jurul caracterizării unor procese desfășurate la Tribunalul revoluționar. Registrul oscilațiilor se întinde de la justificarea greșelilor evidente până la înfățișarea liniei politice principale a tribunalului drept eroare criminală. Este apreciată diferit veridicitatea rechizitoriului în diferite procese, nu este soluționată la fel problema probării delictelor puse în seama acuzaților. Astfel, prezentînd procesul generalului Custin, istoricul reacționar Wallon încearcă să-l convingă

pe cititor de nevinovăția acestuia trecînd sub tăcere o serie de mărturii importante în favoarea acuzării⁸.

În primăvara lui 1793, girondinii, în lupta lor înversunată împotriva „prietenului poporului“, Marat, au hotărît să se folosească de Tribunalul revoluționar. Totul a pornit de la faptul că la 8 aprilie secțiile faubourgului Saint-Antoine s-au adresat Convenției cu petiții în care cereau insistent ca Brissot, Vergniaud, Barbaroux și alți deputați girondini să fie deferiți justiției. Drept răspuns, girondinii au cerut la 12 aprilie judecarea lui Marat, pe care îl acuzau de instigare la represiune împotriva unor membri ai Convenției, de provocare a unor defecțiuni în aprovizionarea cu alimente și de a fi cerut capetele trădătorilor. Girondinii au profitat de absența a 374 deputați, în majoritate montagnarzi, trimiși de Convenție în provincie cu misiuni importante. În noaptea de 13 spre 14 aprilie, Convenția a aprobat actul de acuzare împotriva „prietenului poporului“. De altfel, însuși Marat declarase că nu are nimic împotriva să fie judecat. Hotărîrea cu privire la arestarea lui Marat pe loc, în Convenție, nu a fost pusă în practică, jandarmii refuzînd să execute ordinul. „Prietenul poporului“ a reușit să dispară, dar la 22 aprilie s-a predat de bună voie autorităților. La 24 aprilie a început procesul lui Marat, la care acesta s-a prezentat ca un înversunat acuzator al girondinilor. Acuzatorul public Fouquier-Tinville și-a exprimat convingerea că Marat este un prieten credincios al poporului. Marat a fost achitat. Jubilînd, mulțimea l-a dus pe brațe în sala Convenției. Marat a jucat un rol remarcabil în desfășurarea evenimentelor din 31 mai — 2 iunie 1793 care au dus la înfrîngerea girondinilor.

Tribunalului i-a fost dată sarcina apărării revoluției. Întreaga desfășurare a proceselor, sentințele pronunțate trebuiau să servească exclusiv acest scop. Tribunalul acorda prea puțină atenție amănuntelor de ordin procedural. Asprimea sentinței era în mare măsură determinată de originea socială a acuzatului. Pentru condamnarea reprezentanților vechilor clase dominante, nobilimea și clerul, ca și a aristocrației burgheze, se cereau de obicei mai puține dovezi ale vinovăției decît pentru acuzații care proveneau din popor. Tribunalul pedepsea pentru activitatea contrarevoluționară, trădare, spionaj în favoarea intervenționiștilor, speculă, dar și pentru încălcarea legilor privind reglementarea prețurilor și salariilor (legea ma-

ximului), confiscarea aurului, livrările de armament, muniții și alimente de proastă calitate pentru armată și alte infracțiuni asemănătoare. Alături de comitetele salvării publice și securității publice, de comisarii Convenției și de comitetele revoluționare din provincie, Tribunalul revoluționar din capitală se număra printre cele mai importante și mai eficace organe ale dictaturii revoluționare. El a făcut mult pentru asigurarea victoriei asupra forțelor contrarevoluției interne și externe, cărora în vara anului 1793 li s-au raliat pe față și girondinii. Răspunsul montagnarzilor a fost intensificarea terorii revoluționare împotriva dușmanilor republicii iacobine. Conform diferitelor calcule făcute de istorici, în perioada 1793—1794 au fost arestate 70 000—500 000 de persoane, iar 17 000 trimise la ghilotină. Dacă teroarea ca atare a constituit un timp (îndeosebi în vara și toamna anului 1793) o necesitate imperioasă pentru republica iacobină, în schimb excesele ei au fost generate, cum scria F. Engels, de burghezia îngrozită, care s-a erijat în patriot, de micii burghezi și de bandele de ticăloși care se căpătuiau la adăpostul terorii⁹.

Activitatea tribunalului revoluționar, mai ales în perioada terorii, a reflectat clar desfășurarea luptei politice.

La 25 septembrie 1793, Convenția iacobină a însărcinat Tribunalul revoluționar să examineze cazurile fostei regine Maria Antoaneta și a 21 de deputați girondini excluși din Convenție și arestați după acțiunile maselor pariziene din 31 mai—21 iunie. În ce o privea pe Maria Antoaneta totul era limpede. Ea fusese sufletul tuturor comploturilor secrete contrarevoluționare, purtase corespondență trădătoare cu intervenționistii. La proces, văduva lui Ludovic al XVI-lea a tăgăduit toate faptele ce i-au fost puse în seamă. Acum, când arhivele din acea perioadă au devenit accesibile, nu încapă îndoială că acuzațiile împotriva reginei corespundeau realității. Temeinicia lor nu este contestată nici de istoricii care o simpatizează. Fouquier-Tinville a adăugat la acuzațiile politice diferite afirmații cu privire la viața personală a acuzatei, care nu aveau nici o legătură cu procesul. Aceste ieșiri nu puteau decît să înjosească Tribunalul revoluționar, și pe bună dreptate au provocat mînia lui Robespierre. La 16 octombrie fosta regină a fost condamnată la moarte și în aceeași zi a și fost executată.

După o săptămână, la 24 octombrie 1793, a început procesul girondinilor. Și din nou acuzațiile aduse inculpaților n-au putut fi respinse. Printre ele se număra și atragerea Franței în „războiul revoluționar“, pentru care ea nu era pregătită, dar care a înlesnit tentativele intervenționiștilor de a apărea ca parte aflată în apărare. Propovăduirea „războiului revoluționar“ a fost generată în fond de teama adâncirii revoluției. Ea i-a împins pe girondini spre o alianță inițial secretă, iar ulterior deschisă cu reacțiunea și puterile străine, la încurajarea trădării generalilor, organizarea de răscoale contrarevoluționare în Bordeaux, Marsilia, Lyon și alte localități. Girondinii chemau la exterminarea iacobinilor, încurajau acțiunile de teroare individuală împotriva conducătorilor revoluției, între care asasinarea lui Marat de către Charlotte Corday.

Iacobinii insistau asupra încheierii rapide a dezbaterii cazului, care se putea prelungi timp îndelungat. La 28 octombrie Convenția a adoptat legea prin care se grăbea procedura. După trei zile președintele avea dreptul, cu consimțământul juraților, să întrerupă dezbaterile judiciare și să pronunțe sentința. La 30 octombrie, președintele tribunalului a și folosit această lege pentru a propune juraților încheierea procesului girondinilor, care se afla încă în stadiul de instrucție. După trei ore jurații au răspuns afirmativ la întrebările privind vinovăția inculpaților în toate acuzațiile ce le-au fost prezentate. Unii acuzați au încercat să se sinucidă cu pumnalele chiar în sala de judecată. Alții s-au adresat publicului și poporului, afirmând că sînt înșelați. A doua zi conducătorii girondinilor au fost ghilotinați.

În ultimele luni ale anului 1793 și la începutul anului 1794 în fața Tribunalului revoluționar au compărut diferite persoane a căror judecare a atras atenția generală : Philippe Egalité, fostul duce d'Orléans, madame Roland (numită sufletul Girondei), fostul primar al Parisului, Bailley, și generalul republican Gouchard. Tribunalului revoluționar i-a fost înaintat și cazul conducătorului „turbaților“, apărătorul intereselor sărăcimii pariziene Jacques Roux. Nemaiașteptînd inevitabila sentință capitală, la 10 februarie 1794 Jacques Roux s-a sinucis. La 13 și 14 martie au fost arestați liderii aripii stîngi a iacobinilor Hébert, Ronsin, Momoro, acuzați de legături cu puterile străine, intenția de a reinstaura monarhia și de a înfometă Parisul. Adevărata vină pentru care erau judecați

hebertiștii o constituiau planurile de răsccoală împotriva Convenției și Comitetului Salvării Publice, în vederea realizării programului lor egalitarist. În public se aflau numeroși simpatizanți ai acuzaților, dar aceasta nu a modificat desfășurarea procesului. Hebertiștii au fost condamnați și la 24 martie ghilotinați.

Printre „trădătorii“ condamnați au fost incluse în mod deliberat câteva persoane care aveau legături cu iacobinii de dreapta, dantoniștii. În noaptea spre 31 martie, în ședința comună a comitetelor salvării publice și securității publice a fost adoptată, la insistențele lui Robespierre și Saint-Just, hotărîrea privind arestarea lui Danton și a prietenilor lui. Vestea a provocat o puternică frămîntare chiar în Convenție. Dar prestigiul lui Robespierre a triumfat încă o dată. Între 2 și 5 aprilie a avut loc procesul lui Danton, Camille Desmoulins, Hérault de Séchelles și a altor lideri ai aripii drepte a montagnarzilor. În actul de acuzare adevărul era amestecat din belșug cu tot felul de născociri. Datele despre legăturile lui Danton cu speculanți și afaceriști dubioși, chiar cu agenții străini, alternau cu născociri de-a dreptul fantastice. Potrivit afirmației președintelui Tribunalului, Herman, scopul lui Danton era „să pornească în fruntea unor trupe înarmate asupra Parisului, să lichideze forma republicană de guvernare și să restabilească monarhia“ ¹⁰.

Cu glasul lui puternic și temperamentul de tribun al poporului, acoperindu-i pe judecători, Danton le demonstra celor prezenți în sală și în jurul clădirii tribunalului netemeinicia acuzațiilor ce i se aduceau.

— Glasul meu, tună el, trebuie să fie auzit nu numai de voi, ci și de întreaga Franță.

Fouquier-Tinville a scris Convenției că drepturile acordate tribunalului sînt insuficiente pentru a-i sili să tacă pe acuzați, care „apelează la popor“.

Un istoric american contemporan i-a numit pe jurații din procesul dantonistilor „un grup de oameni minuțios aleși, de dinainte ațîțați de ură și pregătiți să încalce jurămîntul depus“ ¹¹. Această apreciere corespunde realității doar în parte : membrii tribunalului și jurații erau sincer convinși că interesele poporului, rațiunea revoluționară sînt mai presus de fidelitatea față de litera legii. Potrivit unor zvonuri, Fouquier-Tinville și Herman au intrat chiar în camera de consiliu unde se desfășurau deliberările, pentru a înlătura îndoielile juraților arătîndu-le

acestora un document necunoscut care dovedea vinovăția lui Danton. Când un jurat a început să șovăie, altul l-a întrebat :

— Cine este mai util republicii : Danton sau Robespierre ?

— Robespierre.

— În cazul acesta trebuie ghilotinat Danton.

La întrebarea dacă a existat un „complot pentru defăimarea reprezentanței naționale și desființarea prin corupție a guvernului republican“, jurații au răspuns „da“. Toți acuzații, cu excepția unuia, au fost condamnați la moarte și în aceeași zi trimiși la ghilotină. Când carul în care condamnații erau duși la locul execuției trecea prin fața locuinței lui Robespierre, Danton a strigat : „Robespierre, te aștept !“

Între timp teroarea luase o amploare fără precedent. Numai între 10 iunie și 27 iulie (9 termidor) Tribunalul revoluționar a trimis la ghilotină 1 375 de persoane. Uneori erau pronunțate zilnic peste 50 de condamnări. Teroarea încetase să servească interesele revoluției. După cuvintele lui F. Engels, ea se transformase pentru Robespierre și adepții săi „într-un mijloc de autoconservare și devenise astfel o absurditate“¹².

...Într-un șir pestriț, prin fața tribunalului se perindă iacobinul de stînga Chaumett și văduva lui Camille Desmoulins, Lucille, sute de alte persoane, care în cele mai multe cazuri nu prezentau nici un pericol pentru Republica iacobină, în timp ce adevărații dușmani stăteau la pîndă și trăgeau nădejde să folosească în scopurile lor Tribunalul revoluționar, cu ajutorul lui Fouquier-Tinville, care în taină îl ura pe Robespierre. Așa s-a ajuns la încercarea de a exagera cazul bătrînei pe jumătate nebună Catherine Théot, care prezicea venirea unui nou Mesia. Printre admiratorii bătrînei Théot se numărau și membrii familiei dulgherului Duplay, în casa căruia locuia Robespierre. Ținta era, firește, acesta. Robespierre reușise cu mari eforturi să obțină la 26 iunie dispoziția Comitetului Salvării Publice de amînare a dezbaterilor cazului Catherinei Théot, dar faptul în sine a fost semnul de rău augur al folosirii Tribunalului revoluționar în scopuri direct contrarevoluționare. Datorită faptului că a pedepsit contrarevoluționari realmente periculoși, activitatea Tribunalului revoluționar nu trebuie abordată în mod necritic. Cîm

remarca F. Engels, pe această bază ar fi o prostie să se considere că „fiecare decapitat a primit pedeapsa meritată, începînd cu cei decapitați din ordinul lui Robespierre și terminînd cu însuși Robespierre...”¹³.

Încercările iacobinilor de a rezolva prin teroare problemele economice (iar pentru aceasta nu existau încă premise) nu puteau fi încununate de succes.

Lovitura din 9 termidor (27 iulie 1794) a dus la prăbușirea dictaturii iacobine. În dimineața de 10 termidor au fost aduși la Tribunalul revoluționar Robespierre, Couthon, Saint-Just și cei mai apropiați dintre tovarășii lor de luptă. Printre ei se afla și René François Dumas, președintele Tribunalului revoluționar. Fouquier-Tinville a participat doar la prima parte a ședinței, nedorind să pronunțe sentința împotriva prietenului său Lescot-Fleuriot, fost primar al Parisului, care se afla printre acuzați. Toți cei 22 de acuzați — au fost citite numai numele lor — au fost condamnați la moarte și după cîteva ore ghilotinați. Au urmat la 11 termidor — alți 70 de membri ai Comunei din Paris, inclusiv jurații tribunalului partizani ai lui Robespierre.

La 14 termidor, Fréron, unul dintre liderii termidorienilor, declara în fața Convenției : „Întregul Paris cere executarea lui Fouquier-Tinville, pe care acesta o merită din plin“. În aplauzele celor prezenți, s-a hotărît înaintarea cazului său Tribunalului revoluționar. Fouquier-Tinville a aflat aceasta de la un prieten, care s-a grăbit să ajungă la sediul Tribunalului revoluționar. Nu a făcut nici o încercare de a fugi, ci s-a prezentat singur la închisoarea Conciergerie, ticsită de persoane care mai așteptau să fie judecate de el. În închisoare, Fouquier-Tinville a întocmit note explicative, susținînd că este eronată acuzația de persecutare a patrioților (aceștia ar fi fost cazuri singulare printre numeroșii complotiști autentici). Sublinia cu insistență că nu a fost niciodată omul lui Robespierre, că ura despotismul lui.

Instrucția cazului Fouquier-Tinville a durat mult, devenind o armă în lupta dintre diferitele fracțiuni ale termidorienilor. La 12 fructidor a fost chemat chiar în fața Convenției pentru a depune mărturie în legătură cu rolul pe care l-au jucat în organizarea terorii „termidorienii de stînga“ Billaud-Varenne, Collot d'Herbois și alții.

În timpul primului proces din toamna lui 1794, succesorul lui Fouquier, Leblois, l-a acuzat de organizarea unor

procesele-fulger împotriva unor mari grupuri fără a stabili vina fiecărui membru, de crearea faimosului „amalgam” — asocierii într-un singur proces a complotiştilor reali şi fictivi —, de încălcarea drepturilor juraţilor, falsificarea documentelor etc. Procesul lui Fouquier-Tinville încă nu se încheiase când, la 8 nivôse a anului III (28 decembrie 1794), Convenţia a adoptat hotărîrea de reorganizare a Tribunalului revoluţionar. Membrii acestuia urmau să devină funcţionari ai judecătoriilor din provincie numiţi pe termen de trei ani.

În martie 1795, în condiţiile intensificării terorii albe în ţară, Fouquier a compărut din nou în faţa tribunalului. Termidorienii şi-au concentrat în mod deliberat atenţia asupra acestui proces. Au fost convocaţi numeroşi martori, prin aceasta urmărindu-se să se sublinieze contrastul faţă de procesele din perioada terorii iacobine. În cursul instrucţiei a reieşit cit de complexă şi contradictorie era persoana acestui „tigru” şi „canibal”, cum îl numeau termidorienii. S-a stabilit că Fouquier-Tinville amînase în mod deliberat numeroase procese, că lui îi datorează viaţa zeci şi sute de oameni, de pildă 94 de locuitori din Nantes. Acuzaţiunile de corupţie ce i-au fost aduse erau complet neîntemeiate : a murit sărac, lăsîndu-şi soţia şi copiii fără nici un fel de mijloace de existenţă. Fouquier a fost acuzat de „manevre şi conspiraţii menite să încurajeze planurile de înăbuşire a libertăţii de către duşmanii poporului şi republicii, de dizolvare a reprezentanţei populare şi răsturnare a regimului republican, ca şi de aţîţarea unor cetăţeni împotriva altora, şi mai ales de a fi hărăzit morţii, prin mijlocirea sentinţei tribunalului, un număr enorm de francezi de ambe sexe de diferite vîrste. În apărarea sa, Fouquier-Tinville a declarat : „Nu eu ar fi trebuit să fiu adus aici, ci şefii ale căror ordine le-am executat”¹⁴. Cu puţin timp înainte de execuţie, Fouquier-Tinville a scris o scurtă însemnare : „Nu am ce să-mi reproşez, de vreme ce am acţionat întotdeauna conform legilor. Nu am fost niciodată nici omul lui Robespierre şi nici al lui Saint-Just. Dimpotrivă, am fost de patru ori pe punctul de a fi arestat. Mor pentru patrie fără a mă plînge. Sînt împăcat : mai tîrziu mi se va recunoaşte nevinovăţia”¹⁵. Fouquier şi ceilalţi condamnaţi (unii dintre foştii judecători au fost achitaţi) au fost ghilotinaţi în ziua de 7 mai 1795. Mulţimea l-a condus pe ultimul drum cu vorbe de ocară şi blesteme. La trei săptămîni după executarea lui Fouquier-

Tinville, 31 mai 1795, Convenția a adoptat hotărîrea cu privire la dizolvarea Tribunalului revoluționar.

Termidorienii au ajuns la putere sub lozina încetării terorii. Răfuindu-se cu Robespierre și partizanii acestuia, învingătorii nu s-au mai ostenit însă cu respectarea formalităților judiciare. Iar în primăvara anului 1795, cînd a fost înăbușită ultima acțiune a faubourgurilor pariziene, pentru judecarea insurgenților a fost instituită o comisie militară. Comitetul termidorian al securității publice a cerut ca aceasta să acționeze fără „tărăgăneală, care este incompatibilă cu caracterul just și de intimidare pe care trebuie să-l aibă Comisia militră în timp de răzmeriță“¹⁶. În decurs de 21 zile Comisia a examinat 98 de cazuri și a pronunțat 20 de sentințe capitale. Comisia audia numai pe martorii pe care îi considera necesari; apărarea nu era admisă, iar sentințele erau executate în aceeași zi.

POLIȚIA ȘI POLITICA

Cu anul 1789 Europa apuseană a pășit în epoca revoluțiilor burgheze, care au dus la victoria definitivă și afirmarea orînduirii capitaliste. În această epocă de tranziție, cînd guvernele se aflau sub amenințarea permanentă a adversarilor lor, poliția politică s-a transformat într-un instrument larg folosit pentru reprimarea opoziției.

Preluînd postul de șef al poliției restabilit în 1798, Joseph Fouché a hotărît de la bun început să încredințeze funcționarilor superiori ai ministerului toate atribuțiile care nu aveau semnificație politică, păstrîndu-și exclusiv sfera „poliției (secrete de stat) supreme“, care se ocupa cu lupta împotriva opoziției legale și ilegale, împotriva conspirațiilor regaliștilor și ale agenturii străine. Trădînd Directoratul și contribuind într-o mare măsură la succesul loviturii din 18 brumar (9 noiembrie) 1799, Fouché a stîrnit curînd serioase suspiciuni primului consul Napoleon Bonaparte. Și pe bună dreptate. Imensul aparat polițienesc creat de Fouché lucra în primul rînd pentru stăpinul său și doar în măsura în care îi convenea acestuia pentru Napoleon. Primul consul decide să-l demită pe

Fouché, dar pentru a o face într-un mod mai puțin ofensator pentru acest om periculos desființează însuși ministerul poliției (în fapt funcțiile acestuia fuseseră preluate de o serie de alte instituții). S-a dovedit însă că nu era ușor să renunți la serviciile lui Fouché, astfel că ziarul oficial „Moniteur“ din 18 iulie 1804 anunța : „Senatorul Fouché a fost numit ministru al poliției... Ministerul poliției se reînființează“. De acum înainte prefectii depindeau de ministrul poliției în aceeași măsură în care depindeau de șeful lor direct, ministrul de interne. Fouché încredința prefectilor și subprefecților diferite însărcinări ; o remarcă defavorabilă despre prefecti în raportul ministrului poliției către Napoleon era adesea un temei suficient pentru destituirea lor.

Ajuns împărat, Napoleon a încercat nu o dată să aducă aminte acestei slugi abile și utile, dar necredincioase că miniștrii trebuie să execute numai voința șefului statului. Fouché îl aproba slugarnic și insinuant :

— Dacă Ludovic al XVI-lea ar fi procedat așa ar mai fi trăit și s-ar afla încă pe tron.

Napoleon ridică mirat sprincenele auzind aceste cuvinte din gura „regicidului“, fost membru al Convenției care votase executarea regelui.

— Iar eu credeam, remarcă el, că ați fost unul dintre aceia care l-au trimis la eșafod.

— Sire, acesta a fost primul serviciu pe care am avut fericirea să-l fac Majestății Voastre — i-a răspuns prompt imperturbabilul și perfidul ministru.

Mai tirziu Fouché a spus deschis : „În 1789 monarhia a căzut numai datorită lipsei de valoare a poliției ei secrete“ ¹⁷.

...După 18 brumar, serviciul secret englez, acționînd prin intermediul regaliștilor, a început să pregătească un atentat împotriva primului consul. Principala verigă a complotului trebuia s-o constituie atragerea de partea bourbonilor a popularului general republican Jean-Victor Moreau, considerat adversar al lui Bonaparte. În acest scop, la începutul anului 1804 plecă din Anglia spre Franța Pichegru, în trecut general republican. Cu cîțiva ani înainte el trecuse de partea regaliștilor, fapt pentru care fusese arestat, trimis la ocnă în Guyana Franceză, de unde evadează și ajunge la Londra declarîndu-se deschis adept al „regelui emigranților“, Ludovic al XVIII-lea. Întîlnirea

dintre Pichegru și Moreau l-a decepționat pe emisarul regalist. Moreau nu avea nimic împotriva înlăturării prin complot a primului consul, dar nu voia nici măcar să audă de revenirea bourbonilor.

La 28 februarie 1804 poliția a descoperit locuința în care se ascundea Pichegru, care a fost capturat după o rezistență îndârjită. Complotul a fost descoperit, iar conducătorii lui executați. Bonaparte a considerat însă oportun să se arate indulgent cu Pichegru. Acestuia i s-a dat de înțeles că în schimbul unei mărturisiri sincere ar putea fi numit guvernator în Cayenne, care, conform anumitor proiecte, urma să devină un important bastion al colonialismului francez în emisfera de vest. Dar dacă primul consul avusese într-adevăr aceste intenții, temnicerii, nu se știe de ce, nu i le-au comunicat fostului general. Într-una din zilele lunii aprilie acesta a fost găsit în celulă mort. Pichegru își pusese capăt zilelor.

Rămăsese principalul acuzat, Moreau, care nu avusese legătură directă cu complotul. Napoleon nu dorea ca osîndirea lui Moreau să apară ca răzbunare față de un fost camarad de arme, periculos numai datorită talentului său militar. Bonaparte a respins propunerea de a se transmite cazul Moreau, ca general, tribunalului militar alcătuit din înalte personalități militare. Aceasta ar fi însemnat ca acuzatul să fie judecat de persoane fidele primului consul. Pe de altă parte, transmiterea cazului unui tribunal civil obișnuit era primejdioasă, deoarece, avînd în vedere popularitatea lui Moreau, jurații puteau să-l declare nevinovat. De aceea, senatul a emis în februarie un decret care suspenda pe timp de doi ani participarea juraților la procesele de înaltă trădare.

Procesul lui Moreau a început la 28 mai 1804, la tribunalul penal. Generalul era acuzat de tentativa de a declanșa un război civil și de a înlătura guvernul legal (ajuns la putere cu ceva mai mult de patru ani în urmă tot printr-o lovitură militară). Moreau susținu că l-a sfătuit pe Pichegru să refuze a participa la acțiuni împotriva guvernului, iar complotul l-a considerat absolut nesperios pentru a anunța autoritățile. În plus, avocatul lui Moreau a demonstrat că în acest caz nu poate fi aplicată legea promulgată încă de Ludovic al XI-lea (a doua jumătate a secolului al XV-lea); iar dacă era așa, nedenunțarea nu este culpă. Nici tentativele de a găsi în trecutul lui Moreau fapte reprobabile n-au oferit dovezi convingătoare. Avîn-

du-se în vedere circumstanțele atenuante, Moreau a fost condamnat la doi ani închisoare, pedeapsă pe care Napoleon a înlocuit-o cu exilul. Generalul a emigrat în Statele Unite ; după nouă ani a intrat în serviciul adversarilor lui Napoleon și a fost rănit mortal în bătălia de la Dresda.

Bonaparte a folosit descoperirea complotului nu numai pentru a scăpa de Moreau ; el a reușit să înmormînteze definitiv republica, al cărei loc a fost luat, în același an, de imperiu.

Ultima perioadă a imperiului napoleonian a fost marcată (ca și lunile care au precedat proclamarea lui) de tentativa unei lovituri militare. În noaptea de 22 spre 23 octombrie 1812 generalul republican Claude-François Malet, ținut mult timp în închisoare, iar apoi internat într-un ospiciu, a reușit să evadeze. În uniformă de general s-a prezentat la cazarmile cohorței a 10-a a Gărzii Naționale, anunțînd știrea falsă despre moartea lui Napoleon în Rusia și decizia Senatului cu privire la proclamarea republicii. Din ordinul lui i-au fost eliberați din închisoare complicii, generalii Lahorie și Guidal. Complotiștii au format rapid din soldații cohorței a 10-a detașamente „mobile“ pentru arestarea funcționarilor superiori. Prefectul poliției pariziene, baronul Pasquier, a fost capturat acasă în timp ce se îmbrăca ; o scenă asemănătoare s-a petrecut la locuința lui Desmarests, care conducea de 12 ani secția poliției politice. În sfîrșit, conspiratorii pătrund în reședința succesorului lui Fouché, Savary, duce de Rovigo. Deși era dimineată, ministrul poliției se mai află în pat (se culcase abia la ora cinci, după ce semnase și expediasse numeroase depeșe). După 10 ani, Savary afirma în memoriile sale că atunci cînd soldații, în frunte cu Lahorie, au dat buzna și i-au comunicat moartea împăratului și hotărîrea Senatului el a ridicat doar din umeri. Dar această discuție a fost inventată mai tîrziu de autorul *Memoriilor ducelui de Rovigo* pentru satisfacerea amorului propriu rănit. În realitate, ministrul, care abia apucase să se îmbrace, a fost tîrît de soldați fără nici o explicație, la închisoare, unde l-au întîmpinat Pasquier și Desmarests. Ministru al poliției a devenit Lahorie. În cele cîteva ore cît a durat această acțiune îndrăzneată, dar desperată Malet a fost neobosit. S-a dus la comandantul Parisului, Hulin, și, deoarece acesta refuză să se supună „guvernului provizoriu“, îl doboară cu un foc de revolver. Dar în timp ce încearcă să aresteze alți ofițeri superiori ai comendurii — Ducet și Laborde —

Malet este recunoscut și reținut. Totul s-a sfârșit ¹⁸. Doi ofițeri, care n-au crezut știrea despre moartea lui Napoleon și au început să acționeze energic împotriva conspiratorilor, au provocat brusc prăbușirea „revoluției” începute de generalul Malet.

Eliberat, ducele de Rovigo alcătuiește în grabă textul comunicatului oficial despre tentativa de rebeliune; în declarație este ascunsă situația penibilă în care a fost pusă atotștiutoarea poliție imperială.

La patru zile după eșuarea conspirației, 27 octombrie, a început procesul generalului Malet și al altor complici. Malet a luat întreaga vină asupra lui și la întrebarea președintelui tribunalului militar cine îi sînt complicii a răspuns mîndru :

— Întreaga Franță, chiar și Dumneavoastră, domnule președinte, dacă aș fi reușit.

Paisprezece acuzați, între care Malet, au fost condamnați la moarte, doi subofițeri fiind achitați. Sentința a fost executată imediat, iar Savary și colegii săi așteptau cu neliniște explicabilă și teamă inevitabilul perdanț din partea împăratului furios.

Pînă în ultimii ani, istoricii înclinau să considere conspirația lui Malet o acțiune individuală (probabil chiar a unui individ anormal), care a avut doar susținători întîmplători. Nu erau luate în considerare datele care atestau legătura complotului cu activitatea societății revoluționare secrete a „philadelphilor”. Unul dintre conducătorii poliției napoleoniene, Desmarests, nega categoric însăși existența acestei organizații, susținînd că istoria activității fondatorului ei, colonelul Oudet, este pur și simplu o îmbinare artificială a acțiunilor disparate ale diferitelor grupări ale adversarilor lui Napoleon. Aceeași opinie aveau unii istorici de vază, buni cunoscători ai epocii, care considerau datele despre „philadelphia” un produs al mistificărilor cunoscutului romancier francez Charles Nodier. Informațiile despre „philadelphia” sînt extrem de sărace. Dar, întrucît s-a clarificat că la baza cărții lui Nodier despre această societate, pe care a publicat-o anonim în 1815, stau fapte reale, toate lucrările lui merită ceva mai mult decît aprecierea de „mistificare amuzantă”. E drept că Nodier a încercat să-i prezinte pe „philadelphia” înclinați spre regalism, dar așa au procedat la începutul Restaurației și rușii participanților la conspirația lui Malet executați.

Afară de asta, Nodier recunoștea că fondatorul societății; colonelul Oudet, era republican.

În carte se dau informații despre legăturile „philadelphilor” cu alte societăți secrete din sudul Franței, Elveția și Italia ¹⁹, și tocmai din zone în care existența acestor organizații este confirmată de datele referitoare la Buonarroti și tovarășii săi. Nodier vorbește amănunțit despre rolul „philadelphilor” în organizarea acțiunii lui Malet. Judecătorii care i-au trimis la moarte pe general și partizanii lui n-au cunoscut probabil aceste date, fapt menționat cu satisfacție în corespondența secretă a lui Filippo Buonarroti. Acest revoluționar remarcabil, în trecut tovarăș de luptă a lui Gracchus Babeuf și care îl aprecia foarte mult pe Malet, scria că generalul este un „republican democrat înflăcărat ce s-a ridicat din închisoare împotriva despotismului imperial, pentru restabilirea drepturilor poporului”.

La începuturile regimului Restaurației instaurat în Franța după căderea imperiului napoleonian un mare ecou a avut procesul mareșalului Ney. Michel Ney a fost unul dintre cei mai talentați comandanți militari ai lui Napoleon. Originar dintr-o modestă familie de dogar, a făcut o carieră rapidă în timpul războaielor duse de revoluție, iar apoi de Franța napoleoniană. „Cel mai viteaz dintre viteji”, așa îl numea împăratul pe Ney. În timpul izgonirii armatei napoleoniene din Rusia, Ney a reușit să salveze rămășițele trupelor franceze amenințate cu nimicirea sau prizonieratul. După abdicare și prima restaurare a bourbonilor, în primăvara anului 1814, Ney a trecut în serviciul regelui Ludovic al XVIII-lea. Și tocmai lui, avându-se în vedere autoritatea sa, i s-a încredințat imediat misiunea să pornească în întâmpinarea lui Napoleon, care după un an, la 1 martie 1815, a părăsit pe neașteptate insula Elba și a debarcat în Franța cu o mină de intimi, începându-și marșul triumfal pe teritoriul țării.

În primele zile după debarcare presa franceză râdea doar de uzurpatorul corsican; chiar și înaintarea lui rapidă prin orașele care cu o zi înainte sau chiar cu câteva ore înainte își declaraseră „fidelitatea” față de bourboni era prezentată ca o dovadă a apropiatului și iminentului eșec al acestei aventuri nebunești. În fața diplomaților străini convocați la cererea lui, Ludovic al XVIII-lea a declarat: „Comunicați curților dumneavoastră că acțiunea

absurdă a acestui om este tot atât de puțin în stare să tulbure liniștea Europei ca și propria-mi liniște“.

Dar izolarea bourbonilor sporea cu fiecare zi. Pe îngrăditura care împrejmuia Coloana Vendôme a fost pusă o pancartă : „Napoleon a poruncit să i se comunice regelui : nu-mi mai trimiteți soldați, am deja destui !“ ²⁰. Văzînd starea de spirit a armatei, care, cu excepția unui mănunchi de nobili regaliști, nu avea de gînd să lupte împotriva lui Napoleon, Ney a trecut împreună cu trupele sale de partea împăratului. În discursul public din 16 martie Ludovic și-a schimbat tonul, dar totuși i-a încredințat pe cei prezenți : „Cum aş putea la vîrsta de şaizeci de ani să-mi închei mai bine viața decît să mor apărînd-o ? Nu mă tem nicidecum pentru mine, dar mă tem pentru Franța“ ²¹. După trei zile regele s-a urcat grăbit în cară și, istovindu-și caii, a ajuns în Belgia.

În același timp la Paris apărea batjocoritorul „catehism pentru regaliști“, care începea cu un dialog semnificativ :

— Sînteți francez ?

— Nu, regalist.

A început a doua guvernare a lui Napoleon, faimoasele *O sută de zile*, care s-au încheiat cu înfrîngerea de la Waterloo și cea de a doua abdicare. În această bătălie Ney a dat dovadă de obișnuitul lui curaj, sub el au fost omorîți cinci cai în timp ce încerca zadarnic să schimbe mersul evenimentelor în favoarea armatei napoleoniene.

Întorși la Paris, bourbonii și regaliștii din jurul tronului visau la răzbunarea care să intimideze țara și să consolideze șubredul tron al lui Ludovic al XVIII-lea. Ce-i drept, convenția din 3 iulie 1815 cu privire la capitularea trupelor napoleoniene conținea articolul XII, care garanta amnistierea tuturor celor ce luptaseră în rîndurile armatei imperiale. Dar bourbonii au hotărît, prin antedatăre, să facă excepții de la această amnistie. A doua Restaurație a fost însoțită de procese militare și condamnări la moarte ale acelor care l-au sprijinit în mod deosebit pe „uzurpator“ ²². Aceasta reprezenta executarea ordonanței regale din 24 iulie. Pe de altă parte, procesele de la tribunalele militare se desfășurau în condițiile terorii albe extrajudiciare.

Cea mai vestită victimă a regaliștilor a fost Ney, care, după părerea lor, în martie 1815 și-a trădat datoria și pe rege. Condamnarea lui Ney trebuia să fie pildă pentru alții. La 3 august Ney a fost arestat. La judecată el și-a

comparat, nu fără temei, procesul cu acela al generalului Moreau de pe vremea lui Napoleon. La 6 decembrie, cu majoritate de voturi, Camera Pairilor l-a găsit pe Ney vinovat și l-a condamnat la moarte. Încercarea de a obține grațierea din partea regelui n-a avut succes, și la 7 decembrie mareșalul a fost împușcat. Executarea lui Ney a adus regimului Restaurației un prejudiciu moral ireparabil.

Ulterior a circulat versiunea salvării lui Ney, un oarecare Peter Stuart Ney din S.U.A. dându-se drept fostul mareșal. Se spunea că execuția a fost doar o înscenare, mareșalului permițându-i-se să plece în secret peste ocean.

În ce-l privește pe Joseph Fouché, care după cea de-a doua destituire a fost numit din nou în timpul celor 100 de zile ministru al poliției, trebuie spus că a profitat cu multă pricepere în interesul său de puterea ce i-a fost încredințată. Parcă în contrast cu procedeele obișnuite ale guvernării napoleoniene, la care împăratul se hotărîse să revină imediat, Fouché a trimis, încă la sfîrșitul lui martie 1815, tuturor prefecților o circulară în care le recomanda „să nu-și extindă sprijinul peste ceea ce este necesar pentru asigurarea siguranței publice și personale... Trebuie renunțat la greșelile *poliției agresive* (subl. în original. — E.C.) care... amenință, fără a garanta securitatea. Să ne limităm la cadrul poliției liberale și pozitive, al supravegherii polițienești... în slujba bunăstării poporului, a hărniciei și liniștii tuturor“. Trădîndu-l din nou pe Napoleon în ajunul și după bătălia de la Waterloo și lăsat provizoriu în postul de ministru de către Ludovic al XVIII-lea după revenirea lui, Fouché n-a scăpat de hărțuicile regaliștilor, care au întreprins atacuri furibunde împotriva „răspopitului“, „regicidului“, „acolitului tiranului“ ce-i prigonise în anii imperiului. Numai că ei nu țineau seamă că Fouché știa foarte bine care dintre ei, inclusiv din anturajul lui Ludovic în timpul emigrației la Hartwell în Anglia, s-a aflat în solda ministerului napoleonian al poliției.

— Vai, duce, a remarcat odată Fouché adresîndu-se unuia dintre ei, bag seamă că nu vă mai sînt prieten. Din fericire, acum trăim vremuri mai bune decît în trecut, și poliția nu mai trebuie să plătească unele persoane suspuse pentru supravegherea regelui la Hartwell²³.

De altfel și regele era la curent cu toate acestea datorită baronului Pasquier. La începutul Restaurației, Pasquier,

onorat cu o audiență secretă, i-a transmis lui Ludovic al XVIII-lea un volum superb legat ce conținea listele tuturor colaboratorilor poliției începînd din 1790, inclusiv a agenților secreți din rîndurile regaliștilor. Pasquier adăugase că a distrus toate copiile, exemplarul aflat în mîinile regelui fiind singurul care s-a păstrat.

După a doua restaurare a bourbonilor, pe lîngă poliția lui Fouché și a contelui (ulterior duce) Decazes, numit prefect al poliției pariziene pentru a-l supraveghea pe Fouché, mai existau circa o duzină de alte poliții : a regelui, a fratelui acestuia, contele d'Artois, a principalilor miniștri, poliția militară a puterilor aliate, ale căror trupe se aflau în Franța, poliția personală a înalților demnitari. Acest conglomerat a suferit puține schimbări și în timpul ulterioarelor regimuri politice care s-au succedat în Franța burgheză.

După 1815 Franța a mai cunoscut cîteva crize revoluționare. Astfel, revoluția burgheză s-a realizat abia în urma unui șir de „valuri“ revoluționare, fiecare dintre ele măturînd o parte din vechile rînduieli. Puterea trecea în mîinile unei noi fracțiuni a claselor dominante (nobilimea funciară, aristocrația financiară, burghezia industrială), care urmărea să-și compromită politic predecesorii în ochii poporului. La aceasta au servit numeroase procese, de pildă, procesul miniștrilor lui Carol al X-lea după revoluția din iulie 1830, care a înlăturat puterea bourbonilor.

Desele afirmații că, spre deosebire de Franța, Anglia secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea (pînă în 1883) n-a cunoscut în genere poliția politică nu rezistă confruntării cu faptele. Chestiunea nu rezidă în titulatură. Lorzii-locotenenți ai comitatelor și judecătorii de pace (magistrații) erau reprezentanți locali de nădejde ai ministrului de interne. Cu ajutorul lor se realizau toate funcțiile poliției politice, inclusiv infiltrarea spionilor și provocatorilor în organizațiile muncitorești. În regiunile „agitate“ erau dislocate unități militare, ai căror comandanți aveau de asemenea sarcini polițienești, inclusiv observarea secretă permanentă a stării de spirit a „claselor de jos“. Funcții polițienești avea și departamentul poștelor (dirigenții oficiilor poștale își trimiteau rapoartele direct la ministerul de interne și la porunca Londrei se ocupau cu citirea corespondenței persoanelor „suspecte“ din punct de vedere politic). După adoptarea legii industriilor în 1833 sarcini similare erau încredințate inspectorilor de fabrici și ajutoarelor lor.

Măsurile ce vizau formal consolidarea poliției criminale mascau adesea sporirea funcțiilor ei politice. În aceste condiții, nemulțumirea opiniei publice față de acțiunile poliției politice se manifesta sub forma nemulțumirii față de neîndemânarea poliției în prinderea infractorilor. Această nemulțumire a exprimat-o într-o observație ironică Pușkin, care în decembrie 1833 și-a notat în jurnal : „Se pare că poliția se ocupă de politică, și nu de hoți și drumuri“.

Poliția se dovedea în continuare ineficace în combaterea crimei organizate chiar și în țări capitaliste ca Anglia și Franța, fără a mai vorbi de alte state. Tîlharii din Roma erau renumiți în toată Europa. Despre ei a scris Stendhal în *Plimbări prin Roma*, iar Dumas i-a făcut personaje ale romanului *Contele de Monte Cristo*. Societatea burgheză constata cu surprindere și îngrijorare că dezvoltarea ei este însoțită de creșterea lumii interlope și de incapacitatea crescîndă a poliției de a o combate. Unul dintre personajele povestirii lui Balzac *Ferragus, șeful devoranților*, în care este vorba de o organizație criminală cu multiple ramificații, afirma că „Poliția... e tot ce poate fi mai neîndemînic pe lume, iar autoritățile tot ce poate fi mai șubred în chestiunile particulare. Nici poliția, nici autoritățile nu știu să citească în adîncul inimilor. Ceea ce li s-ar putea cere în mod rezonabil ar fi să cerceteze prîcinile vreunui fapt. Or, autoritățile și poliția sînt cu totul nepotrivite pentru treaba asta ; le lipsește mai ales acel interes personal care dezvăluie totul celui ce are nevoie să știe totul. Nici o putere omenească nu poate să-l împiedice pe un asasin sau pe un otrăvitor să ajungă la inima unui prinț ori la stomacul unui om de treabă. Pasiunile fac cit o întreagă poliție“²⁴. Chipul polițiștilor de mare clasă este deseori întîlnit și în romanele lui Balzac, legitimist prin simpatiile sale politice, și în cele ale contemporanului său mai tînăr Hugo, democrat convins. În ciuda polarității vederilor politice, nici simpatiile lui Balzac, nici ale lui Hugo nu sînt de partea poliției.

Absența unei clare delimitări organizatorice între poliția criminală și cea politică nu era deloc provocată de absența înțelegerii clare a atribuțiilor lor, și cu atît mai puțin de rutina și inerția administrativă, cu toate că și acești factori și-au avut rolul lor. O importanță hotărîtoare a avut și faptul că într-o serie de cazuri limita dintre cri-

mele politice și cele penale era foarte confuză. Într-adevăr, în ce categorie de fapte punibile puteau fi incluse, de pildă, în S.U.A., nenumăratele cazuri de falsificare a buletinelor de vot, de șantaj și intimidare în timpul alegerilor, de anumite forme neprevăzute de lege ale discriminării rasiale, de corupere sistematică a membrilor municipalităților și adunărilor legislative ale statelor, ale Camerei Reprezentanților și Senatului Congresului federal în vederea adoptării anumitor proiecte de lege? În practică toate acestea rămineau aproape întotdeauna delictes nesancționate. Esențialul consta în refuzul claselor dominante exploatatoare de a recunoaște adevăratul caracter al covârșitoarei majorități a proceselor politice.

Aceasta se aplică îndeosebi burgheziei liberale, ajunsă în secolul al XIX-lea pretutindeni la putere, care încerca să prezinte ca fiind deasupra claselor orînduirea burghezodemocratică ce reprezenta forma politică a dominației ei. Burgheziei liberale îi convenea să afirme că sub regimul ei nu există loc pentru poliția politică. Într-adevăr, în condițiile democrației burgheze întregul sistem al vechilor instituții judiciare, a fost înlăturat sau a suferit schimbări radicale. Iar acest lucru nu putea să nu influențeze atît forma pe care a căpătat-o acuzația în procesele politice cît și procedura acestora (publicitatea și ampla prezentare în presă a dezbaterilor judiciare, lărgirea drepturilor apărării etc.). O importanță deosebită a avut separarea puterii judecătorești de cea legislativă și executivă, precum și introducerea într-o serie de țări a eligibilității și inamovibilității judecătorilor, mai larga participare a juraților. Astfel au fost reduse, într-o anumită măsură, posibilitățile guvernului de a comite acte arbitrare prin răfuiele judiciare cu adversarii (dacă era vorba de reprezentanți ai claselor dominante) și procese politice cu deznodămîntul dinainte stabilit.

E drept că posibilitățile poliției politice creșteau, dar se amplificau și obstacolele de care se lovea ea în fabricarea de procese. Acțiunile poliției politice în organizarea proceselor politice erau ceva cu totul deosebit față de ceea ce făcuseră ajutoarele lui Thomas Cromwell și William Cecil în Anglia sau cele ale cardinalului Richelieu în Franța. Dar în secolul al XIX-lea, cînd existau partide

politice de opoziție, o presă influentă care nu se mai afla total sub controlul guvernului, cînd creșteau rolul și informarea opiniei publice și erau prezenți mulți alți factori asemănători, formele de pregătire a proceselor au fost, desigur, altele decît cele din epoca precedentă. În primul rînd, s-a schimbat însuși conținutul noțiunii „înlaltă trădare“. Au încetat să fie urmărite pe cale judiciară multe (nu toate) din formele de condamnare în presă sau în adunări a acțiunilor monarhului sau a altor reprezentanți ai puterii supreme ; criticarea și revendicarea schimbării guvernului ; „blasfemia“ sau, cu atît mai mult, dezacordul exprimat public față de dogmele religiei dominante ; organizarea de partide politice, syndicate și alte organizații, demonstrații, greve etc., considerate crime politice grave în epoca absolutismului. În același timp, multe dintre aceste fapte puteau fi puse sub urmărire ca acțiuni care subminează dreptul proprietății private, sînt îndreptate spre înlăturarea prin forță a orînduirii existente, tulbură ordinea publică, atentează la morala socială, împiedică autoritățile polițienești și judecătorești să-și îndeplinească atribuțiile, ignoră dispozițiile lor etc.

Pe parcursul întregului secol al XIX-lea ponderea poliției politice în sistemul instituțiilor de stat a continuat în realitate să sporească, chiar și în țările unde era declarată inexistentă sau urma să fie lichidată în scurt timp. În monarhiile absolutiste, poliției i se încredințau deseori sarcini de spionaj și contraspionaj. Iar în statele parlamentare, dimpotrivă, unele atribuții ale poliției secrete erau „tradițional“ îndeplinite de serviciile de spionaj și contraspionaj, a căror activitate prin însuși caracterul ei rămînea de regulă ascunsă ochilor străini.

După 1789 în Europa, de-a lungul multor decenii, au avut o activitate permanentă forțele democratice, care au folosit sau au căutat să folosească metodele revoluționare de înlăturare a orînduirii existente. O amploare tot mai mare au căpătat acțiunile proletariatului, devenit o forță politică de sine stătătoare. Lupta neîncetată împotriva diferitelor curente ale mișcării de eliberare s-a situat în centrul atenției poliției politice, împingînd pe planul al doilea sarcinile reprimării adversarilor din clasele dominante. Această luptă se desfășura la dimensiuni care ar fi fost absolut înaccesibile aparatului de stat din secolele

precedente. Tocmai în cursul acestei lupte avea loc pregătirea majorității proceselor politice.

O confirmare : „procesul secolului“, procesul de la Colonia al comuniștilor germani, fabricat de poliția secretă prusacă. Ca și alte procese împotriva militanților mișcării muncitorești, el constituie, după cum a fost deja prevenit cititorul, tema unei cu totul alte cărți, mai precis a numeroase studii elaborate sau încă neelaborate. Despre procesul de la Colonia se vorbește în cunoscuta lucrare a lui K. Marx *Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia*. În această lucrare, în care Marx i-a ținut la stîlpul infamiei pe reacționarii prusaci care organizaseră mîrșava provocare polițienească, sînt formulate o serie de teze teoretice de mare însemnătate pentru mișcarea muncitorească revoluționară. Procesul de la Colonia a relevat cu o deosebită claritate trăsăturile justiției reacționare, care recurgea pe scară largă la sperjur, mărturii mincinoase, documente false, provocări nerușinate. Nu întîmplător, din dispoziția personală a regelui Friedrich-Wilhelm al IV-lea de acest caz s-a ocupat unul dintre indivizii cei mai indicați pentru un asemenea scop : consilierul de poliție Wilhelm Stieber, devenit ulterior organizatorul spionajului prusac împotriva Austriei și Franței și, de asemenea, autorul (împreună cu colegul său din Hanovra, Wermuth) al opului *Comploturile comuniste din secolul al XIX-lea*. Pe bună dreptate scria F. Engels că această lucrare este o ticluire mincinoasă plină de falsuri intenționate a două dintre cele mai mîrșave secături polițiste din secolul nostru ²⁵. (Și nu este deloc întîmplător că după un secol o „lucrare“ asemănătoare, intitulată *Maeștrii minciunii. Istoria comunismului în America*, a fost publicată de cunoscutul Edgar Hoover, aflat timp de mai multe decenii în fruntea ohranei americane — F.B.I. ²⁶.)

Pregătirea „probelor“ fictive împotriva acuzaților în procesul de la Colonia a durat un an și jumătate : din mai 1851 pînă în octombrie 1852. Această pregătire a inclus fabricarea la Paris a „complotului franco-german“, în fruntea căruia au fost puși provocatori ai poliției. Corespondența lor trebuia să devină una dintre principalele probe. La Londra, doi slujitori ai poliției prusace, Hirsch și Fleury, s-au ocupat de alcătuirea lucrării *Dosarul cu procese-verbale ale ședințelor secrete ale partidului lui*

Marr, contrafăcînd și o scrisoare a lui Marx. Acestea sînt doar cîteva din falsurile ticluite la indicația lui Stieber, care în timpul procesului le-a completat cu propriile mărturii false. Demascarea acestor mașinații ale poliției, posibilă datorită eforturilor depuse de K. Marx și F. Engels, a contribuit ca procesul de la Colonia să constituie o grea înfrîngere morală pentru guvernul reacționar al Prusiei și a justiției lui de clasă.

Culisele justiției

CRIMA DE LA TEATRUL „FORD”

...La 9 mai 1865, în vechea clădire a Arsenalului din orașul Washington și-a început ședințele Tribunalul militar. În S.U.A. abia se terminase sîngerosul război civil, care durase patru ani. Ultimele regimente ale armatei zdrobite a statelor sclavagiste din sud depuneau armele în fața trupelor nordiste. În aceeași zi de 9 mai a fost arestat în statul Georgia Jefferson Davis, președintele Confederației sudiste înfrînte, care după căderea capitalei acesteia — Richmond — se ascunsese.

Trecuseră deja 24 de zile din clipa fatală cînd împușcătura actorului Booth curmase la teatrul „Ford” viața președintelui Abraham Lincoln. Asasinul reușise să se ascundă. După căutări asidue, în noaptea - de 25 spre 26 aprilie, a fost descoperit la o fermă izolată. În timpul schimbului de focuri Booth a fost rănit mortal și curînd a decedat.

Și iată că acum, la 9 mai, țara îndurerată, care numai cu cinci zile în urmă își condusese președintele pe ultimul drum, aștepta răspunsul la întrebarea : cine dirijase mîna asasinului John Wilkes Booth, cine se afla în spatele acestui dandy plin de sine, agent al spionajului sudist ?

Istoriografia americană a reprodus multă vreme versiunea oficială a asasinării lui Lincoln ¹ fără a o pune la îndoială. Situația s-a schimbat abia după apariția monō-

grafiei *De ce a fost asasinat Lincoln?* (1937). Autorul acestei cărți, Otto Eisenschiml (1880—1963), s-a născut în Austria într-o familie de americani. După absolvirea Facultății de chimie a Universității din Viena, el s-a mutat în S.U.A., unde a reușit să **agonisească o mare avere**. Un timp a deținut chiar postul de președinte al corporației „Scientific Oil Compounding Company”. Pasionat de istoria războiului civil din S.U.A., Eisenschiml a susținut timp de 25 de ani o explicație proprie a cauzelor care au dus la asasinarea lui Lincoln. După studiul lui Eisenschiml au apărut o mulțime de lucrări, ai căror autori îi acceptau în întregime sau parțial concluziile ori polemizau vehement cu el². Grupul partizanilor lui era foarte eterogen. Pe lângă cei atrași de aspectul senzațional al problemei, din acest grup mai făceau parte apologeții Sudului și istorici de orientare liberală. Unul dintre principalii reprezentanți ai școlii „istoricilor businessului”, A. Nevins, a etichetat tezele lui Eisenschiml și ale partizanilor acestuia „ipoteză extravagantă”. Autorii celei mai recente biografii a lui Edwin Stanton, ministru de război în cabinetul Lincoln, consideră lucrările lui Eisenschiml și ale adeptului său Roscoe „nef fondate sub raportul metodei și nemeritind încredere în privința concluziilor”³. Mulți cercetători continuă să studieze și în prezent, la Arhiva Națională a S.U.A. din Washington, voluminoasa culegere de documente intitulată *Suspecți în asasinarea lui Lincoln* încercînd să descopere de mult și bine ascunsa cheie a tragediei.

La sfîrșitul războiului civil din S.U.A. (1861—1865), situația lui Lincoln era destul de dificilă. El se bucura de încrederea maselor largi ale americanilor, care se convinseseră că președintele, deși cu multe ezitări și soluții de compromis, mergea în întîmpinarea năzuințelor poporului. Dar numărul dușmanilor politici ai lui Lincoln nu numai nu se micșora, ci, dimpotrivă, creștea. Îl urau atît plantatorii sudiști cît și simpatizanții acestora din statele nordice, „capetele de aramă” („viperele”) — partizani ai înțelegerii cu statele sclavagiste rebele. În același timp, politica lui Lincoln continua să provoace nemulțumirea radicalilor — aripa stîngă a propriului său partid, partidul republican. E drept că critica lor era numai în parte o critică de la stînga, și asta mai ales pentru că grupul republicanilor radicali era extrem de neomogen. Din el făceau parte oameni care, în numele democratizării

Sudului și a întregii țări, insistau pentru înlăturarea deplină a influenței plantatorilor rebeli, dar și politicieni care urmăreau aplicarea aceluiași măsuri drastice, însă nu în numele democratizării, ci în scopul jefuirii economice a Sudului de către burghezia din Nord.

Ca președinte, Lincoln era și comandantul suprem al forțelor armate, și de aceea asasinarea lui a fost considerată o crimă de competența tribunalului militar.

... În fața tribunalului au compărut opt persoane, acuzate că, în complicitate cu Jefferson Davis, John Wilkes Booth și alți inși (spioni sudiști care acționau în Canada), au fost implicate în asasinarea lui Lincoln, în atentatul împotriva secretarului de stat William Seward și în planurile de atentat împotriva vicepreședintelui Andrew Johnson și a generalului Ulysses Grant, comandantul forțelor armate ale Statelor Unite.

Vinovăția soldatului sudist de 20 de ani Lewis Paine (Lewis Thornton Powell) n-a stîrnit nici o îndoială. Acest tînăr ursuz, tăcut, cu o conformație athletică și originar din teritoriile încă slab populate ale Floridei pătrunsese în locuința secretarului de stat Seward, îi provocase cu un cuțit o rană îngrozitoare, care numai printr-o întîmplare nu devenise mortală, încercase să-l împuște pe fiul lui Seward, pe care-l salvase doar faptul că pistolul nu luase foc, și, în sfîrșit, îi schilodise rău de tot pe alți cîțiva oameni ai casei.

Al doilea acuzat, ucenicul farmacist David Herold, fusese unul dintre cele mai energice și active ajutoare ale lui Booth. Toate depozițiile lui Herold constituiau un amestec abil de semiadevăr și minciună, care urmărea să îndrepte ancheta pe o pistă falsă. Sperase, probabil, să facă pe adolescentul nătîng și, mascînd pe cît posibil propriul rol, aruncase în dreapta și în stînga aluzii că ar cunoaște numele unor participanți mai importanți la conjurație. Dar aceste aluzii rămăseseră suspendate în aer, stîrnind în timpul ședințelor o foarte slabă curiozitate atît din partea anchetatorilor cît și a procurorului. Tribunalul avea nevoie de un criminal D. Herold a cărui condamnare trebuia să demonstreze că justiția i-a pedepsit aspru pe asasini. În mod cert, Herold nu a înțeles acest lucru, ceea ce i-a asigurat un loc la spînzurătoare.

Al treilea inculpat, spionul și contrabandistul George Andrew Atzerodt, recunoscuse încă, în timpul instrucției participarea la o conspirație cu scopul de a-l răpi pe

Lincoln (planul asasinării a apărut mai târziu). Atzerodt susținea că el nu fusese de acord să participe la asasinarea președintelui, însă faptele dovedesc contrariul. Acuzarea a dovedit că Atzerodt închiriasse o cameră la hotelul „Kirkwood“, unde locuia vicepreședintele Andrew Johnson. În acea cameră fusese ascuns un întreg depozit de arme. S-a stabilit că Atzerodt se interesase ce cameră ocupă vicepreședintele, iar la 14 aprilie se grăbise anume spre hotelul „Kirkwood“. Este adevărat că Atzerodt nu-l omorîse și nici nu încercase să-l omoare pe vicepreședinte. În seara fatală conspiratorul pur și simplu se îmbătase.

Însă Atzerodt n-a fost acuzat de tentativa de asasinare a lui Johnson, ci, înainte de toate, de complicitate la asasinarea lui Lincoln. Nu puteau exista nici un fel de dubii că cel puțin știuse dinainte de atentat. Și, fiind vorba de o sentință, acest lucru era hotărîtor.

Al patrulea acuzat era Mary Surratt. Dar în ce măsură a participat ea la conspirație provoacă și în zilele noastre controverse în rîndurile istoricilor. Este indiscutabil că pensiunea pe care o ținea era locul de întîlnire al conspiratorilor — Booth, Paine și alții, între care, firește, și fiul ei John, dar, de asemenea, și al agenților spionajului sudist. A rămas neînțeles însă motivul pentru care autoritățile au urmărit cu atîta înverșunare să obțină condamnarea acestei femei.

Ceilalți patru acuzați au jucat, evident, doar un rol secundar, strict auxiliar. Samuel Blend Arnold participase la conspirația care urmărea răpirea lui Lincoln, însă refuzase să aprobe planul asasinării, ce-i drept, nu în mod irevocabil, ci așteptînd un moment mai favorabil, care după opinia lui trebuia să apară curînd. Toate acestea au fost relatate în scrisoarea lui Arnold către Booth, din 27 martie, scrisoare căzută în mîna autorităților. De la 21 martie la 17 aprilie 1865 Arnold lipsise din Washington.

Doctorul Samuel Mudd era acuzat, de asemenea, că participase la conspirație și îi cunoscuse bine pe principalii conspiratori. Însă el susținea că nu-l văzuse pe actor la Washington din noiembrie sau decembrie 1864. Mudd acordase asistență medicală lui Booth, care fugise din capitală după asasinarea lui Lincoln. Pînă la urmă a rămas neelucidat dacă Mudd, oferindu-i adăpost lui Booth, știuse că are de-a face cu asasinul președintelui, deoarece comunicatul oficial cu privire la urmărirea actorului a apărut ulterior.

Michael O'Laughlin, un irlandez scund, afirma că în dimineața zilei de 14 aprilie a trecut pe la Booth pentru a primi de la el o datorie. Dar s-a stabilit că irlandezul sosisse la Washington în urma unei telegrame expediate de Booth. Asasinul îl folosisse propabil pe O'Laughlin pentru îndeplinirea unor însărcinări, care, însă, au rămas neclucidate. Acuzația că O'Laughlin avusese intenția de a-l asasina pe generalul Ulysses Grant în noaptea de 13 spre 14 aprilie a rămas nedovedită.

Și, în sfârșit, ultimul dintre cei opt acuzați — Edward Sprangler, mașinist la teatrul „Ford”. Depozițiile adunate împotriva lui Sprangler nu dovedeau nimic în afară de bunele lui relații cu Booth, iar acesta avea mulți prieteni.

Așadar, opt acuzați, în genere executanți ai planurilor altora sau numai ajutoare ale principalilor executanți.

La 30 iunie tribunalul militar a pronunțat sentința. Toți acuzații au fost găsiți vinovați. E. Sprangler a fost condamnat la șase ani închisoare, M. O'Laughlin, S. Mudd, S.B. Arnold — la închisoare pe viață, L. Paine, G. Atzerodt, D. Herold și M. Surratt. — la moarte prin spânzurare.

La 7 iulie 1865, în curtea închisorii federale a fost înălțată spânzurătoarea, care a fost încercuită de trupe. Pe podium au fost țirîți Mary Surratt (în stare de inconștiență), Atzerodt gemînd, Herold tremurînd și plîngînd și Lewis Paine păstrînd o tăcere ursuză. Generalul Hartmanft dădu citire sentinței. Preoții murmurau rugăciuni. Trapele căzură, și patru siluete îmbrăcate în negru, cu mâinile și picioarele legate, cu glugile trase peste ochi, fură cuprinse de convulsiile morții. Peste cîteva clipe totul era terminat.

Eșarfele albe ale morții ce acopercau chipurile celor executați simbolizau parcă pecetea tăcerii aplicată pe buzele conspiratorilor și pe tainele pe care aceștia le-au dus în mormînt. Ceilalți patru acuzați au fost transferați la închisoarea de pe Dry Tortugas, o mică insulă arsă de soare, situată la 100 de mile de coastele Floridei. Fortul Jefferson, în care au fost instalați deținuții, era înconjurat de un șanț lat, umplut cu apă, în care se aflau vreo zece paznici zeloși : rechini ce știau gustul cărnii de om.

De ce a fost schimbat ordinul inițial al președintelui Johnson de a-i ține pe toți cei patru în închisoarea orașului Albany ? Poate din motive de securitate ? Deținuții

aveau o mulțime de simpatizanți atât în Sud cât și în Nord. Iar din fortul Jefferson nu reușise încă nimeni să eva-deze. S-ar putea însă să fi fost și altceva : grija de a pro-ceda astfel încît condamnății să nu poată transmite ni-mic în afară.

Admițînd această ultimă ipoteză (exprimată frecvent de diferiți autori americani), trebuie avut în vedere că, în afară de M. O'Laughlin, care a murit pe insulă de friguri galbene, ceilalți trei au fost grațiați de Johnson în fe-bruarie 1869 — cu o lună înainte de a-i expira mandatul prezidențial — și eliberați. Nici unul dintre ei nu a făcut nici un fel de destăinuiri. Înainte de moarte, Sprangler (1879) și Mudd (1882) au lăsat declarații făcute sub pre-stare de jurămint referitoare la nevinovăția lor. Trebuie avut de asemenea în vedere că toți, încă înainte de ju-decată, fuseseră interogați de nenumărate ori de diferite persoane, care urmau astfel să participe la „complotul tăcerii“.

Deci se făcuse dreptate, țara putea fi liniștită : mon-struoasa crimă nu rămăsese nepedepsită. Și, totuși un fel de sentiment vag, alarmant, de insatisfacție că fuseseră pedepsiți doar participanții de rînd ai conspirației și că principalii vinovați rămăseseră în libertate, i-a încercat pe numeroși contemporani. La început acest lucru l-au reflectat însemnările din jurnalele intime, aluziile din corespondența particulară. În scurt timp îndoielile au în-ceput să fie exprimate în presă, s-au auzit de la tribuna Congresului. Aceste suspiciuni sînt împărtășite și de unii dintre cei mai recenți istorici americani ai războiului ci-vil. Pe această temă se elaborează studii istorice, se tur-nează filme de televiziune, se scriu romane.

Prima întrebare care se pune este : de ce autoritățile n-au încercat să descopere resorturile ascunse ale conspi-rației, cînd acestea puteau fi aflate de la John Surratt, care împreună cu Booth a fost unul dintre personajele centrale ale conspirației ? S-a anunțat o recompensă de 25 000 de dolari pentru prinderea lui Surratt, care între timp trecuse fără nici o dificultate granița Canadei (dato-rită unei ciudate erori, detectivilor care primiseră misi-unea să-l urmărească li s-au comunicat semnalmentele lui Atzerodt). Șeful poliției din Washington, A. Richards, și-a trimis agenții în Canada, dintre care unul îl cunoș-tea din vedere pe Surratt, dar, pe neașteptate, a fost ad-monestat pentru această inițiativă de către Ministerul de

Război. Acest lucru nu a împiedicat ulterior ministerul să afirme că urmărirea lui Surratt s-a făcut din ordinul ministrului de război E. Stanton. Nu poate fi pus la îndoială faptul că, din anumite motive, Stanton privea lucid, printre degete, la fuga lui Surratt. La 24 noiembrie ministrul de război Stanton a emis ordinul nr. 164, prin care se retrăgea promisiunea recompensei de 25 000 de dolari pentru prinderea lui Surratt.

Între timp, Surratt reușise să fugă din Canada în Anglia, apoi în Italia, iar de acolo în Egipt, unde a fost arestat la insistențele consulului general al S.U.A. La începutul lunii ianuarie 1867 el a fost adus cu un vas militar în Statele Unite, unde timp de cinci luni și-a pregătit apărarea. În toamna anului 1867 Surratt a fost eliberat pe o cauțiune de 25 000 de dolari. La reluarea procesului s-a constatat că, după lege, actul de acuzare trebuia prezentat cel mai târziu în doi ani de la comiterea infracțiunii ce se pune în seama acuzatului, în afară de cazul în care însuși actul de acuzare menționa că acesta nu a putut fi prezentat mai devreme deoarece infractorul „s-a sustras justiției”. În rechizitoriul privind cazul lui Surratt nu fusese făcută această mențiune. Apărarea a folosit imediat această inexplicabilă scăpare, care putea fi și intenționată. Procesul a fost sistat, iar Surratt — pús în libertate. A trăit mult, murind în 1916. În tot acest timp, Surratt a păstrat o tăcere îndărătnică, netrădînd nici una dintre tainele pe care le deținea, chiar și atunci cînd se părea că de mult nu mai avea a se teme de vreo răzbunare din partea unor foști participanți la conspirație. Dacă Stanton s-ar fi temut cu adevărat de mărturiile lui Surratt, atunci ar fi încercat să scape cît mai repede de un astfel de martor incomod. S-ar putea ca Stanton să fi avut motive să se teamă nu atît că la proces vor fi date în vileag secrete importante cît, pur și simplu, de falsurile la care s-a recurs împotriva conspiratorilor, ori că va ieși din nou la iveală insuficiența probelor împotriva mamei lui John Surratt, pe care adversarii guvernului se grăbiseră imediat s-o declare victimă nevinovată a „asasinatului judiciar”.

...Paza lojii președintelui, în seara fatală a zilei de 14 aprilie 1865, i-a fost încredințată polițistului John Parker. Cercetările asidue întreprinse de istorici în arhive au permis să se reconstituie „statele de serviciu” ale acestuia. Aflat în serviciu din anul 1861, Parker apucase să se

chivernisească cu nenumărate sancțiuni pentru tot felul de încălcări ale disciplinei, trîndăvie, beție, scandal într-o casă de toleranță. Cînd asasinul a pătruns în lojă, Parker era plecat pentru a da pe gît un păhărel în compania lacheului și vizitiului președintelui. Parker a fost deferit justiției, însă din documentele care s-au păstrat în arhiva poliției din Washington nu rezultă dacă a fost judecat.

Se poate găsi o explicație pentru atitudinea autorităților. Parker fusese detașat în corpul de pază al Casei Albe (pentru aceasta a fost chiar scutit de serviciul militar) la cererea soției președintelui, Mary Lincoln, doar cu zece zile înaintea tragicului eveniment de la teatrul „Ford”. Aceasta permite să înțelegem cum un om cu reputația lui Parker a putut intra în garda lui Abraham Lincoln. Însă elucidarea unei enigme ne pune imediat în fața alteia : ce a determinat-o pe Mary Lincoln, cine a intervenit pe lângă ea pentru bețivul în uniformă de polițist ?

Nu este lipsită de interes cariera ulterioară a lui Parker. În noiembrie 1865 a primit iarăși o mustrare pentru comportare necorespunzătoare, dar tot fără urmări. Altfel au stat însă lucrurile cînd a fost găsit, în ziua de 27 iulie 1868, dormind în post : după două săptămîni Parker era scos din cadrele poliției pentru „neglijarea gravă a îndatoririlor sale”. Să fi însemnat că nu mai exista mîna care îl sprijinise pînă atunci pe Parker în situații mult mai dificile ? E adevărat, istoricul american O. Eisenschiml a atras atenția că, înainte cu cîteva săptămîni de destituirea lui Parker, ministrul de război Stanton a fost demis. Dar, după cum recunoaște chiar Eisenschiml, nu există date care să ateste vreo legătură între aceste două evenimente atît de diferite.

Nu există nici un fel de dovezi ale participării lui Parker la conspirație, iar lipsa de dorință a lui Stanton, un om de obicei aspru, de a obține condamnarea polițistului putea fi dictată de diverse alte motive, de exemplu, de a nu atrage atenția opiniei publice asupra unei greșeli atît de evidente a serviciului de securitate, subordonat ministrului de război, cum era însărcinarea acordată unui bețiv de a-l păzi pe președinte.

Cum s-a mai menționat, după atentat Booth a reușit să fugă, ascunzîndu-se la cunoscuți. Acești oameni (colonelul S. Cox, T. Jones și alții), care la fel ca și doctorul Mudd îl adăpostiseră pe asasin și îl trecuseră peste

Potomac, îi erau, evident, complici, în orice caz — membri ai mișcării clandestine sudiste. Cu toate acestea, ei nu au fost deferiți justiției. Trei ofițeri din armata confederațiilor — căpitanul Jett, locotenentul Ruggles și locotenentul Bainbridge, cărora Booth le-a spus adevăratul său nume — l-au ajutat să se ascundă la ferma lui Garret. La proces au fost acceptate ca martori ai acuzării două persoane a căror participare la conspirație nu stîrnise nici un fel de dubii, și procurorului nu i-ar fi fost greu să obțină condamnarea lor. Este, în primul rînd, John Lloyd, proprietarul unui han din împrejurimile capitalei, care participase la conspirația lui Booth vizînd răpirea lui Lincoln, iar apoi tănuise armele conspiratorilor și dirijase poliția pe o pistă falsă. În al doilea rînd, Lewis Weichmann, locatar al pensiunii doamnei Surratt, care cunoștea multe despre planurile lui Booth. Lista acestor persoane ar putea fi continuată.

Istoricii își bat de mult capul să afle de ce o serie de participanți la conspirație au reușit să scape de judecată cu concursul vădit al autorităților, de ce nu s-au depus eforturi pentru cercetarea rolului unor persoane suspecte de legături criminale cu conspiratorii, de ce autoritățile au preferat să pedepsească doar o parte din conspiratori, cu precădere personaje fără importanță, obscure. A existat cumva un motiv ascuns al acestei diferențieri, în virtutea căruia unii au fost urmăriți, respectîndu-se întru totul legea, iar altora li s-a oferit posibilitatea să scape de pedeapsă ? Dacă pornim de la faptul că Booth avea aliați și protectori puternici, atunci el putea vorbi despre aceștia doar unor persoane în care avea încredere, sau celor care puteau să-l ajute în timpul fugii. Asemenea oameni nu puteau fi niște bețivi, de teapa hangului Lloyd sau a lui Weichmann, pe care actorul nu-l agrease niciodată, și cu atît mai puțin niște oameni care nu se văzuseră cu Booth un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Dar, chiar în ziua asasinării lui Lincoln, conspiratorul discuta de două ori, între patru ochi, cu doamna Surratt. Povestindu-le despre prietenii săi puternici, Booth își putea astfel încuraja ajutoarele : Paine, Herold, Atzerodt, Arnold, O'Laughlin. Este puțin probabil ca asasinul să fi riscat să le spună ofițerilor din armata confederată că are legături cu oameni puternici din Nord : acest lucru n-ar fi făcut decât să-i îndepărteze pe sudiști.

„Poliția națională executivă“, condusă de faimosul colonel (mai târziu general) Lafayette Baker ⁴ și subordonată ministrului de război Stanton, ca și alte organe responsabile cu paza președintelui, n-au făcut nimic pentru a preîntîmpina atentatul. Or, nici pentru Stanton și nici pentru Baker nu mai era de mult un secret că viața președintelui e în pericol. Chiar îi și raportaseră despre acest lucru lui Lincoln.

Mărturisirile făcute cu mare întârziere — după cîteva decenii — de către unii contemporani informați, ca și documente descoperite în arhive, conduc la o concluzie foarte interesantă. Rezultă că Weichmann comunicase deja la 20 februarie 1865 căpitanului D. Gleason și încă unui ofițer, pe nume McDevitt, bănuielile pe care i le-au trezit vizitele actorului Booth la modesta locuință a văduvei Surratt și tainicele consfătuiri nocturne ale acestuia cu stăpîna casei, fiul ei și alte persoane, între care și un agent al sudiștilor, care își zicea August Howell. Weichmann l-a informat pe Gleason despre planul răpirii lui Lincoln în ziua preluării oficiale de către acesta a celui de-al doilea mandat prezidențial. Gleason a adus aceasta la cunoștință ministrului de război Stanton. Mai mult, la 24 martie a fost arestat spionul Howell, care frecventa pensiunea doamnei Surratt. Ministerul de război n-a tras nici o concluzie din faptul că arestarea lui Howell confirma de fapt informațiile lui Weichmann. La rîndul său, Baker, care se pricepea — cînd era nevoie — să stoarcă adevărul de la agenții inamici capturați, de această dată n-a luat nici un fel de măsuri pentru interogarea amănunțită a lui Howell. De dragul adevărului, vom adăuga că, după cîteva decenii, Weichmann (care a murit în 1902) a scris o istorie a conspirației, al cărei manuscris a fost publicat abia în 1975. Editorul menționează că mărturisirile lui Weichmann infirmă versiunea despre Stanton ca organizator al conspirației care a dîs la asasinarea lui Lincoln ⁵.

Există probe scrise că Lincoln, politician lucid, ținea seamă de posibilitatea unui atentat și luase măsuri de precauție, deși nu putea suferi prezența unei gărzi numeroase, în uniforme strălucitoare de paradă. În ziua de 14 aprilie, președintele trecuse pe la ministrul de război și îi ceruse un însoțitor de nădejde la teatrul „Ford“, unde intenționa să asiste seara la comedia „Verișoara noastră din America“. Cu obișnuitul său ton glumeț, președintele

îl amintise pe maiorul Thomas Eckert: „L-am văzut îndoind în mâini cinci vătraie, unul după altul. Mi se pare tocmai omul pe care trebuie să-l iau în seara asta cu mine. Îl pot obține?” Stanton l-a refuzat categoric, motivînd că Eckert are foarte multe treburi importante la minister. Ca de obicei, Lincoln primi binevoitor acest refuz, în cel mai bun caz nepoliticos. Cu toate acestea, preşedintele a trecut pe la camera de cifru a telegrafului, aflată în clădirea Ministerului de Război şi condusă de Eckert, şi l-a rugat personal pe maior să-l însoţească. Avînd în vedere refuzul ministrului de război, ofiţerul n-a vrut, probabil, să-şi supere şeful direct, cunoscut prin caracterul său aspru şi veninos, şi a declarat că seara va fi foarte ocupat. Atunci Lincoln consimţi, fără plăcere, să-l ia pe maiorul Rathbone, remarcînd însă că l-ar fi preferat pe Eckert.

Cum poate fi explicată această scenă, pe care Stanton a trecut-o sub tăcere în relatările despre ultima întîlnire cu preşedintele şi care a ieşit la lumină peste mai bine de o jumătate de secol, cînd au fost publicate, în 1907, memoriile lui D. Bates, fost funcţionar în Ministerul de Război? Istoricul O. Eisenschiml, cunoscut nouă, a cercetat corespondenţa Ministerului de Război din 14 aprilie, şi a dovedit, în mod convingător, că Eckert nu a primit şi nu a expedit nici o telegramă importantă, iar seara a plecat pur şi simplu acasă. Se poate, totuşi, admite că interdicţia dată lui Eckert de a merge la spectacol a fost provocată de un acces de iritare, că a fost un gest menit să demonstreze că el, Stanton, nu este de acord cu intenţia preşedintelui de a se duce la teatrul „Ford” şi că nu doreşte să aibă nimic comun cu o acţiune atît de imprudentă. În treacăt fie spus, dacă în spatele acestui refuz al lui Stanton s-ar fi ascuns ceva sinistru, probabil că, pentru orice eventualitate, el i-ar fi dat lui Eckert ceva de făcut, care să justifice ordinul de a rămîne în minister. Afară de asta, Eckert fusese invitat la teatru ca oaspete, şi nu ca paznic la uşa lojii. Prin urmare, el nu-l putea împiedica pe Booth să tragă, dar desigur că nici nu l-ar fi lăsat să-i scape cînd acesta fugea din teatru.

Ministrul de război consimţise să-l învoiască pe maiorul Henry Rathbone, un filfizon tînăr şi monden, care a apărut în lojă împreună cu logodnica, probabil neînarmat, gîndindu-se cel mai puţin că avea misiunea de a-l păzi pe preşedinte. La spectacol a fost invitat şi Ulysses Grant, comandantul suprem al armatei. Ziarele anunţaseră acest

lucru, și numeroși oameni își procuraseră bilete în speranța de a-l vedea pe victoriosul general care obținuse, cu puțin timp în urmă, capitularea principalei armate inamice. Însă cu câteva zile înainte de spectacol, Mary Lincoln, în timpul unuia din accesele ei de iritare fără motiv, îi făcuse o scenă penibilă soției lui Grant. Și acum era greu de crezut că doamna Grant o să-și mai însoțească soțul. În afară de asta, vizitînd Ministerul de Război, Grant aflase de la Stanton că prezența amîndurora — a președintelui și a comandantului suprem al armatei — sporește probabilitatea unui atentat. Grant, care în genere căuta să refuze invitațiile la spectacole și recepții mondene, a trecut pe la Lincoln și i-a spus că seara trebuie să părăsească Washingtonul, invocînd dorința de a-și vedea copiii și de a sta mai mult timp cu ei.

Pesemne că nici lui Stanton și nici lui Grant nu le-a trecut prin minte că absența generalului nu micșora cîtusi de puțin amenințarea la adresa vieții președintelui. Dimpotrivă, prezența lui Grant la teatru ar fi complicat serios sarcina conspiratorilor. El ar fi fost însoțit de o escortă militară, în dreptul lojii ar fi fost postate santinele și este puțin probabil că un străin ar fi putut pătrunde în ea și s-ar fi putut apropia de președinte fără a fi fost reținut de aghiotanții generalului. Așa se face că paza lojii a fost încredințată lui John Parker.

...John Wilkes Booth, asasinul lui Lincoln, s-a născut în familia unui actor cunoscut, care căzu curînd în patima beției. Era al nouălea din cei zece copii, răsfățatul mamei. Urmînd exemplul tatălui și al fratelui mai mare, în 1856 Booth se angajează actor în trupa teatrului din Baltimore. N-a ieșit din el un talent, deși, jucînd în roluri tragice, și-a cîștigat o mare faimă. În anii războiului civil era deja o celebritate, o stea, primind onorarii fabuloase pentru vremea aceea. Se îndeletnicea totodată cu speculații comerciale. Frumos, îngîmfat, cu maniere aristocratice îndelung studiate, Booth devenise idolul femeilor. Aceasta în pofida faptului că răsfățatul publicului devenea pe zi ce trece un betiv notoriu. Deși frații lui țineau cu Nordul, Booth se raliase sudiștilor, devenind colaborator al serviciului lor de spionaj.

În capul lui, romantismul convențional al melodramei se amestecase cu retorica afectată a oratorilor de pe platformă, zgura idolilor găunoși și falselor idealuri cu ajutorul cărora sudiștii se străduiau să ascundă cinismul de-

șanțat al programului lor politic. Făcînd exerciții de clo-cință, aceștia se zugrăveau, cu obișnuita lor ipocrizie, drept elita rafinată a aristocrației ce apăra valorile spirituale superioare împotriva atentatelor plebei mărginite și inculte, a negustorilor lacomi și țărănoilor nordiști, se drapau cu toga republicanilor din Roma antică jertfindu-se pe altarul libertății, iar uneori încercau chiar să se înfățișeze drept urmași ai lui Washington și Jefferson, apărători ai Sudului împotriva cuceritorilor yankei. Îmbătat de popularitatea lui, amețit și mai mult de aburii alcoolului, Booth se și vedea erou de tragedie antică, aureolat de o glorie universală, rezervată, desigur, nobilului răz bunător care va salva Sudul de despot — „regele Abe“, cum îl numeau cu ură pe Lincoln confederații și „capetele de aramă“.

În cursul întregii toamne a anului 1864 Booth a făcut pregătiri asidue pentru răpirea lui Lincoln, care, după opinia actorului, le-ar fi dat nordiștilor o lovitură de moarte și ar fi insuflat puteri noi sudiștilor deja demoralizați. Dar pînă la urmă, din cauza unor întîmplări neprevăzute, nu s-a încercat realizarea nici măcar a unuia dintre planurile de răpire.

În ziua de 14 aprilie 1865 actorul, după toate aparențele, a hoinărit prin Washington fără nici un rost : ulterior, multe persoane vor relata amănunțit întîlnirea lor cu Booth, cu cîteva ore înainte de asasinat. Mai tîrziu ancheta va stabili deplasările lui Booth, inclusiv vizitarea pe furiș a teatrului „Ford“, unde a cercetat amănunțit loja guvernamentală și a făcut o gaură în ușa. Booth lăsase din timp o șipcă de lemn care putea bloca clanța ușii de la coridorul ce trebuia străbătut pentru a ajunge la loja guvernamentală. Acum putea fi liniștit că nu va apărea nimeni pe culoar atunci cînd va privi prin gaura făcută în ușa și va aștepta momentul potrivit pentru a pătrunde în lojă și a trage de aproape... Ancheta a stabilit ceas cu ceas acțiunile lui Booth. În șirul depozițiilor făcute de martori există doar două lacune, datorită cărora asasinul dispare din cîmpul vizual pentru aproximativ două ore. Acestea au fost probabil cele mai importante ore : s-ar putea ca Booth să-i fi dat ultimele instrucțiuni lui Paine privind asasinarea lui Seward și lui Atzerodt — atentatul asupra vicepreședintelui Johnson.

Să fi primit, totuși, Atzerodt o asemenea indicație și, în general, să fi avut intenția de a pune în pericol viața lui Andrew Johnson ? La orele 3 și 30 de minute după

amiază Booth comite cea mai inexplicabilă faptă din acea zi. Vine la hotelul „Kirkwood“ și-l întreabă pe portar dacă domnul Atzerodt este acasă. „Nu, nu este acasă“. Când se pregătea să iasă, Booth se întoarce și întreabă dacă vicepreședintele Johnson este acasă. Aflând că și acesta lipsește, cere hîrtie și-i scrie la repezeală cîteva cuvinte : „Nu vreau să vă deranjez. Sînteți acasă ?“ Lăsînd un bilet și lui Atzerodt, Booth părăsește repede hotelul. Este inexplicabil refuzul lui Johnson de a da vreo explicație referitoare la biletul lui Booth. Singurul motiv ar putea fi acela că Johnson îl cunoștea într-adevăr pe actor și se temea să nege deschis acest lucru, pentru a nu fi prins cu minciuna. Detectivii care au încercat să elucideze această problemă au afirmat că, în timp ce era guvernator al statului Tennessee, Johnson l-ar fi cunoscut pe Booth la Nashville.

Moartea lui Lincoln era pentru Johnson — după cum afirmau dușmanii săi — singura șansă de a deveni președinte. Mai tîrziu, adversarii din Congres l-au învinuit fățiș că „a ajuns la postul de președinte prin poarta asasinatului“. Dar activitatea comitetului special al Congresului, condus de cunoscutul radical B. Butler, creat pentru cercetarea unei posibile legături a lui Johnson cu conspiratorii, n-a dat rezultate palpabile. Pe de altă parte, susținătorii versiunii lui Eisenschiml sînt dispuși să vadă în biletul lui Booth o manevră machiavelică a lui Stanton : asasinarea lui Lincoln și Sewărd paralel cu compromiterea lui Johnson i-ar fi deschis ministrului de război calea spre culmile puterii. Dar nu mai puțin verosimilă pare și ideea că, prin biletul lui, Booth intenționa să provoace o și mai mare derută în cercurile guvernamentale, cu atît mai mult cu cît el nu credea în succesul planului de atentat al lui Atzerodt împotriva lui Johnson. Oricum ar fi, după aceasta Booth părăsește hotelul „Kirkwood“. Reușește fără greutate să pătrundă în teatrul „Ford“, să ajungă la loja guvernamentală și să-l împuște de aproape pe Lincoln. Să-rind din lojă pe scenă, asasinul, fără a fi reținut de cineva, iese în fugă din clădirea teatrului, sare pe cal și dispare în întuneric. Garda militară ce păzea ieșirile din capitală l-a lăsat să treacă pe Booth și apoi pe Herold, care l-a urmat curînd, și conspiratorii dispărură în goană pe șoseaua nesfîrșită a Marylandului.

Ceilalți conspiratori au fost arestați în următoarele cîteva zile. Booth și Herold găsiră adăpost la ferma lui

Garrett, partizan inveterat al Sudului. Îi vom lăsa un timp aici pentru a ne întoarce la Washington și a vedea cum au fost organizate acțiunile de urmărire a asasinului președintelui și a celorlalți conspiratori.

Asasinarea lui Lincoln provocase panică în cercurile guvernamentale. Andrew Johnson, a doua personalitate în stat după președinte, se sustrase de la conducerea acțiunilor autorităților în noaptea de 14 spre 15 aprilie. Următorul în ierarhie — secretarul de stat Seward — era grav rănit (și, cum se credea, mortal). În aceste ore și zile, șef al puterii executive se dovedi efectiv ministrul de război Stanton. El începuse să dea ordine încă în timp ce se afla la căpățiul muribundului Lincoln. Lui Stanton i se subordonau armata și serviciul de spionaj, poliția secretă și cenzura militară. El exercita și controlul asupra comunicațiilor telegrafice. Pentru prinderea criminalului era deosebit de importantă înștiințarea la timp a autorităților locale și a populației despre tragedia care avusese loc.

O. Eisenschiml și alți cercetători care au mers pe drumul deschis de el au studiat toate telegramele expediate de ministrul de război în orele și zilele ce au urmat împușcăturii de la teatrul „Ford”. Prima depeșă a fost scrisă de Stanton nu mai devreme de ora 1 și 30 de minute, adică la mai bine de trei ore după asasinat, iar transmiterea ei din Washington s-a făcut la orele 2 și 15 minute. Era o întârziere considerabilă, din cauza căreia importanta știre nu a mai apărut în ziarele de dimineață : majoritatea ziarelor nu aveau corespondenți proprii la Washington, iar cele care aveau ar fi ezitat să publice o știre atât de senzatională fără a avea confirmarea oficială.

În telegrama lui Stanton, expediată cu atita întârziere, era omis cel mai important amănunt : numele asasinului, deși acesta a fost recunoscut imediat, chiar la teatrul „Ford”. Numele lui Booth a apărut pentru prima oară în depeșa expediată la două ore după cea dintâi. Or, este absolut sigur că ministrul de război putuse să afle cu mult mai devreme, de la cele mai diverse persoane, că asasinul este Booth. În numeroasele telegrame ulterioare (cu o singură excepție) nu se dădeau semnalmente asasinului (perfect cunoscute de autorități).

Dar și mai inexplicabil este cazul lui Herold. Unul dintre detectivi, Rosch, stabilise, încă în noaptea de 14 aprilie, că Herold era complicele lui Booth. Iar în telegramele și declarațiile sale oficiale din 20 aprilie Ministerul de

Război îl numea în mai multe feluri, dar de fiecare dată greșit : Harold, Harrold, Herod, Harod și Herrod, îngreunând astfel foarte mult urmărirea.

În rețeaua deasă a pichetelor creată treptat de comandamentul militar în jurul Washingtonului exista o fereastră : pînă la orele 7 în ziua de 15 aprilie principala cale spre statele sudice a rămas nepăzită. Tocmai drumul acesta trebuia să-l aleagă Booth, și l-a ales. În această zonă aproape nu existau trupe. Dacă nu și-ar fi vătămat piciorul după atentat, sărind din lojă pe scenă, și ar fi putut să realizeze planul inițial, atunci Booth s-ar fi aflat dimineața pe teritoriul statului Virginia, lăsîndu-i cu mult în urmă pe toți urmăritorii.

În noaptea de 21 spre 22 aprilie, maiorul O'Beirn a dat întîmplător de urma lui Booth și Herold, care părăsiseră casa doctorului Mudd și traversaseră fluviul Potomac dinspre Maryland spre statul Virginia. Maiorul expedie o telegramă la Washington, prin care cerea aprobarea de a continua urmărirea pe teritoriul acestui stat, dar nu primi nici un răspuns.

De data aceasta putea exista un singur motiv : se degajase cîmpul de acțiune pentru persoanele cărora ministrul de război le încredințase urmărirea lui Booth. Printre acestea se afla, în primul rînd, șeful contraspionajului, colonelul Baker. La 15 aprilie acesta fusese chemat urgent de Stanton la Washington. Trebuie avut în vedere că la 20 aprilie Ministerul de Război anunțase o recompensă de 50 000 de dolari pentru prinderea lui Booth și a cîte 25 000 de dolari pentru Herold și John Surratt. Poate se avea în vedere înlăturarea unui concurent mai puternic la această sumă mare.

Totodată s-a întîmplat un lucru curios cu afișul publicat la 20 aprilie, în care se promitea recompensa pentru prinderea lui Booth (primul afiș de acest fel a fost tipărit încă la 17 aprilie, cu descrierea semnalmentelor lui Booth și Paine). Pe lîngă portretul asasinului, acest afiș conținea fotografia lui Herold, făcută încă pe vremea cînd acesta umbla la școală, și fotografia unui necunoscut care îl înfățișa, chipurile, pe John Surratt (posibil, fratele lui mai mare). Era o greșeală mai mult decît stranie, dacă avem în vedere că John Surratt era cunoscut de numeroase persoane și s-ar fi putut ușor stabili dacă era într-adăvăr fotografia lui. Nu este de mirare că acest anunț n-a prea

fost de folos în cercetări. Interesant este însă altceva : mult mai târziu, pentru public, care în mare majoritate nu văzuse afişul, s-a confectionat altul, contrafăcut. Era de asemenea datat 20 aprilie 1865, şi la prima vedere semăna cu afişul original. Toate pozele erau însă înlocuite : o fotografie nouă, mai bună, a lui Booth, poza lui Herold, făcută deja după prinderea lui la ferma Garrett şi, în sfârşit, portretul lui Surratt dintr-un moment mult ulterior (după cât se pare, de prin 1867). Deoarece atât afişul original cât şi cel falsificat s-au păstrat în arhive, este suficient să arunci asupra lor o singură privire pentru a te convinge de mistificare.

Pe vremea când Baker (care adesea era numit „Fouché al Americii”) se apucase de treabă, într-o zi un detaşament militar aproape că s-a lovit nas în nas cu fugarii. Detaşamentul era comandat de locotenentul D. Dana, fratele adjunctului ministrului de război. Numai inexplicabilele gafe ale locotenentului Dana le-au permis criminalilor să scape şi de această dată.

Nu vom mai relata cum în cele din urmă Baker şi oame-nii lui au avut norocul să dea de urma lui Booth, cum actorul şi Herold au fost prinşi în noaptea de 25 spre 26 aprilie la ferma Garrett. Mult mai interesant este altceva : şopronul încuiat cu lacăt, în care se ascundeau Booth şi Herold, a fost înconjurat de un detaşament militar aflat sub comanda locotenentului Edward Doherty şi a agenţilor secreţi locotenent-colonelul Everton Conger şi locotenentul Luther Baker, vărul şefului serviciului secret. Booth refuzase să se predea, însă Herold se grăbi să iasă, şi a fost imediat înşfăcat de soldaţi. Actorul continua să se ambiţioneze, şi şopronul a fost incendiat. Deodată se auzi o împuşcătură : Booth fusese rănit mortal. Soldaţii sparseră uşa şi îl scoaseră din şopronul cuprins de flăcări...

Stanton ordonase oficial ca Booth, dacă va fi posibil, să fie prins viu. Totuşi, lucru ciudat, unul dintre ofiţerii care conduceau acţiunile de urmărire a asasinului a ordonat, dimpotrivă, să se tragă în ucigaş imediat ce va fi zărit. Ofiţerul care a dat acest ordin şi care se afla împreună cu detectivii era colonelul William P. Wood, comandantul închisorii Old Capitol şi, indiscutabil, omul ministrului de război.

Booth fusese împuşcat fără nici un motiv evident. Cine a tras glonţul care l-a rănit mortal pe Booth ? Sergentul Boston Corbett a declarat că acest lucru l-a făcut el. Este

inexplicabil cum a putut Corbett să-l nimerească pe Booth prin peretele șopronului. Locotenent-colonelul Conger a susținut că l-a văzut trăgînd pe sergentul Corbett. Locotenentului Baker i s-a părut că a tras chiar Conger !

Mai tîrziu a fost lansat zvonul că, pînă la intrarea principală, șopronul mai avea una, de rezervă, prin care, probabil, a dispărut ucigașul. El putea fugi înainte de venirea soldaților sau chiar după sosirea lor, dacă aceștia nu observaseră această ieșire laterală. Booth — sau cel care era considerat Booth — a mai trăit o vreme după ce a fost împușcat, rămînînd pe deplin conștient. În buzunarele lui s-au găsit : un cuțit militar, o pipă, o busolă de buzunar, un fel de poliță canadiană, fotografiile amantelor... Și, lucru cel mai important, un carnetel roșu : jurnalul. Paginile deschise la întîmplare de locotenent-colonelul Conger erau înțesate de perorații, pline de admirație față de propria-i persoană, cu repetări ale numelor lui Brutus, Wilhelm Tell sau expresii pline de emfază din rolurile interpretate cîndva de Booth.

Anticipînd, remarcăm că locotenent-colonelul Conger, care a informat amănunțit despre diferitele obiecte găsite la Booth, în mod straniu, n-a suflat nici un cuvînt despre ceea ce era cel mai important — jurnalul actorului. Existența acestui document a ieșit la iveală abia după procesul conspiratorilor. Pus în retragere, în februarie 1866, Baker a publicat *Istoria serviciului secret al Statelor Unite*, în care relatează despre jurnal.

Comisia judiciară care se ocupa cu cercetarea împrejurărilor asasinării lui Lincoln, l-a rugat pe Baker să repete acest lucru sub prestare de jurămint. Baker nu numai a consimțit, dar a mai și adăugat că după ce autoritățile au descoperit jurnalul din acesta au fost rupte niște file.

Problema acestui jurnal a ieșit din nou la suprafață în 1867, cu ocazia cercetării de către Congres a activității lui Johnson. Declarația lui Baker că din jurnal lipsesc 18 file, pe care el anterior le văzuse, a provocat o adevărată senzație. Baker afirma că agenții lui Stanton ar fi făcut copii de pe aceste pagini, dar primiseră ordin să le transmită ministrului. Trebuie avut în vedere că pe vremea aceea Baker era din cale afară de înrăit, considerîndu-se nerăsplătit pentru devotamentul de care dăduse dovadă.

În timpul cercetărilor, o frază din jurnal a atras în mod deosebit atenția : „Sînt aproape dispus să mă înapoiez la Washington și... să mă justific, lucru pe care cred că am să-l pot face“. Cum se putea justifica Booth — dezvăluind numele complicilor suspuși ? Sau, pur și simplu, declarînd sus și tare că l-a ucis pe președinte din „motive patriotice“ ?

După senzaționala declarație a lui Baker, procurorul general al armatei, Holt, s-a grăbit să asigure, sub prestare de jurămint, că jurnalul este intact și nevătămat. Însă el nu putea ști cum arăta la început jurnalul, deoarece l-a primit din mîna șefului său din Ministerul de Război. Mai tîrziu, încercînd să înlăture bănuielile asupra lui Stanton, Holt a afirmat că filele au fost rupte, probabil, de Booth însuși, care se temea să transmită autorităților anumite informații despre complici. În declarațiile sale, Stanton sprijinea această versiune. Baker, în schimb, continua să susțină contrariul. Desigur, se poate foarte bine presupune că filele dispărute au fost distruse de Stanton, dacă acestea conțineau într-adevăr date compromițătoare pentru el. Dar la fel de plauzibil este ca ele să fi fost rupte de Booth însuși cînd îl trimisese — după cum s-a dovedit — pe Herold cu bilete la diferite persoane, la care spera să afle adăpost și ajutor.

Corpul lui Booth a fost adus cu o navă militară. La Washington, cadavrul a fost arătat cîtorva persoane care îl cunoșteau pe ucigaș. Printre acestea se număra și doctorul D.F. May, care cu doi ani în urmă îl operase pe actor pentru a-i îndepărta o tumoare de la gît. Cicatricea constituia o dovadă în plus că acesta era cadavrul lui Booth. Ulterior, procesul-verbal de identificare a cadavrului a fost supus în repetate rînduri unor analize critice : s-au descoperit contradicții, pasaje confuze, de felul remarcii lui May că trupul suferise schimbări însemnate, că era vătămat piciorul drept (în timp ce Booth, la 14 aprilie, își fracturase piciorul stîng). Nu se știe din ce motive, pentru identificare nu a fost adus fratele mai mare al lui Booth, Edwin, vîrit în închisoare. În același timp, secretul înmormîntării lui Booth, atît de suspect în aparență, poate fi lesne explicat prin dorința de a evita

ca mormîntul asasinului să devină loc de pelerinaj pentru sudiști și confrății lor din Nord.

În 1869 președintele Johnson autoriză pe rudele ucigașului să-l reînhumeze în cimitir. Dar și această ceremonie mulți au interpretat-o ca înscenare, cu atât mai mult cu cît în timpul reînhumării Edwin Booth nici nu se uitase la cadavru și, prin urmare, nu-l putuse „identifica”. Acest lucru l-au făcut ceilalți participanți la reînhumare, printre care un alt frate al lui Booth, Joseph. Dar aceștia, chiar dacă se convinseseră că înhumează un străin, au avut desigur motive să tacă.

De impostori nu s-a dus lipsă. Din cînd în cînd se descoperau și „morminte” ale lui Booth. În 1922, doi foști cavaleriști, Josef Ziegen și Wilson D. Kenzie, participanți la capturarea lui Booth la fermă, declară, sub prestare de jurămint, că rănitul scos din șopron era în uniformă de soldat al armatei sudiste, încălțat cu ghete militare prăfuite, de culoare galbenă. Ziegen și Kenzie declarară că au fost puși să jure că vor păstra toate acestea în cel mai strict secret. În 1937, scriitoarea Izola Laura Forrester (care afirma că este strănepoata lui Booth) susținea ⁶ că în urmă cu 30 de ani ar fi discutat cu generalul James O'Beirne, pe atunci judecător la New York, unul dintre organizatorii urmăririi lui Booth. „Am să vă comunic un lucru pe care nu-l veți găsi niciodată în vreun raport, i-a spus el. În zilele acelea am jurat cu toții să respectăm această taină. Acum nu vă veți mai putea folosi de ea, dar ascultați. În șopron se aflau trei persoane, și una dintre ele a fugit”. O'Beirne i-a propus să ghicească singură numele celui care fugise. Asemenea „dovezi” nu dovedesc nimic, deoarece se bazează doar pe afirmații lipsite de orice atestare referitoare la convorbiri cu contemporani ce ar fi avut loc la un interval de zeci de ani după consumarea acestora și publicate încă și mai tîrziu.

În istoria asasinării lui Lincoln au rămas multe lucruri nelămurite. Dar toate aceste fapte laolaltă, și aproape fiecare din ele în parte, fac posibile tot felul de interpretări. Unele acțiuni „suspecte” pot fi asociate cu peripețiile luptei politice de după moartea lui Lincoln și nicidecum cu temerile că vor ieși la iveală anumite taine

ale conspirației. În sfârșit, multe lucruri sînt explicate de rivalitatea dintre Baker și alte persoane participante la urmărirea conspiratorilor, de goana după recompensă.

Și, totuși, ceva rămîne neclar. Mult timp Stanton, ca om politic și ministru de război „incoruptibil“, s-a bucurat de o bună reputație. În ultimele decenii istoricii americani au încercat să determine cît de îndreptățit era renumele lui ⁷. Critica auzită cu această ocazie era adesea o „critică de la dreapta“, de pe pozițiile unei atitudini binevoitoare față de plantatori.

După opinia lui Eisenschiml și a discipolilor săi, Stanton se temea că Lincoln le va acorda statelor sudiste învinse dreptul de a-și trimite reprezentanți în Congres, că partidul republican va pierde puterea, iar războiul civil se va dovedi a fi fost inutil. Iar fără Lincoln, considera Stanton, va conduce el, prin intermediul lui Johnson, care se mai număra printre radicali și, cine știe, poate că participase la conspirație. După cum se știe, evenimentele au evoluat altfel : Andrew Johnson a rupt cu radicalii, dar pînă în 1868 n-a îndrăznit să-l demită pe Stanton, deși acesta era un dușman fățiș al cursului politic promovat de noul președinte (aceasta dovedește, după opinia lui Eisenschiml, că Johnson se temea de dezvăluirile pe care le-ar fi putut face Stanton).

Au existat date suplimentare care au determinat autoritățile să ascundă adevărul și după demiterea lui Stanton ? Categorie da, răspund partizanii lui Eisenschiml. Ani de zile în fotoliul prezidențial s-au perindat generali nord-iști care se remarcaseră în războiul civil (Grant, Hayes, Garfield), astfel că menținerea prestigiului ministrului de război avea o importanță deosebit de mare pentru cariera lor politică. În schimb, dezvăluirea faptului că departamentul de război i-a salvat de pedeapsă pe principalii vinovați de moartea președintelui ar fi reprezentat pentru acești generali o lovitură ireparabilă.

Cele mai recente cercetări au spulberat, după cum s-a mai spus, multe din cele scrise de panegiristii lui Stanton. Acum, din paginile cărților apare frecvent în fața noastră un ins perfid, necruțător, un ambițios fără scrupule care se pricepea să pună cu abilitate piedică adversarului, și

este puțin probabil că nutrea vreo afecțiune pentru Lincoln, deși în aparență se străduia să demonstreze acest lucru. Era o fire autoritară, ce nu admitea obiecții. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că, după cum ne-am convins, fiecare din probele indirecte adunate împotriva lui admite o dublă interpretare. Afară de asta, se poate presupune că în primele ore de după asasinarea lui Lincoln Stanton a acționat de parcă ar fi fost cuprins de febră, tulburat de răspundere, așteptînd în fiecare clipă un glonț asemănător celui ce curmase deja viața președintelui și, cum se credea atunci, a secretarului de stat. Nu explică toate acestea anumite greșeli ale lui Stanton, prezentate de Eisenschiml și discipolii săi drept dovezi că ministrul de război era conducătorul conspirației împotriva lui Lincoln ?

Prin urmare, un mare număr de probe, care admit interpretări diferite. O mulțime de ipoteze, și nici o dovadă irefutabilă. Nu e de mirare că versiunea lui Eisenschiml a fost și este respinsă de majoritatea istoricilor americani. Sînt contestate și unele fapte prezentate în lucrarea lui Eisenschiml. Cercetări recente au arătat că divergențele dintre Lincoln și republicanii radicali nu erau atît de importante cum a părut mai înainte și că, prin urmare, Stanton nu avea motive politice pentru organizarea conspirației. Întreruperea din seara zilei de 14 aprilie în funcționarea telegrafului privea doar liniile comerciale. Telegraful militar funcționase, probabil, fără întrerupere. Deși Parker își părăsise postul pentru a vedea spectacolul, trebuie să presupunem că el oricum l-ar fi lăsat pe Booth să intre în loja guvernamentală, cunoscînd atitudinea binevoitoare a președintelui față de actori. Multe lucruri din comportarea lui Stanton pot fi explicate și prin aceea că el a căutat să ascundă publicului cele două conspirații ale lui Booth : prima numai pentru răpirea președintelui, a doua pentru asasinarea lui Lincoln. Ministrul de război se temea că acuzații vor evoca doar participarea la prima conspirație și vor reuși, în felul acesta, să evite condamnarea la moarte etc. Acesta era rezultatul descurajator al încercărilor întreprinse, pe parcursul a peste 90 de ani, pentru a aduce o lumină nouă

În cazul crimei de la teatrul „Ford“. Și abia cu puțin înainte de împlinirea unui secol de la asasinarea lui Lincoln au apărut fapte noi. De data aceasta, după cât se pare, sînt probele cele mai autentice, „din prima mîină“.

...Într-o bună zi, E. Neff din New Jersey, de profesie chimist și istoric amator, a intrat la un anticariat din Philadelphia și a cumpărat, cu o jumătate de dolar, un volum legat care conținea colecția revistei „Colburn's United Services Magazine“ din a doua jumătate a anului 1864. După cîteva luni această colecție achiziționată întîmplător a servit la fundamentarea probei absolut neașteptate că Stanton a organizat asasinarea lui Lincoln, iar Lafayette Baker a fost otrăvit din ordinul aceluiași ministru de război pentru a se păstra secretul conspirației.

Cum s-a făcut această descoperire ? Răsfoind aceste reviste vechi, Neff a observat un mare număr de cifre și litere scrise cu creionul pe marginea din stînga. Cu ajutorul unor specialiști în codificare, Neff reuși să afle că aceste însemnări reprezintă două mesaje cifrate. Cifrul se dovedi destul de complicat și, ce e mai important, se schimba de la o pagină la alta. Primul mesaj, din paginile 181, 183, 185—211, datat 2 mai 1868, spune : „Sînt tot timpul urmărit. Aceștia sînt profesioniști. Nu voi reuși să-i păcălesc. În noua Romă au fost odată ca niciodată trei : Iuda, Brutus și spionul. Fiecare dintre ei își zicea că după moartea lui Avraam va deveni rege. Nu aveau încredere unul în celălalt. Dar (așa) se apropiau ei de aceea zi, așteptînd momentul hotărîtor cînd unul dintre fiii lui Brutus, cu pistolul în mîină, se va putea strecura în spațele acestui om sortit pieirii, să-i tragă un glonț în cap și să-i arunce hăt departe leșul neajutorat. Cînd cel căzut era pe patul morții, a venit Iuda cu semne de prețuire față de cel pe care îl ura ; și cînd, în sfîrșit, l-a văzut murind, a spus : «El aparține acum istoriei, iar națiunea îmi aparține acum mie». Dar, vai, soarta hotărîse ca Iuda să cadă treptat în dizgrație, iar împreună cu el a fost doborît și Brutus. Iar dacă cineva o să vrea să afle ce s-a întîmplat cu spionul, vă pot spune cu certitudine că acela am fost eu“. Sub toate acestea se afla semnătura : „Lafayette C. Baker“.

Al doilea mesaj, notat pe paginile 106—120, 126, 127 și 245, a fost cifrat cu mult mai simplu decît primul. Pur și simplu, sub literele textului tipărit au fost puse puncte : „La 10 aprilie șaiszeci și cinci am aflat pentru prima oară că planul se realizează. Eckert⁸ stabilește toate legăturile, acțiunea va avea loc pe paisprezece. Nu știam numele asasinului, dar cunoșteam cea mai mare parte din rest cînd am discutat despre acest lucru cu E. S. Acesta și-a exprimat concomitent mirarea și neîncrederea. Apoi a spus : «Participi și dumneata la această acțiune. Să așteptăm și să vedem ce va ieși din toate astea, și atunci o să știm mai bine cum trebuie să procedăm în cazul de față». Mi-am dat curînd seama ce are el în vedere spunînd că sînt participant la această acțiune, cînd mi s-a arătat a doua zi un document care, după cum știam, era falsificat, dar bine falsificat. Din acest document rezulta că mi se încredințase conducerea conspirației pentru răpirea președintelui cu vicepreședintele ca instigator. Am devenit participant la această acțiune, deși nu aveam această intenție“. (Ultima parte a frazei poate fi citită și altfel : „Din acest document rezulta că mi se încredințase conducerea conspirației pentru răpirea președintelui cu vicepreședintele. Ca instigator, am devenit participant la această acțiune, deși nu aveam această intenție“. Este o descifrare mai puțin plauzibilă, fiind lipsită de logică.)

În continuare, în mesaj se spunea : „În ziua de 13 el a aflat că președintele ordonase deschiderea sesiunii Adunării Legislative a statului Virginia, tranșarea problemei cu privire la încetarea acțiunii trupelor acestui stat împotriva S.U.A. Cuprins de agitație, el s-a dezlănțuit imediat într-o tiradă dementială. Mi-am dat seama atunci, pentru întia oară, de amploarea dezechilibrului său psihic și de ura lui dementă, fanatică împotriva președintelui. Puțini miniștri de război îl stimează pe președinte sau strategia lui, însă rar se întîmplă ca vreunul dintre ei să anuleze un ordin dat de președinte. Totuși, într-un astfel de moment demential, el a expediat generalului Weitzel o telegramă prin care anula ordinul dat de președinte în ziua de doisprezece. Apoi a izbucnit într-un hohot de rîs de care te treceau fiorii și spuse : «Dacă o să

vrea să afle cine i-a anulat (în text este scris *recinded*, în loc de *rescinded*) ordinul, îl vom lăsa pe Lucifer să-i comunice acest lucru. Du-le, Tom, și supraveghează pregătirile. Aici nu se admit greșeli». Atunci am aflat pentru prima dată că el era unul dintre cei ce răspundeau de organizarea conspirației pentru asasinarea președintelui. Înainte de asta mă gîndeam mereu că el sau nu are încredere în mine, așa cum nu avea încredere în nimeni, sau protejează pe cineva pînă cînd va fi mai rentabil să-l trădeze. Astăzi însă, cunosc adevărul, și acest lucru mă înspăimîntă cumplit. Mă tem că s-ar putea, într-un anumit fel, să devin țap ispășitor.

În conspirație au fost atrași nu mai puțin de unsprezece membri ai Congresului, nu mai puțin de doisprezece ofițeri din Armată, trei din Flotă și cel puțin 24 de persoane civile, dintre care unul era guvernator al unui stat loial⁹. Cinci erau mari bancheri, trei, ziariști cunoscuți în toată țara și unsprezece, industriași influenți și bogați. Probabil au mai fost și alții, care mi-au rămas necunoscuți.

Numele acestor conspiratori cunoscuți sînt indicate, fără comentarii sau cifrare, în primul volum al acestei serii. Persoanele indicate au contribuit la această acțiune cu optzeci și cinci de mii de dolari. Numai opt persoane cunoșteau detaliile amănunțite ale conspirației și numele celorlalți.

Mă tem pentru viața mea. *L.C.B.*“.

E lesne de înțeles că această descoperire senzațională a fost considerată la început, aproape în unanimitate, mistificare. O astfel de scrisoare putea fi întocmită ușor de orice mucalit cu anumite cunoștințe în domeniul istoriei americane. A fost bănuît chiar și Neff. Drept răspuns, în aprilie 1961, cu prilejul centenarului războiului civil, Neff publică în revista „Civil War Times” cîteva rezultate ale cercetărilor sale. Tratînd cu diferite soluții chimice paginile decolorate, Neff reușise să reveleze semnătura „L. C. Baker”, scrisă cu cerneală simpatică ce avea aceeași compoziție cu cele pe care le foloseau agenții secreți în anii războiului civil. În iunie 1961, renumitul expert Stanley Smith a recunoscut oficial această semnătură ca incontestabil autentică, prin compararea ei cu

semnăturile cunoscute ale lui Baker. Dar pe mulți nici lucrul acesta nu i-a convins.

Neff s-a apucat să studieze ultimii ani ai vieții lui Baker. Cum am mai arătat, acesta a fost pus în retragere în februarie 1866, când președintele Johnson a aflat că prea zelosul și excesiv de curios Baker instituise supravegherea secretă a Casei Albe. Părăsindu-și slujba, Baker se mută la Philadelphia, unde a și murit la 3 iulie 1868. Neff se hotărî să înceapă cercetările în enorma arhivă a orașului Philadelphia, cu speranța că va găsi cheia enigmei. Avu norocul să găsească testamentul lui L. Baker, din 30 aprilie 1866, prin care generalul desemna ca moștenitori pe soție, cei trei frați și cele trei surori. Apoi a fost descoperit certificatul de deces al lui Baker, care indica drept cauză a morții meningita, în timp ce ziarele anunțaseră că fostul șef al contraspionajului murise de febră tifoidă (această deosebire de diagnostic era cunoscută de multă vreme). Executori testamentari au fost desemnați locotenentul Luther Baker, care a refuzat această sarcină, și un oarecare Joseph Steadful, care a declarat că nu a descoperit nici un fel de avere a decedatului. Aceasta era deja straniu.

Neff nu s-a rezumat la prima descoperire, și a verificat dosarele celor patru martori care certificaseră testamentul lui Baker. Printre hîrțile unuia dintre ei a descoperit un apendice la testamentul lui Baker, prin care toate cărțile, jurnalele și actele sale cu caracter nefinanciar erau donate unei oarecare Laura Duval din Washington. Pe acest apendice era consemnat că, la 6 ianuarie 1879, această clauză a testamentului a fost respinsă. Prin urmare, existase o ședință formală a tribunalului, în care s-a luat această hotărîre. Au urmat noi cercetări. A reieșit că prima dezbatere a dosarului avusese loc încă la 14 și 15 octombrie 1872. S-a găsit și procesul-verbal. În timpul acestei ședințe, pe baza declarațiilor unor martori, s-a stabilit că, puțin înainte de moarte, Baker ar fi fost ținta cîtorva atentate (s-a tras în el, s-a încercat înjunghierea lui), că acesta era în deplinătatea facultăților sale mintale și nu inclina să inventeze pericole inexistente.

S-a păstrat lista cărților lui L. Baker. În această listă figurează și colecțiile legate ale revistei „Colburn's United

Services Magazine" din 1860 pînă în 1865. Lipsește doar volumul cu revistele din prima jumătate a anului 1864, exact acela în care, dacă ar fi să dăm crezare mesajului cifrat, Baker enumerase numele conspiratorilor.

Cu o anumită doză de probabilitate, se poate considera că mesajele cifrate au fost scrise într-adevăr de Lafayette Baker. Există și posibilitatea ca însemnările cifrate ale lui Baker să reflecte fapte reale. Dar se poate admite și o mistificare, și nu numai din partea unui amator oarecare de glume, ci chiar și a lui Baker, indiferent dacă, pur și simplu, se amuza (idee sugerată întrucîtva de rimele cu care a legat, evident intenționat, rînduri separate ale primului său mesaj), sau începea o intrigă cu scopul de a-l speria pe Stanton. În sfîrșit, chiar dacă Baker a fost otrăvit, trebuie spus că, în afară de Stanton, acest „Fouché al Americii" nu ducea lipsă de dușmani.

O altă încercare de a dezlega misterul a constituit-o cartea lui V. Shelton *Masca trădării. Procesul asasinilor lui Lincoln* (1965)¹⁰, dedicată de autor memoriei lui O. Eisenschiml.

Pe bună dreptate, Shelton constată că în cei 100 de ani care au trecut de la moartea lui Lincoln s-au depus eforturi uriașe pentru a se descoperi cauzele și pe toți participanții la crimă. Dar aceste eforturi au dat rezultate cu totul neglijabile, și pînă în prezent cunoaștem tot atît de puțin despre inițiatorii și conducătorii ei ca și publicul de la teatrul „Ford" în momentul cînd Booth a apăsat pe trăgaci. S-au descoperit sute de puncte slabe, contradicții, tăceri și denaturări premeditate, care au subminat încrederea în versiunea oficială, dar misterul a devenit și mai de nepătruns ; ne aflăm mai departe ca oricînd de dezlegarea enigmei.

Procesul participanților la conspirația ce a dus la asasinarea lui Lincoln, continuă Shelton, s-a desfășurat cu încălcarea normelor judiciare tradiționale ; judecătorii nu erau interesați în stabilirea adevărului, ci să condamne. Ei și-au pronunțat sentința pe baza unor probe cu totul insuficiente. De aceea, trebuie să se cerceteze din nou toate documentele existente, controlînd riguros, de fiecare dată, ce puteau ști martorii și care este, prin urmare, valoarea depozițiilor.

Nici chiar la procesul asasinilor lui Lincoln n-a fost dovedită incontestabil decât vina unui singur acuzat — Lewis Paine, uriaşul care, după cum spunea rechizitoriul, însetat de sânge şi pe jumătate nebun, a săvârşit o serie întreagă de fărădelegi înfiorătoare în casa secretarului de stat şi apoi, în seara de 17 aprilie 1865, a bătut la uşa văduvei Surratt, unde a şi fost prins de detectivii lui Baker. După teoria lui Shelton, Paine ar fi fost cel mai puţin vinovat dintre toţi acuzaţii, mai exact — complet nevinovat, şi numai printr-un concurs nefericit de împrejurări a ajuns pe banca acuzaţilor, iar apoi la spânzurătoare. A fost o victimă întâmplătoare a conspiraţiei care a dus la asasinarea lui Lincoln şi pe care autorităţile au încercat s-o ascundă, substituind-o cu o altă conspiraţie, în întregime născocită.

După opinia lui Shelton, Eisenschiml a sesizat perfect că a existat o a doua conspiraţie — cu totul alta decât cea despre care s-a vorbit la proces — şi a stabilit că la această conspiraţie a participat Stanton. Însă Eisenschiml n-a descurcat toate itele acestei întreprinderi criminale, nu i-a descoperit resorturile şi principalele personaje. Shelton consideră că toate acestea pot fi făcute analizând rolul lui Paine, care a părut tuturor cel mai clar cu putinţă şi de aceea nu a atras asupra lui o atenţie deosebită. Convingerea judecătorilor că adevăratul nume al lui Paine este Powell era complet eronată. Aceştia erau doi oameni cu totul diferiţi. Shelton încearcă să demonstreze că au existat doi veri care semănau: Lewis Paine şi Lewis Powell, soldat în armata sudistă a Floridei, că primul a ajuns pe banca acuzaţilor pentru faptele săvârşite de cel de-al doilea.

Shelton îl consideră pe Powell principalul agent al conspiratorilor suspuşi ce hotărâseră să-l ucidă pe Lincoln. Powell îl îndemnase pe înfumuratul actor Booth (care, în treacăt fie spus, la sfârşitul lui 1864, şi chiar începutul lui 1865 nu dovedise nici un fel de simpatie faţă de Sud) să comită atentatul împotriva preşedintelui. Şi nu tot el este autorul vizitei demonstrative la hotelul „Kirkwood“, cu scrisoarea lui Booth adresată lui Johnson? Că acolo s-a prezentat Booth în persoană este doar o presupunere neatestată. După opinia lui Shelton, ucenicul de farmacie

Herold primise, de la Powell, dispoziția de a-l otrăvi pe Booth imediat după asasinarea lui Lincoln, pentru a „îndepărta” un martor periculos. Profitînd de pasiunea actorului pentru whisky, Herold i-a turnat otravă în alcool. El și-a îndeplinit sarcina, dar nu în modul cel mai reușit, deoarece actorul nu s-a simțit bine pe drum. Sergentul Corbett trăsese în el, probabil fără să fi primit dispoziții secrete. Însă dacă n-ar fi făcut el acest lucru, glonțul oricum ar fi pornit dintr-o altă armă. Caracterul secret al înmormîntării asasinului președintelui, Shelton îl explică în felul său. Pur și simplu, pe corpul asasinului se vedeau clar efectele otrăvirii, de unde și surprinderea celor prezenți la identificare în legătură cu „schimbările însemnate” ale cadavrului.

De ce însă Herold a păstrat tăcere în legătură cu rolul său chiar și după pronunțarea sentinței la moarte? De ce a tăcut doamna Surratt, care era, după părerea lui Shelton, complicea lui Herold? Poate că nu au vrut să recunoască la proces asasinarea lui Booth, considerînd mai avantajos să facă pe victimele nevinovate? L. Baker putea să-i liniștească pînă în ultima clipă cu promisiuni de grațiere, să-i amenințe cu represii împotriva celor apropiați, să folosească chiar și narcotice — așa ceva intra în stilul lui obișnuit de lucru. Herold și doamna Surratt și-au dat seama că au fost înșelați doar atunci cînd, înconjurați de un cerc masiv de detectivi, poliști și soldați, s-au apropiat de eșafod. Dar era prea tîrziu... Shelton consideră că împreună cu Stanton, care l-a provocat pe Lincoln să meargă la teatrul „Ford”, la organizarea conspirației a participat și maiorul Eckert. Participanți la complot a fost, probabil, și vicepreședintele Johnson.

Aceasta este teoria lui Shelton — în general declarată, dar nedemonstrată — exprimată în cartea sa. Acest lucru i-a determinat pe unii critici să considere *Masca trădării* nu un studiu istoric, ci mai curînd un roman detectiv.

Din cînd în cînd, în torentul de știri senzaționale cititorul american este surprins și de informații neașteptate referitoare la viața și moartea lui Abraham Lincoln, devenite demult legendă americană. Astfel, în august 1977, „Washington Post”, considerat un ziar serios, a anunțat

că F.B.I. întreprinde noi cercetări privind împrejurările asasinării lui Lincoln, că filele din jurnalul lui Booth dispărute în mod misterios au fost descoperite într-un cufăr din podul casei urmașilor lui Stanton, că au fost demascați participanții la conspirația pentru asasinarea președintelui.

Dar într-un alt articol publicat în același număr al ziarului se arăta că sursa tuturor acestor informații este un oarecare Joseph Lynch, negustor de mobilă veche și de alte lucruri uzate, care refuză să comunice adresa urmașilor lui Stanton și nu dispune de paginile propriu-zise ale jurnalului, ci numai de o înregistrare pe bandă de magnetofon a ...propriei lecturi, cu voce tare, a acestor pagini, făcută spre amintire. Iar custodele de la Muzeul teatrului „Ford“, Michael Harman, a precizat că, într-adevăr, a transmis F.B.I. pentru expertiză jurnalul lui Booth, care se afla la muzeu, cu scopul de a verifica încă o dată autenticitatea lui și dacă nu conține cumva însemnări făcute cu cerneală simpatică. Expertiza nu a stabilit existența unor astfel de însemnări și, în general, urme de modificare a textului inițial... ”.

În 1979, într-o cuvîntare consacrată tehnicii de cercetare a asasinării președinților americani în trecut și în prezent, directorul F.B.I. W. Webster, a menționat că în momentul de față sînt sigure doar asasinarea lui Lincoln și identitatea asasinului — Booth. Toate celelalte sînt puse la îndoială, dau naștere la tot felul de teorii. W. Webster a confirmat, citîndu-i pe experți, autenticitatea jurnalului lui Booth, în care nu s-au descoperit urme de scriere secretă, dar din care lipsesc 43 de file. Nici pînă în ziua de azi știința nu dispune de date suficiente pentru a răspunde la întrebarea dacă Booth a avut complici influenți în culoarele puterii de la Washington.

Procesul asasinilor lui Abraham Lincoln a fost legat, prin numeroase fire, de unicul proces de *impeachment* din istoria S.U.A. (tragera la răspundere a președintelui, incriminarea lui de către Camera Reprezentanților și trimiterea în judecată în fața Senatului) în scopul îndepărtării din funcție. Formal, președintele Johnson a fost judecat pentru înlăturarea ilegală a lui Stanton din funcție, dar în realitate pentru tendința de a împiedica, sub masca

„apărării drepturilor statelor“, luarea unor măsuri menite să lichideze dominația plantatorilor. În timpul pregătirii impeachmentului, adversarii lui Johnson, republicanii radicali, își exprimau deschis bănuiala în ce privește participarea lui Johnson la asasinarea lui Lincoln. Și, totodată — în luptă toate mijloacele sînt admise —, președintele (iar ulterior și președintele tribunalului militar, Bingham, care trecuse de partea lui și îi judecase pe complicitii lui Booth) era acuzat că nu o grațiasse pe Mary Surratt. Unul dintre liderii republicanilor radicali, Butler, încercînd prin diverse mijloace să-i influențeze pe partizanii șovăielnici ai impeachmentului din Congres, care-l interpretau doar în cadrul lui strict juridic, spunea : „Securitatea poporului este legea supremă“ ¹². Camera Reprezentanților hotărî ca Johnson să fie deferit judecării Senatului. La 20 mai 1868, 35 de senatori s-au pronunțat pentru condamnare, 19 — împotriva, lipsind doar un singur vot pentru a se înregistra cele două treimi din voturi cerute de constituție. Majoritatea istoricilor burghezi din America afirmă că o condamnare a lui Johnson ar fi fost greșeala cumplită de care au „salvat națiunea“ senatorii ce au respins impeachmentul.

Johnson a mai rămas la Casa Albă aproape un an de zile. Cu timpul, burghezia nordistă avea tot mai puține motive și mai puțin chef de a se certa cu plantatorii din Sud. În 1877, cînd președinte a devenit Hayes, în statele sudice s-a instaurat definitiv sistemul celei mai crunte asupriri rasiale. Acesta a fost epilogul unicului proces intentat președintelui în istoria S.U.A. ¹³.

LEGILE CORUPȚIEI

Cucerind cu rapiditate întîietatea în ce privește amploarea corupției politice și delapidării fățișe a avutului public (sau a spolierii cu ajutorul aparatului de stat), Statele Unite n-au mai cedat nimănui recordurile lor de tristă faimă în acest domeniu. Chiar în ultima treime a

secolului al XIX-lea au avut loc grandioasele acaparări de terenuri publice de către companiile de căi ferate, cu participarea unora dintre persoanele cele mai suspuse din Washington. În acest caz zeita americană a dreptății nu folosisese dintre atributele ei tradiționale decât legătura de pe ochi, care ascundea cu totul privirilor sale mașinațiile murdare ale afaceriștilor de la bursă. Dar atît milionarii mituitori cît și funcționarii mituiți știau foarte bine cum să iasă basma curată.

De altfel, Europa capitalistă progresa și ea, rapid, în aceeași direcție. La Paris s-a dezlănțuit cel mai mare scandal financiar. Este vorba de celebra „Panamă“, devenită în multe limbi un nume comun.

...În 1879, în Franța a fost creată compania pentru construirea canalului interoceanic prin istmul panamez, companie definitivată în 1881, cu un capital de 900 de milioane de franci și avîndu-i în frunte pe Ferdinand Lesseps, în vîrstă de 74 ani, care condusese lucrările de construire a canalului Suez, și pe fiul său Charles Lesseps. De această dată, însă, proiectul tehnic fusese elaborat nesatisfăcător, iar devizul micșorat în mod exagerat. Pe traseul viitorului canal oamenii erau secerați de frigurile galbene, cărora le-au căzut victimă mii de localnici recrutați pentru lucrările de construcție, ca și muncitori și ingineri francezi. La zece mii de muncitori reveneau două mii de persoane în aparatul administrativ. Numai pentru reședința companiei din Paris s-au cheltuit 2 milioane de franci, iar pentru sediul companiei din zona lucrărilor de construcție a canalului încă un milion. Pentru liniștirea acționarilor, acestora li se plăteau dividende fictive, luate din capitalul de bază. Din 1881 și pînă în 1884 au fost dislocate abia 7 milioane de metri cubi de pămînt din 120, cheltuindu-se mai mult de jumătate din capitalul subscris și, în general, peste numerarul existent.

Înglodată în datorii și ajunsă într-o stare disperată, compania s-a hotărît să-și redreseze situația prin emiterea unor obligațiuni de împrumut cu cîștiguri, de fapt o loterie. Dar pentru aceasta era nevoie de aprobarea guvernului, care era împotriva unui astfel de proiect. În această situație, conducătorii companiei, după ce își însușiseră zeci de milioane de franci, au organizat o largă

acțiune de cumpărare a presei, care a început să atace guvernul, acuzându-l de lipsă de bunăvoință față de importanța și perspectiva unei astfel de întreprinderi. Se spunea că pentru a-l face să tacă pe cunoscutul ziarist Emile de Girardin, care ridicase un colț al vălului ce acoperea adevărata stare de lucruri a companiei, i s-a dat o jumătate de milion de franci. Pe vremea aceea nu era nici o greutate să storci mită companiei sub forma „plății pentru anunțuri“. Unul dintre juriștii căruia ulterior i s-a încredințat sarcina de a lichida afacerile companiei panameze declara : „Cred că într-o vreme era suficient să apari la sediul companiei cu o carte de vizită de redactor al unui ziar, oarecare sau să dai impresia că ai influență asupra unui anumit ziar ca să obții bani imediat“. Pentru astfel de lucruri s-au cheltuit peste 30 de milioane de franci.

Ploaia de aur s-a revărsat și peste miniștri și deputați : după unele date, au fost mituiți mai mult de 100, după altele — peste 150 de „aleși ai poporului“. La 28 aprilie Camera deputaților a aprobat cu 281 de voturi pentru și 120 împotrivă proiectul de lege care autoriza compania să emită un împrumut cu ciștiguri. La 4 iunie acest proiect a fost sancționat și de 158 de senatori (50 au votat împotrivă). Micii depunători, atrași de o reclamă fără precedent, au investit peste 300 de milioane de franci. Acest lucru nu a salvat însă compania de la faliment, ca sistînd plățile încă din 11 decembrie 1888. S-a stabilit că din cei 1 434 de milioane de franci încasați, pentru lucrările propriu-zise s-au cheltuit 579 de milioane, dar și din acestea cea mai mare parte a ajuns în buzunarele antreprenorilor. Restul, reprezentînd uriașa sumă de peste 850 de milioane de franci, au dispărut fără urmă ¹⁴.

Plingerile sutelor de mii de acționari înșelați nu i-au impresionat cituși de puțin pe afaceriștii corupți de toate rangurile. În schimb, politicienii care nu au fost amestecați (sau pur și simplu au fost amestecați mai puțin) în mocirla „panameză“ au încercat fără întîrziere să tragă foloase din critica lor. Deputatul de dreapta Millevoye strigă în gura mare că „regimul parlamentar este cu de-săvîrșire condamnat“.

O reputație deosebit de scandaloasă au căpătat acțiunile bancherului Jacques de Reinach, care se ocupa de emisiunile de acțiuni și obligațiuni ale companiei (a fost determinat, probabil, să se sinucidă), și ale aventurierului Cornelius Herz, cunoscut pe atunci de „tout Paris“¹⁵, și care mituia deputații cu zecile, asigurându-și astfel contracte avantajoase de milioane de franci (Herz a reușit să fugă în Anglia). Numai cu câteva ore înainte de sinuciderea lui Reinach, acesta împreună cu Herz au avut o convorbire cu ministrul de finanțe Rouvier și cu Clemenceau (aprecierile istoricilor cu privire la adevăratul rol jucat de liderul radicalilor în această istorie tenebroasă sînt divergente)¹⁶.

Au devenit frecvente crizele ministeriale, care însă nu aduceau aproape nici o schimbare. Ambasadorul Germaniei la Paris, contele Münster, îi scria șefului său : „Încat în canalul Panama, guvernul Loubet-Ribot a renăscut în cea mai mare grabă sub forma guvernului Ribot-Loubet“.

La începutul anului 1893 a avut loc procesul directorilor companiei panameze, acuzați de abuz de încredere : cei doi Lesseps, baronul Cottu, M. Fontane și inginerul Eiffel, constructorul celebrului turn. Iată cum descrie acest proces un ziarist italian (o corespondență din sala tribunalului, pentru care a fost expulzat din Franța în cea mai mare grabă) : „S-a ridicat cortina, și primul act al dramei a început. Pe banca acuzaților se află fiul lui Lesseps și trei dintre complicii săi. Sînt acuzați de escrocherie și abuz de încredere. Curios e însă că acuzații nu stau pe bancă, ci în fotolii confortabile. Adresîndu-se inculpaților, președintele tribunalului folosește expresia «domnilor acuzați», iar procurorul se scuză de fiecare dată cînd trebuie să folosească termenii «escrocherie» și «abuz de încredere». Președintele își descarcă mînia pe martori, care sînt interogați în fugă, ironizîndu-i pe cei care nu știu să se exprime corect și intimidîndu-i pe cei ce nu se lasă derutați“.

Explicînd de ce compania a făcut „cadouri“ de milioane de franci politicienilor, Charles Lesseps a declarat :

— Domnule judecător, cînd într-un codru sălbatic vi se pune cuțitul în gît, îi dați și portofelul, și ceasul celui ce ține cuțitul.

— Dar dacă ați fost jefuit, vă adresați poliției, încercase să riposteze judecătorul.

— Desigur, răspunse acuzatul. Cu excepția cazului cînd portofelul a fost luat de polițiști.

Celebrul avocat Barboux, proslăvind planurile companiei ca pe o cruciadă a civilizației, tulbura întruna umbrele marilor figuri din trecut, citindu-i ba pe Cato, ba pe Voltaire, ba pe Humboldt și Goethe, care, după cum începuse să pară la un moment dat, aproape că binecuvîntaseră în persoană mașinațiile financiare ale acuzaților. La 9 februarie, cei doi Lesseps au fost condamnați la cîte 5 ani închisoare, Cottu și Fontane — la cîte 2 ani și 3 000 de franci amendă fiecare. Eiffel, care furase 33 de milioane de franci, a fost condamnat la doi ani închisoare și 20 000 de franci amendă. Toți inculpații au făcut recurs la Curtea de casație, care la 15 iunie a casat sentința și a dispus eliberarea arestaților.

La 8 martie 1893 a început procesul „panamalei politice” împotriva celor învinuiți de corupție, printre care figurau iarăși Charles Lesseps, Fontane, fostul ministru al lucrărilor publice Baihaut, fostul deputat Saint Leroy și încă cîteva persoane (majoritatea celor vinovați reușiseră să iasă basma curată încă din timpul anchetei preliminare). Baihaut, care ceruse companiei un milion de franci pentru a sprijini trecerea prin parlament a legii ce urma să aprobe emiterea obligațiunilor de împrumut cu cîștiguri, a primit 375 000 de franci. Recunoscînd toate aceste acuzații, el s-a apărat invocînd o tulburare temporară a minții, un „moment de nebunie”, care l-ar fi făcut să uite de datoria sa și să nu țină seamă că nu era doar un simplu inginer, liber să ceară orice retribuție pentru serviciile sale, ci ministru al lucrărilor publice. Dar chiar dacă lui Baihaut i s-a întunecat mintea, acest lucru s-a întîmplat doar în „momentul nebuniei”, cînd s-a decis să-și exprime sincera sa părere de rău. Întreaga liotă influentă de pungăși — „chequarzi” * nu-și ascundea sentimentul de ușurare: în sfîrșit s-a găsit țapul ispășitor de care aveau atîta nevoie. Toți parlamentarii acuzați au

* În original în franceză : *chequard* — bancher necinstit, politician venal. — *Nota trad.*

fost achitați, cu excepția lui Baïhaut. Fostul ministru a fost condamnat la cinci ani închisoare și 375 000 de franci amendă, Charles Lesseps — la un an, iar un oarecare Blondin, prin intermediul căruia a fost mituit Baïhaut — la doi ani închisoare. A recupera din gura unor fiare cu experiență sutele de milioane furate era ca și cum ai fi căutat banii furați în pădurile și mlaștinile istmului pa-namez.

Este deosebit de semnificativ și faptul că, în același timp cu afacerea Panamă din Franța, la sfârșitul anului 1892 a stîrnit multă vîlvă și afacerea Panamă din Italia, în care de asemenea au fost amestecați trei prim-miniștri, ce s-au succedat unul după altul : Crispi, Rudini și Giolitti.

O AFACERE TENEBROASĂ

La începutul neobișnuit de dogoritor al lui august 1899, orașul Rennes — liniștitul și adormitul centru al Breteniei — părea să fi devenit zgomotosul Paris. Puținele hoteluri existente erau luate cu asalt de adevărate armate de ziařiști sosiți din toate colțurile lumii. Peste tot se auzea grai străin, mișunau binecunoscuții reprezentanți ai vieții politice, ziaristice și literare franțuzești, sosiseră multe celebrități din străinătate. La scurt timp după aceasta, la 6 septembrie, ziarul „Le Temps” scria : „Rennes a devenit centrul lumii”. La 7 august au început la Rennes ședințele Tribunalului militar. Deși publice, numai după formalități complicate se putea ajunge în rîndul aleșilor — sutele de corespondenți ai ziarelor centrale din diferite țări sau simple persoane influente — care erau admiși în clădirea liceului local, unde se desfășurau ședințele tribunalului. Și doar nu era primul proces al acuzatului. În fața instanței compăruseră deja atît partizanii cît și adversarii lui. Dar aceasta nu făcea decît să amplifice și mai mult interesul pentru acest „caz” devenit o problemă acută ce scindase întreaga Franță în două ta-

bere, încingînd la maximum pasiunile politice, posibil pri-lej pentru serioase zguduiri sociale.

Este vorba, firește, de faimoasa „afacere Dreyfus“, care debutase cu cinci ani în urmă.

„Afacerca Dreyfus“ avea un scop cît se poate de evi-dent: tentativa reacțiunii monarhiste și clericale de a „demola“ republica și a împiedica înfăptuirea unor pre-faceri politice liberale în țară. Printre organizatorii „afa-cerii“ apăreau adesea persoane cu titluri aristocratice (generalul marchiz Boisdeffre, marchizul du Paty de Clain și alții).

„Afacerea“ a demarat în septembrie 1894, prin acu-zarea căpitanului de artilerie Alfred Dreyfus, de națio-nalitate evreu, de spionaj în favoarea Germaniei. Fiu al unui bogat fabricant din Alsacia — provincie franceză ali-pită după 1871 Imperiului German —, prin convingerile și comportamentul său Dreyfus nu se detașa cu nimic de casta militară în mijlocul căreia trăia. Dar originea lui putea fi un pretext potrivit pentru ațitarea unei campanii naționaliste ¹⁷, pentru acuzarea republicii de faptul că un „străin“ reușise să pătrundă în sanctuarul ofițerimii mo-narhiste, Marele Stat Major. De aceea s-a și hotărît să se facă din acest căpitan șters, cu nimic ieșit din comun victima unei provocări politice de amploare. Ministrul de război Mercier și șefii Marelui Stat Major au știut de la început că Dreyfus este nevinovat și au dosit în mod deliberat documentele care atestau acest lucru. Astfel, la Ministerul de Externe al Franței a fost descifrată o telegramă a atașatului militar italian Panizzardi, care lucra în strînsă legătură cu colegul său german Schwartz-koppen. Din această telegramă, expediată la 2 noiembrie, rezulta că italianul nu avusese nici o legătură cu căpi-tanul arestat Dreyfus. Fără îndoială că Mercier și șefii Marelui Stat Major cunoșteau bine acest lucru.

Generalul Mercier a fost în mod vădit inițiatorul în-tregii afaceri. Acest om cu fața brăzdată de riduri, cu ochi mici și negri ascunși sub plcoape grele, care păreau de plumb, aducea foarte mult, după spusele unui contem-poran, cu o panteră bătrînă ce se prefăce că doarme dar în realitate nu scapă prada din ochi. Intrigant experi-mentat, cu maniere iezuite, se pricepea să facă pe soldatul

bătrîn bun la suflet preocupat în întregime numai de interesele țării, își camufla cu abilitate planurile ambițioase. Reacționar și clerical înrăit, făcuse o carieră de general aproape „republican“, „care nu participă la liturghie...“. La sfârșitul lui 1894 Mercier avea serioase motive personale pentru înscenarea „afacerii Dreyfus“. Ministrul de război își purta atît de bine masca de republican încît a provocat chiar nemulțumiri în cercurile monarhiste și catolice (pe deasupra, soția lui Mercier era protestantă !) În aproximativ două săptămîni din decembrie 1894 toate acestea au dispărut, ca la semnul unei baghete magice, după aflarea știrii despre arestarea lui Dreyfus ; ziarele naționaliste, care doar cu cîteva zile înainte îl improșcau cu noroi pe Mercier, începură să-l ridice în slăvi ca „salvator al patriei“ ¹⁸.

Preistoria acestei provocări premeditate este următoarea. La 20 iulie 1894 un oarecare maior Esterhazy — vom mai reveni la el — s-a prezentat la atașatul militar german din Paris, colonelul Schwartzkoppen, și și-a oferit serviciile ca agent plătit. Comunicînd Berlinului această propunere, colonelul a primit la 26 iulie ordinul de a continua tratativele, iar la 13 august lui Esterhazy i-a și fost înmînată prima plată : 1 000 de franci pentru transmiterea unor documente prețioase... ¹⁹.

Provocarea a fost concepută în serviciul de contraspionaj al „secției de statistică“ (așa se numea spionajul militar) a Marelui Stat Major. Șeful serviciului era maiorul Henry — un ofițer grosolan, incult, dar slujbaş conștiințios și fără scrupule, fost polițist. Șeful „secției de statistică“ era locotenent-colonelul Sandherr, care se afla în subordinea adjunctului șefului Marelui Stat Major, generalul Gonse.

Spionajul francez mituise pe o anume madame Bastian, care era camerista soției ambasadorului german la Paris. În schimbul unor bani grei, d-na Bastian scotea în taină din ambasadă fragmente ale unor hirtii oficiale care se aruncau la gunoi. La sfârșitul lui septembrie 1894, „secția de statistică“ a primit, mai exact susținea că a primit, în acest fel un document, numit ulterior „borderoul“ — o scrisoare de însoțire cu opisul informărilor de spionaj pe care autorul listei (nedată și nesemnată) le transmitea

colonelului Schwartzkoppen. La sfîrșitul „borderoului“ se menționa că persoana care l-a întocmit urmează să plece curînd la manevre.

Lucrul cel mai puțin straniu în „borderou“ era absența semnăturii : spionilor nu le place să-și lase cartea de vizită. Trebuie adăugat însă că tot atît de puțin obișnuiesc ei astfel de inventare (și încă de mîină, nu dactilografiate !), iar șefii spionajului — să arunce neglijent la coș documente atît de secrete. Iar un om cu experiența colonelului Schwartzkoppen nici măcar nu și-a dat osteneala să rupă „borderoul“ în bucățele : acesta a ajuns la „secția de statistică“ doar puțin deteriorat. Această superficialitate inexplicabilă din partea lui Schwartzkoppen era cu atît mai greu de clarificat cu cît el știa foarte bine că este supravegheat și că era obligat să fie precaut. De aceea, afirmațiile făcute ulterior de Schwartzkoppen în memorii că nu văzuse niciodată „borderoul“ și nu l-a aruncat la gunoi sînt considerate de unii istorici un adevăr irefutabil. Alți cercetători, însă, prezintă în lucrările lor materiale sustrase de agenții francezi de la colonelul german și păstrate în Arhiva Națională. Sustragerea lor atestă o evidentă superficialitate a atașatului față de documentele de serviciu. Există și teoria că „borderoul“ ar fi fost scris de însuși Schwartzkoppen cu scopul de a înșela serviciul francez de contraspionaj.

Curînd după ce „borderoul“ a ajuns în mîinile conducătorilor armatei franceze, un stat-majorist de seamă, locotenent-colonelul d'Aboville, a declarat că scrisul îi este cunoscut. Scrisoarea este scrisă, a spus el, de căpitanul Dreyfus, care își face stagiul la Marele Stat Major. Mai întîi, s-a făcut apel, la 9 octombrie, la cel mai bun expert, Gobert, funcționar al Băncii Franceze, să compare „borderoul“ cu hîrtii scrise de Dreyfus. După cum a afirmat Gobert la procesul de la Rennes, generalul Gonse, Sandherr, Henry și alții care l-au primit erau dinainte convinși de vinovăția lui Dreyfus. La 13 octombrie 1894 Gobert a declarat că, după cum i se pare, scrisoarea către Schwartzkoppen a fost scrisă de altcineva. Gobert mai studia încă fotocopia „borderoului“, cînd Marele Stat Major, presimțind un răspuns negativ, găsi pentru o mai bună siguranță, un expert mai conciliant în persoana lui

Bertillon, funcționar al poliției pariziene. După câteva ore acesta a prezentat răspunsul dorit : „borderoul“ a fost scris, fără nici un fel de dubii, de Dreyfus. Ulterior, când toate aceste fapte au fost date în vileag, generalii au încercat să-și justifice trucul prin afirmații stupide cum că Gobert ar fi putut recunoaște scrisul lui Dreyfus, care era unul din clienții Băncii Franceze, și nu se știe din ce motive să dea dovadă de părtinire²⁰. Bertillon, în schimb, le convenea întru totul generalilor. În romanul lui A. France *Insula pinguinilor* Mercier, prezentat sub numele de Greatauk declară : „Ca dovezi, actele false fac în general mai mult decât cele autentice, mai întâi pentru că au fost făcute anume pentru nevoile cauzei, la comandă și pe măsură“²¹. La fel de valoroși erau și falșii experți.

Fără a mai aștepta concluziile experților, șeful Marelui Stat Major, generalul Boisdeffre, l-a chemat în seara de 12 octombrie pe maiorul du Paty de Clam și i-a comunicat că ministrul de război, generalul Mercier, a hotărât arestarea lui Dreyfus și că el, du Paty de Clam, este însărcinat cu desfășurarea anchetei.

În dimineața zilei de 15 octombrie Dreyfus a fost chemat la cancelaria șefului Marelui Stat Major unde du Paty de Clam, invocând faptul că s-a tăiat la un deget, l-a rugat pe căpitan să scrie câteva rânduri : o „dictare“ dinainte pregătită. Mai târziu, du Paty de Clam va repeta mereu că, aflând textul, „trădătorul“, la început calm, s-a neliniștit, lucru ce s-a răsfrint și asupra scrisului său.

— Ce se întâmplă cu dumneavoastră ? l-a întrebat du Paty de Clam. Tremurați ?

— Îmi îngheață mâinile, i-ar fi răspuns căpitanul. Există însă fotocopia „dictării“, și aceasta nu arată cu nimic că mîna ce scrisese textul ar fi tremurat. După cum a mărturisit ulterior, din imprudență, la Rennes, du Paty de Clam, era prevăzută și o variantă : dacă Dreyfus nu va manifesta nici un semn de tulburare, acest lucru va fi considerat dovadă că fusese prevenit de pericol.

Peste cîțiva ani, în 1906, du Paty de Clam, a afirmat că Dreyfus a fost lăsat pentru scurt timp singur în cameră, atrăgîndu-i-se atenția asupra unui revolver încărcat. Dreyfus a refuzat să se sinucidă, lucru care ar fi convenit atît de mult dușmanilor săi.

A trebuit să se pregătească în grabă procesul, transmițându-se bineînțeles cazul (întrucât era vorba de un ofițer) Tribunalului militar, ale cărui ședințe se desfășurau cu ușile închise. A fost făcută o nouă expertiză a „borderoului” de către specialiști selecționați de Ministerul de Război. Dar din nou eșec : numai doi au recunoscut scrisul lui Dreyfus, al treilea tăgăduindu-l. În plus, literalmente nu s-au putut găsi nici un fel de motive pentru comiterca delictului : Dreyfus era bogat și nu avea nevoie de pomară. Căpitanul nu avea datorii, nu juca sume mari la cărți, în comportarea lui nu era nimic condamnabil sub aspectul normelor impuse în cercurile burgheze și în corpul ofițeresc. Noua anchetă din noiembrie a scos la iveală chiar un lucru neplăcut : era puțin probabil ca Dreyfus să fi cunoscut măcar unele dintre informațiile menționate în „borderou” !

Din 19 pînă la 22 decembrie au avut loc ședințe închise ale Tribunalului militar. Nu existau nici un fel de dovezi. Mercier a înțeles că în aceste condiții nu se poate bizui pe deplin nici pe judecătorii militari. De aceea, la 22 decembrie, ultima zi a ședințelor tribunalului, membrilor acestuia le-au fost remise pe neașteptate trei documente : primele două scrise de colonelul Schwartzkoppen, iar cel de al treilea de atașatul militar italian Panizzardi (Italia era atunci aliata Germaniei). Într-unul din rapoartele colonelului german, mai precis într-un fragment al raportului, se amintea de o oarecare „canalie D.”, în cel de-al doilea despre „un ofițer francez” ; în scrisoarea lui Panizzardi către Schwartzkoppen, despre „amicul dumneavoastră”. Toate acestea au fost considerate, fără nici un fel de dovezi, ca avînd legătură cu Dreyfus. Încalcînd grosolan legile, Mercier a ordonat ca documentele să fie aduse la cunoștință numai judecătorilor. Nici acuzatul și nici avocatul lui n-au fost informați despre aceste materiale suplimentare.

La 22 decembrie Tribunalul militar l-a declarat pe Dreyfus vinovat și l-a condamnat la muncă silnică pe viață. La 5 ianuarie 1895 s-a desfășurat în public degradarea lui Dreyfus, în timpul căreia el a strigat de mai multe ori cu glas deznădăjduit : „Sînt nevinovat. Trăiască Franța !”.

În aceeași zi (după afirmațiile de mai târziu ale presei reacționare) condamnatul ar fi făcut o mărturisire neașteptată căpitanului de jandarmi Lebrun-Renaud cum că ar fi transmis germanilor informații de importanță minoră cu scopul de a obține de la ei informații mai prețioase. Mulți ani ziarele naționaliste au fluturat această presupusă mărturisire deși mirosea de la o postă a fals. Căpitanul Lebrun-Renaud a fost chemat la președintele republicii Casimir Périer. Când, peste câțiva ani, fostul șef al statului a fost întrebat despre această întâlnire, Casimir Périer a răspuns tăios : „A mințit“²². S-ar putea ca lucrurile să fi stat altfel : pur și simplu, Lebrun-Renaud nu mințise, ci denaturase cuvintele lui Dreyfus, care îi relatase despre propunerea ce i-a fost făcută de du Paty de Clam în numele lui Mercier și prin care se urmărea ca acuzatul să fie determinat să-și recunoască vina. Depoziția lui Sandherr referitoare la această propunere a fost publicată în ziarul „Le Figaro“ din 31 iulie 1899, dar și în prezent autorii reacționari repetă scornelile lui Lebrun-Renaud (și le sprijină cu mărturiile altor persoane, care mai erau în viață atunci când mărturiile „lor“ ieșiseră la iveală)²³.

La 18 februarie Dreyfus a fost trimis pe Insula Dracului, din apropierea Cayennei, unde clima nesănătoasă și condițiile grele de ocnă urmau, după calculele lui Mercier și colegilor lui să scape într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat Ministerul de Război de un martor indezirabil, victimă a ilegalității. Un timp se păru că Marele Stat Major obținuse în „cazul Dreyfus“ o victorie deplină.

...În iulie 1895 Sandherr a părăsit postul de șef al „secției de statistică“, locul lui fiind luat de maiorul (din aprilie 1896 locotenent-colonelul) Picquart. Ulterior nu s-a dus lipsă de afirmații că de la bun început el ar fi fost instalat la Biroul de informații prin strădaniile protectorilor lui Dreyfus, că, la fel ca și cel condamnat, Picquart era un „trădător“, originar din Alsacia, că ar fi avut cunoscuți comuni, că maiorul era bine tratat de ofițerii germani participanți la manevrele din Alsacia etc. Dar toate acestea s-au petrecut ulterior, iar deocamdată el nu se deosebea cu nimic de ceilalți ofițeri ai Marelui Stat Major. O deosebire exista totuși : Picquart era un om cinstit, și, după cum au dovedit-o împrejurările, a refuzat să facă compromisuri

cu propria-i conștiință, lucru pe care colegii lui l-au făcut fără prea mare dificultate.

Șef al serviciului de contraspionaj rămânea în continuare maiorul Henry. În martie 1896 acesta a primit de la doamna Bastian o nouă porție de hîrtii. Ocupat cu probleme familiale (maiorul se grăbea să plece în concediu), Henry a comis o greșeală de neiertat : după o cercetare fugară a materialelor primite, le-a transmis adjunctului său, căpitanul Lauth. Captura conținea și cîteva petice de hîrtie inferioară, folosită pe vremea aceea la Paris pentru tipărirea formularelor telegrafice. Scrisoarea alcătuită din peticele de hîrtie a fost lipită, și s-a constatat că era scrisă de mîna unuia dintre prietenii lui Schwartzkoppen, căruia atașatul german îi dicta documentele ce l-ar fi putut compromite dacă ar fi fost scrise de mîna lui. Datorită strădaniilor doamnei Bastian, spionajul francez cunoștea bine scrisul acestui amic. În scrisoare se spunea : „Paris, strada Bienfaisance, nr. 27, către maiorul Esterhazy. Stimate domn ! În primul rînd, sper să primesc de la Dumneavoastră informații mai amănunțite decît cele pe care mi le-ați transmis recent în legătură cu problema despre care era vorba. De aceea, vă rog să mi le comunicați în scris pentru a putea aprecia dacă voi mai putea menține în continuare legături cu firma R.C....T“ Autenticitatea acestui document a fost certificată de însuși atașatul german în memoriile sale publicate postum.

Toate aceste materiale Lauth le-a transmis lui Picquart, căruia persoana lui Ferdinand Esterhazy i-a trezit, firește, interesul. S-a stabilit că acesta, originar din Ungaria, și-a atribuit singur titlul de conte, a slujit în Legiunea Străină, apoi în alte unități militare, iar un timp a fost detașat pe lîngă Marele Stat Major. Evident, Esterhazy era în solda spionajului francez îndeplinind și sarcini de contraspionaj : ținea sub observație alți ofițeri. Acest chefliu monden, care își părăsise soția și doi copii, nu se dădea în lături de la nimic : storcea bani de la amante, de la cunoștințe întîmplătoare, era în stare fie să-l amenințe cu demascări fie să-și ofere serviciile baronului Rotschild, să se ocupe cu speculații de bursă, să colaboreze la publicații reacționare, să obțină venituri din deținerea unei case de toleranță din apropierea gării Lazare... Cînd toate astea n-au mai fost

Îndeajuns, contele a început să vîdă secrete militare. După cum relatează Schwartzkoppen în memoriile sale, aventurierul s-a aflat în serviciul lui de la mijlocul lui iulie 1894 pînă în octombrie 1897, primind o soldă lunară de 2 000 de mărci. Desigur, acest ultim element Picquart nu-l putea cunoaște, dar a devenit atent cînd un agent al său — un berlinez — i-a comunicat că secretele militare franceze sînt vîndute de un ofițer care în ultimii 15 ani a comandat un batalion.

Datele i se potriveau întocmai lui Esterhazy. Aceasta nu putea să nu-i sară în ochi lui Picquart, deși el avea cunoștință doar de foarte puține lucruri referitoare la cea de-a doua latură ascunsă a vieții luxosului maior. Printre altele, Picquart aflase că Esterhazy este împovărat de o mulțime de datorii. Dar șeful Direcției de informații nu cunoștea că acest risipitor juca în același timp și rolul de creditor. După cum s-a aflat, îi împrumutase mai demult 6 000 de franci maiorului Henry, care n-a fost în stare să-i înapoieze această datorie destul de însemnată. În schimb, Henry s-a grăbit să-l înștiințeze pe generosul său amic de suspiciunile lui Piquart. Prefăcîndu-se că nu știe nimic de cercetări, Esterhazy a început în grabă să șteargă urmele.

Piquart a făcut rost de specimene ale scrisului lui Esterhazy. În august 1896, inițiat în „afacerea Dreyfus“, locotenent-colonelul a fost surprins de lipsa totală de dovezi a vinovăției acestuia. O surpriză și mai mare a fost asemănarea scrisului lui Esterhazy cu acela al autorului „borderoului“. Picquart a arătat scrisoarea lui Esterhazy (fără a-l numi pe autor) lui Bertillon, expertul care în 1894 îi asigurase atît de categoric pe toți de vinovăția lui Dreyfus.

— Este scrisul din „borderou“ !²⁴ — a exclamat Bertillon surprins, nebănuind ce prost serviciu le face această afirmație clienților lui de la Ministerul de Război.

Pînă la începutul lunii august, Picquart a desfășurat cercetările pe riscul și răspunderea lui : era o neglijență în serviciu, singurul lucru care pûtea, de altfel, asigura succesul anchetei. La 1 septembrie locotenent-colonelul înaintă șefului Marelui Stat Major, Boisdeffre, un raport care nu lăsa loc pentru nici un fel de dubii că Esterhazy

se află în slujba spionajului german și că el scrisese „borderoul“ din 1894. Uluit, generalul Boisdeffre l-a trimis pe ofițerul extrem de zelos la adjunctul său, Gonse. Acesta, călcându-și pe inimă, i-a permis lui Picquart să cerceteze în continuare faptele lui Esterhazy, dar cele fără nici o legătură cu „cazul Dreyfus“.

Acest ordin ciudat a fost dat de Gonse la 3 septembrie 1896. În aceeași zi s-a aflat o știre senzațională : „Dreyfus a evadat de pe Insula Dracului !“ Noutatea a fost anunțată de ziarul londonez „Daily Chronicle“ și a fost imediat reluată de presa pariziană. Știrea s-a dovedit falsă : publicarea ei în ziarul englezesc s-a datorat strădaniilor fratelui lui Dreyfus, Mathieu, care nu cruța nici bani, nici energie pentru a atrage din nou atenția publicului asupra soartei fratelui său condamnat pe nedrept.

Generalii se alarmară serios. Cerîndu-i lui Picquart să tacă, ei și-au permis în schimb să facă uz de toate mijloacele pentru a difuza informații false cu privire la procesul lui Dreyfus. În ziarul „L'Eclair“, strîns legat de cercurile militare, au apărut la 10 și 15 septembrie 1896 două articole intitulate „Trădătorul“, în care se afirma că există dovezi incontestabile despre vinovăția lui Dreyfus. Se reproducea un fragment dintr-o scrisoare pe care Schwartzkoppen i-ar fi trimis-o lui Panizzardi și în care se afirma fără ocolișuri : „Nu încape îndoială că animalul de Dreyfus devine prea pretențios“. Reproducînd acest fals, primit, evident, de la Ministerul de Război, ziarul, pentru a fi mai convingător, adăuga : scrisoarea era atît de secretă încît a fost adusă la cunoștința judecătorilor tribunalului militar numai în camera de consiliu și în lipsa avocatului. Dar astfel furnizorii anonimi ai materialelor pentru articolul „Trădătorul“ au divulgat că în procesul lui Dreyfus legile au fost încălcate grosolan din ordinul lui Mercier. Pe această bază, soția lui Dreyfus, a cerut la 18 septembrie rejudecarea procesului.

Alarmată, liota generalilor a început să dea semne de agitație febrilă.

...La poșta din Paris a fost reținută întîmplător o scrisoare adresată fostului căpitan Dreyfus cu un conținut foarte nevinovat. Dar între rînduri era scris cu cerneală

simpatică un cu totul altfel de text : „Ultimul mesaj nu se poate descifra. Pentru răspuns, reluați vechiul procedeu. Indicați precis locul unde se află documentele și proiectele legate de înarmare care prezintă interes. Actorul este pregătit să acționeze imediat“. Falsul era grosolan, cerneala „invizibilă“ se distingea chiar și înainte ca hîrtia să fie ținută la căldură pentru revelarea literelor. Dar nimănui nici prin gînd nu i-a trecut că noul „document“ care dovedea nu numai vinovăția lui Dreyfus, dar și faptul că acesta avea un complice (actorul), va ajunge în mîinile unor oameni nesiguri.

Și aceasta nu era totul. Maiorul Henry, care plăsmuise primul document, a plastografiat apoi scrisoarea din 31 octombrie, expediată, chipurile, de Panizzardi lui Schwartzkoppen și semnată cu pseudonimul „Alexandrina“. Atașatul militar italian sublinia în scrisoare că va nega orice legătură cu Dreyfus și-l ruga pe colegul său german să adopte o poziție asemănătoare. Calculul lui Henry se baza pe faptul că serviciul francez de contraspionaj se afla în posesia scrisorilor originale trimise de Panizzardi lui Schwartzkoppen la 29 octombrie și 7 noiembrie. Falsul — scrisoarea din 31 octombrie — a fost redactat astfel încît să creeze impresia că această scrisoare este o continuare a celei precedente și o anticipează pe următoarea. În dimineața zilei de 1 noiembrie, Henry s-a grăbit cu acest document, menit să pună capăt oricăror dubii, la generalul Gonse și l-a rugat să nu-i arate lui Picquart noua dovadă. Această aluzie străvezie era cu totul de prisos. Scrisoarea contrafăcută a fost fotografiată, iar fotocopiile au fost certificate de Gonse și membrii biroului de contraspionaj Henry, Lauth și arhivarul Gribelin.

Boisdeffre și Gonse hotărîră între timp că ar fi foarte periculos să-l mențină pe Picquart în postul lui. În plus, ziarul „Le Matin“ din 10 noiembrie 1896 a publicat fotocopia „borderoului“ obținută de la un participant la expertiza efectuată în 1894. Cu acordul ministrului de război Billot, generalii au pus în seama lui Picquart divulgarea unor materiale de serviciu secrete. Dar, din prudență, el nu a fost înștiințat de această acuzație, ci, simplu, a fost trimis într-o misiune importantă și urgentă. La 26 decembrie a fost ajuns din urmă la Marsilia de un nou ordin : să plece urgent în Algeria și Tunisia pentru a organiza

acolo serviciul de informații. După ce a sosit în Algeria, Picquart a primit numirea : adjunct al comandantului unui regiment ce lupta cu partizanii arabi. Între timp maiorul Henry n-a stat degeaba : fabrica scrisori anonime, expediate, chipurile, de Picquart și menite să demonstreze că acesta, corupt de dreyfusarzi, divulgă secrete militare.

În martie 1897, venind pentru o săptămână la Paris, Picquart și-a dat în sfârșit seama că împotriva lui se desfășoară o campanie secretă. La 20 iunie 1897 el sosește din nou la Paris, și în ziua următoare îi arată prietenului său, avocatul Lebloise, corespondența sa cu generalul Gonse referitoare la Dreyfus și Esterhazy. Lebloise o transmite la 13 iulie vicepreședintelui Senatului, Scheurer-Kestner. Nici numele lui Picquart, nici al lui Esterhazy nu sînt încă menționate public, dar dreyfusarzii cunosc deja numele adevăratului autor al „borderoului”. Ei l-au aflat în urma faptului că bancherul de Castro, văzînd fotocopia scrisorii reproduse în ziarul „Le Matin”, a recunoscut imediat scrisul maiorului, care îi era familiar.

La Ministerul de Război se constituie în grabă un stat major secret alcătuit din Gonse, du Paty de Clam și Lauth pentru lupta împotriva dreyfusarzilor. La 18 octombrie, printr-o scrisoare semnată „Espérance”, du Paty de Clam l-a anunțat pe Esterhazy de pericolul care-l amenință în urma dezvăluirilor lui Picquart și că dreyfusarzii au adunat numeroase probe ale scrisului maiorului. Pierzîndu-și capul de frică, Esterhazy s-a repezit la ambasada germană și i-a cerut lui Schwartzkoppen : „Dați-mi o declarație scrisă că ați avut legături cu Dreyfus. Am să vă furnizez în schimb informații prețioase și întotdeauna precise”. Era o pretenție fantezistă : ambasada germană să recunoască public că se ocupă cu spionajul ! Și, apoi, Schwartzkoppen nu avea în nici un caz de gînd să contribuie la potolirea scandalului politic ce cuprinsese Franța.

— Ești un ticălos nerușinat !²⁵ exclamă colonelul furios.

Esterhazy insistă, încearcă să-l șantajeze pe diplomatul german : o cunoaște foarte bine pe amanta lui Schwartzkoppen, apoi scoate revolverul și amenință că îl va împușca mai întîi pe atașat, iar apoi se va împușca și el. Dar

Schwartzkoppen știe deja câte parale face acest aventurier laș, și îl dă pur și simplu afară...

Protectorii nu l-au lăsat pe maior la ananghie. De la ambasadă, Esterhazy se grăbește spre parcul Montsouris, unde du Paty de Clam, înfilit într-un pardesiu caraghios de larg, cu barbă falsă, și Gribelin cu ochelari fumurii fac totul pentru a-l îmbărbăta pe descurajatul spion internațional și trădător al Franței. Incitat de patronii lui, maiorul începe să solicite audiență la ministrul de război, îl asaltează pe acesta și pe președintele republicii, Félix Faure, antidreyfusard fățiș, cu scrisori în care cere restabilirea „dreptății terfelite“.

Iar locotenent-colonelul Henry, care se specializase în scrisori false, se apucă de falsificarea scrisorii originale trimise de Schwartzkoppen lui Esterhazy. Documentului i se conferă altă înfățișare. Acum se vede că numele destinatarului — maiorul Esterhazy — este scris în locul altuia, adresa fiind și ea modificată ; de acum încolo se va putea susține cu tărie că Picquart a contrafăcut cu rea intenție o scrisoare absolut nevinovată pentru a-l învinui pe Esterhazy. (Henry și colegii au scăpat din vedere că Picquart ordonase de la bun început o fotocopie a scrisorii.) Mai mult, Henry falsifică și scrisoarea lui Panizzardi către Schwartzkoppen din martie 1894, în care, printre altele, era vorba de un oarecare „P“ „care furnizează multe informații interesante“. Pentru ca falsul să pară cât mai verosimil, litera „P“ este transformată în „D“. La aceasta au adăugat și mărturia falsă a lui Lebrun-Renaud, cunoscută deja de noi. În sfârșit, în prima jumătate a lui noiembrie 1897, în completarea materialelor confecționate împotriva lui Picquart, Henry încropește încă două telegrame pe numele locotenent-colonelului, care să-l poată incrimina, deferindu-l justiției pentru divulgarea secretelor de stat. Din aceste depeșe rezulta, de asemenea, că scrisoarea lui Schwartzkoppen către Esterhazy a fost contrafăcută de însuși Picquart. La 11 noiembrie ministrul de război Billot l-a însărcinat pe Gonse cu cercetarea secretă a cazului locotenent-colonelului Picquart din Regimentul 4 de pușcași.

Ceva mai târziu, Henry a mai comis un fals. El se afla în posesia scrisorii lui Panizzardi din care rezulta că acesta a obținut despre căile ferate franceze informații de

care putea dispune și Dreyfus. O dovadă excelentă. Din păcate; scrisoarea era datată 28 martie 1895, când Dreyfus era deja în Insula Dracului. Rupind din stînga sus bucățica de hîrtie cu data, Henry a scris dedesubt cu cerneală roșie: „aprilie 1894“.

...În seara zilei de 14 noiembrie ziarul „Le Temps“ (apărut cu data de 15 noiembrie) a publicat scrisoarea deschisă a senatorului Scheurer-Kestner în care se spunea că „borderoul“ nu a fost scris de Dreyfus, ci de altcineva. La 15 noiembrie 1897 a apărut în presă scrisoarea lui Mathieu Dreyfus adresată ministrului de război Billot. În scrisoare se afirma deschis că „borderoul“ a fost scris de Esterhazy și se cerea revizuirea sentinței pronunțate în 1894. Drept răspuns, ministrul de război, generalii și cei de la contra-spionaj au comunicat presei naționaliste că dispun de materiale distrugătoare împotriva lui Dreyfus. În noiembrie 1897, Henry declarase că ei dețin o scrisoare a lui Wilhelm al II-lea către contele Münster, care dovedea legătura Kaiserului cu Dreyfus. Ziariștii reacționari îi mințeau pe cititorii creduli că Boisdeffre și alți generali le-ar fi arătat scrisori ale împăratului german. Aceste născociți absurde erau destinate doar indivizilor mărginiți, înapoiți. Încercările antidreyfusarilor zeloși de a debita asemenea povești la mitingurile muncitorești nu stîrneau decît ironii ²⁶.

La 17 noiembrie, comandantul militar al Parisului, generalul Pellieux, a fost însărcinat să ancheteze „cazul Esterhazy“. Dovedind o rară operativitate, Pellieux a și raportat după trei zile, bineînțeles, că maiorul Esterhazy este, fără nici o îndoială, nevinovat. Cu totul altfel a fost tratat Picquart, pus de asemenea sub anchetă. Din ordinul generalului Pellieux, locuința lui Picquart a fost percheziționată, au fost chemați la interogatoriu cunoscuți dreyfusarzi. Dar anchetatorul militar maiorul Ravary a considerat de prisos să cerceteze apartamentul lui Esterhazy. Tocmai acolo se întîlnise maiorul cu misterioasa „damă cu voaletă“. Contrar zicalei franțuzești „Cherchez la femme“ („Căutați femeia !“), la o cercetare mai atentă, persoana mascată s-a dovedit locotenent-colonelul du Paty de Clam, care îndruma acțiunile lui Esterhazy. Acest episod a ajuns în paginile presei devenind un fapt de senzație. După aceea ziarul boulevardier „Le Figaro“ a publicat ve-

chile scrisori ale lui Esterhazy către una dintre numeroasele lui amante, în care eroul naționaliștilor și clericalilor ponegreăa poporul francez și armata franceză, afirmînd cu cîtă încîntare ar fi ucis o sută de mii de parizieni și ar fi supus Parisul distrugerii și jafului dacă s-ar fi aflat în fruntea ulanilor germani. La 30 noiembrie „Le Figaro“ a reprodus fotocopia scrisorii „cu ulani“ și alături fotocopia „borderoului“, asemănarea izbitoare a scrierilor demascîndu-l încă o dată pe autorul „inventarului“.

La 10 ianuarie 1898 a început procesul lui Esterhazy. Bine dresați, experții au declarat, bineînțeles, că scrisoarea n-a putut fi scrisă de maior. În ziua următoare judecătorilor le-au fost suficiente trei minute de deliberare în camera de consiliu ca să pronunțe verdictul de achitare. După alte două zile, la 13 ianuarie, întreaga Franță, întreaga lume a fost zguduită de faimosul articol al lui Zola „J'accuse“ ! publicat în ziarul radical „L'Aurore“. Zola scria că în spatele condamnării lui Dreyfus se profilează umbra reacțiunii, a clericalismului și militarismului deșănțat. Marele scriitor îi acuza direct pe ministrul de război Billot, generalul Boisdeffre și adjunctul acestuia Gonse de mașinații tenebroase, care au dus la condamnarea unui om complet nevinovat și acoperirea vinovatului.

După unele ezitări, generalii, înfuriați de articolul lui Zola, au hotărît, cu acordul guvernului, să-l tragă pe scriitor la răspundere. Ca un criminal ce evită locul faptei, pentru a împiedica examinarea problemei procesului Dreyfus, militarii au urmărit acuzarea lui Zola doar pentru fraza în care el afirma că judecătorii (în procesul Esterhazy) au acționat „din ordin“. Bineînțeles, nimeni nu dăduse un ordin scris și ca atare nu se putea dovedi nimic.

Monarhiștii și alți reacționari s-au unit într-un singur cor dușmănos, presa naționalistă ațîta pasiunile, îi numea pe dreyfusarzi trădători josnici în solda dușmanilor jurați ai patriei. Antidreyfusarzii scriau de un „sindicat evreiesc“ ce dispunea de milioane. În realitate, cum mărturișește printre alții Léon Blum, burghezia evreiască mare și mijlocie, urmărindu-și interesele lor egoiste, se pronunțau împotriva revizuirii „cazului Dreyfus“²⁷. Iar rotschilzii au fost chiar demascați că finanțează presa antisemită. Presa de dreapta a descoperit că printre strămoșii lui Zola sînt și italieni, iar ziarul „La Libre parole“ l-a numit pe scriitor „furnizor venețian de pornografie“. Campania împotriva „trădătorilor“ era susținută activ de Vatican, de

Ordinul iezuiților. La antidreyfusarzi aderasă o mare parte a republicanilor de dreapta și de centru. De partea dreyfusarzilor se aflau : o parte a republicanilor liberali, majoritatea radicalilor, în frunte cu Clemenceau, și a socialiștilor, în frunte cu Jean Jaurès. Cealaltă parte a socialiștilor, care l-a urmat pe J. Guesde, condamnând greșelile oportuniste ale celorlalte grupuri socialiste, a adoptat o poziție sectară : s-a declarat neutră, deoarece, chipurile, pe clasa muncitoare nu o interesează soarta „burghezului” Dreyfus. De parcă ar fi fost vorba numai de Dreyfus !

. Timp de mai bine de două săptămîni — de la 7 pînă la 23 februarie — s-a desfășurat procesul lui Zola. Organizații procesului au făcut tot posibilul pentru a nu se discuta problema „afacerii Dreyfus”. Dar acest lucru a fost imposibil. Însuși Zola, adresîndu-se juraților, arăta : „Din scrisoarea mea a fost luat doar un rînd pentru a se clădi pe el condamnarea mea. Acest procedeu nu reprezintă altceva decît o manevră judiciară, pregătită cu abilitate, care, repet, nu face cinste unei justiții adevărate”. Răspunzînd demagogiei generalilor, avocatul Labori avertiza în pledoaria sa : „Toți simt că acest om reprezintă onoarea Franței... Zola zdrobit este Franța care se zdrobește pe sine însăși !”.

E drept că elocința lui Labori nu a putut influența rezultatul procesului. Zola a primit pedeapsa maximă : 3 000 de franci amendă și trei ani închisoare. (Pentru a nu ajunge după gratii, scriitorul a fost nevoit să plece în Anglia și să continue lupta de acolo.) Astfel, tribunalul civil a confirmat în esență hotărîrea tribunalului militar. Curînd Picquart a fost izgonit din armată iar Scheurer-Kestner, încă în ianuarie 1898, nu a mai fost reales de Senat în funcția de vicepreședinte al camerei superioare.

În alegerile parlamentare din mai 1898 antidreyfusarii, ce navigau în apele tulburi ale șovinismului, au obținut un mare succes.

...La 7 iulie 1898 în fața membrilor Camerei Deputaților s-a prezentat un ins jigărit, stingaci, cu piept de ofticos, într-o haină strîmtă ca un sac ; gesturile și privirea aprinsă trădau un vanitos. Era ministrul de război Eugène-Godefroy Cavaignac, fiul călăului muncitorilor parizieni răsculați în iunie 1848, care se hotărîse să impresioneze și să subjuge camera cu propria-i analiză a „afacerii Dreyfus”.

Radical, urmărind să fie în tonul reacțiunii monarhiste, maniac înrăit, cinic, arogându-și rolul de salvator al patriei, el visa la rolul de dictator virtuos.

Fără a pronunța numele lui Schwartzköppen și Panizzardi (aceștia figurau doar ca persoane care se ocupau cu succes de spionaj), ministrul de război a dat citire falsurilor lui Henry. Camera a primit cu aplauze furtunoase alocuțiunea lui Cavaignac și a hotărât să difuzeze textul ei în toate departamentele. Știa Cavaignac că operează cu falsuri ? În orice caz, lucrul acesta l-a înțeles perfect Picquart, care la 9 iulie l-a informat, printr-o scrisoare deschisă, pe președintele Consiliului de Miniștri, Brisson, despre falsitatea materialelor prezentate parlamentului. Drept răspuns, Cavaignac a cerut Ministerului Justiției să-l acuze pe Picquart de divulgarea secretelor de stat. Pe de altă parte, dorind să pună capăt „afacerii Dreyfus“, Cavaignac s-a decis totuși, în ciuda sfaturilor generalilor alarmați, să-l sacrifice pe Esterhazy. Acesta a fost scos din cadrele armatei. La 25 iulie Picquart l-a acuzat public pe du Paty de Clam de complicitate cu Esterhazy. Este semnificativ că în aceeași zi Gonse, invoând starea sănătății, și-a dat demisia. Boisdeffre s-a prefăcut bolnav și nu a mai dat pe la Marele Stat Major.

Cavaignac avea în acest timp planuri care ținteau departe. La 11 august el a propus arestarea sub acuzația de complot a unor cunoscuți dreyfusarzi : Mathieu Dreyfus, Scheurer-Kestner, Demange, Labori, fostul ministru Traireux.

BUMERANGUL ISTOVIT

Încă din aprilie 1898 Henry a fost însărcinat cu pregătirea unui dosar care să cuprindă toate documentele „cazului“. Căpitanul Cuignet, care își exprima ferma convingere a vinovăției lui Dreyfus, a fost numit unul dintre ajutoarele sale. Au rămas totuși neclare motivele pentru care Cuignet n-a considerat necesar să acopere falsurile lui

Henry. În seara zilei de 13 august, cercetînd la lumina lămpii originalul scrisorii lui Panizzardi în care lui Dreyfus i se spunea pe nume, căpitanul a constatat că aceasta era compusă din trei bucăți de hîrtie, fragmentul cu rîndurile în care era menționat Dreyfus fiind de altă culoare. Altfel spus, Henry tăiasse scrisoarea și intercalase la mijloc textul de care avea nevoie. Falsificatorul nu băgase de seamă, probabil, nepotrivirea de culoare, mai exact spera că falsul nu va ajunge niciodată în mîinile vreunei persoane capabile să dezvăluie manevra (Faptul că pînă la Cuignet nimeni nu observase falsul — sau, mai bine zis, pînă cînd acest lucru nu i-a fost necesar lui Cavaignac — era atît de suspect, încît căpitanul a fost nevoit să dea lungi explicații : culorile diferite ale hîrtiei pot fi, chipurile, sesizate numai dacă documentul este examinat într-o cameră obscură la lumină electrică.)

Prin generalul Roget, care ținea legătura cu ministrul, Cuignet s-a grăbit să raporteze descoperirea făcută. Cavaignac le-a ordonat lui Roget și Cuignet să nu vorbească deocamdată nimănui despre asta. Tăcerea cerută de Cavaignac este lesne de explicat : atunci se desfășura procesul lui Picquart, care tocmai declarase că documentele prezentate de Cavaignac în fața parlamentului sînt false. În plus, era important ca totul să fie pus de acord, în secret, cu Mercier și alți generali, să fie distribuite rolurile în noul act al dramei.

După pronunțarea, la 20 august, a sentinței de condamnare a lui Picquart, ministrul de război a trecut la acțiune. Colonelul Henry, convocat de el la 30 august, a încercat la început să-l acuze de fals pe Picquart, dar apoi a recunoscut, a fost arestat și expedit la fortăreața Mont-Valérien din apropierea Parisului (și nu la închisoarea militară, cum cerea regulamentul). Pe drumul spre închisoare, Henry i-a spus colonelului Ferry, care îl însoțea : „Ce ghinion să lucrez cu niște nemernici. Ei sînt cauza nenorocirii mele“. Din închisoare, Henry i-a scris și soției : „Văd că, în afară de tine, toți s-au lepădat de mine, și știi doar în interesul cui am acționat“. În ziua următoare, 31 august, Henry a fost găsit mort, cu beregata tăiată de brici. Și-a făcut singur seama, ori s-au hotărît să se debaraseze de autorul falsului ca de un martor periculos,

cu ajutorul unei false sinucideri ? Conform regulamentului, deținuților nu li se lăsa briciul. Se știe că, în afara scrisorii către soție (în care, printre altele, Henry susținea că falsul este „copia“ unui document original), arestatul scrisese mai înainte, cu martori, o scrisoare către generalul Gonse, pe care îl ruga să-l viziteze la închisoare. În sfârșit, după câteva ore Henry i-a scris soției o a doua scrisoare. Erau doar câteva fraze, scrise de un om aflat într-o stare extrem de agitată. Nu este exclus ca dintre scrisorile lui Henry să fi fost păstrate doar acelea care confirmau versiunea sinuciderii.

Fapta căpitanului Cuignet, care a rămas pînă la sfârșit în tabăra reacționarilor și a antidreyfusarzilor extremiști, a fost explicată prin integritatea lui. Așa să fi fost ? Materialele din arhiva lui personală, cel puțin în măsura în care au fost folosite de fiica lui Cavaignac în cartea ei, citată de mai multe ori pînă acum, nu dau răspuns la această întrebare²⁸.

Dar se poate presupune și altă explicație. Se punea problema schimbării tacticii, devenită necesară în condițiile amplificării agitației din țară. S-a hotărît sacrificarea lui Henry, la fel cum s-a procedat și cu Esterhazy, cu du Paty de Clam, iar după aceea și cu Cuignet, care a fost „trecut“ în rezervă. Fetele cele mai compromise — Boisdeffre, Pellieux — s-au retras în umbră. (Generalul Pellieux și-a motivat cererea de retragere prin faptul că a fost „tras pe sfoară de oameni necinstiți“. Generalul a fost convins să retragă acest document compromițător ; Cavaignac nu i l-a arătat primului ministru.) Falsurile, care puteau fi descoperite în orice clipă și fără concursul Marelui Stat Major, au fost motivate prin aceea că autoritățile militare ar dispune de alte dovezi, într-adevăr supersecrete și incontestabile, în sprijinul temeiniciei sentinței din 1894. Demascînd această manevră, Jean Jaurès exclama cu indignare : „Și acești bandiți, care numai în afacerea Dreyfus au la activ opt falsuri recunoscute, incontestabile, mai au obrazul să reclame încrederea noastră“²⁹.

Schimbarea tacticii militarilor putea fi determinată de multe împrejurări. Zvonurile despre afacerile tenebroase ale lui Esterhazy se înmulțeau. Mai tîrziu, la 5 decembrie 1898, compărînd ca martor la Curtea de Casație, generalul Galliffet a declarat că vechiul lui cunoscut,

generalul englez Talbot, care deţinuse timp de şase ani postul de ataşat militar în Franţa, i-ar fi spus în mai 1898 : „Generale, nu cunosc nimic despre afacerea Dreyfus. În decursul întregii perioade cît am stat în Franţa, nu am avut cunoştinţă de ea. Sînt însă surprins văzîndu-l în libertate pe maiorul Esterhazy, deoarece noi, toţi ataşaţii militari din Franţa, ştiam că pentru una sau două bancnote de o mie de franci maiorul Esterhazy ne putea furniza informaţii imposibil de obţinut la minister“³⁰.

Deocamdată, dezminţirile oficiale germane că Dreyfus n-a avut legături niciodată şi cu nimeni din reprezentanţii germani aveau un caracter prea formal pentru a fi convingătoare : în cercurile conducătoare germane se considera convenabilă continuarea „afacerii“, care submina în mod vădit prestigiul internaţional al Franţei. În septembrie 1898 secretarul de stat Bülow îşi exprima speranţa că „afacerea se va complica şi mai mult, armata se va năruşi şi Europa va fi şocată“. E adevărat, cancelarul Hohenlohe înclina spre ideea demascării jocului antidreyfusarzilor. Schwartzkoppen şi Panizzardi puteau în orice clipă să dea în vileag jocul „patrioţilor“ francezi, dacă guvernele lor ar fi considerat-o util. Temîndu-se tocmai de astfel de dezvăluiri, antidreyfusarzii au încercat să-i şantajeze, fără succes, pe Panizzardi şi Schwartzkoppen pînă la plecarea acestora din Paris. În ce-l priveşte pe Schwartzkoppen, de acest lucru s-a ocupat încă din toamna lui 1897 escrocul Lemer cier-Picard. Acesta îl ajutase pe Henry să falsifice documentele şi, din însărcinarea lui, îl ameninţase permanent pe colonelul german cu publicarea diferitelor falsuri precum şi a scrisorilor lui Schwartzkoppen către amantă. La 3 martie 1898 Lemer cier-Picard a fost găsit spînzurat în camera sa ; nu s-a lămurit dacă a fost crimă sau sinucidere³¹. Trebuie adăugat că de fapt cîţiva martori importanţi au sfîrşit în împrejurări neclare. Căpitanul Attel, care ar fi asistat la „mărturisirea“ de către Dreyfus a vinii sale căpitanului Lebrun-Renaud, a fost găsit mort în tren ; la fel de suspectă a fost moartea secretarului lui Henry, un oarecare Lorimet etc.³².

Tu puteai aştepta, şi pe bună dreptate, la orice surprize din partea lui Esterhazy. În plus, maiorul a fost chemat din nou în faţa tribunalului, de data asta civil. Eroul naţionaliştilor era acuzat acum pur şi simplu de furtul unei

mari sume pe care un nepot îl rugase s-o depună la bancă. Maiorul și-a dat seama că Henry a fost alēs țap ispășitor și că următorul va fi el, Esterhazy. „Am din fire o repulsie de neînvins față de rolul de victimă — scria mai tîrziu experimentatul pungaș... Plecarea mea a fost hotărîtă”³¹ Îmbrăcat ușor, ca și cum ar fi dorit să facă o plimbare, a urcat într-un tren cu vilegiaturisti, apoi l-a schimbat cu altul, a trecut frontiera belgiană și curînd a ajuns la Londra. Aceasta s-a întîmplat la 1 septembrie, la 24 de ore după ce Henry a fost găsit mort în celulă.

În primele zile de după demascarea falsului făcut de Henry, presa reacționară și-a pierdut graiul. Dar curînd și-a reluat, cu o nouă rîvnă, campania împotriva rejudecării „afacerii Dreyfus”. Ideologul regalistilor, Charles Maurras, adresîndu-se umbrei lui Henry, scria în „Gazette de France” la 7 septembrie 1898 : „Nefericitul dumitale fals se va număra printre cele mai glorioase fapte de arme ale dumitale”. Apoi adăuga : „Educația noastră vicioasă, semiprotestantă ne împiedică să înțelegem această noblețe intelectuală și morală”. Maurras ataca vehement pe „călăii” eroului său, „membri ai sindicatului trădării”. Ziarele de dreapta susțineau că acesta este singurul fals printre documentele autentice, că el reprezintă consemnarea „verbală a informațiilor de spionaj”, că a fost ticluit după pronunțarea sentinței împotriva lui Dreyfus și, prin urmare, nu poate arunca nici o umbră asupra deciziei Tribunalului militar. A fost lansată o listă de subscripții pentru ridicarea unui monument al lui Henry. Printre donatori se numărau cinci generali activi, apăreau mereu numele unor reprezentanți de seamă ai clerului, dintre care unul și-a însoțit donația cu următorul bilet : „Sîngele colonelului Henry cere răzbunare”³². Cel mai periculos martor pentru generali, Picquart, și-a salvat probabil viața declarînd că dacă va fi găsit în celulă ca Henry, cu gîtul tăiat, aceasta să nu se considere sinucidere.

Multă bătaie de cap dădea taberei reacționare și fostul ei favorit Esterhazy. Ajuns la Londra, fostul maior a hotărît să vîndă cît mai scump ziarelor mărturisirile sale : istoria secretă a „afacerii Dreyfus”. În acest sens, a preferat să-și vîndă secretele în rate, adăugînd de fiecare dată cîte un nou material picant la faptele deja cunoscute. Cîmpins de spasmele morții, el a început cu afirmații trufase :

„Nu am de gînd să fac negoț cu secrete de stat, îl las lui Dreyfus și Picquart“³⁵. Aceasta însemna că Esterhazy voia să obțină prețul real. După ce prima recoltă de onorarii a fost strînsă, au început să fie lansate lucruri mai serioase. Încă într-un interviu dat ziarului englezesc „Observer“, Esterhazy afirmase că el a scris „borderoul“ la indicația colonelului Sandherr ; aceasta o știa și Henry, dar, din păcate, aceste două persoane nu se mai află în viață și nu-i pot confirma spusele. „Borderoul“ a fost făcut pentru a-l compromite pe Dreyfus. Marele Stat Major nu avea împotriva lui probe materiale, deși se știa de la spionii francezi că Berlinul primește informații pe care numai Dreyfus le putea comunica, și din acest motiv ele au și fost menționate în „borderou“³⁶. Prinzînd gustul dezvăluirilor, aventurierul nu făcea economie de epitete tari la adresa foștilor patroni, numindu-i măgari, cretini, ipocriți (a folosit și expresii mai tari). Cu altă ocazie, Esterhazy a declarat — și de data aceasta spunea adevărul — că generalii știau de la bun început de nevinovăția lui Dreyfus și nu au fost nicidecum victime trase pe sfoară de către subalterni necinstiți.

Ziarele naționaliste franceze, împrôșcîndu-l cu năroi pe idolul lor de ieri, afirmau la rîndul lor că „nemernicul de Esterhazy a fost cumpărat de dreyfusarzi“ (aceasta, fără nici un temei, istoricii reacționari o afirmă și în prezent). Trebuie adăugat numai că, demascînd anumiți reprezentanți ai cercurilor militare, nici dreyfusarzii, în marea lor majoritate burghezi liberali, nu prea doreau să dezvăluie rădăcinile provocării puse la cale de Marele Stat Major în 1894.

Cavaignac, speculînd că tocmai el a dat în vileag falsul lui Henry, spera că va reuși să împiedice revizuirea „afacerii Dreyfus“. Dar speranțele nu i s-au realizat, iar el și-a dat demisia. Camera criminală a Curții de Casație a Franței a admis cererea de rejudecare depusă de soția lui Dreyfus. La rîndul său, Marele Stat Major a început un joc complicat. A fost ordonată o anchetă suplimentară privind rolul lui Picquart, în urma căreia s-a cerut trimiterea lui în fața Tribunalului militar pentru... o imaginară contrafacere a „borderoului“, respectiv a scrisorii lui Schwartzkoppen către Esterhazy. Pe de altă parte, căpitanul Cuignet

și șeful său, maiorul Rollin, care l-a înlocuit pe Henry în postul de șef al Serviciului de contraspionaj, au produs o nouă dovadă și, după cum s-a stabilit mai târziu, din nou falsă a vinovăției lui Dreyfus.

Printre hîrțile ce i-au fost confiscate lui Dreyfus în 1894 se afla un exemplar dintr-un curs secret ținut la Academia Militară. Din copie lipseau, chipurile, cîteva pagini. Și tocmai aceste pagini au fost găsite printre documentele sustrase de un agent francez primului secretar al ambasadei germane. Cuignet s-a menținut pe această linie și în ședința Camerei criminale.

Devenea însă tot mai evident, îndeosebi după prezentarea depozițiilor lui Picquart, că decizia Camerei criminale a Curții de Casație va fi în favoarea revizuirii cazului. Încercînd să împiedice această decizie, antidreyfusarzii au trecut prin Camera Deputaților și Senat o rezoluție în baza căreia revizuirea acestui caz a fost scoasă din competența Camerei criminale și transmisă în competența comună a tuturor camerelor Curții de Casație.

La 3 iunie 1899, la Londra, Esterhazy a dat un interviu corespondentului ziarului „Le Matin“, în care a confirmat din nou că este autorul „borderoului“ și că Sandherr, Billot, Boisseffre și Gonse știau acest lucru de la bun început. În aceeași zi, 3 iunie 1899, Curtea de Casație, luînd în considerare faptele date în vileag, a decis în unanimitate anulară sentinței din 1894 și — concesie făcută naționaliștilor — înaintarea cazului Tribunalului militar pentru rejudecare. În ciuda agitației febrile, manifestațiilor, pogromurilor împotriva „trădătorilor“, situația antidreyfusarzilor a devenit foarte precară. La început, în partidele de dreapta s-au activizat elementele extremiste, dar mai târziu, chiar și numeroși lideri conservatori, de genul lui Poincaré și Barthou, și-au dat seama că sprijinirea în continuare fără rezerve a mașinațiilor conducătorilor militari compromiși le poate prejudicia viitorul politic, și în intervențiile lor și-au schimbat tonul.

În cercurile clericale, mai cu seamă printre iezuiți, au început, de asemenea, să se manifeste temeri ca nu cumva „afacerea Dreyfus“ să devină un bumerang care să lovească în clericalism, și de aceea au început să sondeze terenul pentru o înțelegere cu dreyfusarzii³⁷. În taină, au început să manifeste neliniște chiar și papa Leon XIII. Între diferite grupări ale dreyfusarzilor și antidreyfusarzilor,

dintre care mulți erau la fel de lipsiți de scrupule și carieriști, fără a fi mai buni unii decât ceilalți, au început tot felul de manevre și tranzacții secrete. La 25 iunie 1899 s-a format cabinetul Waldeck-Rousseau, autointitulat guvern pentru „apărarea republicii“, în care, alături de ministrul de război Galliffet — unul dintre călăii Comunei din Paris — intră pentru prima oară socialistul cu vederi oportuniste Millerand.

Și iată că, în sfârșit, la 7 august 1899, au început ședințele Tribunalului militar din Rennes, unde Dreyfus a fost adus de pe Insula Dracului. „Arată ca un moșneag, moșneag la 39 de ani“ — scria corespondentul ziarului „Times“. Procesul se desfășura într-o atmosferă de vădită părtinire. Generalii și ofițerii ce compăreau ca martori țineau zilnic consfătuiri, repartizându-și sarcinile. Alți ofițeri — membri ai tribunalului — depuneau eforturi susținute pentru traducerea acestor planuri în viață. Apărarea întâmpina tot felul de obstacole din partea tribunalului. Tratați aproape cu dispreț de către generali, cei șapte judecători prezentau un tablou jalnic. Procurorul, maiorul Carrière, arăta ca o simplă ordonanță a „martorului“ general Mercier. Acum, la Rennes, o serie de martori ofițeri, supunându-se baghetei dirijorale a corpului generalilor, făceau declarații de-a dreptul contrare celor anterioare. Militarii încercau să arunce bănuieli asupra tuturor acțiunilor lui Picquart, acuzându-l de falsurile confecționate din belșug de Marele Stat Major. Generalul Roget, un chefliu spilcuit de 60 de ani, care ședea în dreapta lui Mercier, când încerca să-i încurce, să-i deruteze pe martorii apărării, când se străduia să îndeplinească singur o nouă mreață de minciuni în care să fie învăluit acuzatul. Sau alt general, Delois, deșirat, uscat, cu picioare scurte și cu cap pleșuv în formă de ridiche, afișând un aer familiar față de judecători, se străduia să-i convingă că secretele din „borderou“ le putea divulga doar artileristul Dreyfus.

Încă înainte de deschiderea procesului, Mercier declarase sus și tare că de data asta va spune absolut totul. Acest „tot“ s-a dovedit în realitate ceva mai mult decât superficial. Generalul nu a putut inventa nimic mai ingenios decât să declare false toate documentele a căror comparare cu „borderoul“ scosese la iveală că autorul acestuia era Esterhazy. Scrisoarea cu fraza „această canalie de D.“ se referă desigur la Dreyfus. Fostul ministru de război a

recurs la un fals la care nu riscase nici unul dintre colegii lui. El a declarat că în 1894 s-a convins definitiv de vinovăția lui Dreyfus după ce a citit documentul referitor la căile ferate. Minciuna era neobișnuit de sfruntată, întrucât acest document a fost scris în martie 1895, când Dreyfus se afla deja pe insula Dracului, și numai datorită falsului comis de Henry a fost raportat la primăvara anului 1894. Mercier susținu că din cauza documentelor secrete obținute, care îl acuzau pe Dreyfus de spionaj, Germania ar fi amenințat cu războiul la începutul lui 1895 (Casimir-Périer, fost președinte în 1895, a negat acest lucru, acuzându-l pe general de minciună). Până și ziarul de extrema dreaptă „L'Autorité“, din 15 august, menționa cu amărăciune : „Dacă nu avem altă muniție, nu trebuie să înscenăm astfel de procese“. Într-o postură cu nimic mai bună se afla și generalul Boisdeffre, care invoca declarațiile lui Lebrun-Renaud. A fost pregătită o întreagă defilare de martori mincinoși, conștienți sau inconștienți. Fostul ofițer austriac Czernusky susținu că în timp ce se mai afla în serviciu ar fi aflat de la un prieten — un militar suspect — că Dreyfus era cel mai important agent din Franța. Au apărut serioase bănuieli că aceste declarații ale lui Czernusky au fost pregătite de „secția de statistică“ a Marelui Stat Major. Verificările ulterioare — în 1904 — au confirmat că s-au făcut într-adevăr o serie de cheltuieli în scopuri necunoscute.

Până să înceapă procesul, șeful serviciului de contra-spionaj, maiorul Rollin, și-a dat deja seama că noua probă împotriva lui Dreyfus, descoperită de Cuignet, este tot un fals. S-a stabilit că exemplarul cursului secret predat în perioada 1890—1892 și confiscat de la Dreyfus era intact, printre hîrțile secretarului ambasadei germane aflindu-se file rupte din cursul predat în anii 1892—1894. Însă Rollin a evitat să comunice acest lucru Tribunalului militar...

Dreyfus a fost apărat de doi avocați, Demange și Labori, ambii oratori excelenți, ultimul susținînd apărarea și în procesul lui Zola. Demange căută să dea lucrurilor turnura unui proces penal obișnuit. Prin analiza precisă a inconsistenței probelor spera să obțină din partea membrilor Tribunalului militar (ca și cum ar fi avut de-a face cu judecători imparțiali !) înțelegerea poziției sale și achitarea acuzatului. Prin orientarea excelentă a dezbaterilor Labori

și-a atras ura inverșunată a clerului și militarilor. În el s-a și tras, a fost rănit, și din această cauză timp de zece zile nu a putut participa la ședințe. Tribunalul îi puna în fel și chip bețe în roate. „Constăt — declara cu amărăciune Labori — că mi se ia cuvântul de fiecare dată când atrag adversarul pe terenul pe care nu este în stare să-mi opună rezistență”³⁸.

Generalul Mercier a lansat în ajunul procesului o provocare insolentă : „În această afacere există, indiscutabil, un vinovat, și acesta este ori el, ori eu. Dacă nu sint eu, înscamnă că este Dreyfus”. Dar la Rennes avocații n-au acceptat provocarea generalului. Demange a declarat chiar că nu este nevoie să prezinte lucrurile de parcă ar fi fost vorba de o alegere între Mercier și Dreyfus. Labori era de asemenea dispus să considere condamnarea lui Dreyfus urmarea unei greșeli. Altfel trebuia acuzată de fals nerușinat întreaga elită a generalilor francezi. Și de câte ori a lăsat Labori să-i scape ocaziile de a dezvălui rolul „martorului acuzării” Mercier ca principalul criminal, cu toate că avocatul își ascundea retragerile sub un torent de observații tăioase ca briciul și de atacuri polemice pline de spirit. Reieși că, obiectiv vorbind, excelenții avocați ai lui Dreyfus, apărindu-l bine, îi scoteau de sub foc și pe adevărații criminali, pe organizatorii farsei judiciare din 1894.

În discuții particulare, judecătorii explicau că deși materialul de acuzare oficial nu conține dovezi de trădare la Dreyfus, există alte date pe care se întemeiază convingerea în privința vinovăției lui³⁹. Tribunalul militar l-a declarat pe Dreyfus (cu o majoritate de cinci voturi contra două) vinovat, dar cu circumstanțe atenuante, și l-a condamnat la zece ani de închisoare. Această decizie satisfacea cu mult mai bine guvernul Waldeck-Rousseau decât reabilitarea, care putea aduce în prim-plan chestiunea neplăcută a responsabilității generalilor. Ministrul de război Galliffet se hotărîse în mod evident să-l apere pe Mercier, iar aceasta ar fi dus la o nouă criză ministerială. Guvernul îi asigurase pe liderii dreyfusarzilor că se poate conta pe o sentință de achitare și în felul acesta i-a determinat să aștepte mai mult sau mai puțin pasiv deznodământul procesului.

Încă în februarie 1899, cu câteva luni înainte de a doua judecare a „afacerii Dreyfus”, a murit subit președintele

Faure. A fost găsit mort în brațele unei persoane cu moravuri nu tocmai austere. După cum a comunicat la Petersburg ambasadorul rus Urusov, Faure condusesese dimineața ședința Consiliului de Miniștri, iar seara, în jurul orei 10, și-a dat obștescul sfârșit „în brațele fermecătoarei madame Steinheil“. (În ziua funeraliilor lui, conducătorul „Ligii patrioților“, Déroulède, a întreprins o tentativă nereușită de lovitură de stat). Șovinii strigau la fiecare colț de stradă că președintele Faure a căzut victimă unui complot al adepților revizuirii „afacerii Dreyfus“, ceea ce era destul de greu de dovedit... Liderul radicalilor, Clemenceau, dimpotrivă, a declarat a doua zi în ziarul său foarte categoric : „Franța n-a rămas nici măcar cu un bărbat mai puțin... Eu mă pronunț pentru Loubet“.

Noul președinte era un politician cu experiență. În trecut fusese amestecat în afacerea Panamă. Pe străzi președintele era salutat cu exclamații ironice : „Trăiască Panamă !“ Măstru în a aranja lucrurile prin compromis, Loubet l-a grațiat pe condamnat, scutindu-l de executarea restului de pedeapsă. Înainte de asta fusese eliberat din închisoare Picquart. Dar „afacerea“ era departe de a se fi încheiat. „Statul Major francez și-a câștigat prin afacerea Dreyfus o tristă și rușinoasă faimă în lumea întreagă“⁴⁰.

Unii politicieni burghezi și-au dat seama că atacurile furibunde ale ziarelor catolice, monarhiste și șovine la adresa dreyfusarzilor sînt departe de a reduce influența politică a acestora, mai degrabă invers. Lecția a fost însușită și aplicată la adoptarea unor legi anticlericale. Evocînd atacurile vehemente la care a fost supus de clerici pentru promulgarea acestor legi, primul-ministru, radicalul E. Combes, consemnează cu satisfacție în *Memoriile* sale că despre el se vorbea ca de cel mai cumplit prigonitor al creștinismului, ca de „Nero, Dioclețian, Iulian Apostatul. Vedeau în mine — adaugă Combes — mai mult decît un slujitor al infernului, mai mult decît însuși Satana. Eram Antihristul“⁴¹. Naționaliștii țipau că are loc „o revoluție dreyfusardă“. Alegerile parlamentare din 1902, și îndeosebi cele din 1906, s-au încheiat cu o înfrîngere grea a partidelor de dreapta.

În aprilie 1903, Jean Jaurès a cerut în Camera Deputaților o nouă rejudecare a procesului lui Dreyfus, grațiat, dar nereabilitat. Guvernul Combes s-a pronunțat pentru

rejudecare. Ministrul de război, generalul André, a ordonat reexaminarea „dosarului“ Dreyfus. Au fost clarificate falsurile lui Henry rămase necunoscute. De data aceasta au apărut și expertiza veritabilă, și depozitiile politicienilor ce tăcuseră, care au clarificat și mai mult lucrurile. În martie 1904 Camera criminală a Curții de Casație a luat hotărîrea să fie pusă în discuție problema rejudecării procesului. Aceasta a fost rezolvată la sesiunea comună a tuturor camerelor Curții de Casație, care a anulat sentința Tribunalului militar din Rennes. Prin decizia Parlamentului, Dreyfus a fost reintegrat în armată, repartizat cu gradul de maior la Marele Stat Major și decorat cu ordinul Legiunii de onoare, dar și-a dat imediat demisia. Picquart a fost reintegrat cu gradul de general de brigadă. Un alt erou al „afacerii“, Emile Zola, decedase între timp. În iunie 1908 rămășițele lui pămîntești au fost transferate la Panthéon.

De data asta, „afacerea“, care a durat 12 ani (pînă în 1906), s-a încheiat, chiar dacă și acum numai formal. Burghazia franceză a considerat avantajos pentru ea să transmită temporar puterea radicalilor și centrului-stînga. Era o manevră legată în multe privințe de căutarea de măsuri noi, mai eficace împotriva mișcării muncitorești. Tocmai în lupta împotriva socialismului politicienii burghezi de toate nuanțele găseau repede un limbaj comun. Organizatorii „afacerii Dreyfus“ au rămas nepedepsiți. Nu este semnificativă soarta unuia dintre principalii lideri ai dreyfusarzilor, radicalul Georges Clemenceau ? „Tigrul“ Clemenceau, care răsturna cabinetele de dreapta, îl numea pe Mercier „capul bandiților“, iar Ministerul de Război „cuib de tîlhari“, după cîțiva ani, ca ministru de interne și apoi prim-ministru, a reprimat fără cruțare grevele muncitorești. Iar ministru de război în cabinetul Clemenceau a devenit Picquart. În timpul primului război mondial Clemenceau a devenit întruchiparea vie a imperialismului francez.

„Afacerea“ nu conține neclarități în privința rolului lui Dreyfus. În anii următori de viață el a revenit pentru un timp în serviciul militar și s-a dovedit omul care a fost întotdeauna : un ofițer conștiincios, obișnuit, care împărțea pe deplin prejudecățile castei sale, un om cu orizont și concepții specifice burghezului mijlociu. În istoria

„afacerii“ au mai rămas, totuși, destule pete albe. Chiar și cercetările care continuă în arhivele frantuzești nu fac decât să provoace noi nedumeriri. Astfel, o mină „grijulie“ a șters în hîrțile scrise de generalul Gonse și de ceilalți participanți principali la dramă cuvinte sau chiar fraze întregi. Iar unele documente consemnate în inventarele arhivelor nu pot fi găsite.

Unii istorici occidentali afirmă că cele două tabere — antidreyfusarii și dreyfusarii — anticipează în multe privințe Franța vichyștilor, care au colaborat cu Hitler în anii ocupației fasciste, și Franța Mișcării de Rezistență⁴². Ca toate comparațiile, și aceasta e relativă.

Lupta în jurul „afacerii Dreyfus“, care n-a încetat niciodată, a răbufnit astăzi în literatura istorică cu o nouă intensitate.

În 1955 au fost publicate capitole inedite din jurnalul cunoscutului diplomat Maurice Paléologue. În ele se afirmă că Esterhazy n-a fost decât agentul „X“ al unui militar suspus, care în momentul consemnării în jurnal (1899) mai era comandant. Agățîndu-se de mărturia lui Paléologue, autorii conservatori au încercat să reabiliteze corpul generalilor francezi. Un exemplu semnificativ poate fi cartea lui H. Giscard d'Estaing *De la Esterhazy la Dreyfus*⁴³. Pe baza unor comparații complicate, autorul susține că „X“ este Mercier, că Esterhazy a fost agent dublu, care din ordinul lui îi ducea pe nemți de nas, că Dreyfus a trebuit să fie sacrificat în numele unor țeluri cu adevărat patriotice și că, pe deasupra, nici un general, cu excepția ministrului de război, nu cunoștea adevărul și toți erau sincer convinși de vinovăția lui Dreyfus. În sprijinul acestei versiuni nu există nici un fel de confirmări documentare, iar teza neinformării generalilor este respinsă categoric de fapte. Cu toate acestea, astfel de supoziții sînt mereu și mereu formulate în anii din urmă, devenind principalul mijloc de reabilitare a rolului „patrioților“ de la Marele Stat Major. În 1964 a fost publicată o voluminoasă carte a fiicei lui Cavaignac⁴⁴, care pe baza arhivelor personale ale tatălui ei și ale maiorului Cuignet încerca să demonstreze vechile teze ale ziarelor reacționare, de genul aceloră că Picquart a fost agent provocator, infiltrat de „sindicatul“ dreyfusarzilor în Marele Stat Major ș.a.m.d. Au apărut lucrări care emiteau presupunerea că spionul a fost însuși Henry sau căpitanul

de origine alsaciană Lauth, dar care puteau acționa numai sub protecția unei persoane suspuse⁴⁵. Dacă Esterhazy a fost într-adevăr agent dublu este de neînțeles de ce n-a știut acest lucru Picquart. După ce a fugit la Londra, Esterhazy putea fi într-adevăr corupt, dar în nici un caz de către dreyfusarzi, care nu aveau de ce să facă acest lucru, ci de către antidreyfusarzi. Altfel cum se poate explica faptul evident că multe lucruri au fost trecute de Esterhazy sub tăcere? S-a emis ipoteza că „borderoul“ a fost plasat francezilor de spionajul german, care știa de scurgerea unor informații de la ambasada germană din Paris⁴⁶.

Deși în „afacerea Dreyfus“ mai rămân multe enigme, sensul ei politic general, devenit deja clar contemporanilor, este confirmat în întregime de toate cercetările actuale serioase. „Afacerea Dreyfus“ și-a pus o amprentă vizibilă asupra întregii vieți politice din Franța până la începerea războiului din 1914—1918.

În loc de încheiere

Folosirea armei procesului politic ca formă de reprimare a adversarilor politici este repartizată foarte neuniform pe țări și pe epoci, acest lucru presupunînd nu numai intensificarea conflictelor politice care determinau în perioade diferite să se apeleze la metode diferite de pedepsire a dușmanilor, ci, în primul rînd, și anumite condiții. La procesul politic se apela atunci cînd autoritățile simțeau nevoia să-și asigure sprijinul opiniei publice, cînd, în sfîrșit, forma judiciară de reprimare politică devenea un fel de obicei stabil, a cărui încălcare era dezavantajoasă pentru guvern. De obicei, la procesul politic nu se recurgea nicidecum pentru că nu existau alte modalități de răfuială cu adversarii, ci pentru că această formă era cea mai convenabilă.

Procese au jucat un rol însemnat, chiar dacă întotdeauna secundar, în majoritatea evenimentelor cruciale din istoria modernă și contemporană : lichidarea fărîmîțării feudale și apariția statelor absolutiste centralizate, tentativele absolutismului de a împiedica triumful revoluțiilor și lupta burgheziei victorioase împotriva adversarilor ei „de la dreapta“, feudalii, și „de la stînga“, masele muncitoare, înainte de toate proletariatul, în afirmarea

ordinii burghezo-democratice și în înlocuirea acesteia într-o serie de țări cu regimuri fasciste, dictatoriale. Procesele politice au însoțit crearea, dezvoltarea și destrămarea sistemului colonial al capitalismului. Ele au devenit atribute ale militarismului, ale intervențiilor contrarevoluționare și ale tentativelor de a cuceri supremația mondială.

Cu cât erau mai diverse cauzele interne și externe în virtutea cărora reprimarea adversarilor politici lua forma proceselor judiciare, cu atât aceste procese căpătau semnificații deosebite pentru caracterizarea regimurilor și guvernelor care le organizau. Chiar și acolo unde constituia o formă tradițională, și de aceea cea mai convenabilă, legală de reprimare politică (de pildă, într-o serie de țări cu instituții burghezo-democratice dezvoltate), la arma procesului politic se apela mai curînd ca excepție: numai cînd nu exista la îndemînă un alt mijloc și cînd procesul putea fi transformat într-o unealtă potrivită pentru compromiterea adversarului. De obicei, guvernele dispuneau de alte mijloace, dacă nu pentru lichidarea absolută a adversarului cel puțin pentru eliminarea lui într-o formă oarecare din viața politică.

Pe lîngă formele cele mai răspîndite ale proceselor politice, istoria cunoaște și numeroase altele. Se cunosc procese ca formă de rupere cu vechea orînduire (procesele lui Carol I și Ludovic al XVI-lea), ca latură a politicii de teroare politică (în timpul revoluțiilor burgheze timpurii), ca mijloc de împotrivire a uneia dintre forțele politice aflate în luptă și „întărite” în instanțele judecătorești față de adversarii din alte organe ale aparatului de stat. Au existat procese care încheiau demascarea unui complot real sau imaginar (procesele din Anglia secolelor al XVI-lea și al XVII-lea) și procese ce au reprezentat de fapt o formă a complotului politic („afacerea Dreyfus”). Au fost organizate procese cu scopul de a pedepsi un asasinat politic și, dimpotrivă, de a scăpa de pedeapsă pe cei care călăuziseră mîna asasinului (procesele legate de asasinarea lui A. Lincoln sau J. Kennedy în S.U.A.) Deseori arma procesului politic a fost folosită în lupta împotriva gîndirii sociale revoluționare, împotriva doctrinelor științifice care subminau vechea concepție despre lume, pen-

tru instituirea forțată a unanimității și a conformismului spiritual, convenabil clasei conducătoare reacționare. Iar și mai frecvent pentru ațîțarea discordiei de rasă și naționale, conservarea unor prejudecăți înapoiate, justificarea planurilor agresive față de țările vecine, înăbușirea libertății presei, justificarea intervenționismului contrarevoluționar și pentru multe alte scopuri la fel de reacționare.

Au existat multe deosebiri între tribunalele feudale și cele burgheze. Dar mult mai numeroase erau asemănările, chiar și în perioadele cînd tribunalele feudale se răfuiau cu adversarii de la „stînga“, reprezentanții burgheziei, iar tribunalele burgheze, dimpotrivă, se abăteau asupra dușmanilor de la „dreapta“, din tabăra reacțiunii feudale ; și îndeosebi cînd atît unele cît și celelalte serveau de instrument pentru reprimarea maselor muncitoare. Singura excepție parțială au constituit-o procesele din anii revoluțiilor burgheze timpurii, cînd, într-o anumită măsură, exprimau interesele întregului popor.

În unele cazuri, procesele pot „face bilanțul“ luptei politice, în altele (cînd aceasta este încă departe de a se fi încheiat), pot fi o armă în mîinile grupării ce deține puterea de stat, care-i este disputată cu energie.

Acuzaților în procesele politice li se incrimina încălcarea legalității existente (chiar dacă, de fapt, au acționat în limitele ei), atentatul real sau imaginar la valorile naționale, de clasă, morale ale grupului de populație ale cărui interese le apăra regimul sau asupra căruia el urmărea să exercite o influență ideologică cu ajutorul mașinii sale judiciare.

Procesele politice nu numai statorniceau raportul existent între forțele politice ; ele erau și un mijloc pentru schimbarea acestui raport în favoarea organizatorilor proceselor (mai exact, în favoarea acelor care ieșeau învingători în bătăliile judiciare, căci uneori aceștia nu erau judecătorii, ci acuzații).

În studierea istoriei procesului politic este important să se stabilească cine a fost inspiratorul și organizatorul lui direct. El putea fi și puterea legislativă, și cea executivă, și cea judecătorească. În cazul în care inițiativa nu pornea de la aceasta din urmă, trebuie să se țină seama în ce măsură organizatorii procesului (monarhul, parlamentul,

guvernul) controlau activitatea puterii judecătorești, deoarece de aceasta depindea adesea desfășurarea și rezultatul procesului.

Cît privește fiecare proces în parte, trebuie să distingem : acuzația formală, avansată de organizatorii lui împotriva acuzatului ; acuzația reală (adică vina pentru care era urmărit acuzatul) ; scopurile politice interne și externe urmărite de organizatorii procesului. Istoria cunoaște tot felul de coincidențe imaginabile și absența coincidenței între acuzația formală, cea reală și scopul politic. În procesele politice s-a reflectat cu claritate concepția fiecărei epoci despre prerogativele monarhului și supușilor lui (mai precis, a diferitelor categorii de supuși), a guvernului și cetățenilor, a ceea ce era permis și interzis în politică, și tot din punctul de vedere al puterii centrale și al persoanelor aflate pe trepte diferite ale ierarhiei sociale (deoarece aceasta privește societatea feudală) și din categorii sociale diferite. Nu era vorba de vreun „cod de conduită“ respectat în realitate, ci de norme permanent încălcate (în primul rînd de înseși regimul), care, cu toate acestea, rămîneau un fel de scală pentru aprecierea acțiunilor politice.

Deși, începînd încă din epoca Renașterii, în conștiința socială se observă ideea incompatibilității moralei și politicii, organizatorii proceselor încercau invariabil să prezinte încălcarea reală sau imaginară a acestor norme politice ca un atentat nu numai la legile existente, dar și la bazele religiei, ale moralei și dreptului. Limitele dintre admisibil, tolerabil și interzis erau extrem de mobile : se schimba chiar și interpretarea noțiunii de înaltă trădare. O mare parte din ceea ce era socotit înaltă trădare în Anglia secolului al XVI-lea s-ar fi considerat acțiuni tolerabile sau chiar normale, legale atît în secolul al XIV-lea cît și în al XIX-lea.

Recurgînd la armă procesului politic, renunțînd din diferite motive (imposibilitate, incomoditate, considerații de ordin propagandistic etc.) la procedeele extrajudiciare de răfuială cu adversarii, guvernul nu era întotdeauna dispus să acționeze pe față. Uneori se nega chiar că procesul respectiv era politic, fiind prezentat ca un caz penal obișnuit. Se întîmpla și invers, cînd cazurile penale erau

prezentate în mod tendențios ca delictе politice. Nu mai vorbim de cazurile speciale, cînd procesul politic constituia o formă prin care se urmărea absolvirea anumitor persoane de a răspunde pentru delictеle comise.

Asumarea unor delictе necomise nu se smulgea neapărat prin tortură sau de teama ei ori a barbarei execuții „calificate“. Autoinculparea era deseori urmarea lipsei totale de dezacord între acuzați și guvern, de aprobarea vreunei opoziții, dacă aceasta cumva exista. Cu alte cuvinte, autoinculparea putea constitui doar o formă specifică de manifestare a loialității.

În timpul lui Henric al VIII-lea, victimele unor false acuzații ajunse deja pe eșafod recurgeau la sperjur, care, după părerea răspîdită în acea vreme, răpea orice speranță de salvare a sufletului, pentru a face pe placul autorității care le-a trimis la moarte. Iar în timpul lui Carol al II-lea, condamnații, în cuvîntul lor de dinainte de moarte, erau gata de sperjur pentru a crea dificultăți adversarilor lor politici, dacă nu chiar și monarhului cîrmuitor. Din cele spuse, nu rezultă nicidecum că acuzațiile „confirmate“ prin autoinculpare din considerente de loialitate nu aveau nici un fel de importanță politică. De obicei, cercetarea globală a unui grup de asemenea procese dezvăluie că uneori o teroare judiciară ce pare absurdă și lipsită de sens avea în realitate sens tocmai prin absurditatea ei, imposibilitatea înțelegerii cauzelor represiunilor înăbușind voința, iar nemotivarea persecuțiilor determinînd deseori o supunere oarbă.

În epoca imperialismului, procesele politice au fost forma represiunilor judiciare întreprinse de capitalul financiar atît în perioada menținerii formelor burghezodemocratice ale dominației lui cît și după trecerea la metodele dictaturii teroriste fățișe. Cît privește regimurile autoritare și fasciste, procesele politice fățișe aveau loc de regulă, mai precis erau înscenate, fie la începutul dominației, fie în momentul apropierii prăbușirii. În restul timpului, atît răfuiala directă cu dușmanii regimului cît și încercările de discreditare moral-politică a acestora se realizau pe alte căi. Este suficient să amintim că începutul dominației hitleriste în Germania a fost marcat de o provocare faimoasă, incendiarea Reichstagului, și de tot

atît de provocatorul proces de la Leipzig, cu ajutorul căruia naziștii au încercat să arunce vina pentru crima lor asupra comuniștilor și să justifice sălbatica orgie a terorii împotriva tuturor adversarilor sîngeroasei dictaturi fasciste. Iar în ultimele luni ale „celui de-al treilea Reich“ au fost organizate judecarea participanților la complotul din 20 iulie 1944, clica hitleristă urmărind să înăbușe orice împotrivire față de politica ei de continuare a războiului. În intervalul dintre aceste sinistre procese politice propagandistice, ba chiar și în timpul lor, au avut loc arestarea, persecutarea, torturarea și executarea a sute de mii, iar apoi a milioane de oameni, exterminați de canibalii naziști fără nici un fel de judecată și anchetă.

Procesele politice au fost un mijloc de menținere a legalității burgheze și o metodă de lichidare a acesteia de către oligarhia conducătoare cînd formele ordinii de drept instituite de ea însăși deveneau incomode. De aceasta se leagă nemijlocit și imensa lărgire a împuternicirilor oficial recunoscute atît puterii executive cît și celei judecătorești, cu care ele erau investite pe baza legislației excepționale, mai ales în timp de război, dar care într-o formă mai mult sau mai puțin mascată era aplicată și în timp de pace.

Îmbinarea formelor judiciare de represiune cu cele extrajudiciare este o trăsătură a politicii burgheziei reacționare în epoca actuală. Ea se materializează în apropierea și împletirea funcțiilor instituțiilor ce se ocupă cu realizarea diferitelor forme ale terorii politice împotriva poporului. De obicei, organele nejudiciare se ocupau de pregătirea următoarei răfuieli judiciare. E suficient să amintim practica americană a fabricării de acuzații, arestările arbitrare, obținerea „dovezilor“ cu ajutorul „interrogatoriului de gradul trei“, adică prin transformarea torturii în principal instrument de anchetă. La fel de caracteristică este și selecționarea corespunzătoare a judecătorilor și juraților, de multe ori prin încălcarea directă a legislației în vigoare, precum și alte procedee asemănătoare pentru asigurarea desfășurării și finalizării „necesare“ a procesului judiciar. Subordonarea crescîndă a organelor judecătorești puterii executive centrale — prin-

capitalul mandatar al capitalului monopolist — duce la o și mai strinsă împletire a metodelor de represiune judiciare cu cele administrative. La aceasta contribuie în mare măsură și subordonarea nemijlocită a anumitor verigi ale aparatului judecătoresc și polițienesc uneia dintre grupările financiare care-și exercită controlul asupra unor vaste regiuni ale țării, de pildă asupra unor state întregi în S.U.A.

Ar fi, desigur, greșit să se presupună că toate sau aproape toate procesele politice au fost urmarea unor acțiuni teroriste împotriva poporului. Dimpotrivă, ele reflectau nu numai contradicțiile principale, ci și numeroasele contradicții derivate ale societății burgheze, în particular lupta ascutită dintre diferitele păături și grupări politice din interiorul claselor conducătoare. S-a extins extraordinar de mult „geografia” proceselor politice, au apărut noi și noi motive pentru declanșarea lor, care reflectă într-un mod specific „atmosfera” ideologică a epocii.

Scopul multor procese l-a constituit sprijinirea politicii de așiftare și declanșare a celor două războaie mondiale pe care imperialismul le-a abătut asupra omenirii în secolul al XX-lea, de pregătire a celui de-al treilea război mondial. Procesele politice au constituit mijlocul folosit frecvent în diferite țări capitaliste pentru a înfringe opoziția față de războaiele coloniale și de intervențiile contrarevoluționare. Niciodată ca în epoca imperialismului arma proceselor politice nu a fost pusă în serviciul unei politici atât de inumane, contravenind profund intereselor vitale ale tuturor popoarelor.

Burghezia imperialistă își însușește forme de luptă împotriva progresului folosite de forțele reacționare de-a lungul întregii istorii a omenirii. Foarte simbolic a fost faptul, aparent particular, care la prima vedere putea fi luat aproape ca o glumă amuzantă : prigonirea teoriei evoluționiste a lui Darwin în principala țară capitalistă — S.U.A. Este vorba de „procesul maimuțelor”, de tristă faimă în întreaga lume.

Obscuranțiștii și aliații lor n-au cedat nici mai târziu cîtuși de puțin din poziții, încercînd să aplice „legile contra evoluției” în California, Arizona și Texas. Formal, legea care interzice predarea teoriei lui Darwin a rămas în

vigoare în statul Tennessee și în prezent. O astfel de lege există și în statul Mississippi. În mai 1966 — la 38 de ani după „procesul maimuțelor” — o lege asemănătoare a fost adoptată în Arkansas, dar ea nu a intrat în vigoare, fiind considerată contrară constituției. Dar și la sfârșitul anului 1968 Curtea Supremă din Arkansas continua să examineze problema dacă să se permită copiilor din școlile de pe teritoriul statului să cunoască darwinismul. La mai bine de o jumătate de secol de la „procesul maimuțelor”, în timpul campaniei pentru alegerile prezidențiale, R. Reagan a condamnat nu o dată în public teoria lui Darwin.

Și nu e deloc întimplător că persecuția la care erau supuse în S.U.A. în anii „războiului rece” persoanele cu convingeri progresiste a căpătat denumirea medievală de „vinătoare de vrăjitoare”. Ea exprima cum nu se poate mai bine esența maccarthismului, care la sfârșitul deceniului cinci și începutul anilor '60 folosea atât arma proceselor politice cât și procedura interogatoriilor inchi-zitoriale în Comisia pentru cercetarea activităților anti-americeane și în alte instanțe similare (comisia pentru „verificarea loialității” funcționarilor de stat, a cadrelor didactice din învățământul superior etc.).

Deși judecate de tribunalele unor state anume, multe procese deveneau un factor realmente internațional (de pildă, procesul lui Sacco și Vanzetti în S.U.A., procesul de la Leipzig). Este caracteristic, de asemenea, că aceste procese căpătau această importanță internațională în pofida voinței organizatorilor lor.

Cronica proceselor politice postbelice este inaugurată de procesul principalilor criminali de război germani. Istoria procesului de la Nürnberg este încă vie în memoria generației vîrstnice, ea se învață pe băncile școlii. Toate acestea sînt cunoscute cititorului din numeroase lucrări bine scrise consacrate special acestui proces. Pentru prima dată în istorie, criminalii au fost judecați de un Tribunal Militar Internațional, alcătuit din reprezentanții celor patru puteri ai Coaliției antifasciste: U.R.S.S., S.U.A., Anglia și Franța, exprimînd voința popoarelor și acționînd din împuternicirea conștiinței întregii omeniri ¹. Și i-a judecat pe acuzați pentru crime de proporții cu adevărat internaționale — agresiune, moartea a zeci de

milioane de oameni, genocid, politica de exterminare fizică a popoare întregi. Numai în lagărele naziste ale morții au fost exterminați 12 milioane de oameni. Cele 403 ședințe ale procesului de la Nürnberg, desfășurate între 20 noiembrie 1945 și 1 octombrie 1946, au relevat răspunderea pe care o purtau pentru toate aceste crime Göring, Ribbentrop, Rosenberg, Keitel, Kaltenbrunner și alți conducători naziști.

La 16 octombrie 1946, căpeteniile Germaniei hitleriste condamnate la moarte au fost executate. Pe unii dintre acuzați tribunalul i-a condamnat la închisoare pe termen lung sau pe viață. La procesul de la Nürnberg a fost dezvăluit adevăratul caracter al întregii politici sângeroase a fascismului, a fost dovedită natura criminală a partidului nazist, a gestapoului, a SS-iștilor, a batalioanelor de asalt. Prin hotărîrea Tribunalului internațional a fost declarată crimă însăși participarea la aceste organizații, a cărei pedepsire este un drept și o datorie a organelor judiciare din orice țară.

Procesul principalilor criminali de război japonezi, desfășurat după terminarea celui de-al doilea război mondial, a reprezentat continuarea directă a procesului de Nürnberg.

Nu întâmplător reacțiunea internațională, în primul rînd cea americană, revanșarzii și neonaziștii vest-germani desfășoară de mulți ani o campanie de calomniere a hotărîrilor Tribunalului Militar Internațional, încercînd să semene îndoială cu privire la temeinicia sentinței pronunțate de el. Campania împotriva hotărîrilor în procesul de la Nürnberg a fost și rămîne o componentă a politicii cercurilor reacționare din R.F.G., de salvare a criminalilor naziști de pedeapsa pentru crimele pe care le-au comis.

În anii de după război au avut loc procese ale trădătorilor de patrie, ale colaboraționiștilor : acoliți ai cotropitorilor fasciști și complici la represiunile sângeroase înfăptuite de cotropitori. Procese de trădare au avut loc aproape în toate țările vest-europene eliberate de sub ocupația fascistă. Situația politică internă creată în aceste țări după eliberare și-a pus amprenta pe desfășurarea și deznodămîntul majorității acestor procese.

Procesele colaboraționiștilor au constituit una dintre măsurile la care a recurs burghezia sub presiunea mase-
lor populare. E adevărat că reacțiunea a salvat de urmă-
rire pe majoritatea criminalilor ce au fost complici la
crimele comise de cotropitorii hitleriști. Într-o serie de
țări din Europa occidentală au fost desființate tribuna-
lele create de Mișcarea de rezistență, numeroși judecă-
tori-colaboraționiști au fost repuși în drepturi. Acceptînd
trimiterea în judecată a celor mai odioși reprezentanți ai
politicii de trădare națională, forțele conservatoare ur-
măreau ca aceste procese politice să se desfășoare în așa
fel încît să împiedice demascarea esenței de clasă a poli-
ticii colaboraționismului, ceea ce ar fi constituit în mod
inevitabil o sentință de condamnare a întregii mari bur-
ghezii. Tocmai de aceea procesele principalilor slugoi ai
cotropitorilor fasciști erau uneori caracteristice nu prin
ceea ce se spunea, ci prin ceea ce era trecut sub tăcere,
nu prin dovada trădării acuzaților, nu prin divergențele
dintre acuzare și apărare, ci prin tendința comună a
procurorilor și avocaților de a ocoli chestiunile „delicate”.
Procesele colaboraționiștilor sînt unul dintre numeroasele
exemple în care procesul trebuia să servească doar de ca-
muflaj crimelor reacțiunii.

Diversitatea motivelor pentru organizarea proceselor
politice creștea pe măsură ce sporea varietatea formelor,
metodelor, nuanțelor, încurcatelor peripeții ale luptei po-
litice în interiorul țărilor burgheze și pe arena interna-
țională. Istoria contemporană cunoaște și tendința diferi-
telor fracțiuni ale clasei conducătoare de a transfera cu
ajutorul proceselor vina pentru trădarea națională comisă
împreună asupra uneia dintre ele sau asupra anumitor
persoane, și încercările de a dovedi astfel ruptura cu tre-
cutul fascist, care în realitate nu s-a produs, salvînd în
acest fel de răspundere pe principalii criminali (procesele
naziștilor în R.F.G.), și dorința de a „retranscrie” în fo-
losul lor, pe „cale judiciară”, istoria recentă, de a justi-
fica politica lor imperialistă etc. Se cunosc, de asemenea,
numeroase încercări de a se masca esența reală a pro-
cesului sau chiar de a se nega caracterul lui politic, con-
ferindu-i aspectul unui proces penal (procesele legate de
asasinatele politice în S.U.A., începînd din 1963). Au

existat procese înscenate în scopuri propagandistice, procese în timpul cărora se ascundea legătura acuzaților cu străinătatea și procese în care se scornea o astfel de legătură. Deseori, în organizarea proceselor se contopeau mai multe scopuri.

Trebuie avut întotdeauna în vedere marele rol jucat în fabricarea proceselor de poliția politică. Și nu este vorba cîtuși de puțin de calitățile morale și profesionale ale polițiștilor, cum afirmă unii istorici occidentali. În primul rînd, recrutarea aparatului poliției și acțiunile ei sînt determinate de orînduirea socială și atmosfera din țară, de sistemul dominant al valorilor ideologice și de orientările de conduită. Iar în al doilea rînd (acest lucru îl recunosc și unii cercetători occidentali contemporani), profilul moral al personalului poliției influențează prea puțin rolul ei real în viața societății. S-ar părea că poliția Republicii de la Weimar din Germania anilor 1919—1932 avea o mulțime de calități „pozitive” : înaltă pregătire profesională, independență relativă față de politicienii locali, mai puțin coruptă decît poliția din alte țări occidentale etc. În realitate însă, polițiștii deveniseră unealta activă a forțelor ce netezeau calea criminalilor naziști, și după venirea lui Hitler la putere au intrat în marea lor majoritate în organele de represiune ale dictaturii naziste. De exemplu, din 100 de gestapo-viști din Koblenz doar 10—15 nu făcuseră parte din poliția Republicii de la Weimar ².

Cursul proceselor politice a fost puternic influențat, uneori hotărîtor, de diferiți factori : dacă autoritățile judiciare considerau necesar să respecte (măcar formal) cerințele legislației existente, sau aceasta era dată la o parte în clipa în care devenea o piedică în atingerea scopului procesului respectiv ; cu alte cuvinte, dacă era vorba de un proces real sau numai de înscenarea unei dezbateri judiciare. Dacă exista în țară (sau în străinătate) o opoziție deschisă ori ascunsă capabilă să încurce socotelile organizatorilor procesului. Strîns legată de acest aspect era de obicei și o altă chestiune, mai importantă : dacă acuzatul era deja o victimă înfrîntă ce-și juca supus rolul rezervat în proces, sau un adversar activ ce se străduia să împiedice mersul dezbaterilor stabilit în prealabil de

acuzare ; cit de informați și de sinceri erau martorii admiși la proces.

Numai îmbinarea tuturor acestor factori ce reflectă specificul ideologic al epocii, particularitățile situației existente creează imaginea generală a dramei judiciare, îi determină contururile principale, sensul social, rezultatele politice și concluziile morale. Dar, ca regulă generală, procesul trebuia, mai mult sau mai puțin, nu să stabilească, ci să ascundă adevărul. Aceasta o dovedește în mod incontestabil istoria proceselor politice ca instrument al dominației claselor stăpînitoare ale societății bazate pe exploatare.

LEGENDE JUDICIARE

¹ Vezi Жебелев, С.А. *Евангелия канонические и апокрифические*. Петербург, 1919, с. 97—99; Свентцкая, И.С. *Запрещенные евангелия*. Москва, 1965, с. 133—134.

² Hoehner, H.W. *Herod Antipas*. Cambridge, 1972, p. 248.

³ Арнд Лопухин, А.П. *Законодательство Моисея*. Санкт-Петербург, 1882, с. 301—302.

⁴ Vezi Немосевский, А. *Бог—Исус*. Петербург, 1920, с. 129 и др. cf. Дренс, А. *Миф о Христе*, т. I. Москва, 1923, с. 51—52. Știința marxistă contemporană, respingînd ipotezele astral-simbolice (uneori destul de forțate), recunoaște în același timp marile merite ale școlii mitologice în studiul izvoarelor Noului Testament.

⁵ Isorny, J. *Le vrai procès de Jesus*. Paris, 1967, p. 40, 43; Nunes, D. *Judas, Traitor ou Traître*. Rio de Janeiro, 1968, p. 213.

⁶ Brandon, S. *Jesus and the Zealots. A Study of the Political Factor in Primitive Christianity*. Manchester, 1967, p. 334 — 341; Brandon, S. *The Trial of Jesus of Nazareth*.

⁷ Maccoby, H. *Revolution in Judaea. Jesus and Jewish Resistance*. New York, 1973, p. 159, 166.

⁸ *Op. cit.*, p. 164.

⁹ Heine, H. *Versuri*, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 393.

¹⁰ Sède, G. *Les Templiers sont parmi nous ou l'enigme de Gisors*. Paris, 1962.

¹¹ Bastid, P. *Les grands procès politiques de l'histoire*. Paris, 1962, p. 90; *Le procès des Templiers*. Trad. par R. Oursel. Paris, 1959.

¹² Le Couteulx de Cantelou, J. *Les sectes et sociétés secrètes*. Paris, 1964, p. 102 — 103.

¹³ Le Forrestier, R. *La franc-maçonnerie templière et occultiste au XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris, 1970, p. 942 — 944.

¹⁴ Раїнец, В.И. *Процесс Жанны д'Арк*. Москва, 1964; Bouissouhouse, J. *Jeanne et ses juges*. Paris, 1955.

¹⁵ Gerard, A.-M. *Jeanne la mal jugée*. Paris, 1955, p. 348 — 349.

¹⁶ Weill-Raynal, E. *Le double secret de Jeanne la Pucelle*. Paris, 1972, p. 189 — 190.

¹⁷ Pasteur, C. *Les deux Jeanne d'Arc. Enquête et débat contradictoire*, Paris, 1962, p. 13 — 14.

¹⁸ Decaux, A. *Grands secrets, grandes énigmes*. Paris, 1966, p. 23.

¹⁹ Pasteur, C. *Op. cit.*, p. 138.

²⁰ Weill-Raynal, E. *Op. cit.*, p. 109, 112

²¹ *Op. cit.*, p. 57.

²² *Op. cit.*, p. 105.

²³ Bosler, J. *Jeanne d'Arc — était-elle la soeur de Charles VII?* Marseille, 1955; Pasteur, C. *Op. cit.*, p. 24 — 28, 33 — 37.

²⁴ Vezi, de exemplu, Steinbach, H. *Jeanne d'Arc. Wirklichkeit und Legende*, Göttingen, 1973, S. 30; Fabre, L. *Jeanne d'Arc*. Paris, 1977, p. 181 — 184.

²⁵ Bancal, J. *Jeanne d'Arc Princesse Royale*. Paris, 1971, p. 240 — 249.

²⁶ Weill-Raynal, E. *Op. cit.*, p. 28 — 29.

²⁷ Grandeau, J. *Jeanne insultée. Procès en diffamation*. Paris, 1973, p. 230 — 232.

²⁸ Smith, H. *Joan of Arc*. New York, 1973, p. 179.

²⁹ Prasteau, J. *Le nouveau proces de Jeanne d'Arc*. — „Le Figaro Littéraire“, 4 — 5 Mai 1970, N. 1250 p. 17.

³⁰ Despre existența pseudo-Ioanei știau și istoricii din secolul al XVIII-lea, care citau, printre altele, Jurnalul unui burghez din Paris, în care se vorbea despre demascarea impostorilor. Vezi, de exemplu, *De la lecture des livres françoises*, Pt. 3. Paris, 1780, p. 266.

³¹ Cf. Сабов, А. *Жанна д'Арк и Европа*. — «Новый мир», 1980, № 9.

METAMORFOZELE ÎNALTEI TRĂDĂRI

- ¹ Lamb, V.B. *The Betrayal of Richard III.* London, 1965, p. 6.
- ² *Richard the Third. The Great Debate.* London, 1965; Kendall, P.M. *Richard the Third.* London, 1956; Lamb, V.B. *Op. cit.*; Chrimies, S.B. *Lancastrians, Yorkists and Henry VII.* London, 1964; Williamson, H.R. *Historical Enigmas.* London, 1974; Jenkins, E. *The Princes in the Tower.* London, 1978.
- ³ Shrewsbury, J.F. *Henry VIII. A Medical Study.* — „Journal of the History of Medicine“, Spring 1952.
- ⁴ Pollard, A.F. *Henry VIII.* London, 1905, p. 346.
- ⁵ Elton, G.R. *Henry VIII. An Essay in Revision.* London, 1962, p. 26.
- ⁶ Bowle, J. *Henry VIII. A Biography.* London, 1964, p. 19.
- ⁷ Scarisbrick, J.J. *Henry VIII.* London, 1969.
- ⁸ Bruce, M.L. *The Making of Henry VIII.* London, 1977.
- ⁹ Kelly, H.A. *The Matrimonial Trials of Henry VIII.* Stanford (California), 1976, p. 1, 22.
- ¹⁰ Elliot-Benns, D. *The Reformation in England.* London, 1966, p. 54.
- ¹¹ Parmiter, G. *The King's Great Matter. A Study of Anglo-Papal Relations 1527 — 1534.* London, 1967, p. 300.
- ¹² Fergusson, C. *Naked to Mine Enemies. The Life of Cardinal Wolsey.* Boston, 1951, p. 52; cf. Cavendish, G. *The Life and Death of Cardinal Wolsey.* London, 1959.
- ¹³ Paul, J.E. *Catherine of Aragon and Her Friends.* London, 1966, p. 191.
- ¹⁴ Unii istorici consideră că Cromwell a fost împotriva răfuiei lui cu More (Elton, G.R. *England under the Tudors.* London, 1956, p. 136 — 140).
- ¹⁵ Albert, M.H. *The Divorce. A Re-examination by an American Writer of the Great Tudor Controversy.* London, 1966, p. 223.
- ¹⁶ Coulton, G. *Inquisition and Liberty.* Boston, 1959, p. 280.
- ¹⁷ Scarisbrick, J.J. *Op. cit.*, p. 350.
- ¹⁸ Poate că învinuirea Annei de infidelitate n-a fost pe de-a-întregul inventată. Williamson, J.A. *The Tudor Age.* London, 1953, p. 138 — 139; Harrison, D. *Tudor England.* London, 1953, p. 88; Reed Brett, S. *The Tudor Century. 1485 — 1603.* London, 1962, p. 87; Williamson, H.R. *Historical Enigmas*, p. 73 — 74; Scarisbrick, J.J.

Op. cit., p. 349 — 350. După unii istorici, acest lucru a determinat, în mare măsură, atitudinea lui T. More față de cea de a doua căsătorie a lui Henric al VIII-lea. More știa, probabil, că Anne îl înșela pe rege și că nu acesta era tatăl copilului (viitoarea Elisabeta) ce avea să se nască în curând. După cum se pare, convingându-se că nu poate avea un copil de la soțul ei, Anne s-a decis să devină cu orice preț mama urmașului legal la tron (în ochii tuturor celor ce nu cunoșteau secretul).

¹⁹ Morris, C. *The Tudors*. London, 1955, p. 88.

²⁰ Ridley, J. *Thomas Cranmer*. London, 1962, p. 107 — 111.

²¹ Dickens, A. G. *Thomas Cromwell and the English Reformation*. New York, 1959, p. 11.

²² Elton, G.R. *Reform and Reformation England, 1509 — 1558*. Cambridge (Mass.), 1977, p. 294 — 295.

²³ Bowle, J. *Op. cit.*, p. 231.

²⁴ Elton, G.R. *Reform and Reformation England*, p. 294.

²⁵ Hackett, F. *Henry the Eight*. New York, 1945, p. 380, 397, 405; Martiensen, A. *Queen Katherine Parr*. New York, 1973, p. 216 — 218.

²⁶ Robertson, W. *The History of Scotland During the Reign of Queen Mary and of King James VI*, vol. I. London, 1776, p. 286.

²⁷ Phillips, J.E. *Images of a Queen. Mary Stuart in Sixteenth Century Literature*. Berkeley, 1964, p. 206 — 207.

²⁸ Oncken, W. Cuvînt înainte la Bekker, E. *Maria Stuart. Darnley, Bothwell*. Griessen, 1881, p. X.

²⁹ Donaldson, G. *The First Trial of Mary Queen of Scots*. New York, 1969, p. 138 — 139.

³⁰ Cardauns, H. *Der Sturz Maria Stuart*. Köln, 1883, S. 23.

³¹ Wiesener, I. *Maria Stuart et le comte de Bothwell*. Paris, 1863, p. 531.

³² Un contemporan, lordul Harris, consemna în memoriile sale că lorzii nu au găsit scrisorile Mariei, ci textul propriului ei jurămint de a participa la asasinarea lui Darnley. — Hosack, J. *Mary Queen of Scots and Her Accusers*, vol. I. London, 1870, p. 351.

³³ Goodal, W. *An Exymination of the Letters Said to Be Written by Mary Queen of Scots to James Earl of Bothwell*, vol. I. Edinburgh, 1754, p. 1.

³⁴ (Tyllet, W.) *Recherches historiques et critiques sur les principales preuves de l'accusation intentée contre Marie Stuart*. Paris, 1772, p. 5.

³⁵ Hosack, J. *Op. cit.*, p. 233.

³⁰ Gordon, H. *Geschichte der Königin Maria Stuart*. Gotha, 1885, S. 440 — 497; *Streitfragen zur Geschichte der Königin Maria Stuart*. Gotha, 1886; Sypp, B. *Tagebuch der unglücklichen Schotten Königin Maria Stuart*. München, 1882; *Die Kassetenbriefe*. München, 1884.

³⁷ Karlowa, G. *Maria Stuart's angebliche Briefe an Grafen J. Bothwell*. Heidelberg, 1886, S. 5, 7 — 8, 14, 16, 62.

³⁸ Petrick, A. *Die Briefe der Königin Maria Stuart an der Grafen Bothwell*. St. Petersburg, 1873, S. 25 — 26.

³⁹ Armstrong-Davison, M.H. *The Casket Letters. A Solution of the Mystery of Queen of Scots and the Murder of Lord Darnley*. London, 1965.

⁴⁰ /Meneval, L./*La vérité sur Marie Stuart d'après les documents nouveaux*. Paris, 1877, p. 102 — 103.

⁴¹ Stuart, G. *The History of Scotland from the Establishment of the Reformation till the Death of Queen Mary*, vol. I. London, 1782, p. 198 — 199, 206 — 207, 209 — 211, 213 — 215, 218, 223, 229 — 230, 295 — 296.

⁴² Lang, A. *The Mystery of Mary Stuart*. London, 1901, p. 139.

⁴³ Miller, A. *Sir Henry Killigrew. Elizabethan Soldier and Diplomat*. Leicester, 1963.

⁴⁴ Rowse, A.L. *Raleigh and the Treckmortons*. London, 1962, p. 47 — 49.

⁴⁵ Hume, M. *Treason and Plot*. London, 1901.

⁴⁶ Hicks, L. *Strange Case of Dr. William Parry*. — „Studies“, Dublin, September 1948, N. 147.

⁴⁷ Donaldson, G. *Op. cit.*, p. 219.

⁴⁸ McLockie, D. *The Political Career of the Bishop of Ross 1558 — 1580*. — „University of Birmingham Historical Journal“, 1954, vol. IV, N 2, p. 110.

⁴⁹ Edwards, F. (S.J.) *The Marvellous Chance. Thomas Howard, Fourth Duke of Norfolk and the Ridolfi Plot. 1570 — 1572*. London, 1968, p. 9.

⁵⁰ Fripp, E.L. *Shakespeare. Man and Artist*, vol. I. London, 1964, p. 412.

⁵¹ Fripp, E.L. *Shakespeare. Man and Artist*, vol. 2. London, 1964, p. 540.

⁵² De altfel, conform afirmațiilor lui Parsons, care s-a străduit în fel și chip să-i defăimeze pe dușmanii Ordinului iezuiților, la fel de ateu

era și ministrul principal al reginei, lordul Burghley. (Strathman, E.A. *Sir Walter Raleigh*. New York, 1951, p. 25, 30—31).

⁵³ Stechholm, C. and H. *James I of England. The Wisest Fool in Christendom*. New York, 1938, p. 202—207.

⁵⁴ Lacey, R. *Robert Earl of Essex. An Elizabethan Icarus*. London, 1971, p. 301—302.

⁵⁵ Baldwin, T.W. *The Organization and Personnel of the Shakespearean Company*, New York, 1961, p. 291.

⁵⁶ Wildman, M. *Sir Walter Raleigh*. London, 1943, p. 154—155.

⁵⁷ (Howell, T.B.) *A Complete Collection of State Trials*, vol. 2. London, 1828 p., 138.

⁵⁸ Greenblatt, S.G. *Sir Walter Raleigh. The Renaissance Man and His Roles*. New Haven, 1973, p. 3, 9.

⁵⁹ Lacey, R. *Sir Walter Raleigh*. London, 1973, p. 382.

⁶⁰ Participanții la „conspirația prafului de pușcă” au fost în mare parte catolici din Warwick și Worcester (Katesby, Tresham-ii, Winter-ii). Prin mama sa, Mary Arden, Shakespeare era rudă îndepărtată a fiecăruia dintre ei. Unii dintre ei au avut legătură, ca și Shakespeare, cu complotul lui Essex. Conspiratorii frecventau taverna în care Shakespeare se întâlnea cu dramaturgul Ben Johnson (Milward, P. *Shakespeare's Religious Background*. London, 1973, p. 64).

⁶¹ Williamson, H.R. *Historical Enigmas*, p. 127.

⁶² Loomie, A. J. *The Spanish Elizabethans. The English Exiles at the Court of Philip II*. New York, 1963, p. 3.

⁶³ Wedgwood, C.V. *The Trial of Charles I*. London, 1965, p. 10.

⁶⁴ (Howell, T.B.) *A Complete Collection of State Trials*, vol. 5, p. 1137—1139.

⁶⁵ Cf. Барг, М. А. *Карл I Стюарт. Суд и казнь*. „Новая и новейшая история”, 1970, № 6; Павлова, Т. А. *Королевское звание в этой стране бесполезно...* „Вопросы истории”, 1980, № 8.

⁶⁶ (Howell, T.B.) *A Complete Collection of State Trials*, vol. 5, p. 1090, 1127.

⁶⁷ Kenyon, J.P. *The Popish Plot*. Harmondsworth, 1974, p. 62.

⁶⁸ Earle, P. *The Life of James II*. London, 1972, p. 113.

⁶⁹ Haswell, J. *James II*. London, 1972, p. 204.

⁷⁰ Jones, G.H. *The Main Stream of Jacobitism*. Cambridge (Mass.) 1954, p. 46—48.

- ⁷¹ Babington, A. *The English Bastille. A History of Newgate Goal and Prison. Conditions in Britain 1188–1902*. New York, 1971, p. 60.
- ⁷² *The Massacre of St. Bartholomew. Reappraisals and Documents*. Ed. A. Somen, Hague, 1974, p. VII – XIII ș.a.
- ⁷³ Vezi, de exemplu, Erlanger, Ph. *L'étrange mort de Henry IV ou les jeux de l'amour et de la guerre*. Paris, 1957; Decaux, A. *Grands secrets, grands énigmes*. Paris, 1971, p. 78–81.
- ⁷⁴ Lorris, P.-G. *La Fronde*. Paris, 1961, p. 12.
- ⁷⁵ De Saint-Aulaire. *Mazarin*. Paris, 1946, p. 14.
- ⁷⁶ Erlanger, Ph. *Richelieu*, vol. II. Paris, 1967, p. 378–383, 389.
- ⁷⁷ *Les grands procès de l'histoire de France*, t. XI. Paris, 1967, p. 25, 165–166.
- ⁷⁸ *Mémoires de Mr d'Artagnan, capitaine-lieutenant de la première compagnie des mousquetaires du roi etc.* Cologne, 1700.
- ⁷⁹ Samaran, C. *D'Artagnan, capitaine des mousquetaires du roi*. Paris, 1912, p. 113.
- ⁸⁰ Mongrédien, G. *L'affaire Fouquet*. Paris, p. 93 – 95.
- ⁸¹ Mongrédien, G. *Le masque de fer*. Paris, 1952, p. 230.
- ⁸² Pagnol, M. *Le masque de fer*. Paris, 1965.
- ⁸³ Arrêse, P.-J. *Le masque de fer. L'énigme enfin résolue*. Paris, 1969. În literatura sovietică ipoteza lui Arrêse a încercat să o modernizeze, într-o serie de articole, I. Tatarinov, care considera că „mască” au fost succesiv și Fouquet, care conform acestei versiuni a murit în 1694 la Pignerol, și Dauger, care a sfinșit în 1703 la Bastilia (Hayka и маска, 1977, № 3; Вопросы истории, 1979, № 10, ș. a.)
- ⁸⁴ Dijol, P.M. *Nabo, ou le masque de fer*. Paris, 1978, p. 71.

ACHIZIȚIILE DEMONOLOGIEI

¹ Briusov, V. *Îngerul de foc*. Editura „Univers”, București, 1976, p. 10.

² Părerea exprimată anterior că și cea mai mare parte a secolului al XV-lea trebuie raportată la perioada persecuțiilor în masă (Hulzinger, J. *Nebst des Mittelalters*. Stuttgart, 1953, S. 261) e apreciată în literatura actuală ca necorespunzătoare realităților. (Ziegler, W. *Möglichkeiten der Kritik am Hexen-und Zaubrerwesen im ausgehenden Mittelalter*. Köln, 1973, S. 9.)

³ Russel, J.B. *Witchcraft in the Middle Ages*. Ithaca and London, 1972, p. 3, 19, 243.

⁴ Шупинер, Я., Пустулов Г. *Молот ведьм*. Москва, 1932, с. 94 — 95.

⁵ Koyré, A. *Etude d'histoire de la pensée scientifique*. Paris, 1966, p. 38.

⁶ Referindu-se la deosebiria funcțiilor religiei și magiei în sfera ideologiei în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, un istoric englez scria: „Religia include în domeniul ei probleme fundamentale ale existenței umane, în timp ce magia vizează îndeosebi probleme specifice, concrete, de detaliu“ (cf. Thomas, K. *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*. London, 1971, p. 636).

⁷ Mandrou, R. *Magistrate et Sorciers en France au XVIIe siècle. Une analyse de psychologie historique*. Paris, 1968, p. 273; Walker, D.P. *Unclean Spirits. Possession and Exorcism in France and England in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries*. Philadelphia, 1981. Cu privire la locul „problemei vrăjitoriei“ în confruntările filosofice și lupta ideologică din Anglia, cf.: Repwood, J. *Reason, Ridicule and Religion. The Age of Enlightenment in England, 1660 — 1750*. Cambridge (Mass.), 1976, p. 134 f; Larner, C. *Enemies of God. Witch-hunt in Scotland*. London, 1981, p. 193 — 195.

⁸ Weyer, J. *De Praestigiis. Von der Bezauberten und Verblentten... der Andertheit*. Frankfurt am Main, 1556, S. 556.

⁹ Daneau, L. *Les sorciers. Dialogue très-utile et nécessaire pour ce temps...* (Genève), 1574, p. 5 — 6. Cu privire la demonologii „Romei calviniste“ a Genevei, vezi „Journal of Modern History“, XLIII, 1971, p. 179 — 204.

¹⁰ Middlefort, H.C.E. *Witch-Hunting in Southwestern Germany 1562—1684*. Sandford, 1972, p. 120.

¹¹ Robbins, R.H. *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*. New York, 1960, p. 261.

¹² Zenz, E. *Ein Opfer des Hexenwahns. Das Schicksal des Doctors Dietrich Flade aus Trier*. Trier, 1977, S. 55.

¹³ Boguet, H. *Discours de sorciers... etc*. Lion, 1608, p. 71 ș.a.

¹⁴ Mongrédien, G. *Léonora Galigai. Un procès de sorcellerie sous Louis XIII*. Paris, 1968, p. 194 — 195.

¹⁵ Unii cercetători consideră că atitudinea lui Shakespeare față de demonologie era, probabil, apropiată de poziția scepticului R. Scott

(Rowse, A.L. *Shakespeare. The Man*. London, 1974, p. 214). Spiritele, vrăjitoarele și vrăjitorii din piesele lui Shakespeare și ale dramaturgilor contemporani cu el se comportă riguros în conformitate cu viziunile demonologilor. (West, R.H. *The Invisible World. A Study of Pneumatology in Elizabethan Drama*, 2 ed. New York, 1969. Cf. Clark, G. *Shakespeare and the Supernatural*. New York, 1971, p. 31—33, 64—102, 138—141, ș.a.

¹⁶ Pentru comparație este suficient să ne referim la rolul păgînismului în Rusia Kieveană.

¹⁷ Principala teză a lui M. Murray a fost emisă, chiar dacă nu în forma grotescă din lucrările ei, încă în 1749 în Italia de Girolamo Tartarotti-Serbati, în 1828 — în Germania de Karl Ernst Jarcke, în 1839 — în Elveția de F.J. Monet. În 1862, cunoscutul istoric francez Michelet a lansat ipoteza că vrăjitoria a fost o formă de protest a femeii, mai ales din mediul țărănesc, împotriva stării de asuprire și umilire din societatea feudală (Мимле, ИК. *Ведьма*. Москва, 1929). Către o explicație în multe privințe asemănătoare înclină și cunoscutul scriitor sovietic S.S. Narovceatov în articolul postum „Vrăjitoarele“ (*Ведьмы*. — «Новый мир», 1982, № 1, c. 185—196).

¹⁸ Murray, M. *The Witch-Cult in Western Europe*, 2 ed. Oxford, 1962, p. 11 ș.a.

¹⁹ Între altele, unii cercetători contemporani pun la îndoială locul central pe care îl ocupă cultul Diavolului în vrăjitorie și magie (cf. *Witchcraft, Confession and Accusations*. Ed. by Douglas, M., London, 1970).

²⁰ Murray, M. *The Divine King of England. A study in Anthropology*. London, 1954, p. 13 ș.a.

²¹ Cohn, N. *Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-Hunt*. Sussex University Press, 1975, p. 110—114 ș.a.; Wilson, C. *Mysteries*. New York, 1978, p. 95.

²² Macfarlane, A. *Witchcraft in Tudor and Stuart England*. New York, 1970, p. 10—11.

²³ Marlowe, C. *Tragica istorie a doctorului Faust*. București, Editura „Univers“ și Teatrul „I.L. Caragiale“, 1972, p. 12—13, 25.

²⁴ Midlefort, H.C.E., *Op. cit.*, p. 71 ș.a. Cf. și: Schormann, G. *Hexenprozesse in Nordwestdeutschland*. Hildesheim, 1977. Istoricii catolici au remarcat nu o dată, lăudându-se, că Roma nu a cunoscut sau aproape nu a cunoscut procese de vrăjitorie. Dar aceasta nu vorbește cîtusi de puțin în favoarea conducătorilor bisericii catolice. Dimpotrivă, necrezînd în sabatul vrăjitoarelor, ei au contemplat în liniște,

mai bine de două secole, vîlvătaile rugurilor din întreaga Europă, pe care au pierit numeroase victime ale „vînătorii de vrăjitoare“ și chiar au binecuvîntat sîngeroasele prigoane.

²⁵ Swanson, G.E. *The Birth of Gods*. Ann Harbor, 1960; Erikson, K. *Wayward Puritans*. New York, 1966.

²⁶ Harris, M. *Cows, Pigs, Wars and Witches. The Riddles of Culture*. New York, 1974, p. 225, 237—240.

²⁷ Trevor-Roper, H.R. *The European Witch-Craze of 16th and 17th Century*. London, 1969.

²⁸ Daniel-Rops [P]. *Que faut-il penser de l'affaire Galilée*. „Histoire“, avril 1963, N. 197, p. 504.

²⁹ Ca urmare, doar mai puțin de 1/5 din procesele de vrăjitorie s-au încheiat cu sentințe de condamnare, fie datorită autodemascării acuzatelor (care își exprimau deseori convingerea în capacitatea lor de a stăpîni forțele supranaturale), fie depozițiilor martorilor, considerate suficiente pentru dovedirea vinei (*Witchcraft*, Ed. by Rosen, B., p. 49).

³⁰ Chevallier, P. *Histoire de la Franc-Maçonnerie Française*, t. 1. Paris, 1974, p. 215.

³¹ Marx, K., Engels, F. *Opere*, vol. 23. Editura politică, București, 1966. p. 759.

³² Van Dam, W.C. (unter Mitarbeit von Dr. J. ter Vrugt-Lentz). *Dämonen und Besessene, Die Dämonen in Geschichte, Gegenwart und ihre Ausbreitung*. Stein am Rhein, 1975, S. 108—109.

ANCIEN RÉGIME

¹ Tilly C.Z. (ed.). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, 1975, p. 328—379.

² Nixon, E. *Voltaire and Calas Case*. New York, 1961, p. 68.

³ Bien, D.B. *The Calas Affair. Persecution, Toleration and Heresy in Eighteenth Century Toulouse*. Princeton, 1960, p. 109—111 ș.a.

⁴ Christie, L.R. *Wilkes, Wypil and Reform 1760 — 1785*. London, 1962, Rudé, G. *Wilkes and Liberty*. London, 1962.

⁵ Autorul a abordat mai pe larg acest subiect în lucrările: *Массовое движение в Англии и Ирландии в конце XVIII — начале XIX в.* (Москва, 1962) și *Демократическое движение в Англии в 1816 — 1820* (Москва, 1957).

⁶ Mathiez, A. *Autour de Danton*. Paris, 1926; Mathiez, A. *Robespierre terroriste*. Paris, 1921, p. 119—120; Barthou, A. *Danton*. Paris, 1932, p. 417—441; Beliard, O. *La vie tragique de Danton*. Paris, 1946, p. 258—265.

⁷ Cobb, R. *Les armées révolutionnaires. Instrument de la terreur dans les départements*, vol I, II. Paris, 1960 — 1963.

⁸ Wallon, H. *Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris*, t. 1. Paris, 1880, p. 226—252. Cf. Коган, Ф. Н. *Генералы-изменники перед лицом Революционного трибунала*. — Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук, вып. 6. Ленинград, 1940, с. 142—157.

⁹ Vezî Marx, K., Engels, F. *Opere*, vol. 33. Editura politică, Bucureşti, 1975, p. 50.

¹⁰ Dubourdieu, C.H. *Le procès et mort de Danton*. Paris, 1939, p. 46.

¹¹ Loomis, S. *Paris in the Terror. June 1793 — July 1794*. Philadelphia, 1964, p. 311. Cf. Christophe, R. *Danton*. Paris, 1964.

¹² Marx, K., Engels, F. *Opere*. vol. 37, p. 127, ed. rusă.

¹³ Marx, K., Engels, F. *Opere*, vol. 18, Editura politică, Bucureşti, 1964, p. 532.

¹⁴ Lenotre, G. *Le Tribunal révolutionnaire (1793 — 1795)*. Paris, 1908, p. 348.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 355—356.

¹⁶ Tonnesson, K.D. *La défaite des sans-culottes*. Oslo, 1959, p. 328.

¹⁷ Buisson, H. *Qui était Fouché duc d'Otrante*. Paris, 1968, p. 215.

¹⁸ Melcior-Bonnet, B. *La conspiration du général Malet*. Paris, 1963, p. 71—78, 129, s.a.; Villefosse, L. Bousounousse, G. *L'opposition à Napoléon*. Paris, 1969; Туган-Барановский, Д. М. *Наполеон и республиканцы* (Из истории республиканской оппозиции во Франции в 1799 — 1812 гг.). Саратов, 1980. Cf. Artôm, G. *Napoleon is Dead in Russia*. London, 1970.

¹⁹ Nodier, C. *Histoire des sociétés secrètes de l'armée et de conspirations militaires...* Paris, 1915, p. 54, 165 f, 196 f, 248.

²⁰ Manceron, C. *Napoléon reprend Paris (20 mars 1815)*. Paris, 1965, p. 198.

²¹ Pakenham, S. *In the Absence of the Emperor. Paris 1814—1815*. London, 1968, p. 178, 181.

²² Dohér, M. *Proscrits et exilés après Waterloo*. Paris, 1955, p. 37 e. a.; Pollizer, M. *Sous la terreur blanche*. Paris, 1967, p. 48, e.a.

²³ Capefigne, B.H.R. *Histoire de la Restauration*, vol. III. Paris, 1831—1833, p. 114.

²⁴ Balzac, Honoré de. *Femeia la 30 de ani. Istoria celor treisprezece*. Editura „Cartea Românească”, București, 1985, p. 264.

²⁵ Marx, K. Engels, F. *Opere*, vol. 21. Editura politică, București, 1965, p. 207.

²⁶ Hoover, J.E. *Masters of Deceit. The Story of Communism in America*. New York, London, 1958.

CULISELE JUSTIȚIEI

¹ Minuttele procesului complicilor asasinului președintelui (Pitman, B. *The Assassination of President Lincoln and the Trials of Conspirators*. Washington, 1865) au fost reeditate cu o prefață semnată de F. Van Doren Stern (New York, 1954).

² Eisenschiml, O. *Why Was Lincoln Murdered?* London, 1937; Van Doren Stern, P. *The Man Who Killed Lincoln. The Story of John Wilkes Booth and his Part in the Assassination*. New York, 1965; Bryan, G.S. *The Great American Myth. The True Story of Lincoln Murder*, New York, 1940; Bishop, J. *The Day Lincoln Was Shot*. New York, 1955; Roscoe, Th. *The Web of Conspiracy. The Complete Story of Men Who Murdered Abraham Lincoln*. Englewoods Cliffs, 1960.

³ Thomas, B. P., Hyman, H.M. *Stanton. The Life and Times of Lincoln's Secretary of War*. New York, 1962, p. XIV.

⁴ Despre cariera de spion a lui L. Baker vezi, de exemplu, Kane, H.T. *Spies for Blue and Gray*. New York, 1954.

⁵ Weichmann, L.J. *The True History of the Assassination of Abraham Lincoln of the Conspiracy of 1865*. Ed. by F.E. Riswold. New York, 1975, p. XV.

⁶ Forrester, J. *This One Mad Act. The Unknown Story of John Wilkes Booth and His Family*. Boston, 1937.

⁷ Milton, G. *Abraham Lincoln and the Fifth Column*. New York, 1942, p. 118 ș.a.; Hendrick, J. *Lincoln's War Cabinet*. Boston, 1916, p. 236 ș.a.

⁸ În textul descifrat apare „Ecert” în loc de „Eckert”, evident pentru că în text nu a existat în apropiere litera „k” sub care să se fi putut pune punct.

⁹ Așa erau numite în anii războiului civil statele rămase credincioase guvernului legal din Washington.

¹⁰ Shelton, V. *Mask for Treason. The Lincoln Murder Trial*. Harrisburg, 1965.

¹¹ „Washington Post“, 3. VIII. 1977.

¹² Milton, G. *The Age of Hate. Andrew Johnson and the Radicals*. Hamden (Connecticut), 1965, p. 547.

¹³ În 1974, de teama unui impeachment, a demisionat președintele R. Nixon.

¹⁴ Garçon, M. *Histoire de la justice sous la IIIe république. Les Grandes Affaires*, vol. 2. Paris, 1957, p. 58—59.

¹⁵ Bouvier, J. *Les deux scandales de Panama*. Paris, 1964, p. 127.

¹⁶ Erlanger, P. *Clemenceau*. Paris, 1968, p. 217; Wormser, G. *La République de Clémenceau*, Paris, 1961, p. 169.

¹⁷ În istoriografia occidentală contemporană se discută dacă această campanie a fost provocată de rasism sau xenofobie (Mitchel, A. *The Xenophobic Style. French Counterspyonage and the Emergence of Dreyfus Affairs*. „Journal of Modern History“, September 1980, vol. 52, N. 3, p. 414—425).

¹⁸ Guillemin, H. *L'enigme Esterhazy*, Paris, 1962, p. 78—92; Johnson, D. *France and the Dreyfus Affairs*. London, 1966, p. 51—53.

¹⁹ *Les carnets de Shvartzkoppen (la vérité sur Dreyfus)*. Paris, 1930, p. 5—15.

²⁰ Dardenne, H. *Lumières sur l'affaire Dreyfus*. Paris, 1964, p. 50.

²¹ France, A. *Insula Pinguinilor*. Editura Albatros, București, 1977 p. 178—179.

²² Paléologue, M. *Journal de l'affaire Dreyfus, 1894 — 1899*. Paris, 1955, p. 78—79.

²³ Dardenne, H. *Op. cit.*, p. 70 ș.a.

²⁴ Guillemin, H. *Op. cit.*, p. 21.

²⁵ Reinach, J. *Histoire de l'affaire Dreyfus. Esterhazy*. Paris, 1903 p. 477.

²⁶ Jaurès, J. *Les preuves. Affaire Dreyfus*. Paris, 1898, p. 278.

²⁷ Blum, L. *Souvenirs sur l'affaire*. Paris, 1935, p. 24—26.

²⁸ Dardenne, H. *Op. cit.*; Cuignet și-a publicat și el memoriile (Cuignet, L. *Souvenirs de l'affaire Dreyfus*. Paris, 1911).

²⁹ Jaurès, J. *Op. cit.*, p. 289.

³⁰ Leblois, L. *L'affaire Dreyfus. L'iniquité, la réparation des principaux faits et les principaux documents*. Paris, 1929, p. 541—542.

⁸¹ Thalheimer, S. *Macht und Gerechtigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte Falles Dreyfus*. München, 1958, S. 442—443, 450—451, 485—492.

⁸² Lambarés, M. de. *L'affaire Dreyfus. Le clef du mystère*. Paris, 1972, p. 222.

⁸³ Esterhazy (F.W.) *Les dessous de l'affaire Dreyfus*. Paris [1898], p. 70.

⁸⁴ Snyder, L.L. *The Dreyfus Case. A Documentary History*. New Brunswick (New York), 1973, p. 225—226 ș.a.

⁸⁵ Esterhazy (F.W.) *Op. cit.*, p. 4.

⁸⁶ The Observer. October 25, 1898; Boussel, P. *L'affair Dreyfus et la presse*. Paris, 1960, p. 191—192.

⁸⁷ Capéran, D. *L'anticléricalisme et l'affaire Dreyfus 1897—1898*. Toulouse, 1948, p. 271—272 ș.a.

⁸⁸ Labori, M.-F. Labori. *Ses notes manuscrites. Sa vie*. Paris, 1947, p. 131.

⁸⁹ Gauthier, R. „Dreyfusards“. *Souvenirs de Mathieu Dreyfus et autres inédits*. Paris, 1965, p. 250.

⁹⁰ Lenin, V.I. *Opere complete*, vol. 32, Editura Politică, București, 1964, p. 453.

⁹¹ Combes, E. *Mon ministère; Memoires 1902—1905*. Paris, 1956, p. 136—137, Cf. Reberieux, M. *La République radicale? 1898—1914*. Paris, 1975.

⁹² Herzog, W. *From Dreyfus to Pétain. — The Struggle of a Republic*. New York, 1947, p. 289f.

⁹³ Giscard d'Estaing, H. *D'Esterhazy à Dreyfus*. Paris, 1960.

⁹⁴ Dardenne, H. *Op. cit.*

⁹⁵ Roux, G. *L'affaire Dreyfus*. Paris, 1972, p. 264, 270—272.

⁹⁶ Lambarés, M. de. *Op. cit.*, p. 192, 235—247.

IN LOC DE ÎNCHEIERE

¹ După primul război mondial, Antanta victorioasă a cerut pedepsirea criminalilor de război germani. În lista nr. 1 au fost incluse 896 de persoane. Guvernul german a acceptat punerea sub urmărire a 45 de persoane, dintre care au fost deferite efectiv Tribunalului Suprem din

Delipzig 12. Dar numai puține au fost condamnate: una la zece ani închisoare, două — la câte patru ani, una — la un an și încă una — la 6 luni (Saurel, D. *Le procès de Nuremberg*. Paris, 1965, p. 7—8).

■ Reitling, G. *The SS, Alibi of a Nation*. London, 1956, p. 39; Aronson, S. *Reinhard Heydrich und die Frühgeschichte von Gestapo und S.D.* Stuttgart, 1971, p. 97; Mosse, G.L. (ed.). *Police Forces in History*. London, 1975, p. 1—2.

Cuprins

Din partea autorului	:	:	:	:	:	:	:	:	5
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---

LEGENDE JUDICIARE

Iuda și Pilat	.	.	:	:	:	:	:	:	7
Executarea și reînvierea cavalerilor Templului	.	.							14
Enigmele procesului de la Rouen	.	.	.	.	.	.	.	.	19
Legenda sîngelui regesc	.	.	.	.	.	.	.	.	38

METAMORFOZELE ÎNALTEI TRĂDĂRI

Procedee ale asasinatului judiciar	.	.	.	:	:				57
Ministrul principal și arhiepiscopul de Canterbury	.								72
Cele două procese ale Mariei Stuart	.	.	.	.	.	.	.	.	91
Conspirații în lanț și procesul secolului	.	.	.	.	.	.	.	.	115
Delatorii de la Whitehall	.	.	.	.	.	.	.	.	123
Justiția caselor de Valois și de Bourbon	.	.	.						138
Regele finanțelor	.	.	.	.	.	.	.	.	153

ACHIZIȚIILE DEMONOLOGIEI

Teoria	.	.	.	.	.	:	:	:	:	168
Practica	.	.	.	.	:	:	:	:	:	180
Zeul vrăjitoarelor	.	.	.	.	.	.	.	.	.	193

Inceputul isteriei ! ! ! ! ! ! ! ! ! 202

ANCIEN RÉGIME

Roadele luminării absolutismului : : : : 211Fetele terorii : : : : : : : : : : : 216Poliția și politica 226

CULISELE JUSTITIEI

Crima de la teatrul „Ford“ : : : : : 240

Legile corupției 270

O afacere tenebroasă : : : : : : : 275

Bumerangul istovit : : : : : : : 291

[illegible]

Note

Tehnoredactor : FLORICA PÂSLARU

Format 16/54X84. Coli editură 19,88. Coli tipar 21

Bun de tipar 18 august 1987. Apărut — septembrie 1987

Comanda nr. 692/70 248

**Combinatul poligrafic „Casa Scintei”, Piața Scintei nr. 1.
București, Republica Socialistă România**

E.B. CERNIAK
JUDECĂTORI ȘI CONSPIRAȚORI

PROCESE POLITICE DIN OCC

**EDITURA
POLITICĂ**

Lei 20